

Akademik Ombudsman

OMBUDSMAN ACADEMIC

Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN – Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM

Kamu Yönetiminde Bir Reform Alanı Olarak Ombudsman: Bulgaristan, Tayland ve Brezilya Örneği / *Ombudsman as a Field of Reform in Public Administration: The Case of Bulgaria, Thailand and Brazil*

Doç. Dr. Mehmet AYKANAT

Osmanlı Hukukunda ve Uygulamasında Sokak Köpekleri / *Stray Dogs in Ottoman Law and Practice*

Doç. Dr. Emre AKCAGÜNDÜZ

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Ombudsmanı Üzerine Bir İnceleme / *A Study on Republic of North Macedonia Ombudsman*

Doç. Dr. Tekin AVANER – Dr. Ali BOZÇALIŞKAN

İsrail Lobisinin ABD Dış Politikasına Etkisi: Jınsa ve Filistin-Gazze Örnek Olayı / *The Effect of the Israel Lobby on US Foreign Policy: Jinsa and Palestine-Gaza Case Study*

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR – Doç. Dr. Metin IŞIK

Etik İklimin Çalışan Performansına Etkisinde Liyakatın Aracı Rolü: Bir Kamu Kurumunda Araştırma / *The Mediating Role of Merit in the Effect of Ethical Climate on Employee Performance: A Study in Public Organizations*

Dr. Hasibe AYSAN – Dr. Zehra FIRAT

Yapay Zekâ Uygulamaları İçin Denetim Mesleğine Neler Kazandırabilir? Mesleki Değişim ve Teknoloji Yönetimi / *What Can Artificial Intelligence Applications Bring to the Internal Audit Profession? Professional Change and Technology Management*

Dr. Derya ÇAKIR DEMİRHAN

Akıllı Şehirler İçin Akıllı Yönetişim: Yerel Yönetimlerin Rolü / *Smart Governance for Smart Cities: The Role of Local Governments*

Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER

Çevre İçin Ombudsmanlık veya Çevre Ombudsmanlığı Üzerine Bir Değerlendirme / *An Evaluation on Ombudsman for the Environment or Environmental Ombudsman*

Dr. Öğr. Üyesi Selim BEYAZYÜZ

Kültürel Direniş Pratiği Olarak Sinema Anlatıları Özelinde Dünyadan Arda Kalan Topraklara, Filistin'e Bakmak / *Gazing Palestine, the Land That Remained Behind, Within Cinema Narratives as a Practice of Cultural Resistance*

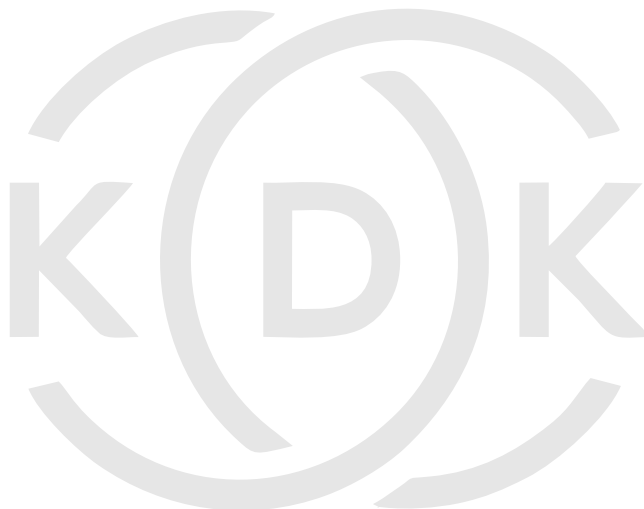
Eser CANALIOĞLU ÇINAR

İnsan Haklarının Yerelleşmesi ve İnsan Hakları Kenti / *Localisation of Human Rights and Human Rights City*

Ombudsman Akademik

OMBUDSMAN ACADEMIC

OMBUDSMAN AKADEMİK • YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 20 • OCAK-HAZİRAN / JANUARY-JUNE 2024

KAMU DENETÇİLİĞİ
KURUMU

T.C.
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
HAKEMLİ DERGİ

Ombudsman Akademik

OMBUDSMAN ACADEMIC

OMBUDSMAN AKADEMİK • YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 20 • OCAK-HAZİRAN / JANUARY-JUNE 2024

T.C.
KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU
HAKEMLİ DERGİSİ

Kamu Denetçiliği Kurumu Adına İmtiyaz Sahibi

Şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Ümit ŞAHİN

Editör

Dr. Nurullah GÜNGÖR

Editör Yardımcıları

Selman EROL
Duran AKKAN

Editör Kurulu

Mehmet SARI
Dr. Nurullah GÜNGÖR
Dr. Ümit ŞAHİN
Selman EROL

ISSN
2148-256X

Baskı Adedi
500

Yayın Türü

Yerel süreli yayın
Ombudsman Akademik Dergisi
altı (6) ayda bir yayımlanır.

Yönetim ve İletişim

Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Cad. No: 4
Çankaya/ANKARA

e-posta: egitim@ombudsman.gov.tr
Tel: 0312 465 22 00 Faks: 0312 465 22 65

Kapak Tasarımı
Burcu Havva DAĞ

Sayfa Tasarımı
Gökhan KOÇMAN

Baskı

Ombudsman Akademik Dergisinde yayımlanan yazılardaki görüşler yazarına aittir.

© Her hakkı saklıdır. Dergide yer alan yazı, makale, illüstrasyonların elektronik ortamlar da dahil olmak üzere çoğaltılma hakları sadece Kamu Denetçiliği Kurumu'na aittir. Yazıların tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması yasaktır.

Yazılar ancak kaynak gösterilerek alıntılanabilir.

Ombudsman Akademik Hakemli Dergisi, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nda, ASOS, SOBIAD, ESJI (Eurasian Scientific Journal), SIS (Scientific indexing Services), ResearchBip (Academic Resource), DRJI (Directory of Research Journals), Cite Factor (Academic Scientific Journals) ve Idealonline indeks'te taranmaktadır.

Ombudsman Akademik

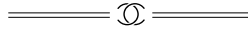
OMBUDSMAN ACADEMIC

OMBUDSMAN AKADEMİK • YIL/YEAR: 10 • SAYI/ISSUE: 20 • OCAK-HAZİRAN / JANUARY-JUNE 2024

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahmet GÖKCEN	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. Dr. Aydın GÜLAN	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN	Maarif Vakfı Başkanı
Prof. Dr. Burhanettin DURAN	Dışişleri Bakanlığı Bakan Yardımcısı
Prof. Dr. Cemal FEDAYİ	Kırıkkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Cemil KAYA	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Cenker GÖKER	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Ender Ethem ATAY	Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Erbay ARIKBOĞA	Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. Dr. Ergin ERGÜL	Ankara Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Gülhur AYBET	UNESCO Daimi Temsilcisi
Prof. Dr. Haluk ALKAN	İstanbul Medipol Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Prof. Dr. Hasan Nuri YAŞAR	Cumhurbaşkanı Başdanışmanı
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU	Bilgi Edinme Değerlendirme Kurulu Başkanı

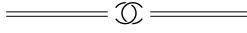
- Prof. Dr. Hasan TUNÇ Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ İstanbul Ticaret Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Kaşif Nevzat TARHAN Üsküdar Üniversitesi Kurucu Rektörü
- Prof. Dr. Kudret BÜLBÜL Ankara Medipol Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Metin GÜNDAY Atılım Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Nihat BULUT İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Oktay KOÇ Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi
- Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Recep BOZDOĞAN İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Şafak Ertan ÇOMAKLI Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Ulvi SARAN Bürokrat
- Prof. Dr. Yavuz ATAR Cumhurbaşkanı Başdanışmanı
- Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ Anayasa Mahkemesi Üyesi
- Prof. Dr. Zakir AVŞAR Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi
- Doç. Dr. Çerağ Esra ÇUHADAR İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Abdullah YILMAZ Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi
- Prof. Dr. Hamza ATEŞ İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Haydar EFE Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet ANIK Bingöl Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
- Prof. Dr. Mehmet DALAR Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Mustafa YAYLA Polis Akademisi Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
- Prof. Dr. Orhan Veli ALICI Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Prof. Dr. Ramazan ŞENGÜL Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Prof. Dr. Selman KARAKUL Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi
- Prof. Dr. Tülin ŞENER KILINÇ Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
- Doç. Dr. Ahmet YAŞAR İstanbul Beykent Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Ayhan KÜNGERÜ Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi
- Doç. Dr. Aylin İDİKUT ÖZPENÇE Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Cenay BABAOĞLU Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Dikran Migirdiç ZENGİNKUZUCU İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
- Doç. Dr. Handan BOYALI Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Hülya ERCAN Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Eğitim Fakültesi
- Doç. Dr. Levent MEMİŞ Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Mehmet Ali AYDEMİR Muş Alparslan Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Mehmet SÜMER Adıyaman Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi
- Doç. Dr. Oğuzhan ERDOĞAN Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Ağlasun Meslek Yüksekokulu
- Doç. Dr. Serkan NAKTİYOK Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Doç. Dr. Volkan GÖÇÖĞLÜ Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

- Doç. Dr. Yunus NAMAZ Fırat Üniversitesi İletişim Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Altuğ ÇAĞATAY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Almus Meslek Yüksekokulu
- Dr. Öğr. Üyesi Cihan Necmi GÜNAL Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Burak ÇELEBİ Şırnak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nezriye Gözde BİRCAN İstanbul Kültür Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nihan KÖSEOĞLU Fenerbahçe Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nuri ADIYEKE Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU Munzur Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Şerafettin KELEŞ Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
- Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre ÖKMEN Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İletişim Fakültesi
- Öğr. Gör. Vuslat Nur ŞAHİN TEMEL Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Bölge Çalışmaları Enstitüsü

ÖN SÖZ

Değerli Okuyucular,

Ombudsman Akademik dergisinin 20. sayısında sizlerle buluşmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Bildiğiniz üzere, adalet ve hakkaniyet, toplumların temel taşı, bireylerin güven ve huzur içinde yaşayabilmelerinin en önemli garantisidir. **Hukukun üstünlüğü ve adaletin sağlanması, yalnızca kanunların titizlikle uygulanması değil, aynı zamanda bireylerin hak ve özgürlüklerinin kapsamlı bir şekilde korunması anlamına gelir.** Bu bağlamda, hukuk felsefesini derinden uygulayan toplumlar, **adaleti soyut bir kavram olmaktan çıkartıp, somut ve yaşanabilir bir gerçeklik haline getirmek için yol gösterici bir rol oynar.** Hiç şüphesiz ki, hakkaniyet üzerine inşa edilen bir medeniyet, bireylerin devletle olan ilişkilerinde güvence sağlar, sosyal düzenin temelini oluşturur ve toplumsal barışı pekiştirir.

Medeniyetimizden gelen bu anlayışı temel alan Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), insan haklarına saygılı, hukuk ve hakkaniyeti merkezine alan, hesap verebilir bir yönetim anlayışının gelişmesi için faaliyet gösteren bir anayasal hak arama kurumudur. KDK, 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile Anayasamızın 74. maddesinde yer almış ve 2012 yılında yürürlüğe giren 6328 sayılı Kanun ile kurulmuştur. Kurum, idarenin hukuka, hakkaniyete, insan haklarına ve iyi yönetim ilkelerine aykırı eylem, işlem, tutum ve davranışlarına karşı bireylerin haklarını korumak amacıyla hareket etmektedir.

KDK, idarenin hizmet kalitesinin yükseltilmesi, iyi yönetim ilkesinin yerleşmesi, insan haklarının gelişmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması, hak arama kültürünün yaygınlaşması ve şeffaf, hesap verebilir, insan odaklı bir idarenin oluşmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Daha fazla değer üreten, daha adil paylaşılan, daha güçlü ve müreffeh bir Türkiye vizyonunun gerçekleştirilmesi için ülkemizin tüm kurumlarıyla yol aldığımızı bir kez daha ifade etmek isterim. Zira bu yüzyılda, Türkiye Cumhuriyeti'nin hakkaniyet, adalet, insan hakları ve hukukun üstünlüğü üzerinde yükseleceğine inanıyoruz.

Değerli Okuyucular,

Ombudsman Akademik dergisi, kamu yönetimi, iyi yönetim, ombudsmanlık ve sosyal bilimler alanında nitelikli akademik çalışmaları okuyucularıyla buluşturarak, bu alanlarda derinlemesine analizler ve özgün yaklaşımlar sunmayı hedeflemektedir. **Dergimiz, akademinin ve kamunun ihtiyaçlarına cevap veren, güncel gelişmeleri takip eden ve kamu yönetimi alanında mihenk taşı olmuş konuları ele alan makaleleri ile zengin bir içerik sunmaktadır.**

Bir önceki özel sayımızda Gazze'ye odaklandık. Bölgede İsrail tarafından gerçekleştirilen soykırımı ve insan hakları suçlarını, siyasi, hukuki, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla derinlemesine ele aldık. "Ombudsman Akademik Gazze Özel Sayısı", 130'u aşkın akademisyenin katkısıyla hazırlandı ve 20 akademik makaleden oluştu. Özel sayıda, Gazze'deki trajedilere dikkat çekilerek, uluslararası hukuk ve insan hakları perspektifinden bölgedeki durum kapsamlı bir şekilde analiz edildi.

Değerli Okuyucular,

İlk Başdenetçimiz Sayın Nihat ÖMEROĞLU'nun görev süresinin ardından, 15 Kasım 2016 tarihinde TBMM Genel Kurulu tarafından Kamu Başdenetçisi seçildim. Bu yüce görevi dört yıl boyunca büyük bir sorumluluk ve özveri ile sürdürdüm. Görev sürem sona erdiğinde, 11 Kasım 2020 tarihinde yeniden Türkiye Kamu Başdenetçisi olarak seçilme şerefine nail oldum. Yeniden seçilmemiz, yaptığımız işlerin takdir edilmesi ve güvenin bir göstergesi olarak büyük bir anlam taşıyor. İkinci dönemimde de, Aralık 2024 tarihine kadar aynı azim ve kararlılıkla görevimi sürdürmeye devam edeceğim. Geriye kalan görev süremde vatandaşlarımızın idare ile yaşadıkları sorunları hukuk ve hakkaniyet temelinde çözmeye yönelik çalışmalarımızı Kamu Denetçilerimizle birlikte titizlikle gerçekleştireceğiz. Vatandaşlarımızın adil ve etkili bir şekilde haklarını aramaları için her daim yanlarında olacağız.

Ombudsman Akademik dergisinin bu sayısını vesile kılarak, sekiz yıllık görev süremiz boyunca gerçekleştirdiğimiz çalışmalarını özetle ifade etmek isterim.

Değerli Okuyucular;

Kamu Denetçiliği Kurumu, kuruluşundan bu yana Anayasa ve kanunlarla belirlenen görevlerini büyük bir dikkat, özen ve sorumlulukla yerine getirmiştir. Kurum olarak, vatandaşlarımızın haklarını koruma ve idare ile olan ilişkilerinde adaletin sağlanması amacıyla çalışmalarımızı kararlılıkla sürdürdük.

Bu süreçte, 230 binin üzerinde yazılı başvuru aldık, ayrıca yaklaşık 1,5 milyon vatandaşımızın sorunlarını ve taleplerini telefon ve e-posta aracılığıyla dinleyerek, onların yanında olduk. **Her bir başvuru, bizim için bir emanet niteliğinde olup, çözüme kavuşturmak için tüm imkânlarımızı seferber ettik.** Yüzbinlerce başvurunun sonucunda binlerce tavsiye kararı verdik ve dostane çözümler üreterek vatandaşlarımızın hak arama süreçlerine destek sağladık. Bu çalışmalarımızla, vatandaşlarımızın taleplerini karşılamanın ötesinde, idareye rehberlik ederek yol gösterici bir rol üstlendik.

Ayrıca, yüzbinlerce dosyanın mahkemeye taşınmasını engelleyerek, hem vatandaşlarımızın sorunlarına hızlı ve etkili çözümler ürettik hem de yargının üzerindeki iş yükünü azalttık. Bu şekilde, toplumsal barış ve adaletin güçlenmesine katkı sağlayarak, kamu hizmetlerinin etkinliğini artırmayı amaçladık.

Türkiye Ombudsmanlığı gençlerle, çocuklarla ve halkla buluşulmasına büyük önem verdi. Kurumun milletimiz tarafından bilinmesi, tanınması, sahiplenilmesi için çeşitli faaliyetler yürütüldü. Bu kapsamda, 150 üniversitede ombudsmanlık kulüpleri oluşturuldu. Bu kulüplerle ortak organizasyonlar düzenlendi. 82 üniversiteye bizzat gidilerek bu üniversitelerde gençlere konferans verildi. 30 üniversitenin gençlerini bizzat Kurumumuzda misafir ettik. Bu faaliyetler sonucunda; 50 binden fazla gencimizin Türkiye'nin en önemli hak arama kurumlarından biri olan Kamu Denetçiliği Kurumunu yakından tanımasını sağlamış olduk.

Her yıl 23 Nisan Çocuk Bayramını vesile kılarak TBMM ile ortak faaliyetler gerçekleştirdik. Satranç yarışmaları gibi bazı yarışmalar yaptık. Yine çocuklara yönelik olarak UNICEF ile ortak çalışmalar yürüttük. Çocukların erken yaşlarda hak arama bilincini oluşturmak ve KDK'yı yakından tanımalarını sağlamak amacıyla; bir hak arama mekanizması olarak Kamu Denetçiliği Kurumunu Milli Eğitim Bakanlığının müfredatına dahil ettik.

Hak arama bilincinin milletimizin tüm kesimlerinde yaygınlaşması için illerde de vatandaşlarımızla buluşmalar gerçekleştirdik. KDK kurulduğundan bu yana; nüfusu fazla olanlar başta olmak üzere toplam 52 ilimiz ile İstanbul'un bazı büyük ilçelerinde halkla buluşma toplantıları icra ettik. Bu toplantılarda, ilin muhtarlarını, sivil toplum temsilcilerini, kanaat önderlerini ve yerel yöneticilerini aynı salonda buluşturarak serbest kürsü uygulamaları yaptık. Böylece illerimizin çoğunun sorunlarını yerinde tespit ederek onlara haklarını hangi yollarla arayabileceklerini anlattık. Bu buluşmalar sonucunda toplamda 53 ilde 50 bin civarında vatandaşımıza KDK'yı bizzat tanıtmış olduk. Kararlarımızla, vatandaşlarımız arasında tanınırlığımızı artırdık ve güvenilir bir çözüm adresi olarak kabul edildik. İdareler nezdinde ise itibarımızı pekiştirip, etkinliğimizi daha da güçlendirerek kamu yönetiminde önemli bir rehber, yol gösterici haline geldik.

Ayrıca genç bir kurum olmasına rağmen Türkiye Ombudsmanlığı uluslararası alanda da çok hızlı tanınmış ve Türkiye'ye yakışır bir şekilde dünyada etkin bir konuma ulaşmıştır. Dünyadaki 9 farklı Ombudsmanlık ağının aktif üyesi olan Türkiye, Türk Ombudsmanlar Birliğinin kurucusu, İslam Ülkeleri Ombudsmanlar Birliğinin Başkanı ve Asya Ombudsmanlar Birliğinin Yönetim Kurulu Üyesidir. Kamu Denetçiliği Kurumu kuruluşundan bu yana 115 ülke ile insan hakları, adalet, hak arama, hukuk ve hakkaniyet temelli ortak çalışmalar yapmıştır. Bazı uluslararası çalışmaları ülkemizde icra etmiş bazı çalışmaları ise farklı ülkelerde yerinde takip etmiştir. Bu çalışmalar kapsamında, ülkelerin meclis başkanları, adalet bakanları, yargı başkanları, insan hakları temsilcileri ve Türkiye'deki büyükelçileriyle görüşmeler yapılarak Türkiye'nin diplomatik faaliyetlerine insan hakları noktasında ciddi katkılar sağlanmıştır.

Yine Kamu Denetçiliği Kurumu yasanın kendisine verdiği görevler kapsamında, Türkiye'de ve dünyada yaşanan haksızlıklara ve insan hakları ihlallerine yönelik özel raporlar hazırlamış, çalıştaylar düzenlemiştir. Bu rapor ve çalıştay kitapları ilgili kurumlarla ve insan hakları temsilcileriyle paylaşılmıştır.

Tüm bu faaliyetlerle eşgüdümlü bir şekilde, İlk yayınıımızdan bugüne kadar geçen süre zarfında, Ombudsman Akademik dergimiz sizlerin değerli katkıları ve ilgisiyle büyüyerek ve gelişerek yoluna devam etmektedir. Şu ana kadar yayımladığımız 20 sayı, 175 hakemli makale ve yaklaşık 500.000

görüntülenme ve indirilme oranıyla, bu alandaki öncülüğümüzü gururla sürdürüyoruz. Bu başarının ardında, ülkemizin güzide üniversitelerinde görev yapan değerli akademisyenlerimizin, araştırmacılarımızın, danışma ve editör kurullarının katkıları yer almaktadır. Onların özverili çalışmaları, dergimizin bilimsel niteliğini ve toplumsal faydasını artırmaktadır.

Her yıl, farklı üniversitelerden akademisyenlerimizle bir araya gelerek düzenlediğimiz sempozyumlar ve çalıştaylarla, bilgi paylaşımını ve akademik işbirliğini teşvik ediyoruz. Bu etkinlikler, sadece akademik bilgi üretmekle kalmayıp, aynı zamanda bu bilgiyi toplumun geniş kesimlerine ulaştırarak daha iyi bir yönetim ve daha sağlam bir insan hakları bilinci oluşturmamıza olanak tanımaktadır. Bu çabalarımızın, kamu yönetimi ve insan hakları alanında önemli teorik ve pratik katkılar sağladığına inanıyoruz.

Ombudsman Akademik Dergisinde, bilimsel araştırmaların açtığı ufukla toplumsal sorunlara çözüm arayan çalışmalara yer vermeyi öncelik addediyoruz. Her sayımız, okuyucularımıza yeni perspektifler sunmakta ve toplumsal bilinci artırmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik, adalet ve insan hakları gibi evrensel değerlere dayanan bir yayın politikası izlemekteyiz. Bu değerler, dergimizin misyonunun ve vizyonunun temel taşlarını oluşturmaktadır.

İnsan hakları ve kamu yönetimi konularında teorik bilgilerin yanı sıra, pratik uygulamaları da içeren makalelerimiz, akademik dünyanın ötesine geçerek toplumun her kesiminden bireylere ulaşmaktadır. Bu çalışmaların, toplumda daha bilinçli ve etkin bir vatandaşlık anlayışının oluşmasına katkı sağladığını görmek bizler için büyük bir mutluluk kaynağıdır.

Ombudsman Akademik dergisi olarak, gelecekte de aynı kararlılık ve azimle yolumuza devam edeceğiz. Siz değerli okuyucularımızın desteğiyle, bilgiye olan tutkumuzu ve akademik mükemmeliyet arayışımızı sürdüreceğiz. Bu yolculukta bizimle olduğunuz için teşekkür ederiz.

Bu vesile ile, 20. sayımızda da yine birbirinden değerli akademik makalelerle siz değerli okuyucularımızı buluşturmanın mutluluğunu yaşadığımızı bildirmek isterim. Bu özel sayımızda yer alan makaleler, kamu yönetimi ve insan hakları konularında derinlemesine analizler ve özgün yaklaşımlar sunmaktadır.

Dergimiz için bizlerden desteğini esirgemeyen değerli hakemlerimize, makaleleri ile çalışmalarımıza katkı sağlayan tüm akademisyenlere, araştırmacılara ve Dergimizin hazırlık aşamasında önemli katkıları olan Dr. Nurullah GÜNGÖR, Selman EROL ve Duran AKKAN'a teşekkürlerimi sunuyorum. Dergimizin herkese faydalı olmasını temenni ediyorum. Bir sonraki sayıda buluşmak umuduyla iyi okumalar diliyorum.

Saygılarımla.

şeref MALKOÇ
Kamu Başdenetçisi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA

KAMU YÖNETİMİNDE BİR REFORM ALANI OLARAK OMBUDSMAN: BULGARİSTAN, TAYLAND VE BREZİLYA ÖRNEĞİ

Ombudsman as a Field of Reform in Public Administration:
The Case of Bulgaria, Thailand and Brazil.....15
Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN – Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM

OSMANLI HUKUKUNDA VE UYGULAMASINDA SOKAK KÖPEKLERİ

Stray Dogs in Ottoman Law and Practice47
Doç. Dr. Mehmet AYKANAT

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ OMBUDSMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study on Republic of North Macedonia Ombudsman81
Doç. Dr. Emre AKCAGÜNDÜZ

İSRAİL LOBİSİNİN ABD DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ:

JINSA VE FİLİSTİN-GAZZE ÖRNEK OLAYI

The Effect of the Israel Lobby on US Foreign Policy:
Jinsa and Palestine-Gaza Case Study 109
Doç. Dr. Tekin AVANER - Dr. Ali BOZÇALIŞKAN

ETİK İKLİMİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNDE LİYAKATİN ARACI ROLÜ:

BİR KAMU KURUMUNDA ARAŞTIRMA

The Mediating Role of Merit in the Effect of Ethical Climate on
Employee Performance: A Study in Public Organizations 125
Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR – Doç. Dr. Metin IŞIK

YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI İÇ DENETİM MESLEĞİNE NELER KAZANDIRABİLİR?

MESLEKİ DEĞİŞİM VE TEKNOLOJİ YÖNETİMİ

What Can Artificial Intelligence Applications Bring to the
Internal Audit Profession? Professional Change and Technology Management 149
Dr. Hasibe AYSAN – Dr. Zehra FIRAT

AKILLI ŞEHİRLER İÇİN AKILLI YÖNETİŞİM: YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ

Smart Governance for Smart Cities: The Role of Local Governments 179

Dr. Derya ÇAKIR DEMİRHAN

DERLEME

ÇEVRE İÇİN OMBUDSMANLIK VEYA ÇEVRE OMBUDSMANLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on Ombudsman for the Environment or Environmental Ombudsman..... 207

Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER

KÜLTÜREL DİRENİŞ PRATIĞI OLARAK SİNEMA ANLATILARI ÖZELİNDE DÜNYADAN ARDA KALAN TOPRAKLARA, FİLİSTİN'E BAKMAK

Gazing Palestine, the Land That Remained Behind,
Within Cinema Narratives as a Practice of Cultural Resistance 229

Dr. Öğr. Üyesi Selim BEYAZYÜZ

İNSAN HAKLARININ YERELLEŞMESİ VE İNSAN HAKLARI KENTİ

Localisation of Human Rights and Human Rights City..... 279

Eser CANALIOĞLU ÇINAR

YAZIM KURALLARI

Ombudsman Akademik Dergisi Yayın Kuralları..... 295

KAMU YÖNETİMİNDE BİR REFORM ALANI OLARAK OMBUDSMAN: BULGARİSTAN, TAYLAND VE BREZİLYA ÖRNEĞİ

Ombudsman as a Field of Reform in Public Administration:
The Case of Bulgaria, Thailand and Brazil

Prof. Dr. Kadir Caner DOĞAN* – Doç. Dr. Hasan Mahmut KALKIŞIM**

Geliş Tarihi: 6.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 22.05.2024

Öz

Ombudsman, kavram olarak şikayet üzerine kamu yönetimi sorunlarını çözmeye çalışan yasal bir kurumdur. Günümüzde hemen hemen tüm devletlerde çeşitli düzeylerde uygulanmaktadır. Ombudsman kelimelerinden oluşan bu kavram, temsilci kişi anlamı taşımaktadır. Kamu yönetiminde reform konusu da özellikle dünya gündeminde 1980'li yıllardan sonra yeni kamu işletmeciliği uygulamaları ile önemini artırmıştır. Bu süreçte kamu yönetimlerini yeniden yapılandıran devletlerin çağdaş düzeyde ombudsman teşkilatı kurarak demokratikleşmeyi artırma girişimleri gözlemlenmektedir. Bu çalışmada, Avrupa'da Bulgaristan, Amerika'da Brezilya ve Asya'da Tayland devletlerinde karşılaştırmaya dayalı olarak ombudsman yapısal ve işlevsel yönleri ile genel olarak açıklanmak istenmektedir. Çalışmada, Doğu Avrupa'dan Bulgaristan, Latin Amerika'dan Brezilya ve Güney Asya'dan Tayland devletlerinin seçilmesinin asıl nedeni farklı siyasal rejimlerde ve kültürlerde ombudsmanın nasıl yapılandığını ifade edebilmektir. Nitekim krallık ve cumhuriyet rejimlerine dayalı üç farklı devlette ombudsmanın sisteme nasıl entegre olduğu araştırılmıştır. Çalışmada

Abstract

Ombudsman, as a concept, is a legal institution that tries to solve public administration problems upon complaint. Today, it is implemented at various levels in almost all states. This concept, consisting of the words ombuds and man, means representative person. The issue of reform in public administration has increased its importance on the world agenda, especially after the 1980s, with new public management practices. In this process, it is observed that states that restructure their public administrations attempt to increase democratization by establishing a modern ombudsman organization. In this study, it is aimed to explain the structural and functional aspects of ombudsman in general, based on comparison in Bulgaria in Europe, Brazil in America and Thailand in Asia. In the study, the main reason for choosing Bulgaria from Eastern Europe, Brazil from Latin America and Thailand from South Asia is to express how the ombudsman is structured in different political regimes and cultures. As a matter of fact, it has been investigated how the ombudsman was integrated into the system in three different states based on royal and republican regimes. One

* Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., kadircanerdogan@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3476-8865

** Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., hmkalkisim@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1332-6168

örneklenen Bulgaristan, Tayland ve Brezilya devletlerinde 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan modern devlet kurma ve kamu yönetimini demokratikleşme girişimlerinden biri ombudsman yapısına sahip olmak olmuştur. Bu bağlamda çalışmanın amacı, üç devlette kamu yönetiminde bir reform alanı olarak ombudsmanı yapısal ve işlevsel olarak açıklamaktır. Çalışmanın yöntemi, nitel analiz bağlamında literatür taramasıdır.

of the attempts to establish a modern state and democratize public administration that emerged in the 1990s in the states of Bulgaria, Thailand and Brazil exemplified in the study was to have an ombudsman structure. In this context, the aim of the study is to structurally and functionally explain the ombudsman as a reform area in public administration in three states. The method of the study is literature review in the context of qualitative analysis.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, Reform, Bulgaristan, Tayland, Brezilya

Key words: Ombudsman, Reform, Bulgaria, Thailand, Brazil

GİRİŞ

Dünyada kamu yönetimleri bilimsel ya da akademik düzeyde geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu yönetimine/yeni kamu işletmeciliğine derin dönüşümleri tartışmaya başlamıştır. Nitekim siyasal, ekonomik, kültürel ve hukuki dönüşümlerin bilimdeki etkisi ile açıklanabilen bu tartışmalar sonrasında kamu yönetiminde paradigma dönüşümü gerçekleşmiştir. Yeni kamu yönetiminde geleneksel kamu yönetimindeki bürokrasi, hiyerarşi, kapalılık gibi değerler; açıklık, esneklik ve katılım gibi değerlerle yer değiştirmektedir.

Ombudsman ise asıl olarak bir devlette kamu yönetimlerinin sorunlarının çözülmesi ve kalitelerinin artması için vatandaşlardan şikayet kabul ederek görev icra eden bir teşkilattır. Günümüzde yaklaşık olarak tüm devletlerde uygulanmaktadır ve uygulandığı bölgelerde çağdaşlığın ve demokratikleşmenin simgesi durumuna gelmiştir. Buna yönelik olarak dünya ülkelerini sınıflandıran ve analiz eden İngiltere merkezli araştırma ve analiz şirketi Economist Intelligence Unit (EIU) tarafından hazırlanan 2021 yılı demokrasi endeksine (<https://euronews.com>) bakıldığında, bu indeksin ilk sıralarında yer alan tüm devletlerde köklü bir ombudsman geçmişi vardır. Ombudsman aynı zamanda çağdaş bir kamu yönetimi denetim tekniği olarak hukukun üstünlüğünü esas alan bir anlayışla insan haklarını ve demokrasiyi de sağlamlaştırmaktadır. Bu bakımdan da uygulandığı devlette halk ve devlet arasındaki köprüyü güçlendirdiği gibi kamu hizmet kalitesini de artırmaktadır.

Bu çalışmada, Avrupa kıtasından Bulgaristan devleti, Asya kıtasından Tayland devleti ve Amerika kıtasından Brezilya devleti ombudsmanlarının yapısal-kurumsal ve işlevsel yönleri bağlamında ifade edilmiştir. Böylece de Türk kamu yönetiminde dünya devlet ombudsman örneklerine yenileri eklenmiştir. Bu çalışmadaki amaç, Bulgaristan'da, Tayland'da ve Brezilya'da ombudsmanın kamu yönetimi ve demokrasi arasındaki sinerjiyi nasıl ortaya çıkardığının karşılaştırmalı olarak açıklanmasıdır. Çalışmada, Bulgaristan, Tayland ve Brezilya devletlerinin seçilmesinin nedeni, farklı coğrafyalarda bir krallık ve parlamenter demokrasi rejimine dayalı iki cumhuriyette ombudsmanın nasıl konumlandığını ortaya çıkarmaktır. Bu çalışmada ayrıca, belirli yönleri ile Bulgaristan'da, Tayland'ta ve Brezilya'da kamu yönetiminde bir reform öznesi olarak ombudsmanın yapısal ve işlevsel yönleri ortaya koyulmaktadır. Nitekim ombudsman, bir toplumun siyaset, kamu yönetimi ve reform gündeminden ayrı olarak düşünülemez. Böylece Bulgaristan, Tayland ve Brezilya devletinde ombudsman üzerinden yeni kamu yönetimi reformlarının önemi değerlendirilmek istenmektedir. Çalışmanın araştırma sorusu, "Bulgaristan, Tayland ve Brezilya'da yeni kamu işletmeciliği reformlarından biri ombudsmandır" şeklindedir. Çalışmanın yöntemi, nitel analiz altında literatür taramasıdır.

Çalışmanın amacı, yöntemi ve araştırma sorusu çerçevesinde ana beş bölümden oluşması planlanmaktadır. Birinci bölümde, ombudsman tanımlanmış ve türlerinden bahsedilmiştir, ikinci bölümde kamu yönetiminde reform ve ombudsman ilişkisi kurulmuştur, üçüncü bölümde Bulgaristan'da siyasi sistem, kamu yönetimi yapısı, belli başlı kamu reform alanları, ombudsman açıklanmıştır, dördüncü bölümde Tayland'ta siyasi sistem, kamu yönetimi yapısı, belli başlı kamu reform alanları, ombudsman belirtilmiştir, beşinci bölümde Brezilya'da siyasi sistem, kamu yönetimi yapısı, belli başlı kamu reform alanları, ombudsman üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

1. OMBUDSMAN KAVRAMI VE TÜRLERİ

1.1. Kavram

Ombudsman, bir devlette kamu yönetiminden şikayeti olan vatandaşların başvurduğu bir kurumdur. Dünyada ilk olarak İsveç'te ortaya çıktıktan sonra

günümüzde neredeyse tüm devletlerde uygulanmaktadır. Temel özellikleri arasında; demokrasi, insan hakları ve hukuk devletini güçlendirmesi bulunmaktadır (Özden, 2010; Abedin, 2006). Tarihsel olarak İsveç'e dayanmakta olan ombudsman, yıllar boyunca burada uygulandıktan sonra, 20. Yüzyılın ortalarında aniden popüler hale geldi. Bu popülerleşmede, demokrasinin gelişmesi ve insan haklarına duyulan özlemin büyük rolü vardır (Eryılmaz, 2010: 318). Ombudsman, liberal demokrasi ile yönetilen rejimlerde adaletin teminatı olarak çalışarak toplumda hak arama kültürü, yerinden yönetim, aktif yurttaşlık ve sivil toplumu desteklemektedir.

Ombudsmanın özellikleri şunlardır (Gottelher, 2009):

- Bağımsızlık,
- Denetim,
- Kalite,
- Demokrasi,
- Şeffaflık,
- Hızlılık.

Ombudsman, kamu yönetiminin denetimi alanında faaliyet gösteren, klasik denetim yöntemlerinden farklı özelliklere sahip, vatandaş ile devlet arasındaki alana odaklanan bir kurumdur. Vatandaşları devlet faaliyetlerine karşı koruma düşüncesinin ileri bir aşamasını temsil etmekte olup, bu işlevin çok çeşitli denetim mekanizmalarının sunduğu eksikliklerin giderilmesi ve hukuksal denetimin devlet faaliyetlerine uygunluk kontrolü ile tamamlanması düşüncesini bünyesinde barındırmaktadır (Karcı, 2016: 36-38). Ombudsman, görevi gereği idari bozuklukları ilk elden gideren kişidir. Ombudsman şikâyetlere karar verirken iki yönlü bir işlev gerçekleştirir. Birinci fonksiyon yönetimle ilgili olup, kamu kurum ve kuruluşlarının idari faaliyetlerin vatandaşlar tarafından nasıl algılandığı ve etkileri konusunda bilgilendirilmesi ve gerekiyorsa düzeltici önerilerde bulunulmasını içermektedir. İkinci işlev ise vatandaşlara yöneliktir. Ombudsman, idareye yabancı olan vatandaşları idari faaliyetlerin nedenleri, amaçları ve yöntemleri konusunda bilgilendirir (Şengül, 2013: 81).

Ombudsmanın temel özelliklerinden birisi de idare ve yürütmenin etkilerine karşı korumayı sağlayan bir statüye sahip olmasıdır. Hiyerarşik ve vesayet denetiminin dışında kalan ombudsmanın bağımsızlığının sağlanması, kendisinden

beklenen misyonun başarılmasında önemli bir unsurdur. Bu amaçla ombudsman, kendisini seçen veya atayan organ veya makamlar başta olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlara karşı bağımsızdır. Hiçbir otorite veya yetki ombudsmana emir veremez, talimat gönderemez, tavsiye ve öneride bulunamaz (Şengül, 2007: 128).

Ombudsman, çeşitli biçimlerde sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Ombudsman, sadece kamu yönetimine özgü bir yapılanma değildir. Özel sektör kuruluşları da ombudsman kurumundan faydalanmaktadır (Sezen, 2001: 75). Kamu yönetimindeki başarılı uygulamalar karşısında özel sektör kuruluşları tarafından da ombudsman kurumları kurulmuştur (Ünal, 2008: 130). İlerleyen kısımda bazı ombudsman türleri hakkında bilgi verilerek, birbirinden ayrılan özellikleri de ortaya konmuştur.

1.2. Türler

1.2.1. Parlamento Ombudsmanı

Klasik ombudsman olarak adlandırılan Parlamento ombudsmanı, Parlamento tarafından seçilmektedir (Bozkurt, 2008) ve gücünü de Parlamento'dan almaktadır. Parlamento ombudsmanı, kamu yönetimine karşı vatandaşların hak ve özgürlüklerini savunan ve herkesin güvenini kazanmış ve herkes tarafından tanınan kimsedir. Parlamento ombudsmanı, çeşitli ülkelerde kurulmakta olan ombudsman modellerine örnek sunmaktadır. Bunun anlamı, birçok ülkede uygulanmakta olan ombudsmanlık modellerinin Parlamento ombudsmanının özellikleriyle benzerlikler taşımakta olduğudur (Özden, 2010: 54; Temizel, 1997: 59). Nitekim adını Parlamento ile olan sıkı ilişkisinden alan Parlamento ombudsmanı, Parlamento'nun büyük yardımını görmektedir. Parlamento, ombudsmanın kendisine ulaştırmış olduğu ombudsman raporlarına göre kamu yönetiminin yanlış, hatalı ve aksayan yönlerinin hesabını ilgili kurum ve kuruluşlardan sorabilmektedir (Avşar, 1988: 118). Bu şekilde de arkasında Parlamento'nun desteği olan ombudsman, vatandaş karşısında güven veren bir konumda yer almaktadır.

1.2.2. Hükümet Ombudsmanı

Hükümet ombudsmanı, hükümet tarafından atanmaktadır ve kendisine verilen görevleri uygulamaktadır (Fendoğlu, 2011: 85). Bazı hükümet

ombudsmanları, ismini kendisini hükümetin atamasından almaktadır. Hükümet ombudsmanını hükümetin atamasına rağmen, ombudsman, Parlamento'ya karşı sorumlu olmaktadır ve Parlamento tarafından görevinden azil edilebilmektedir. Örneğin İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde ombudsman, bu yönetime göre çalışmaktadır. Ancak İsveç gibi kimi ülkelerde hükümet tarafından atanan özel amaçlı ombudsmanlar da bulunmaktadır. Bunların Parlamentoyla herhangi bir ilişkisi yoktur. Bu ombudsmanlar da hükümete karşı sorumlu olmaktadır (Reif, 2004: 14).

1.2.3. Yerel Yönetimler Ombudsmanı

Kamu sektörü ombudsmanlarından biri olan (Kirkham, 2003: 399) yerel yönetimler ombudsmanı, yerel sorumluluğu olan ve vatandaşın yerel yönetimlerle karşı karşıya kaldıkları sorunları inceleyen (Seneviratne, 1999: 165), yerel yönetimlerin temel ilkeleri olarak kabul edilen özgürlük, katılım, hesap verebilirlik ve verimlilik ilkelerinin sürekliliğini sağlamakla görevli bir kurumdur (Demiral ve Demiral, 2012: 928). Parlamento ombudsmanının önemine koşut olarak, geçen zaman zarfında iş yükünün artması ile birlikte (Özden, 2004: 564), yerel yönetimlerde ortaya çıkan yetersizlikler, yerel yönetimlerin görev ve hizmet alanlarının genişlemesi gibi nedenlerle bazı ülkelerde yerel yönetimler ombudsmanları kurulmaktadır. Yerel yönetim ombudsmanları, Parlamento ombudsmanlarının bütün özellik ve yönlerini taşımaktadırlar. Ayrıca belirli bir bölge veya kente ilişkin olarak yerel yönetimlerin kötü eylem ve işlemlerinden kaynaklanan sorunları çözmek, vatandaşların yerel yönetimler konusundaki haklarını istikrara kavuşturmak ve yerel yönetimlerin vatandaşlara daha iyi hizmet sunması için yönetsel düzenlemelere ilişkin öneriler getirmek amacıyla kurulmaktadır ve yerel yönetim ombudsmanları, müdahale alanlarının daha dar olması sebebiyle otorite ve yetki güçleri sınırlandırılmış olan ombudsman kurumlarıdır (Ünal, 2013: 91).

1.2.4. Basın Ombudsmanı

Dünya boyunca haber ombudsmanlarının belirli biçimleri uygulamaya geçirilmektedir (Evers, 2012: 226). Haber ombudsmanları içerisinde en önemlilerinden biri de basın ombudsmanıdır. Basın ombudsmanı, bir basın organı içerisinde çalışan ve soruşturma yapmak, karar vermek, sorun alanlarına ilişkin

olarak açıklamalar yapmak, bu sorunların düzeltilmesi için öneriler yapmak için görevlendirilen bir kişidir (Büyükbaykal, 2004: 170). Basın ombudsmanı, haberleri okuyanlar, dinleyenler ve izleyenler ve bunun için çalışanlar arasında bir diyalog geliştirmektedir ve kullananlara bir irtibat noktası kurarak (Galanter, 1976: 942) öz-eleştirmeyi cesaretlendirmeyi, özellikle eğer haberin görüntüsü iyi değilse, haberin çıktısının (kaynağının) güvenilirliğini arttırmayı amaçlamaktadır (Maurus, 2008: 71). Aynı zamanda basın ombudsmanı, basın alanında haksızlığa uğramış ve mağdur duruma düşmüş olan, bunun neticesinde de hakları ihlal edilmiş olan vatandaşların haklarını devlet ve kamu yönetimi karşısında basın alanında sorgulamaktadır (Özden, 2004: 28). Anlaşıldığı üzere basın ombudsmanı bir haber kuruluşunda görevli olan ve kamu yönetimi sorunları karşısında vatandaşın sorunlarını dile getiren bir kamuoyu denetim aracıdır.

1.2.5. Tüketici Ombudsmanı

Tüketiciler, örgütlenmiş piyasa karşısında kimi zaman güçsüz ve çaresiz kalmaktadır (Baylan, 1978: 130). Yeni pazarlama yöntemleri ve reklam kampanyaları gibi yollarla herhangi bir ürünün kötü ve kusurlu tarafları gizlenmekte, faydalı özellikleri ise gereğinden fazla abartılmaktadır. Birtakım kurnaz yöntemlerle promosyon vb. gibi yöntemlerle bir ürün fiyatının altındaymış gibi gösterilmekte, halbuki normal fiyatının çok üzerinde tüketiciye satılmaktadır. Bu gibi durumlarda asıl mağdur tüketicinin kendisi olmakta, imzalamış olduğu senet, garanti vs. yollar kendisi için bir çözüm yolu olmamaktadır. İşte tüketici ombudsmanı, vatandaşların bu gibi durumlarla karşılaşmaları sonrasında mağduriyetlerini gidermekte ve hak taleplerini üstlenmekte önemli bir kurumdur (Özden, 2005: 46). Diğer yandan tüketici ombudsmanı, ticari alanda özel hukuka ilişkin konularda faaliyette bulunmaktadır (Fendoğlu, 2011: 86). Bu tür ombudsmanlara özel sektör ombudsmanları da denilmektedir (Köksal, 2005: 64).

1.2.6. Sigorta Ombudsmanı

Sigorta, genel itibariyle vatandaşlar ve vatandaş gruplarının devlet veya belirli bir özel şirket ile kurmuş oldukları bir akit ve taraflar arasında imzalanmış bir sözleşmeye dayanan güvence ve tasarruf hizmetidir. Sigorta hizmetlerinden kaynaklanan şikâyetlerin kaynakları arasında akademisyenler, yargıçlar, tüketici grupları gibi toplum üyesi (bunların içerisine daha birçok meslek grubu dahi

edilebilmektedir) kişiler yer almaktadır (Rawlings ve Willet, 1994: 309). Sigorta ombudsmanı, sigortacıların, sigortalıların ve sigorta sözleşmesinin uygulanmasında doğrudan doğruya ilgili olan üçüncü kişilerin, yazılı ve basit başvuruları üzerine bir sigorta şirketi ile olan uyuşmazlıklarının tarafsız ve objektif bir şekilde incelenmesi faaliyetlerini yürütmektedir. Bir başka ifade ile sigorta ombudsmanı, şahıs olarak uyuşmazlıkların çözümünde aracı; kurum olarak ise aracılık hizmetidir (Metezade, 2012). Anlaşıldığı üzere sigorta ombudsmanı, sigorta hizmetleri ve bu hizmetlerden yararlanılması sonrasında hizmet alanlar ve hizmet verenler arasında (James, 1977: 20) ortaya çıkan uyuşmazlıklarla ilgili bir kurumdur.

1.2.7. Üniversite Ombudsmanı

Üniversite ombudsmanı, üniversite içindeki şikâyetlerle ilgilenen bir kampüs denetçisidir (Mundinger, 1967: 494). Üniversite ombudsmanı, öğrenciler, fakülteler, hizmetliler, öğretim elemanları ve bunun gibi üniversite hizmet birimlerinde çalışanlar arasında herhangi bir uyuşmazlık veya kargaşa meydana gelmesi durumunda devreye giren (Avşar, 2012: 178) ve sorunları çözerek taraflar arasında arabuluculuk ve iletişim görevi gören bir kimsedir (Birdişli, 2012: 160). Üniversite ombudsmanları da belli alanlarda uzmanlık dallarına ayrılabilirler. Örneğin kimi üniversite ombudsmanları, daha spesifik alanlar olan kültür projeleri çerçevesinde faaliyette bulunabilmektedirler (Abad-Garcia, 2009: 189). Özel amaçlı ombudsmanlardan biri olan üniversite ombudsmanı, üniversitenin kanunlar ve yönetmelik çerçevesinde sorunsuz ve aksaksız bir biçimde idare edilebilmesi için görevlendirilmiştir. Dolayısıyla üniversite idaresinin kötü yönetimden arınması ve üniversite bünyesinde şikâyetlerin azalması için görev yapmaktadır.

1.2.8. İnsan Hakları Ombudsmanı

İnsan hakları, toplumda yaşayan bireylerin devlet tarafından saygı duyulan ve keyfi olarak düzenlenmesi mümkün olmayan haklarıdır (McMillan, 2013). Devletler tarafından insan hak ve özgürlüklerine dayalı düzenlemeler genellikle anayasalarda düzenlenmektedir. Ancak bu hakların anayasalarda düzenlenmiş olması, bu hakların asla ihmal edilemeyeceği sonucunu doğurmamaktadır (Fendoğlu, 2011: 147). Nitekim bu husus doğrultusunda insan hakları ihlallerini önlemek için insan hakları ombudsmanları

kurulmaktadır. Ombudsmanlığın dünya boyunca en büyük gelişmelerinden biri de kamu yönetiminin şikâyetlerini kabul eden bir kurum misyonundan insan haklarının korunmasına yönelik atılımıdır (Tai, 2010: 1). İnsan hakları ombudsmanı, genel olarak yasama organı tarafından atanmaktadır ve yasama organına karşı sorumluluk taşımaktadır. İnsan hakları ombudsmanının iki temel işlevi vardır; insan haklarını korumak, insan haklarının iyileştirilmesini sağlamak ve devlet yönetimini gözlemlemektir (Özden, 2010: 55). İnsan hakları ombudsmanının asıl işlevi ise, insana özgü temel hak ve özgürlüklerin kamu yönetimi, mahkeme kararları ve mevzuat kuralları çerçevesinde korunmasını sağlamaktadır (Atalay, 2000: 352). Anlaşıldığı gibi insan hakları ombudsmanı, hem kamu yönetiminin hatalı eylem ve işlemleri karşısında hem de insan hakları konusunda olmak üzere iki ayrı göreve sahiptir (Reif, 2004: 8). Aynı zamanda insan hakları ombudsmanı, ulusal insan hakları kurumlarından biri sayılmaktadır (Reif, 2000: 160). İnsan hakları ombudsmanının görev alanı, insan hakları, siyasi haklar, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlara kadar genişleyebilmektedir (Ünal, 2013: 90). Dolayısıyla insan hakları ombudsmanı, vatandaşların devlet yönetimi karşısında karşılaşmış oldukları insan hakları ihlalleri hakkında şikâyetler almaktadır ve bu yönde kamu yönetiminin iyileştirilmesi için çaba göstermektedir.

1.2.9. Sağlık Ombudsmanı

Sağlık ombudsmanı veya sağlık hizmetleri ombudsmanı, ulusal sağlık hizmetlerine yönelik olarak görevlendirilmiştir ve hastanelerin ve topluma sağlık hizmeti veren kurumların hizmet kalitelerinin artırılmalarında yardımcı olan bir kurumdur (Avşar, 1988). Sağlık ombudsmanı, sağlık kuruluşlarındaki uygunsuz tedaviler, davranış ve eylemlerden dolayı adaletsizliğe uğradığını düşünen vatandaşların şikâyetlerini kabul etmektedir (NHS, 2012). Sağlık ombudsmanı, şikâyetler doğrultusunda da araştırma, inceleme ve denetlemeler yapmaktadır. Bu bağlamda da sağlık ombudsmanı, sağlık kuruluşlarının hizmet kalitesini artırmaya çalışmaktadır.

1.2.10. Askeri Ombudsman

Askeri ombudsman, silahlı kuvvetlerdeki aksayan, uygunsuz davranış ve eylemleri belirleyen ve bu aksaklıkların düzeltilmesi için tavsiyelerde bulunan

bir görevlidir. Askeri ombudsman bir politika aktörü değildir veya operasyonel politikalarda askeri ombudsmanın yeri yoktur. Askeri ombudsmanın amacı, askeri alandaki haksızlıkları bertaraf etmek ve savunma sektöründe iyileşmeler sağlayabilmektir (DCAF Backgrounder, 2006). Askeri ombudsmanın görev alanını, askerlerin kendi hiyerarşileri içerisinde meydana gelen şikâyetler ve askerlerin vatandaşlarla olan ilişkilerinde meydana gelen şikâyetler oluşturmaktadır (Gökçe, 2012: 220). Dolayısıyla askeri ombudsmanlık kurumları, tıpkı klasik ombudsmanlar gibi işlevler göreyerek silahlı kuvvetler içerisinde meydana gelen kötü yönetim ve insan hakları ihlallerini çözerek, hukuk devletinin gelişimine (Born vd., 2011: 1) ve eşitliğe katkıda bulunabilmektedirler.

2. KAMU YÖNETİMİNDE REFORM VE OMBUDSMAN

Kamu yönetiminde yeniden yapılanma çalışmaları, özellikle 1970'lerin sonları ve 1980'li yılların başlarında bir atılım göstermeye başlamıştır (Yağcı vd., 2003: 374). Çünkü bu tarihlerde geçmiş dönemde ekonomik, siyasi, mali ve toplumsal konuların her alanına müdahale eden devlet örgütlenmesi, vatandaşa sunmuş olduğu kamu harcamaları sonrasında, bu harcamaların finansmanında yaşadığı güçlükler (Leblebici, 2001: 127) nedeniyle krizlerle karşılaşmaya başlamıştır. Nitekim devlet, refah devleti politikalarına da bağlı olarak vatandaşlara hemen her konuda (işsizlikten, barınmaya, konuttan, sosyal güvelik alanlarına kadar) hizmetler sağlamaya çalışmış, ancak bu hizmetlerin finansmanını da artan orandaki vergi tarifeleriyle karşılamayı sürdürmüştür. Bunun sonucunda da kamu ekonomisinde aşırı oranlara varan vergi miktarları, vatandaş tarafından ödenen vergilerle karşılanamaz duruma girmiş ve devletin refah politikaları iktisadi ve mali alanlarda ciddi krizlerle karşılaşmaya başlamıştır.

Yeni sağ ideolojisi ve kavramı, hem yeni liberalizmi hem de yeni muhafazakârlığı içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda yeni sağ düşünce, ekonomide bireyciliğe ve serbest piyasa anlayışına, politik felsefede geleneğe ve hiyerarşiye bağlı eski sağın otoriter muhafazakâr düşüncelerine bağlı üç gelenekten meydana gelmektedir. Bunlardan ilki, geleneksel "laissez-faire (bırakınız yapsınlar)"cı ekonomik bireycilik öğretisidir. İkincisi, kapitalizmin savunucusunu ahlaki temeller üzerine oturtan liberteryenizm ve üçüncüsü de C. Menger'le başlayan ve Hayek ile süren sosyalist karşıtlığıdır. Keynesci sosyal demokrat devlete bir tür eleştirisi olarak beliren "Yeni

Sağ Akımı'nı kuramsal referans kaynağı liberalizmdir. Yeni Sağ Akım, 19. yüzyıl liberalizminin çağdaşlaşmış bir tezahürü ve birçok alanda da geçen yüzyıla ait klasik liberalizmin ilke ve politikalarının devamıdır (Kalağan, 2009: 96). Yeni sağ ideolojisi, ekonomik, sosyal, siyasal ve yönetsel boyutlara kadar varan çok boyutlu kapsayıcı bir anlayıştır (Aksoy, 1998: 4). Bu çok boyutlu ideoloji, küreselleşme ile dünya boyunca yayılım göstermiş ve somut devlet politikalarına aktarılmıştır (Hirst ve Thompson, 2001: 130). Dolayısıyla Yeni Kamu Yönetimi reformlarının gerçekleştirilmesinde bu anlayışın büyük etkileri vardır. Diğer yandan Yeni Sağ ideoloji, güçlü devlet ve serbest piyasa ilişkileri üzerine kurgulanmıştır (Topal, 2002: 67). Bu bağlamda değerlendirildiğinde Yeni Sağ ideolojisi içerisinde hem muhafazakâr hem de yenilikçi dürtülerin yer aldığı söylenebilmektedir (Baltacı, 2004: 364). Burada yalnızca şu hususun bilinmesi önem arz etmektedir: *"Yeni Kamu Yönetimi reformları ve yeni dönemde devletin rolündeki değişikliklerin arkasında Yeni Sağ ideoloji bulunmaktadır."*

Ombudsmanın ortaya çıkmasına yol açan etmenlerden biri de kamu yönetiminin daha iyi ve etkili bir biçimde yönetilmesi ve bu yönetime dayalı olarak denetiminin sağlanması arayışları çerçevesinde ortaya çıkan çağdaş yönetim ve denetim anlayışının gelişmesidir. Yukarıda da belirtildiği üzere zamanla kamu yönetiminin eylem ve işlev sahası genişlemiş, istihdam ve örgütlenme düzeyi de artmıştır. Bu gelişmeler sonrasında kamu yönetiminin daha iyi nasıl denetlenebileceği konusunda arayışlar ve tartışmalar başlamıştır. Bu tartışmaların neler olduğu konusunda kamu yönetiminde yeniden yapılanma konusu, çalışmaya bir kavramsal çerçeve sağlayacaktır. Çünkü zaman içerisinde farklı boyutlara ulaşan kamu yönetiminin denetlenmesi konusu da kamu yönetiminde gerçekleştirilen reform çabalarından ayrı olarak düşünülemez.

Mutta (2005: 6), kamu yönetiminin denetlenmesi konusunda ombudsmana neden ihtiyaç olduğu konusunda şu görüşlere sahiptir:

Kamu yönetiminin kendi kendini denetlemesindeki asıl amacın bireyin hak ve özgürlüklerinin korunmasından çok, idarenin sürekliliğini sağlamak olduğundan bu denetimin amaç saptmasıyla birlikte yetersiz kalması,

- * Siyasal denetimin uygulamada Parlamento ve yürütme organlarının yakınlaşması nedeniyle yetersiz kalması,

- Yargısal denetimin yavaş, pahalı, şekilci, hukuka uygunluk denetimi ile sınırlı kalması ve başvuru üzerine harekete geçmesiyle çoğu zaman istenilen sonucun elde edilememesi,
- Demokratik sistemin yerleşmediği ülkelerde halkın bilgisiz oluşu, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü önündeki engeller, bürokrasi-medya-sermaye bütünleşmesi nedeniyle medya (kamuoyu) denetiminin yetersiz kalması.

Fendoğlu (2011: 28)'na göre de ombudsmanı diğer denetim yolları arasında üstün kılan özellikler, onun statüsü, yetkileri ve işlevleridir. Bu özellikler arasında şunlar bulunmaktadır:

- Ombudsman, bağımsız, tarafsız ve özerk bir kurumdur,
- Ombudsman, diğer denetim organlarının veya yöntemlerinin yetersiz kaldığı durumlarda vatandaşlara çözüm yolları sunmaktadır,
- Ombudsman, yargının masraflı, uzun sürmesi ve uzmanlık bilgisi gerektirmesi gibi zorluklarına karşı, vatandaşa çözüm yolları sunabilmektedir,
- Ombudsman, bürokrasinin bürokratizme dönüştüğü koşullarda etkili olmaktadır,
- Ombudsman, siyasal denetimin aksayan ve eksik yönlerini kapatabilmektedir,
- Ombudsman, değişik ülkelerde farklı uygulanış biçimine sahip olabilmektedir. Bu doğrultuda da farklı kültürler ve geleneklerden beslenerek gelişmektedir.

Bu doğrultuda kamu yönetiminin reforme edilerek hizmet kalitesinin artırılmasında ve demokratikleşmenin güçlendirilmesinde ombudsmanın burada belirtilen tamamlayıcı nitelikleri yeni kamu yönetiminin işlevselliği açısından büyük önem taşımaktadır. Nitekim insan haklarını esas alan, katılımı özendirilen, yönetimin sorunlarını çözen ve halka güven veren bir ombudsman yapısı, ilgili toplumda refah, huzur ve istikrarın sağlanmasında belirleyici olabilecek potansiyele sahiptir. Kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasının özünde yer alan serbest piyasa, yerleşme, kalite, katılım, etik, şeffaflık ve küçülme gibi değerler ombudsman da görülmektedir ve ombudsman bu değerleri desteklemektedir.

3. BULGARİSTAN'DA OMBUDSMAN

Bulgaristan'da ombudsmanla ilgili bilgileri vermeden önce devletin siyasal sistemi ve kamu yönetimi yapısı ifade edilmiştir.

3.1. Bulgaristan Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Bulgaristan'a ait olan toprakların ilk sakinleri Hint-Avrupa kökenli bir kavim olan Traklar'dır. Milattan sonra Roma İmparatorluğu'nun, ardından da Bizans İmparatorluğu'nun egemenliğine girdi. 7. yüzyılda bu topraklara yerleşen Bulgar kabilesi, bir süre önce bu topraklara gelen Slavlarla birlikte, daha önce Trakyalıların yaşadığı bu bölgede, Bulgaristan'ın başlangıcı sayılan Birinci Bulgar Devleti'ni kurmuştur. Yönetici sınıfın oluşturduğu kavim bir süre sonra Slav dilini, 9. yüzyıldan itibaren ise Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Türklerin 14. yüzyılda Rumeli'yi işgal etmesinden sonra bağımsızlıklarını kaybederek Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldular. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başlaması ve Çarlık Rusya'sının da desteğiyle tüm Balkanlarda olduğu gibi Bulgaristan'da da bağımsızlık hareketleri başladı. Osmanlı-Rus Savaşı'nda mağlup olan Osmanlı Devleti, Bulgaristanı 1878'de içişlerinde bağımsız bir beylik, 1908'de ise tam bağımsız bir Çarlık olarak tanıdı. Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlılarla aynı cephede katılan Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'na da Almanya'nın yanında katılmış ve her iki savaşta da mağlup olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Balkanlar'da ilerleyen Sovyet ordusunun da yardımıyla ülke, Georgi Dimitrov önderliğinde sosyalist rejime geçti ve Soğuk Savaş yıllarında Varşova Paktı'na üye oldu. 1989'dan sonra Doğu Bloku'nun dağılmasıyla birlikte ülke demokratik düzene ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yaptı. 2 Nisan 2004'te NATO'ya, 1 Ocak 2007'de ise AB'ye üye oldu (https://ticaret.gov.tr/data/656094bf13b8762630b82fa0/2022_2023%20Bulgaristan%20Yillik%20Ulke%20Raporu.pdf).

Bulgarlar, 5. ve 6. yüzyıllarda Hint-Avrupa dil grubuna mensup olan ve Tuna'nın güneyindeki topraklara yerleşen Güney Slavlar ile bir Türk boyu olan Proto Bulgarların torunlarıdır. Bugün Bulgar devletinin önemli etnik gruplarını oluşturan nüfus toplulukları da bu dönemde Bulgaristan'a göç etmiştir. Bu gruplardan Pomaklar, 15. yüzyılda İslamı kabul eden Bulgarların torunlarıdır. Romanlar, Türklerle birlikte 14. yüzyılda İran, Suriye ve Mısır üzerinden Hindistan'dan Bulgaristan'a gelmişler, ancak ekonomik ve kültürel gelişme açısından geri

kalmışlar. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki sosyo-ekonomik değişiklikler, özellikle de ücretsiz tıbbi bakım ve çalışma koşullarının iyileştirilmesiyle, Bulgaristan'ın ölüm oranı büyük ölçüde düştü. Ancak 1970'li yıllardan itibaren yaşlı nüfusun nüfus içindeki oranı yeniden artmaya başlamıştır. Bulgaristan'ın nüfus özellikleri gelişmiş ülkelerin demografik yapısına benzer. Doğum ve ölüm oranları düşük olduğundan yaşlı nüfus oranı da yüksektir (Ertin, 2015: 129).

Bulgaristan Cumhuriyeti üniter bir devlettir. Yürütme organı, doğrudan seçimle iktidara gelen Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulundan oluşur. Başkan beş yıllık bir süre için seçilir. 6-13 Kasım 2016 tarihlerinde yapılan iki turlu Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Rumen Radev kazandı. 14-21 Kasım 2021 tarihlerinde yapılan seçimlerde Cumhurbaşkanı Radev, beş yıllık bir süre için ikinci kez seçildi. Parlamento, her yıl seçilen 240 milletvekilinden oluşuyor. Başbakan ve Bakanlar Kurulu, genel seçimler sonrasında Meclis'te çoğunluğu sağlayan parti veya partiler arasından seçilir ve Cumhurbaşkanı tarafından atanır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024a).

Bulgaristan, toplam 265 belediyenin yer aldığı 28 idari bölgeye ayrılmıştır (https://ticaret.gov.tr/data/656094bf13b8762630b82fa0/2022_2023%20Bulgaristan%20Yillik%20Ulke%20Raporu.pdf).

Bulgaristan, Sovyet sonrası modern anayasasını 1991'de kabul etmiştir (Shivergueva, 2010: 251). 1991 Anayasası'na göre mahkemeler; yerel mahkemeler, bölge mahkemeleri, istinaf mahkemeleri, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi'nden oluşur (Baysal, 2007: 110).

Doğu Bloku'nun dağılmasının ardından Bulgaristan, daha özgür ve müreffeh bir toplumsal düzen kurma ümidiyle Batı Avrupa ülkelerinin siyasi sistemlerini ve piyasa kurumlarını örnek alarak demokratik kapitalist bir devlet inşa etmeye koyuldu (Özuğurlu ve Gülpınar, 2020: 260). Bulgar kamu yönetiminin AB yönetimine uyarlanmasında da küresel değişimlerle entegrasyona, kapasite artışına, kariyer fırsatlarına, maliyetlerin optimize edilmesine ve kamu sektöründe insan kaynakları yönetimine büyük önem verilmiştir (Özsalmanlı, 2021: 177).

3.2. Bulgaristan Ombudsmanı

Bulgaristan Cumhuriyeti Ombudsmanı, geniş yetkilere sahip bir kurumdur (Dzhafer, 2019: 19). Ombudsman, çocuk, engelli, azınlık, yabancı vb. hakları da

dahil olmak üzere tüm vatandaşların haklarını koruyan organdır (<https://ennhri.org/our-members/bulgaria/>). Bulgaristan Cumhuriyeti Ombudsmanı, Ulusal Meclis tarafından beş yıllık bir süre için seçilen yüksek, bağımsız bir anayasal organdır. Ombudsman, kişilerin haklarının savunucusu ve kamu çıkarının koruyucusudur. Ombudsman, çalışmalarında bağımsızdır ve yalnızca Anayasa, kanunlar ve Bulgaristan Cumhuriyeti için onaylanıp yürürlüğe giren uluslararası anlaşmalara tabidir (<https://psc.egov.bg/en/user-guide-ombudsman>).

Bulgaristan'ın ombudsman yasası, 2004'te yürürlüğe girdi (Reif, 2004: 127; Zankina, 2020: 97). Ombudsman Kanunu, Resmi Gazete No. 48'de yer almıştır (28 Mayıs 2003, 1 Ocak 2004'te yürürlüğe girmiştir). Bulgaristan'ın ombudsmanı, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin ulusal veya belediye idaresinin davranışları veya kamu hizmeti sağlayan kişiler tarafından ihlal edilmesi durumunda müdahale ederek çözmeye çalışmaktadır. Ombudsman, bir şikayeti aldığı anda veya resen, soruşturma yapabilir, tavsiyelerde bulunabilir, idare ile şikayetçi arasında arabuluculuk yapabilir ve rapor verebilir. Anayasanın yorumlanması veya kanunların anayasaya aykırılığına karşı Anayasa Mahkemesine başvurmaları konusunda yetkili makamlara (Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, yasa koyucuların en az %20'si, Cumhuriyet Savcısı, Danıştay gibi) bildirimde bulunmaktadır. Ayrıca Sofya'nın bir şehir ombudsmanı vardır (Reif, 2004: 158). Bulgaristan'daki ombudsman sisteminin özelliklerinden biri de yerel ve ulusal ombudsman kurumları, belediye başkanları, belediye meclisleri ve idareler üzerinde kontrol/tavsiye işlevlerinin yerine getirilmesi konusunda benzer sorumlulukları paylaşmaktadır (Stefanov, 2024: 7). Dolayısıyla ulusal ve yerel kuruluşlar ile ombudsmanlar arasında koordinasyon bulunmaktadır. 2006 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle ombudsman makamı kurumsallaştırıldı. Anayasanın 91a maddesi artık kısaca parlamentonun vatandaşların hak ve özgürlüklerini savunacak bir ombudsman seçeceğini belirtiyor (Stern, 2008: 128).

Ombudsman, devlet ve belediye yetkililerinden ve bunların idarelerinden bilgi talep etme hakkına sahiptir. Ayrıca tüzel kişiler ve vatandaşlar, "resmi olarak kendilerine emanet edilen bilgileri ombudsmana vermek ve kendisine gönderilen şikayet ve uyarılarla ilgili olarak yardım sağlamakla" yükümlüdür. Şikayetin haklı olduğu kanaatine varması halinde, ihlal edilen hak ve özgürlüklerin iadesine yönelik öneri ve tavsiyelerde bulunabilir (Stern, 2008: 130).

Bulgaristan'da ombudsmana şikâyet ve deliller milliyet, cinsiyet, dini inanç ve siyasi eğilime bakılmaksızın tüm bireyler tarafından iletilebilir. Şikâyetlerin, ombudsman tarafından kabul edilen resmi dili Bulgarcadır. Bulgarca konuşmayan vatandaşlar için istisnalara izin verilmektedir (<https://psc.egov.bg/en/user-guide-ombudsman>). Ombudsmanın yetkileri şunlardır: Hak ve özgürlüklerin ihlaline ilişkin şikâyetleri almak ve incelemek, alınan şikâyetler üzerine kendi inisiyatifıyla soruşturma yapmak, ilgili kurumlara öneri ve tavsiyelerde bulunmak. İhlal edilen hak ve özgürlüklerin yeniden tesis edilmesi ve bu ihlallerin ön koşullarının ortadan kaldırılması, suç işlendiğine ilişkin verinin mevcut olması durumunda Cumhuriyet Savcılığına bilgi verilmesi vb. Ombudsman, faaliyetlerine ilişkin olarak Millet Meclisine yıllık bir rapor da sunmaktadır (Yordanova, 2003: 50).

Ombudsman, vatandaşların hak ve özgürlüklerini ihlal eden herhangi bir yasanın anayasaya aykırılığının tespiti için bir dilekçe ile Anayasa Mahkemesine başvurabilir; yoruma ilişkin karar veya yoruma ilişkin karar talebini Yargıtay ve/veya Danıştay'a sunar (<https://www.ombudsman.bg/en/p/role-and-strategy-9>).

4. TAYLAND'TA OMBUDSMAN

Tayland'ta ombudsmanla ilgili bilgileri vermeden önce devletin siyasal sistemi ve kamu yönetimi yapısı ifade edilmiştir.

4.1. Tayland Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Tayland topraklarındaki ilk insan yerleşiminin izleri 20.000 yıl öncesine dayanıyor. Bölgede tespit edilen ilk uygarlıklar Dvaravati (6. yüzyıl) ve Srivijaya (8. yüzyıl) krallıklarıdır. Taylandlılar 10. yüzyılda Güney Çin'den bölgeye geldiler. Bölge, 9. yüzyıldan itibaren merkezi bugün Kamboçya olan Khmer İmparatorluğu'nun egemenliği altındadır. Tayland'ın bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışı, 1238 yılında kurulan Sukhothai Krallığı'na kadar uzanıyor (<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-tayland/>). Tayland'ta geçmişte Kral, ülkeyi Tayland'ın en eski monarşi biçimi olan mutlak monarşi ile yönetiyordu. Sukhothai döneminde (1181-1474), Kral Ramkhamheang'ın (1279-1298) yönetimi altında, insanlar şikâyetlerinin giderilmesi için belediye binasının yakınında bir zil çalarak Kral'a dilekçe verebilirlerdi. Kralın kendisi talep edecek ve yargılayacaktı. Daha sonra yönetici ile vatandaşlar arasındaki uçurum giderek

büyüdükçe kamu yönetimi daha karmaşık hale geldi. Halkın mağduriyetlerini araştırmak ve gidermek için özel yasama kurumları kurularak, yönetim yetkisinin idari makamlardan halka devredilmesi yönünde bir girişim başlatıldı (<https://www.ombudsman.go.th/new/en/background-of-ombudsman-thailand/>).

Tayland coğrafyası çok eski bir yaşam, kültür ve yönetim geleneğine dayanmaktadır (Baker ve Phongpaichit, 2005; Bowornwathana, 2011). Tayland'ta resmi dil Tay dilidir ve azınlık dilleri arasında Çince, Malayca, Khmer ve Karen bulunmaktadır. Din, Tayland kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Neredeyse yüzde % 95'i Budist, küçük bir yüzdesi ise Müslüman ve Hıristiyan'dır. Halkın büyük bir kısmı Tay etnisitesine sahiptir. Khmerlerin Tayland'ın en eski sakinleri olduğuna inanılıyor. Khmerler, 13. yüzyılda Tayların ilk krallığı Siam'i kurmasıyla devrildi. 1932'de Siam, "Özgürlükler Ülkesi" anlamına gelen Tayland oldu. Tayland, güneydoğu Asya'da hiçbir zaman Avrupa'nın sömürge yönetimi altına girmemiş tek ülkedir ve bu da Tayland halkının büyük gurur duyduğu bir gerçektir. Ülkede 1932-1992 yılları arasında çok sayıda darbe ve karşı darbe yaşandı. 14 yıllık istikrarlı hükümetin ardından, 2006'daki bir başka darbe, ertelenen seçimlerin ardından sivil koalisyon hükümeti kurulmadan Başbakanın görevden alınmasına yol açtı. Tayland Kralı Bhumibol Adulyadej (Rama IX) 64 yıl devlet başkanı olarak görev yaptı ve son derece etkili oldu. 5 Aralık 1927'de doğan doğum günü ulusal bir kutlama günüdür. Mart ayından Mayıs 2010'a kadar Bangkok'ta uzun süren siyasi protestolar, olağanüstü hal ilanına ve zorunlu sokağa çıkma yasağının yanı sıra çok fazla şiddete yol açtı. Bangkok o zamandan beri göreceli istikrara döndü (<https://www.worldvision.com.au/docs/default-source/school-resources/thailand-country-profile.pdf?sfvrsn=0>).

Tayland'ın resmi yönetim biçimi 1932'den bu yana meşruti Krallıktır ve Kraliyet, ülkenin ve toplumun sosyal yapı taşlarının en önemli unsurlarından biridir. 1946 yılında tahta çıkan Kral Bhumibol Adulyadej (Rama IX), 13 Ekim 2016'da vefat etti. Veliht Prens Maha Vajiralongkorn (Rama X), 2 Aralık 2016'da Tayland'ın yeni Kralı ilan edildi; Kralın taç giyme töreni 4-6 Mayıs 2019'da gerçekleşti. Silahlı kuvvetlerin 2014 yılında yönetime el koymasının ardından 24 Mart 2019 tarihinde yapılan seçimlerde yaklaşık 51,4 milyon kayıtlı seçmenden 35,5 milyonu oy kullanmış olup, Palang Pracharath Partisi (PPRP), Demokrat Parti, Bhumjai Thai Partisi gibi seçimlerde belirli oy oranlarına ulaşabilmiş partilerin yanı sıra aldıkları oy oranları düşük olan çok sayıda küçük

partinin de dahil olduğu koalisyon hükümeti kurulmuştur. Yeni Parlamento'nun oluşmasının ardından, Prayut Chan-o-cha 5 Haziran 2019 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi'nin oylarıyla 29. Tayland Başbakanı olarak seçilmiştir. Tayland Parlamentosu iki kanatlı bir yapıda olup, Senato ve Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Senato atanmış 250; Temsilciler Meclisi seçilmiş 500 üyeden müteşekkildir. Tüm senatörler atamayla göreve gelmektedir. 250 senatörden 194'ü Konsey üyelerinden oluşan 9 kişilik bir Komite'nin hazırlayacağı 400 kişilik bir listeden seçilmektedir. 6'sı ordu ve emniyet mensuplarından atanmaktadır. 50'si Seçim Komisyonu'nun organize edeceği seçimlerle anayasada tanımlı meslek gruplarından seçilen 200 kişilik listeden seçilmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024b).

Tayland'da mevcut anayasa 2016 yılında yapılan referandumla kabul edilmiş ve 2017 yılında onaylanmıştır. Ülke idari olarak 76 ilden ve coğrafi olarak altı bölgeden oluşmaktadır. Devlet yönetiminin başı kraldır, başbakan kral tarafından atanır, bakanlar kurulu ise başbakan tarafından atanır ve kral tarafından onaylanır (<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-tayland/>). Tayland'da üç yönetim düzeyi vardır: Merkezi (suan klang), taşra (suan phumipak) ve yerel (suan tongtin) yönetim (Wongpreedee ve Mahakanjana, 2011: 54).

Geçtiğimiz yirmi yıl boyunca (1994-2014), yeni kamu işletmeciliği, Tayland'daki kamu sektörü yönetimi alanında fazlasıyla olumlu karşılandı. Akademik olarak yeni kamu işletmeciliği, çeşitli hükümet reform çabalarını yönlendirerek Tayland kamu yönetimi literatürüne hakim oldu (Panyasiri, 2018: 159).

4.2. Tayland Ombudsmanı

Tayland'ta ombudsman, katılımcı demokrasi trendinin bir parçası olarak kuruldu (Leyland, 2007). Tayland'ın modern anayasası 1997 tarihinde kabul edilmiştir. Bu anayasada hükümetin ve kamu yönetiminin denetlenmesine dair vatandaşlara geniş haklar verilmiştir (Soontornpipit, 2024). Ombudsman da 1997 Anayasası'nın kabul edilmesinin ardından kuruldu. 1999 yılında da ombudsman organik kanunu ilan edildi. Anayasa, ilk kez birçok bağımsız denetim kuruluşunu da uygulamaya koydu. Bu denetleme organlarıyla birlikte ombudsman, etkili bir "kontrol ve denge" sistemi sağlayacak şekilde tasarlandı. Bu sistem, hükümetin hesap verebilirliğini güçlendirmek ve yönetimin yürütme

organı tarafından aşırı güç birikimini veya gücün uygunsuz kullanımını önlemek için tasarlandı (Sudhankitra, 2015: 120). Tayland'ta daha sonra 2007 Anayasa'nın 138. maddesiyle ombudsmanın sorumluluk ve yetkileri genişletildi (Hong, 2011: 175).

Tayland Senatosu'nun tavsiyesi üzerine Tayland Kralı tarafından atanan üç ombudsman bulunmaktadır. Ombudsmanlar, halkın kamu görevlileri ve kurumlarına yönelik şikayetlerini araştırır. Soruşturma yetkileri vardır ama kararlarının bağlayıcı yetkisi yoktur (Hong, 2011: 175). Her bir ombudsman görev ve faaliyetlerinde bağımsızdır. Ombudsmanlardan biri başkanlık görevini yürütür. Ombudsmanlar, altı yıllık bir dönem için atanırlar ve tekrar atanmaları mümkün değildir (Eder, 2016: 280).

Tayland'da vatandaşlar, ombudsmana doğrudan ulaşabilmektedir (Eder, 2016: 283). Ombudsman, şikayet edilen eylemin kamunun zararına yol açtığı veya kamu çıkarlarının korunması açısından gerekli olduğu kanaatinde olması halinde işlem yapar ve bu durumda ombudsman, bu eylemin kamu yararına bakılmaksızın inceleme ve denetlemesini yapabilir (Bölüm 13, Ombudsmanlar Hakkında Organik Kanun). Ayrıca, Temsilciler Meclisi veya Senato Komitesinin herhangi bir konu üzerinde inceleme veya soruşturma yapması ve bu konunun bu Organik Kanun uyarınca ombudsmanların yetki ve görevlerine tabi olduğu kanaatine varılması halinde, söz konusu Komite, bu konuyu ombudsmanların incelemesine sunar ve ombudsmanlar bunun sonucuna ilişkin ön raporunu bu Komiteye sunar (Bölüm 26, Ombudsmanlar Organik Kanunu). Konuyu 26. madde uyarınca Komite'den aldıktan sonra, ombudsmanlar, konuyu değerlendirmeye devam etme yetkisine sahip olacaktırlar (Bölüm 27, Organik Ombudsman Kanunu) (Hong, 2011: 178). Ombudsmanın, şikayetin yasa veya yönetmeliğe uygun olması ancak yasa veya düzenlemenin haksızlığa veya eşitsizliğe yol açması halinde, ombudsmanlar ilgili kurum veya kuruluşa şikâyetin gözden geçirilmesini veya değiştirilmesini önerir (Hong, 2011: 179).

Tayland'ta İdare Mahkemesi'nin, potansiyel olarak ombudsmanın yetkisiyle örtüşen bir yetkisi bulunmaktadır. Aslında, ombudsman, soruşturma sırasında herhangi bir yönetmeliğin veya idari kurumun eyleminin hukuka aykırı olduğuna inanması halinde, konuyu mahkemeye havale etme yetkisine özellikle sahiptir (Leyland, 2006: 138).

Tayland Ombudsmanı'nın geniş bir yetki alanına sahip olduğu görülmektedir. Ombudsman incelemesinin gerekçeleri, yasaya aykırılığın yanı sıra, hukuka uygun olsun ya da olmasın, her türlü kamu görevlisinin bir kişiye yaptığı adaletsizliği de içerecek şekilde geniş bir şekilde ifade edilmiştir. Ombudsmanlar genellikle hükümette bir eylemin adillığının değerlendirilebileceği ve kesinlikle yasal olmasına rağmen daha geniş adalet standartlarıyla uyumsuz olabilecek karar veya eylemlerin düzeltilmesine yönelik tavsiyelerin verilebileceği tek yerdir (Sudhankitra, 2015: 151). Ombudsman, yıl sonunda yıllık faaliyet raporunu bakanlar kuruluna ve Tayland Parlamentosu'na sunmaktadır (Eder, 2016: 286).

5. BREZİLYA'DA OMBUDSMAN

Brezilya'da ombudsmanla ilgili bilgileri vermeden önce devletin siyasal sistemi ve kamu yönetimi yapısı ifade edilmiştir.

5.1. Brezilya Siyasal Sistemi ve Kamu Yönetimi Yapısı

Brezilya, Portekizli denizci Pedro Alvares Cabral tarafından 1500 yılında keşfedilmiştir. Önce Portekiz kolonisi iken, 1822 yılındaki bağımsızlık ilanından sonra Brezilya İmparatorluğu'na, 1989 yılında ise başkanlık sistemiyle yönetilen Brezilya Federal Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür. 1984 yılına kadar askeri rejimle yönetilen Brezilya, son yirmi yılda demokratikleşme konusunda büyük ilerleme kaydetti. Farklı ten renklerine, dini inançlara ve kökenlere sahip yaklaşık 200 milyonluk nüfus artık zorla bir arada tutulmaya çalışılmıyor. Temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi, anayasal reformlar, yetki ve sorumlulukların federal birimlere devredilmesi ve diğer reformlar sonucunda Brezilya, demokratik bilinci yüksek, örgütlü ve katılımcı bir vatandaş profiline kavuşmuştur (Gitmez, 2013: 4).

Brezilya demokrasisi, klasik anlamda, yerel yönetimlerin ve onların merkezi olmayan federal düzenlemelerle güçlendirilmesinin bir örneğidir. Demokrasi bağlamında Brezilya, askeri hükümetin talepleri üzerine oluşturulan bir seçim kurulu aracılığıyla da olsa, 1960'tan bu yana ilk kez sivil bir cumhurbaşkanının seçilmesiyle 1985 yılında "Yeni Cumhuriyet" dönemini başlattı. Başka bir deyişle, Brezilya 1985'ten bu yana federal sisteminde, yerel yönetimlerin önemli özerklik kazandığı reformlar ve toplumsal düzeyde toplumsal seferberlik adımlarıyla karakterize edilen bir demokratikleşme sürecini başlatmıştır (Zengin, 2022: 51).

Brezilya Federal Cumhuriyeti, Brezilya'nın ayrılmaz birliğinin oluşturduğu Birlik (Unit), eyaletler, belediyeler ve Federal Bölge'den meydana gelen demokratik bir devlettir(https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf; Sobacı ve Köseoğlu, 2016: 36).

Brezilya, başkanlık rejimiyle yönetilen federal bir cumhuriyettir. Çok partili, iki meclisli bir sistem uygulanıyor. Yasama organı, halkoyu ile seçilen 81 üyeli Senato ve 513 üyeli Temsilciler Meclisi'nden oluşmaktadır. Senatörler 8 yıl, milletvekilleri ise 4 yıl görev yapıyor. İdari olarak 26 eyalet, bir Federal Bölge (Başkent Brezilya ve çevresi) ve toplam 5570 belediyeden oluşur. Eyaletlerdeki valiler doğrudan halk oylamasıyla seçilir. Tek meclisli bir Eyalet Meclisi mevzuattan sorumludur. Yerel yargının yetkileri federal (ulusal) mahkemelerle çelişmeyecek şekilde düzenlenmiştir. Yerel yönetim düzeyinde belediye başkanları ve kent meclisleri görev yapmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2024c).

Brezilya'da özellikle 70'li yıllarda çeşitli nedenlerle ekonomik ve yönetim krizleri yaşanmıştır. Brezilya yönetimi ve ekonomisi 1980'lerin sonlarında bu konjonktürden çıkmaya başladı. 1980'li yılların başında yaşanan büyük bunalımın ardından 1990'lı yıllarda yeni bir devlet kuruluyor. Bu modern devlet, derin reformların ürünüdür (Uzun, 2021: 36). Bu dönemden sonra Brezilya ekonomisi serbestleşmeye başlarken, yeni kamu işletmeciliği fikirleri de yönetimde ve siyasette uygulanmaya başlıyor (Akkoyunlu, 2020: 204).

5.2. Brezilya Ombudsmanı

Brezilya'da ombudsmanların tarihi 1500 yılında Portekizlilerin gelişiyle başlar. Başlangıçta adalet, "Ouvidores" adı verilen yetkililerin yardımıyla Koloni'nin günlük işlerini çözen Kral tarafından yerine getirilirdi. "Ouvidor" terimi, Brezilya'da ombudsmana en yakın kelimedir (Antero, 2017: 143). Brezilya örneğinde, üç devlet organının yanı sıra, eyaletler ve belediyelere hizmet veren Ombudsmanlar için anayasal, yasal ve düzenleyici hükümler mevcuttur (Antero, 2017: 144). Bu durumda Brezilya'da çok eski bir geleneğe dayalı bir biçimde federal, eyalet ve belediye düzeyinde ombudsman şeklinde çalışan yapılar bulunmaktadır. Ouvidor kelimesi de ombudsman biçiminde çalışan yapılar için kullanılmaktadır. Ouvidor, bir nevi ombudsman anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu ad altında faaliyet yürüten çok fazla kurum vardır.

1988 Brezilya Anayasası (Yurttaş Anayasası olarak da bilinir), Brezilya'daki vatandaşların siyasi katılımını tanıır, kurar ve resmileştirir. Başka bir deyişle demokrasi ve katılım birbirini tamamlayan olgular olarak algılanmaktadır (Quintão, 2016: 6). Brezilya'da demokrasiye dönüşün bir sonucu olarak, 1988 Anayasası, klasik ombudsmanın tipik işlevleriyle donatılan ombudsmanları/ouvidorları oluşturdu. Ombudsman, hükümetin yasama, yürütme ve yargı organlarından özerk olarak hareket eden bağımsız bir organdır. Genel olarak Brezilya'da ombudsmanların görevleri şu şekilde ifade edilebilmektedir (Antero, 2017: 145-46):

- Kanun hükümlerine göre, münhasıran kamu cezai kovuşturmasını başlatmak,
- Kamu otoriteleri ve kamuyu ilgilendiren hizmetler tarafından bu anayasada garanti altına alınan haklara etkili bir şekilde saygı gösterilmesini sağlamak ve bu hakları garanti altına almak için gerekli önlemleri almak,
- Kamu ve sosyal mülkiyeti, çevreyi ve diğer yaygın ve kolektif çıkarları korumak için sivil soruşturma ve kamu davası açmak,
- Bu Anayasada öngörülen durumlarda devlet veya eyaletlerin müdahalesi amacıyla anayasaya aykırılık veya temsil davası açmak,
- Yerli halkların haklarını ve çıkarlarını adli olarak savunmak,
- Yetkisi dahilindeki idari işlemlerde, ilgili ek kanun hükümlerine göre bildirimde bulunmak, bunları destekleyecek bilgi ve belgeleri istemek,
- Önceki maddede sözü edilen ek yasa hükümleri uyarınca polis faaliyetleri üzerinde dış kontrol uygulamak,
- Soruşturma prosedürlerini ve polis teşkilatının usuli işlemlerinin hukuki gerekçelerini gösteren soruşturma talep etmek,
- Kamu kurumlarında yargıda temsil ve yargı danışmanlığı yasak olmak üzere, amacına uygun olmak kaydıyla kendisine verilecek diğer görevleri yerine getirmek.

Brezilya'da örneğin Federal Senato ombudsmanı, Senato'da salt çoğunlukla onaylandıktan sonra otuz beş yaşını doldurmuş meslek mensupları arasından

Cumhurbaşkanı tarafından bir süre için atanan bir kişidir. İki yıl süreyle yeniden atanma hakkına sahiptir. Ancak Senato onayı alındıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından görevden alınabilir (Antero, 2017: 146). Diğer farklı kademelerde ombudsman yapılarının seçim sistemleri farklılık gösterebilmektedir.

Brezilya'nın Parami, Ceara ve Federal Bölge (Brasilia) eyaletlerinde yönetici insan hakları ombudsmanları (Ouvidoria Geral do Estado) bulunmaktadır. Brezilya'da ayrıca çok sayıda belediye ombudsmanı bulunmaktadır ve Parana eyaleti ombudsmanı eyaletteki yaklaşık 100 belediyenin idaresi ile görevlidir. São Paulo Eyaleti bir yasa çıkardı ve her hükümet departmanında ombudsmanlar oluşturdu. São Paulo ve Rio de Janeiro Eyaletlerinde uzman Polis Ombudsmanları da bulunmaktadır (Reif, 2004: 191).

Buna göre Brezilya'da ombudsman yapılanması çevresindeki ülkelerden birtakım farklılıklar taşımaktadır. Federal Yönetim (Unit) bünyesinde bulunan ofislerden biri de ombudsmandır. Devletin temel organlarında faaliyet yürüten ombudsmanlar olduğu gibi eyalet ve belediyelerde de bu yapılar bulunmaktadır. Federal Senato Ombudsmanı, esas olarak ana merkez olarak kabul edilebilir. Ancak aralarında bir koordinasyon ve üst ast ilişkisi vardır. Merkezdeki devlet organlarına bağlı ombudsmanlar, anayasa, yasa ve diğer yasalar düzenlemelere bağlı olarak daha yüksek devlet siyasetini ilgilendiren konularda halktan şikayet kabul etmekte ve devreye girmektedir. Eyalet ve belediye ombudsmanları ise daha fazla günlük bürokratik işleyiş ve olağan konular ile ilgilenmektedir (OECD, 2012: 129).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ombudsman, demokrasinin güçlenmesinde kamu yönetimlerini şikayet esaslı olarak denetleyen bir kamusal teşkilattir. Genel olarak parlamentolara bağlı çalışan bağımsız bir organdır. Bulunduğu devlette hak arama kültürünü geliştiren ve adaleti tesis eden mekanizmalardan biri özelliğini göstermektedir. Ombudsmanın birçok farklı türü olmasına rağmen, en yaygın olanı parlamento ombudsmanıdır. Nitekim bu çalışmada ele alınan devletlerin de parlamento ombudsmanları analiz edilmiştir. Liberal demokrasinin bir görünümü olan ombudsman, devletlerde sosyal ve liberal politikaları bütünleştirerek yayılım kapasitesini artırmaktadır.

Avrupa kıtasında Bulgaristan'da ombudsman, 2000'li yıllarda kurulmuştur. Bulgaristan demokrasinin kurumsallaşmasında önemli etkileri bulunmaktadır.

Asya kıtasında Tayland'ta ombudsman, 1990'lı yıllarda kurulmuş ve devlette demokrasinin önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilebilecek bir yapıya sahip olmuştur. Nitekim binlerce yıllık bir yönetim ve siyaset kültürü taşıyan bu coğrafyada ombudsman, insan haklarının teminat alınmasında ve hukukun üstünlüğünün esas alınmasında çaba göstermektedir. Sonuçta Bulgaristan'da ombudsman, parlamenter demokrasinin bir bileşeni olarak çalışmaktadır. Tayland'ta ise ombudsman, meşruti monarşi ile yönetilen bir rejimde hak arama, adalet ve insan hakları gibi konularda iyileşme yapılmasını sağlayan demokratik bir proje olarak değerlendirilmelidir. Her iki devlette de ombudsman, söz konusu toplumlarda adaletin ve hak arama kültürünün gelişmesinde belirleyici konumdadır. Ayrıca iki devlette de ombudsman, yargıya yardımcı bir tavsiye kurumu niteliği göstermektedir. Yine bu iki devlette ombudsman, yeni kamu yönetiminin bileşenleri konumundadır. Brezilya'da ise kamu yönetiminde demokratikleşmenin ya da yeniden yapılanmanın bir ürünü olan ombudsman, yeni kamu işletmeciliği akımının bir uzantısı olarak da okunabilir. Brezilya'da ombudsman, dünyadaki ve çevresindeki devletlerden farklı bir tür ombudsman yapısı göstermektedir. Nitekim Brezilya'nın federatif yapısı, daha sonrasında eyaletlere, bölgelere ve belediyelere verilen geniş kendini yönetme hakkı, devlet içerisinde farklı farklı ombudsmanların kurulmasını sağlamıştır. Brezilya'da Federal (Unit) ombudsman ve ombudsmanlar, birbiriyle anayasa ve yasaların yetki ve sorumluluk çerçevesinde koordine içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir.

Bu çalışmada, Bulgaristan, Tayland ve Brezilya'da klasik parlamento ombudsmanları açıklanmıştır. Devlette çeşitli kademelerde parlamento ve meclislere bağlı ombudsmanlar, kamu yönetiminin kalitesini artırmaktadır. Sonuç olarak, söz konusu devletlerde 1990'lı yıllarda demokratik esaslar çerçevesinde ve yeni kamu işletmeciliği çerçevesinde yeniden yapılanan modern devletlerin esas aldığı temel kurumlardan biri, tıpkı tüm dünyada olduğu gibi ombudsman olmuştur. Çünkü ombudsman bir devlette adaleti ve hukuku öne çıkararak demokratik kaliteyi artırmaktadır. İlgili devleti, küresel siyasette söz sahibi olabilecek evrensel değerlerle donatmaktadır. Daha sonrasında bu birikimi, toplumdaki diğer kurumlara ve insanlara yaymaktadır. Sonuçta, incelenen devletlerde de görüldüğü üzere ombudsman, dünyada kamu yönetimlerinin özellikle 1980'li yıllarda uğramış olduğu paradigma değişiminin kavramsal ve kurumsal düzeyde bir sembolü durumundadır. Dünyanın neredeyse tüm devletlerinde ombudsman kurulması da bu küresel yayılımı göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abad-Garcia, P. (2009). How the University Ombudsman Adds Value to Bologna: (human) Quality Assurance (HQA). In Michael Reddy-Josef Leidenfrost (Ed.), **Universities, Students and Justice**. Vienna: ENOHE (European Network for Ombudsmen in Higher Education) Occasional Paper Nr. 5.
- Abedin, N. (2006). The Ombudsman Institution and Conflict Resolution in The Contemporary Third World Societies. **Journal of Third World Studies**, XXIII(1): 219-233.
- Akkoyunlu, K. (2020). Efficiency, merit and privilege: public administration reforms in Brazil and Turkey. **Revista do Serviço Público (RSP), Brasília**, 72(1): 200-231.
- Aksoy, A. Ş. (1998). Yeni Sağ, Kamu Yönetimi ve Yerel Yönetim. **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, 7(1): 3-13.
- Antero, S. A. (2017). **Integrating Representative and Participatory Democracy: Towards a Brazilian Pro-active Ombudsman Model?**. A thesis submitted in fulfilment of the requirements for the degree 921AA Doctor of Philosophy in Government, University of Canberra.
- Atalay, N. (2000). KKTC'de İnsan Haklarının Korunması Mekanizması Olarak Ombudsman Kurumu. İçinde Oya Çitçi (Haz.), **Türkiye'de İnsan Hakları** (ss.351-354), Ankara: TODAİE.
- Avşar, B. Z. (1988). **Ombudsman (Kamu Hakemi): Türkiye İçin Bir Model Önerisi**. Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını.
- Avşar, B. Z. (2012). **Ombudsman: İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi**. İstanbul: Hayat Yayın Grubu.
- Baker, C. ve Phongpaichit, P. (2005). **A History of Thailand**. UK: Cambridge University Press.
- Baltacı, C. (2004). Yeni Sağ Üzerine Bir Eleştiri. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 9(2): 359-373.
- Baylan, Ö. (1978). **Vatandaşın Devlet Yönetimi Karşısındaki Şikâyetleri ve Türkiye İçin İsveç Ombudsman Formülü**. T.C. İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Başkanlığı Yayınları No: 12, Ankara: Gaye Matbaası.

- Baysal, M. (2007). Bulgaristan'da Yargı Bağımsızlığı ve Türkiye'deki Durum Üzerine Bazı Düşünceler. **Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XI(3-4): 105-130.
- Birdişi, F. (2012). Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımı Bağlamında Kamu Denetçiliği ve Bir Denetim Aracı Önerisi Olarak Üniversite Ombudsmanlığı. İçinde Yüksel Koçak, Atıl Cem Çiçek (Eds.), **Kamu Yönetimi: Yönetim ve Siyaset Ekseninde Yeniden Yapılanma** (ss.151-175), Ankara: Gazi Kitabevi.
- Born, H., Wills, A. ve Buckland, B. S. (2011). **A Comparative Perspective of Ombudsman Institutions for the Armed Forces**. Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Policy Paper-No: 34, Geneva.
- Bowornwathana, B. (2011). History and Political Context of Public Administration in Thailand. E. M. Berman (Ed.), **Public Administration in Southeast Asia Thailand, Philippines, Malaysia, Hong Kong, and Macao** (pp.29-52), USA: CRC Press.
- Bozkurt, M. K. (2008). **Ombudsmanlık Kurumu ve Türk Hukuk Sistemi**. 08.11.2008, <http://www.stratejikboyut.com> (10.03.2013).
- Büyükbaykal, G. N. (2004). Basın Alanında Ombudsman Uygulaması. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 19, s.170; Office of the Press Ombudsman, Press Council of Ireland, <http://www.pressombudsman.ie/> (13.03.2013).
- DCAF Backgrounder (2006). **Askeri Ombudsmanlık**. Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Merkezi (DCAF-Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces), Cenevre, March, http://www.dcaf.ch/content/download/35178/525573/file/bg_military-ombudman_tu.pdf (11.02.2012).
- Demiral, B. ve Demiral, N. (2012). Yerel Yönetimler Ombudsmanlığının Türkiye'de Uygulanabilirliği. **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II**, İnönü Üniversitesi, 19-20 Nisan, Malatya.
- Dzhafer, N. (2019). Nature and Dynamics of The Problems in The Healthcare System During A Twelve-Year Period Based on The Complaints By Users to The Ombudsman Institution. **Bulgarian Journal of Public Health**, 11(3): 18-24.
- Eder, T. S. (2016). Thailand. U. Kriebaum, G. Kucsko-Stadlmayer (Eds.), **Asian Ombudsman Institutions: A Comparative Legal Analysis** (pp.277-289), Austria: Verlag Österreich.

- Ertin, G. (2015). Bulgaristan'ın Nüfus Özellikleri (Geçmişten-Günümüze). **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 27: 129-146.
- Eryılmaz, B. (2010). **Kamu Yönetimi**. Ankara: Okutman Yayıncılık.
- Evers, H. (2012). The News Ombudsman: Lightning Rod or Watchdog. **Central European Journal of Communication**, 2: 224-242.
- Fendoğlu, H. T. (2011). **Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)**. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Galanter, M. (1976). The Duty Not To Deliver Legal Services. **University of Miami Law Review**, 30(929): 929-945.
- Gitmez, E. (2013). **Brezilya Ülke Raporu**. Şanlıurfa: T.C. Karacadağ Kalkınma Ajansı Şanlıurfa Yatırım Destek Ofisi.
- Gottcher, D. (2009). **Fundamental Elements of An Effective Ombudsman Institution**. file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Stockholm%20Conference_15.%20Plenary%20Session%20II_Dear%20Gottcher.pdf (24.02.2024).
- Gökçe, A. F. (2012). Çağdaş Kamu Yönetiminde Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) ve Türkiye İçin Askeri Ombudsmanlık Önerisi. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 17(2): 203-227.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2001). Küreselleşme ve Millî Devletin Geleceği. A. Selçuk Can (çev.), **Türkiye ve Siyaset**, 5, Kasım-Aralık, 1: 127-145.
- Hong, S.-P. (2011). **A Comparative Study on Ombudsman Institutions in Asian Region, Anti-Corruption & Civil Rights Commission**. Yonsei University, Republic of Korea.
- James, R. (1977). **Private Ombudsmen and Public Law**. Socio-Legal Studies Series, England: Ashgate Publishing.
- Kalağan, G. (2009). 1980 Sonrası Geleneksel Yönetim Paradigmasında Değişim ve Yönetimsel-Siyasal Yeniden Yapılanma Arayışları. **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 1(1): 92-103.
- Karcı, Ş. M. (2016). **Ombudsman: İskandinav Modelleri ve Türkiye Uygulaması**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Kirkham, R. (2003). Dealing With Unlawful Charging of Mental Health Patients. **Journal of Social Welfare and Family Law**, 25(4): 401-412.
- Köksal, M. (2005). **Ombudsman: “Kamu Hakemi”**. Ankara: Melis Matbaacılık.
- Leblebici, D. N., Ömürgönülşen, U. ve Aydın, M. D. (2001). Yeni Kamu İşletmeciliği Yakalaşımında Önemli Bir Araç: Toplam Kalite Yönetimi. **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 19(1): 123-135.
- Leyland, P. (2006). Droit Administratif Thai Style: A Comparative Analysis of the Administrative Courts in Thailand. **Australian Journal of Asian Law**, 8: 121-154.
- Leyland, P. (2007). **The Ombudsman Principle in Thailand**. J. Comp. L., 2(1), <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/jrnatila2&div=11&id=&page=> (11.02.2024).
- Maurus, V. (2008). Ombudsman: Haber Kuruluşunda Medya Öz-Denetimi. İçinde Miklós Haraszti (Ed.), **Medya Öz-Denetimi Rehber Kitabı**, Viyana: Medya Özgürlüğü Temsilciliği Dairesi Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).
- McMillan, J. (2013). **The Ombudsman Role’s in Human Rights Protection-An Australian Perspective**. http://www.ombudsman.gov.au/files/25November_2009_The_Ombudsmans_role_in_human_rights_protection_an_Australian_perspective.pdf (23.04.2013).
- Metezade, Z. (2012). **Sigortada Ombudsman**. <http://eski.tsrbsb.org.tr/private/trk/sayi91/mevzuatt.htm> (12.12.2012).
- Munding, D. C. (1967). The University Ombudsman: His Place on the Campus. **The Journal of Higher Education**, 38(9) (Dec.): 493-499.
- Mutta, S. (2005). İdarenin Denetlenmesi ve Ombudsman Sistemi. İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret.
- NHS (2012). **Memorandum of Understanding between the Health Service Ombudsman for England and National Patient Safety Agency’s National Clinical Assessment Service**. National Clinical Assessment Service (NHS), <http://ncas.npsa.nhs.uk/EasySiteWeb/GatewayLink.aspx?alId=7952> (23.11.2012).
- OECD (2012). **OECD Public Governance Reviews OECD Integrity Review of Brazil, USA**.

- Özden, K. (2004). Yerel Yönetimler Ombudsmanı. İçinde Ali Akdemir vd. (Ed.), **Dünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma, Yerel Yönetimler Kongresi (3-4 Aralık 2004) Bildiriler Kitabı**, Çanakkale: T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Özden, K. (2005). **Ombudsman: Yeni Yönetim Anlayışı İçin Bir Model**. İstanbul: Tasam Yayınları.
- Özden, K. (2010). **Ombudsman: Türkiye'deki Tartışmalar**. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Özsalmanlı, A. Y. (2021). Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Kamusal Reformlar. Süleyman **Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 11(1): 171-190.
- Özüğürlü, S. B. ve Gülpınar, T. (2020). Geçiş Sürecinde Bulgaristan'da Kamu Yönetimi. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 75(1): 259-278.
- Panyasiri, C. (2018). A Comparative Analysis of Contemporary Public Management Concepts in Thailand. **Journal of Public Administration and Governance**, 8(4): 155-171.
- Quintão, T. T. (2016). Parliamentary Ombudsman (Ouvidoria) and its Democratic Potential: The Brazilian Case. **POLITIKON: The IAPSS Journal of Political Science**, 31 (October): 5-25.
- Rawlings, P. ve Chris Willett (1994). Ombudsman Schemes in the United Kingdom's Financial Sector: The Insurance Ombudsman, the Banking Ombudsman, and the Building Societies Ombudsman. **Journal of Consumer Policy**, 17: 307-333.
- Reif, L. C. (2000). Ombudsman and Human Rights Protection and Promotion in the Caribbean: Issues and Strategies, In Viktor Ayeni, Linda C. Reif, Hayden Thomas (Eds.), **Strengthening Ombudsman and Human Rights Institutions in Commonwealth Small and Island States: The Caribbean Experience** (pp.160-181), London: Commonwealth Secretariat.
- Reif, L. C. (2004). **The Ombudsman, Good Governance and the International Human Right Systems**. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers.
- Seneviratne, M. (1999). The Local Government Ombudsman. **Journal of Social Welfare and Family Law**, 21(2): 165-173.

- Sezen, S. (2001). Ombudsman: Türkiye İçin Nasıl Bir Çözüm? Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu Tasarısı Üzerine Bir Değerlendirme. **Amme İdaresi Dergisi**, 34(4): 71-96.
- Shivergueva, M. (2010). Public Administration in Bulgaria. S. Liebert, S. E. Condrey, D. Goncharov (Eds.), **Public Administration in Post-Communist Countries: Former Soviet Union, Central and Eastern Europe, and Mongolia** (pp.251-276), USA: CRC Press.
- Sobacı, M. Z. ve Köseoğlu, Ö. (2016). **Başkanlık Sistemlerinde Yerel Yönetimler ABD, Brezilya, Şili, Endonezya, ve Güney Kore**. İstanbul: SETA.
- Soontornpipit, P. (2024). **Is A Culture of Accountability Developing in Thailand**. <http://164.115.24.229/download/Journals/2-5.pdf> (12.02.2024).
- Stefanov, A. (2024). **Trust in Local Government Institutions and The Role of the Ombudsman: The Case of Sofia**. https://ebox.nbu.bg/pa2011/16_A.STEFANOV.pdf
- Stern, J. (2008). Bulgaria. G. Kucsko-Stadlmayer (Ed.), **European Ombudsman-Institutions: A comparative legal analysis regarding the multifaceted realisation of an idea** (pp.127-132), Austria: Springer-Verlag.
- Sudhankitra, J. (2015). **A Study of the Constitutional Role of the Thai Ombudsman. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy School of Law**, The University of Sheffield, UK.
- Şengül, R. (2007). Türkiye’de Kamu Yönetiminin Etkin Denetlenmesinde Yeni Bir Kurum: Kamu Denetçiliği Kurumu. **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (14)2: 126-145.
- Şengül, R. (2013). Kamu Yönetimi ile Birey İlişkilerinin Dönüşümüne Ombudsman Kurumunun Etkisi. **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 18(3): 71-88.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024a). **Bulgaristan’ın Siyasi Görünümü**. <https://www.mfa.gov.tr/bulgaristan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (18.02.2024).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024b). **Tayland’ın Siyasi Görünümü**. <https://www.mfa.gov.tr/tayland-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (18.02.2024).

- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024c). **Brezilya'nın Siyasi Görünümü**, <https://www.mfa.gov.tr/brezilya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (12.12.2023).
- Tai, B. Y. T. (2010). Models of Ombudsman and Human Rights Protection. **International Journal of Politics and Good Governance**, 1(1.3), Quarter III: 1-11.
- Temizel, Z. (1997). **Yurttaşın Yönetime Karşı Korunmasında Bağımsız Bir Denetim Organı: Ombudsman**. İstanbul: Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz ve Orta Doğu Avrupa Teşkilatı (IULA-EMME).
- Topal, A. (2002). Küreselleşme Sürecindeki Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ. **Praksis** 7: 63-84.
- Uzun, M. M. (2021). Breaking the Ice: Recent Administrative Reforms in Brazil. **Ulisa: Journal of International Studies**, 5(1): 35-51.
- Ünal, F. (2008). **Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Yerel Yönetim Ombudsmanı**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ünal, F. (2013). **Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Denetimi ve Yerel Yönetim Ombudsmanı**. Ankara: Savaş Yayınevi.
- Wongpreedee, A. ve Mahakanjana, C. (2011). Decentralization and Local Governance in Thailand. E. M. Berman (Ed.), **Public Administration in Southeast Asia Thailand, Philippines, Malaysia, Hong Kong, and Macao** (pp.53-77), USA: CRC Press.
- Yağcı, M. S. C. ve Kayar, N. (2003). Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma, Değişme Direnç ve Çözüm Önerileri. İçinde Çağdaş Gümüşsuyu vd. (Ed.), **Kamu Yönetiminde Kalite 3. Ulusal Kongresi** (ss.373-389), Ankara: TODAİE.
- Yordanova, M. (2003). Bulgarian Ombudsman. D. Christopoulos, D. Hormovitis (Eds.), **The Ombudsman institution in South-eastern Europe, Proceedings - Papers of the Workshop - The Ombudsman's role in South-eastern Europe Strengthening the rule of law as a step towards European integration**, Athens, 22-23 May, Eunomia, Athens.
- Zankina, E. (2020). Public Administration Reform in Bulgaria: Top-down and Externally-driven Approach. **Central European Public Administration Review**, 18(1): 89-124.

Zengin, S. (2022). Brezilya Federal Devleti ve Kamu Politikası Üzerine Bir İnceleme. **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, 5(1): 49-56.

<https://ennhri.org/our-members/bulgaria/> (15.02.2024).

<https://psc.egov.bg/en/user-guide-ombudsman> (19.02.2024).

https://ticaret.gov.tr/data/656094bf13b8762630b82fa0/2022_2023%20Bulgaristan%20Yillik%20Ulke%20Raporu.pdf (17.02.2024).

<https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-tayland/> (01.03.2024).

https://www.oas.org/es/sla/ddi/docs/acceso_informacion_base_dc_leyes_pais_b_1_en.pdf (12.01.2024).

<https://www.ombudsman.bg/en/p/role-and-strategy-9> (17.02.2024).

<https://www.ombudsman.go.th/new/en/background-of-ombudsman-thailand/> (01.03.2024).

<https://www.worldvision.com.au/docs/default-source/school-resources/thailand-country-profile.pdf?sfvrsn=0> (01.03.2014).

<https://euronews.com> (28.05.2024).

OSMANLI HUKUKUNDA VE UYGULAMASINDA SOKAK KÖPEKLERİ

Stray Dogs in Ottoman Law and Practice

Doç. Dr. Mehmet AYKANAT*

Geliş Tarihi: 12.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 7.06.2024

Öz

Bir süredir Türkiye gündemini meşgul eden sokak köpekleri, Osmanlı Devleti'nde de şehir hayatının bir parçası olmuşturlardır. Sokak köpekleri salgın hastalıkları artırmaları, kirliliğe sebep olmaları, güvenliği ihlal etmeleri gibi sebeplerle ve modernleşme etkisiyle sorun olarak görülmüşlerdir. Sokak köpeklerinin Osmanlı kamuoyunu meşgul etmesi modernleşme dönemi ile başlamış, II. Meşrutiyet yıllarında zirveye ulaşmıştır. Farklı şehirler incelenmekle birlikte İstanbul odak noktası olmuştur. Meselenin çözümü için öneriler geliştirilmiş, hukuki düzenlemeler yapılmış, sürgün ve itlaf uygulamalarına başvurulmuştur. Bu makale Osmanlı Devleti'nde sokak köpekleri sorununun ortaya çıkışını, konuya ilişkin hukuki düzenlemeleri ve uygulamaları içermektedir. Farklı alanlarda çalışılmış sokak köpekleri konusunun Osmanlı hukuku açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Özellikle sürgün ve itlaf uygulamaları ile bunların hukuki dayanakları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: sokak köpekleri, Osmanlı hukuku, kelb, kuduz, daülkelb

Abstract

Stray dogs, a longstanding concern within Turkey's societal discourse, have also been a facet of urban existence throughout the Ottoman Empire. Perceived as a problem owing to factors such as the escalation of epidemic ailments, environmental contamination, breaches in security, and the ramifications of modernization, these stray dogs became a matter of public preoccupation during the modernization era, reaching its zenith during the Second Constitutional Monarchy. While various cities were scrutinized, Istanbul stood as the epicenter. Proposals were devised to address the issue, legislative frameworks were established, and measures including exile and euthanasia were implemented. This article delves into the genesis of the stray dog issue within the Ottoman Empire, the legislative frameworks surrounding it, and the strategies employed for its resolution. The objective is to dissect the predicament of stray dogs, scrutinized across various disciplines, through the lens of Ottoman law. Particular emphasis is placed on exile and euthanasia practices and their legal underpinnings.

Key words: stray dogs, street dogs, rabies, Ottoman law, the dogs of Istanbul

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı, mehmetaykanat@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0968-4165

GİRİŞ

Ülkemizde yaşanan talihsiz olaylar sebebiyle başıboş sokak köpekleri sorunu 2000’li yıllardan itibaren dikkat çekmeye başlamış ve 2018 yılından sonra basına yansıyan çok sayıda vaka ile gündemin en önemli başlıklarından birini oluşturmuştur.¹ Başıboş sokak köpeklerinin saldırıları sonucu meydana gelen can kayıpları, kazalar, yaralanmalar, saldırıya uğrayan başka hayvanlar kamuoyunun dikkatini sokak köpekleri sorununa çekmiştir. Merkezi idare ve yerel yönetimler, sorunun çözümü için arayışlara başlamıştır.

Sokak köpekleri hastalık yaymakta, fiziksel yaralanmalara, kazalara ve kuduz vakalarına sebep olmaktadır. Bunların sonucunda can kaybı ile maddi ve manevi zararlar meydana gelmektedir. Konu hayvan hakları ile yarattığı bu sorunlar arasında sıkışmış kalmıştır. İdarenin atacağı her adımda eleştiriler alacağı bir durum söz konusudur.

Sokak köpeklerine ilişkin sorunların günümüze özgü sorunlar olmadığı ve farklı dönemlerde konunun gündemi meşgul ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde sokak köpekleri ile ilgili sorunlar yaşandığı ve buna ilişkin çeşitli adımlar atıldığı görülmektedir. Tartışmaların sürdüğü bir dönemde Osmanlı Devleti’nin konuya yaklaşımının ve yaptığı hukuki düzenlemelerin ortaya konulmasının yararlı olacağı düşünülmüştür.

Osmanlı Devleti’nde köpekler konusu varlığı, algısı, halkın yaklaşımı, oluşturduğu sorunlar, devlet politikası gibi farklı açılardan ele alınmış; ilahiyat, tarih, sosyoloji gibi farklı alanlarda çalışmalara konu olmuştur. Köpeklere ilişkin literatürün² oldukça geniş olduğu söylenebilir.

Çalışmanın zaman ve coğrafya bakımından doğal sınırları vardır. Sokak köpekleri sorunu Tanzimat’a doğru gündemi daha çok meşgul etmeye başladığından ve kaynaklar da bu dönemde yoğunlaştığından, bu döneme ait kaynaklar daha çok kullanılmıştır. Çalışmanın coğrafi sınırı olmamakla birlikte İstanbul, on binlerce sokak köpeğine ev sahipliği yapan, köpekleriyle anılmış bir şehir olduğundan kaynakların önemli bir kısmı İstanbul ile ilgilidir.

¹ Fatih Kırışık ve Kübra Öztürk (2021). “Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 69, s. 369-372.

² Osmanlı dönemindeki köpek meselesini ele alan başlıca literatürün değerlendirmesi için bkz. Selahattin Hantal (2022). Hayırseverlikten Hayırsızada’ya: Son Dönem Osmanlı İstanbul’unda Köpekler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, s. 6-21.

Sokak köpekleri sorunu Osmanlı Devleti'nin klasik çağından itibaren ele alınmış ve çözümler bulunmaya çalışılmış bir konudur. Saçaklızade Mehmed Efendi köpeklerin öldürülmesi meselesini 1732 yılında yazdığı "Risale fi itlafı'l-kilabi'l-mudirra" başlıklı eserinde ele almıştır.³ Mahrukizade Cafer eseri Arapça aslından Türkçeye "Köpekler" başlığıyla çevirmiştir.⁴ Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde sokak köpekleri ve kuduz sorununun daha çok gündeme geldiği arşiv kayıtlarından, dönemin gazete ve dergi yazılarından, hukuki düzenlemelerinden anlaşılmaktadır.

Konunun hukuki çerçevesine ilişkin Tanzimat öncesinde fıkıh ve fetva kitaplarında bilgiler bulmak mümkündür. Kasani,⁵ İbn Rüşd,⁶ Halebi⁷ eserlerinde İslam hukukunun köpeklere yaklaşımını işlemişlerdir. İslam hukukunda izin verilen bekçi köpeği, çoban köpeği, avcı köpeği gibi köpekler ile öldürülmesi caiz görülen zararlı köpekler bu kitapların bahislerini oluşturmuştur. Özellikle köpeklerin öldürülmesi meselesinin Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde ele alındığı, bazı şeyhülislamların konuya ilişkin fetvalar⁸ verdikleri anlaşılmaktadır. Tanzimat sonrası hukuki düzenlemeler daha çok belediye görevleriyle ve genel sağlıkla ilgili nizamnamelerde⁹ yer almıştır.

Koşum, "İslam Hukukunda Hayvan Hakları" başlıklı eserinde¹⁰, konuyu teorik açıdan farklı yönleriyle ele almış; köpeklerin öldürülmesini ayrıntılı olarak değerlendirmiştir. Koşum hayvanların ve özellikle köpeklerin öldürülmelerine ilişkin makalesinde¹¹ ise köpeklerin öldürülmeleri hakkındaki hadisleri ve İslam

³ Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (1873). Risale fi İtlafı'l-Kilabi'l-Mudirra, Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17677/11. Eserin orijinali İslam Demirci tarafından tahkikli olarak yayınlanmıştır. İslam Demirci (2019). "Saçaklızade Mehmed Efendi'nin (Ö. 1145/1732) Risale fi İbahati Katli'l-Kilabi'l-Muzirra Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 6, S. 10, s. 217-240.

⁴ Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (1887). Köpekler, Çev. Mahrukizade Cafer, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul. Saçaklızade'nin biyografisi için bkz. Mehmed Tahir (1326/1911). "Terceme-i Ahval", Sırat-ı Müstakim, S. 131, s. 8, 09.03.1911, s. 8.

⁵ Alaeddin Ebi Bekr b. Mesud Kasani (1986). Bedai'u's Sanai' fi Tertibi's Şera'i, Darü'l Kütübü'l İlmiye, Beyrut.

⁶ İbn Rüşd (1991). Bidayetu'l Muctehid ve Nihayetu'l Muktesid, Çev. Ahmed Meylani, Beyan Yayınları, İstanbul.

⁷ İbrahim Halebi (1978). İzahlı Mülteka'l Ebhur Tercümesi, Elif Ofset, İstanbul.

⁸ Köpeklere ilişkin fetvalara Hindistan'da derlenmiş Fetava-yı Hindiyeye'de rastlandığı gibi Osmanlı şeyhülislamlarından Feyzullah Efendi'nin Fetava-yı Fezziyye ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behcetü'l-Fetava isimli mecmualarında rastlanmıştır.

⁹ Nizamnamelere Düstur'dan ulaşmak mümkündür. Osman Nuri Ergin'in Mecelle-i Umur-ı Belediye isimli eserinde yer verdiği belediyelerle ilgili bazı hukuki düzenlemelerde köpeklere ilişkin hükümler vardır. Osman Nuri Ergin (1995). Mecelle-i Umur-ı Belediye, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.

¹⁰ Adnan Koşum (2018). İslam Hukukunda Hayvan Hakları, DİB Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

¹¹ Adnan Koşum (2015). "İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmeleri Sorunu", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, S. 26, s. 299-309.

hukuku öğretisindeki farklı mezheplere mensup alimlerin görüşlerini derlemiş ve konuyu değerlendirmiştir. Yusuf Ziya Keskin, köpeklerin öldürülmesine ilişkin Hz. Muhammed'in emri olup olmadığını tespit etmeye çalışmıştır.¹² Harun Reşit Demirel¹³ ve Ömer Ali Özdemir¹⁴ konuya ilişkin hadisleri makalelerinde ele almışlar; hadislerle ilişkin yorumları aktarmışlardır.

Tarih alanında hayvanlarla ilgili çalışmaları dikkat çeken Cihangir Gündoğdu, Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'ni ele aldığı makalesinde, Hayırsızada sürgünlerine giden süreci detaylı şekilde ele almış; Osmanlı yöneticilerinin ve toplumunun köpeklere bakışını ortaya koymuştur.¹⁵ Gündoğdu, son dönem Osmanlı İstanbul'unda devletin köpeklere yaklaşımını ele aldığı İngilizce makalesinde, köpekleri sorun olarak gösteren gerekçelerden, alınan önlemlerden ve hukuki düzenlemelerden, köpeklerin kuduzla ilişkilendirilmesinden, köpeklere biçilen yeni rollerden bahsetmiştir.¹⁶ Araştırmacı bir diğer İngilizce çalışmasında Osmanlıda modernleşme ile köpeklere biçilen rolleri ve evcil köpekleri anlatmıştır.¹⁷

Taner Timur "Sürüden Ayrılanlar" başlıklı kitabının bir bölümünde köpekleri ele almış, ağırlıklı olarak yabancı seyahat ve hatırat yazarlarından konuyu nakletmiştir.¹⁸ Işın ve Tanman'ın yönettiği "Dört Ayaklı Belediye" başlıklı sergi kataloğu hem çok sayıda fotoğrafa hem de konuya ilişkin derlenmiş bilgilerin yer aldığı sanatsal bir çalışmadır.¹⁹ Metin Hülâgü 2021 yılında "Türk Kültüründe Osmanlı Sokak Köpekleri", "İstanbul'un Efendileri", "İttihatçı İdare ve İstanbul Sokak Köpekleri", "İstanbul Sokak Köpekleri ve Osmanlı Padişahları" adıyla konuyla ilgili dört kitap yayınlamıştır. Eserlerde Osmanlı halkının köpeklere verdiği değer, hayvanseverlik, padişahların köpek ilgisi ve köpeklere yönelik

¹² Yusuf Ziya Keskin (2019). "Hz. Peygamber Köpeklerin Öldürülmesini Emretmiş Midir?", İçinde Siyer Yıllığı II, Ed. Şaban Öz, Endülüş Yayınları, İstanbul, s. 107-113.

¹³ Harun Reşit Demirel (2014). "Köpek ve Diğer Bazı Hayvanların Öldürülmesine Cevaz Veren Hadislerin Değerlendirilmesi", Müttefekkir, Yıl 1, S. 1, s. 67-102.

¹⁴ Ömer Ali Özdemir (2022). Köpek Öldürme ile İlgili Hadis Rivayetlerinin Tahlili ve Değerlendirilmesi, Umde Dini Tetkikler Dergisi, c. 5, S. 2, s. 262-279.

¹⁵ Cihangir Gündoğdu (2003). "İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, 1912: Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayvanseverler", Toplumsal Tarih Dergisi, S. 116, s. 10-17.

¹⁶ Cihangir Gündoğdu (2018). "The State and the Stray Dogs in Late Ottoman Istanbul: from Unruly Subjects to Servile Friends", Middle Eastern Studies, c. 54, S. 4, s. 555-574.

¹⁷ Cihangir Gündoğdu (2023). "Dogs Feared and Dogs Loved: Human-Dog Relations in the Late Ottoman Empire", Society & Animals, S. 31, s. 25-46.

¹⁸ Taner Timur (2000). Sürüden Ayrılanlar, İmge Kitabevi, İstanbul, s. 119-134.

¹⁹ Ekrem Işın ve Gülrü Tanman (2016). Dört Ayaklı Belediye, İstanbul'un Sokak Köpekleri, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

politikalar üzerinde durulmuştur.²⁰

Osmanlı Devleti'nde sokak köpekleri sorununu Selahattin Hantal ve Kübar Işık tarih alanında yazdıkları yüksek lisans tezlerinde incelemişlerdir. Selahattin Hantal'ın tezi²¹ Osmanlı toplumundaki algıyı yansıtan, süreci detaylı olarak ele alan, fotoğraflarla, resimlerle ve eklerle zenginleştirilmiş önemli bir çalışmadır. Öğretideki eksikliklere dikkat çekmiş, çalışmaların yoğunlukla modernleşme bağlantılı olmasını eleştirmiştir. Kübar Işık tezinde²² kuduzla mücadele başlığını temel almış, sokak köpeklerinin öldürülmesini bunun sonucu olarak işlemiştir. Cihan Özgün Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki kuduz sorununu,²³ Remzi Çavuş II. Abdülhamit dönemindeki kuduz tedavihanesi²⁴ makalelerinde işlemişlerdir.

Sokak köpekleri sorununa ilişkin günümüzde kısırlaştırma, hayvan barınaklarına toplama ve uyutma gibi çözüm önerileri ortaya konulmaktadır. Osmanlı kamuoyunda köpeklerin ülkeye girişinin sıkı kontrol edilmesi ve köpeklerin eğitilmesi gibi farklı öneriler gazete ve dergi yazılarında dile getirilmiştir.²⁵ Uygulamada ise sürgün ve itlaf yöntemleri belirli dönemlerde tercih edilmiştir. Sürgünler büyük oranda itlaf ile sonuçlandığından sokak köpeklerinin öldürülmesi meselesi İslam hukuku açısından tartışılmış, Şinasi ve Abdullah Cevdet gibi Osmanlı modernleşmesi taraftarları fıkıh eserlerindeki hükümleri köpeklerin öldürülmesine yönelik düşüncelerine dayanak yapmışlardır.²⁶

Çalışma konuya ilişkin terminolojinin ele alındığı bölümle başlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde sokak köpeklerine yaklaşım ikinci bölümde ele alınmıştır. Üçüncü bölüm sokak köpeklerini sorun haline getiren sebeplere, özellikle kuduz sorununa ilişkindir. Dördüncü bölümde sokak köpekleri sorununu çözme girişimleri ve köpeklerin öldürülmesi meselesi ele alınmıştır.

²⁰ Metin Hülagü (2021). İstanbul Sokak Köpekleri ve Osmanlı Padişahları, Ayasofya Yayınları, İstanbul; Metin Hülagü (2021). İstanbul Sokak Köpekleri ve İttihatçı İdare, Ayasofya Yayınları, İstanbul.

²¹ Hantal.

²² Kübar Işık (2022). Modernleşmenin Mantiği: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İğdir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İğdir.

²³ Cihan Özgün (2017). "Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Daü'l-Kelb (Kuduz Hastalığı)", Tarih İncelemeleri Dergisi, c. 32, S. 2, s. 491-529.

²⁴ Remzi Çavuş (2017). "II. Abdülhamid Döneminde Daülkelb (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi", Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, c. 2, S. 1, s. 46-61.

²⁵ Mehmed Cevdet (1906). "İngiltere'de Köpekler", Tercüman-ı Hakikat, S. 9142, 19.09.1906, s. 4; "Musahebe" (1907). Sabah, S. 6289, 07.04.1907.

²⁶ Mehmet Sümer (2021). "Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi", Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, c. 5, S. 4, s. 2637-2638.

1. SOKAK KÖPEKLERİNİN İSLAM VE OSMANLI HUKUKUNDA ELE ALINMASI VE TERMINOLOJİSİ

Osmanlı hukuk literatüründe köpek kelimesiyle birlikte Arapça kökenli *kelb* ve çoğulu olan *kilab* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Sözlükte kelb “canavar, insanı ve hayvanı dalayan aslan, kaplan, kurt ve benzeri hayvanlar” olarak tanımlanmıştır.²⁷

Günümüzde kullanılan sokak köpeği tabirine çeşitli yazılarda rastlanmaktadır.²⁸ *Sahipsiz köpek*²⁹ ifadesini de pek çok eserde görmek mümkündür. Konuyu ilk ele alanlardan *Saçaklızade köpekleri sahipli ve sahipsiz, zararlı ve zararsız* şeklinde kategorilerde ele almıştır.³⁰ 1910 yılına ait konuya dair bir yazıda sahipli köpekler ile sahipsiz köpekler arasındaki farklı uygulamaya dikkat çekilmiştir.³¹

Osmanlı toplumunda *mancaçılık* adı verilen ve hayvan sevgisinin bir tezahürü olarak ortaya çıkmış bir meslek var olmuştur. Mancacılar hayvanların beslenmesi için ürünler satmışlardır.³² Yemek artıklarını köpeklere vermek veya fırından ekme alıp doyurmak gibi toplumsal alışkanlıklar yerleşmiştir.³³

Osmanlı Devleti’nde sokak köpekleri sorununa hayvan hakları açısından baktığımızda köpeklerin yaşama hakkının korunduğu, köpeklerin kötü muameleden korunmasına ilişkin düzenlemeler bulunduğu anlaşılmaktadır. Köpeklerin yaşama hakkıyla bağlantılı olarak ise hadislerde geçen *kelb-i akûr* kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bazı hadislerde geçen kelb-i akûr tamlamasının köpek dışında benzer saldırgan hayvanları kapsadığı düşünülmektedir.³⁴ Kelb-i akûr, saldırgan, ısırğan veya kuduz köpek şeklinde çevrilmiştir. Saldırgan köpek

²⁷ Muallim Naci (1322/1904). *Lugat-ı Naci*, Neşreden Faik, İstanbul, s. 545.

²⁸ Günümüzde başıboş köpek tabiri de sıklıkla kullanılan bir diğer ifadedir.

²⁹ 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nda sahipsiz hayvan tanımı yapılmıştır. Buna göre sahibi veya koruyucusu olmayan, onlara ait ev ve arazinin dışında bulunan, barınacak yeri olmayan hayvan sahipsiz hayvandır.

³⁰ Saçaklızade; Demirci.

³¹ Tahirü'l-Mevlevi (1914). “Sahipsiz Köpekler”, *Sebilü'r-Reşad*, c. 12, S. 290, 20 Mart 1330, s. 69-70. Sahipli köpekler çalışma konumuzun dışında kalmaktadır. Sahipli köpeklerle ilgili hukuki sorumluluk fıkıh kitaplarında ele alınmıştır. Konuya ilişkin bkz. Melikşah Aydın (2022). “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hayvan Sahibinin Sorumluluğu”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 13, S. 2, s. 429-430.

³² Metin Menekşe (2022). “Osmanlı Medeniyetinde Hayvan Sevgisinin Mesleğe Dönüşümü: Mancacılık”, *SDÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 55, s. 84-101.

³³ Hagop Mintzuri (2002). *İstanbul Anıları 1897-1940*, 4. Baskı, Çev. S. Kuyumcuyan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 45.

³⁴ Demirel, s. 92-93; Koşum, 2015, s. 302.

ifadesinin daha doğru bir tercih olduğunu düşünenler vardır.³⁵ Ebussuud Efendi³⁶ ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin³⁷ fetvalarında kelb-i akûr saldırgan köpek anlamında kullanılmıştır. Gazete haberlerinde de kelb-i akûr tabirine rastlanmaktadır.³⁸ Osmanlı dönemi sözlükleri de kelb-i akûr başta olmak üzere bazı köpek türlerine yer vermiştir.

Osmanlı uygulamasında kelb-i akûr olarak ifade edilen saldırgan köpeklerin öldürülebileceği kabul edilmiştir. Fıkıh eserlerinde de ele alınmış konuya ilişkin *itlafü'l kilab* ve *katlü'l kilab* kullanımları Osmanlı hukuku literatüründe yer almıştır.

Sokak köpeklerinin halk sağlığı açısından değerlendirilmesi güncel çok sayıda çalışmaya konu edilmektedir. Başka hayvanlarla da ilişkili olan kuduz konusu daha çok köpeklerle ilişkili olarak ele alınmıştır. *Kuduz* sadece köpektен bulaşan bir hastalık olmasa da Osmanlılar tarafından köpek hastalığı olarak adlandırılmıştır.³⁹ Bu kullanımda kuduz bulaşan kurt, tilki, çakal gibi diğer hayvanların kelb kavramı içinde düşünülmesi söz konusu olabilir. Kuduz köpek tarafından ısırılmış kişi için *meldug* şeklindeki tabire bir kaynakta rastlanmıştır.⁴⁰

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE SOKAK KÖPEKLERİNE YAKLAŞIM

Osmanlı Devleti'nde sokak köpekleri konusu İstanbul özelinde çok sayıda çalışmada ele alınmıştır. Devletin farklı bölgelerine ilişkin çalışmalar görmek de mümkündür. Ancak İstanbul'un Osmanlı klasik çağından itibaren köpeklerle ev sahipliği yaptığı belgelerden, seyyahların verdiği bilgilerden ve yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

³⁵ Şemseddin Sami (1318/1901). Kamus-ı Türki, Neşreden Abdullah Cevdet, İstanbul, s. 1175; Ahmed Akgündüz (2018). Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kamusu, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, s. 692; Koşum, 2018, s. 74. Kelimeyi kudurmuş, kudur şeklinde veren sözlükler de vardır. Ali Nazima ve Reşad Faik (1319). Mükemmel Osmanlı Lugatı, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, s. 518.

³⁶ "Kelb-i akuri malikine "Zabt eyle" deyip bade't tenbih maliki mütenebbih olmayıp adama yapışıp helak etse diyet lazımdır." Ebussuud Efendi (2013). Ma'ruzat, Haz. Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul, 208.

³⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi (2011). Behcetü'l-Fetava, Haz. Süleyman Kaya vdi, Klasik Yayınları, İstanbul, 3173, s. 613; 3211, s. 618.

³⁸ "İtlaf-ı Kelb-i Akur" (1889). Tercüman-ı Hakikat, S. 3242, s. 2, 02 Nisan.

³⁹ Çavuş, s. 47. Daülkelb Ameliyathanesi idarecisi doktor Besim Ömer köpek, kurt, çakal, kedi, barkir ve öküz gibi hayvanların kuduz olduğunu belirtmiştir. Besim Ömer (1315). Nevsal-i Afiyet, Alem Matbaası, İstanbul, c. 1, s. 97.

⁴⁰ A. S. Desnonsan (1308/1891). Aile Tabibi, Çev. İ. Edhem Murad, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul, s. 300. Devellioğlu, kelimenin anlamını zehirli bir hayvan tarafından sokulmuş olarak vermiştir. Ferit Devellioğlu (1990). Lugat, Aydın Kitabevi, Ankara, s. 726.

Köpeklerin İstanbul'a Türkler tarafından getirildiği, hatta Türklerle beraber Orta Asya'dan geldikleri, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a ordusunun arkasında bir köpek sürüsüyle girdiği gibi rivayetler bazı yazarlar tarafından köpeklerin İstanbul'daki geçmişine ilişkin teoriler olarak ortaya atılmıştır.⁴¹

19. yüzyılda İstanbul'da köpek sayısı farklı çalışmalarda 60-100 bin aralığında ifade edilmiştir.⁴² İnsandan sonraki en kalabalık canlı popülasyonu olan köpekler, Osmanlı İstanbul'unun bir parçası olarak görünmektedir. Köpek sayısının bu denli fazla olması, devletin ve halkın köpeklere olumsuz yaklaşmadığına karinedir.

Osmanlı klasik çağında sokak köpeklerine yaklaşımın olumlu olduğu çok sayıda kaynağa yansımıştır. Köpekler devlet ve halk tarafından beslenmiş, ihtiyaçları karşılanmıştır. II. Bayezid cuma günleri Bayezid Camii çevresindeki köpeklere et dağıttırılmıştır.⁴³ Halk da mancaçılardan aldıkları sakatatlarla, fırından aldıkları ekmeklerle ve kapılarının önüne koydukları mermer kaplara döktükleri yemek artıklarıyla köpekleri beslemiştir. Şadırvanlar ve çeşmeler köpeklerin su ihtiyacına göre tasarlanmıştır. Köpeklerin beslenmesi için vakıflar, tedavileri için hastaneler kurulduğu görülmektedir.⁴⁴ 1655 yılından devletin sonuna kadar yerli ve yabancı bütün kaynaklarda İstanbul sokaklarındaki köpek hakimiyetinden bahsedilmiştir.⁴⁵

19. yüzyıl sonrasında köpeklere yönelik olumlu yaklaşımın özellikle yöneticilerde giderek olumsuzla döndüğü anlaşılmaktadır. Olumsuz yaklaşımın başlıca sebebi ağırlıklı olarak modernleşme süreçleri olarak kabul edilmektedir. Modernleşme taraftarları köpeklerin sokaklarda yer almasını gericilik olarak görmüşlerdir. Olumsuz yaklaşımı artıran diğer sebep halk sağlığını tehdit eden gelişmelerdir. Çeşitli salgın hastalıklar, artan kuduz vakaları ve köpek saldırıları yöneticilerdeki olumsuz yaklaşıma gerekçe oluşturmuşlardır.

⁴¹ Timur, s. 121. Köpeklerin fetihle birlikte İstanbul'a girmeleri bir teori olarak ortaya konulmuştur. Türklerin köpekleri sevmelerinin sebepleri arasında sayılmıştır. Edmondo De Amicis (1993). İstanbul (1874), Çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 118.

⁴² Hantal, s. 24. İkinci köpek sayısını 40-50 bin olarak vermiştir. İkinci, 2018. Köpeklerin Hayırsızada'ya gönderilmesinden sonra belediye başkanı olan Topuzlu, İstanbul'da kalan köpek sayısını 30 bin olarak aktarmıştır. Cemil Topuzlu (2002). İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım, Topuzlu Yayınları, İstanbul, s. 124.

⁴³ Hülalü, 2021b, s. 38 vd.

⁴⁴ Halk inanışında köpeklerin bir felaketi önlemek için kendilerine dua ettiği inancı yer almıştır. Bu sebeple adakları, kefaretları, sadakaları köpekleri doyurmak şeklinde gerçekleştirmek yaygın olmuştur. Münnevver Alp (1964). "Eski İstanbul'da Sokak Köpekleri", Türk Folklor Araştırmaları, Yıl 16, c. 9, S. 182, s. 3530.

⁴⁵ Kemalettin Kuzucu (2023). "Tanıklarının Kaleminden İstanbul'un Sokak Köpekleri" içinde Altay Toplulukları Hayvan ve Hayvancılık, Ed. İlhan Şahin vdi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, s. 488; Ali Bardakoğlu (2002). "Köpek", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 26, s. 252.

Osmanlı halkının büyük bir kısmı köpeklere şiddet uygulayanlara tepki göstermişler, köpekleri korumuşlardır. Hatta şiddet uygulayanları döverek cezalandıranlar olmuştur.⁴⁶ Yöneticilerin sokak köpeklerine karşı değişen yaklaşımına karşın halk sevgi ve şefkate dayalı yaklaşımını sürdürmüştür. Köpeklerin sürgün ve itlafına karşı çıkan halk, kötü muameleler sonrası yaşanan yangın, deprem, salgın hastalık gibi olumsuzlukları ilahi bir işaret olarak kabul etmiştir. Köpekleri sürgün ve itlaftan korumak için bazen saklamış, bazen de eylemler yapmıştır. Ancak yöneticilerin katı tutumu sürmüş, köpek itlafları Birinci Dünya Savaşı yıllarında dahi devam etmiştir.⁴⁷

3. SOKAK KÖPEKLERİNİ SORUN HALİNE GETİREN SEBEPLER

3.1. Sokak Köpeklerini Sorun Haline Getiren Çeşitli Sebepler

Sokak köpeklerinin daha çok sorunlarla ve çözüm arayışlarıyla gündeme gelmesi II. Mahmut dönemiyle başlamıştır. Salgın hastalıklar ve modernleşme köpeklerin sorun olarak görülmesini artırmış, belirli dönemlerde çözüm arayışları hızlanmıştır.

Sokak köpeklerinin sorun olarak görülmeye başlaması sağlık sorunlarına sebep olmaları, kamusal alanda güvenlik sorunları oluşturmaları, modernleşme düşüncesi ile geri kalmışlık göstergesi olarak kabul edilmeleri, gürültüye ve kirliliğe yol açmaları gibi sebeplere dayandırılmaktadır.⁴⁸ Saçaklızade köpeklerin zararlarını güvenlik sorunu oluşturmaları ve insanları korkutmaları, gürültü yapmaları ve melekleri kaçırmaları şeklinde açıklamıştır.⁴⁹ Abdullah Cevdet sokak köpeklerini modernleşme önündeki engel olarak görmüştür.⁵⁰

Köpeklerin bir temizlik sorunu meydana getirip getirmediği tartışmalıdır. Köpeklerin sokakları temizlediğini dile getirenler olmuştur. Köpeklerin suları kirlittiğine yönelik hükümler ve suyun temizlenme yöntemi eserlerde yer almıştır. Fetva mecmualarının taharet kitaplarında kuyuya köpek düşmesiyle ilgili fetvalara

⁴⁶ Mintzuri, s. 45.

⁴⁷ Gündoğdu, 2003, s. 17.

⁴⁸ Hantal, s. 110, 123. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan İngiliz ve Fransız askerlerinin gürültülerinden rahatsız oldukları köpekleri süngüleriyle öldürdükleri anlatılmıştır. Timur, s. 127.

⁴⁹ Saçaklızade, Köpekler, s. 10.

⁵⁰ Abdullah Cevdet (1909). İstanbul'da Köpekler, Matbaa-i İctihad, Mısır, s. 5-6; Sümer, s. 2631.

rastlanmaktadır. Halk köpek düşen bir kuyuda yaptığı işlemi anlatmış ve kuyunun temiz hale gelip gelmediğini sormuştur.⁵¹ Aynı bahis fıkıh kitaplarında da vardır.⁵²

Mustafa Safvet, 1910 yılındaki yazısında köpeklerin insanlara sürtünmesinden dolayı özellikle namaz kılan Müslümanların rahatsız olduklarını ileri sürmüştür.⁵³ Osmanlı halkının Hanefi görüşü gereği köpekleri evlerine almadığı bilinmektedir, ancak bu tür bir rahatsızlık duyduklarını yansıtan herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Köpeklerle ilgili bir diğer sorun insanlara ve diğer hayvanlara saldırmalarıdır. Saldırı sorunu hem sahipli hem sahipsiz köpeklerle ilgilidir. Köpek saldırılarına ilişkin fetvalardan sahibinin teşvikiyle⁵⁴ veya kendiliğinden⁵⁵ köpeklerin saldırdığı anlaşılmaktadır. Walsh köpeklerin saldırısına uğrayan bir gemi kaptanıya bir İngiliz tüccardan bahsetmiştir. Köpekler ayine gelen bu iki kişinin saldırılarını parçalamışlardır.⁵⁶ 1891 yılına ait bir yazıda köpek saldırısı durumunda ne yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur.⁵⁷ Abdullah Cevdet de 1909 yılına ait eserinde kuduz bir köpeğin İstanbul'da 15 kişiyi ısırıldığından bahsetmiştir.⁵⁸ Köpeklerin başka hayvanlara saldırdığına ilişkin örnekler de vardır. Limni'de kuduz köpekler tarafından ısırılan hayvanların çoğunun telef olduğu yazışmalara yansımıştır.⁵⁹ İstanbul'da merada kuduz köpek tarafından ısırılan ineğin telef olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰

⁵¹ Behcetü'l-Fetava, 39, s. 30; Feyzullah Efendi (2009). Fetava-yı Fezziyye, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul, 4, 5, s. 3.

⁵² Şeyh Ahmed b. İsmail Hanefi Tahtavi (1231/1816). Tercümetü'l Tahtavi Ala Dirri'l Muhtar li'l Haskefi, Buharizade ed-Dac M. Salih Matbaası, İstanbul, s. 206-207; İbn Rüşd, c. 1, s. 106.

⁵³ Yazar esasında Hayırsızada sürgününde köpeklerin toplatılma ve öldürülme usulünü eleştirdiği yazısında, köpeklerin toplatılmasına karşı olmadığını sadece usule itirazı olduğunu bu şekilde ifade etmiştir. Mustafa Safvet (1910). "İstanbul Köpekleri Hakkında", Beyanülhak, c. 3, S. 72, 9 Ağustos 1910, s. 1412-1413, s. 1413.

⁵⁴ "Zeyd kelbini Amr'ı ısırsın deyu..." Behcetü'l-Fetava, 3203, s. 617.

⁵⁵ Behcetü'l-Fetava, 3173, s. 613.

⁵⁶ Robert Walsh (2021). İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u, Çev. Z. Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 65.

⁵⁷ Başka türlü kurtulma imkanı yoksa ayakta dikilmek veya oturarak hareketsiz beklemek çözüm olarak önerilmiş, bu durumda köpeklerin yaklaşmayacağı anlatılmıştır. Vehbizade Mehmed Rüşdü (1309). "Köpeklerin Hücumunun Def'i", Maarif, c. 5, S. 112, s. 127.

⁵⁸ Abdullah Cevdet, s. 8.

⁵⁹ "Limni Sancağı mülhakatında zuhur eden kuduz köpeklerin ısırıldığı hayvanatın ekserisi telef olduğundan..." BOA. DH. MKT, 59-44, 28.12.1310/1893.

⁶⁰ "Onuncu Daire-i Belediye dahilinde Erenköyü'nde Kozyatağı'nda Yusuf Çavuş'un bir ra's ineği mukaddema merada kuduz köpek tarafından ısırılması üzerine doksan gün sonra daü'l kelb illetine dıçar olarak telef olmuştur." Ceride-i Baytariye ve Ziraiye 4, S. 39, s. 612, 23.10.1903.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıldan itibaren artan salgınların sebepleri arasında köpeklerin görülmesi, köpekleri hedef haline getirmiştir. Köpekler, salgınlar dışındaki sağlık sorunlarında da sebep olarak görülebilmektedir. 1869 yılında Şurayı Devlet, köpeklerde ortaya çıkan hastalığın insanlara zarar vermemesi için gerekli tedbirlerin alınması yönünde bir karar almıştır.⁶¹ Köpeklerin mezarları kazarak, cesetlere zarar verdiği ve kamu sağlığını riske attığı kayıtlara yansımıştır. Farklı tarihlerde Üsküp'te meydana gelen köpeklerin mezarları kazması hadiseleri merkeze bildirilmiş ve önlem alınması talep edilmiştir.⁶²

3.2. Sokak Köpeklerinin Oluşturduğu En Önemli Sorun: Kuduz

Sağlık sorunları arasında kuduzla özel olarak değinmek gereklidir. Kuduz vakalarının 19. yüzyıl sonlarından itibaren arttığı arşiv kayıtlarına, hukuki düzenlemelere yansımından anlaşılmaktadır. Pastör tarafından kuduz aşısının bulunması kamuoyunda dikkat çekmiştir.⁶³ Kuduz tedavisi hakkında eğitim almak üzere birkaç kişi Paris'e gönderilmiştir.⁶⁴ Kuduz köpek ısırması halinde neler yapılacağı eserlerde anlatılmıştır.⁶⁵ Bu durum köpek saldırılarının toplumun gündeminde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kuduz vakaları pek çok insanın sıkıntı yaşamasına, maddi kayıplara ve can kayıplarına yol açmıştır. Arşivde kuduz köpek tarafından ısırılanların tedavi, yol, işe masrafları hakkında yüzlerce kayıt bulmak mümkündür. Masrafların yerel yönetimlerce karşılanması konusunda karar alınmış ve karar farklı tarihlerde hatırlatılmıştır.⁶⁶ Kuduzun en ağır sonucu ise can kayıplarıdır. 1889 yılında "bir

⁶¹ BOA, ŞD, 2391-19, 29.06.1286/1869.

⁶² BOA, YB.021, 75-282-0, R.01.06.1297/1881; BOA, YB.021, 83-153-0, R.30.11.1303/1888.

⁶³ Konu hakkında yazılmış makaleler için bkz. Ahmed Naci Kasbar (1894). "Dai'ı Kelb", Maarif, c. 6, S. 133, s. 39-41; Safvet Suad (1902). "Kuduz İletti ve Tedavisi", Servet-i Fünun, c. 24, S. 600, s. 26-28.

⁶⁴ BOA, Y.A.HUS, 231-42, 18.04.1307/1889.

⁶⁵ Desnosan, s. 488. Isıran köpeği öldürmek yerine gözlemlemek gerektiği, köpek kuduz ise zaten kısa zamanda öleceği köşe yazılarında anlatılmıştır. Köpek itlaf edildiği takdirde kuduz olup olmadığını tespiti güç olacağından, gözlem yoluyla kuduz olmadığı anlaşılırsa ısırılan kişinin rahata ereceği açıklanmıştır. Safvet Suad, s. 600.

⁶⁶ İstanbul'a gönderilen hastaların masraflarının da gönderilmesine ilişkin vilayetlere ve mutasarrıflıklara tebliğat yapılmasına ilişkin yazı için bkz. BOA, ZB, 316-138, R.26.04.1316/1900. İstanbul'a gönderilenlerin yol masraflarının belediye gelirlerinden karşılanmasına ilişkin yazılar için bkz. BOA, DH.MKT, 2456-39, 11.11.1318/1901; BOA, YB.021, 108-17-0, R.16.01.1320/1904. Sokak köpeklerinin vereceği zararlara ilişkin Türk hukukunda kamu idarelerinin sorumluluğu üzerine bir literatür oluştuğu görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Hatipoğlu (2022). "Sahipsiz Sokak Köpeklerinin Vermiş Olduğu Zararlar Bağlamında İdarenin Kusur Sorumluluğu", Legal Hukuk Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 240, s. 4683-4722; Sencer Abdullah Akkoyunlu (2022). "Mahalli İdarelerin Sokak Köpeklerinin Verebileceği Zararlar İle İlgili Yükümlülükleri ve Bu Yükümlülüklerin Mahalli İdareler Arasındaki İlişkiler Bakımından Değerlendirilmesi", Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 46, s. 3-63.

kuduz kelbin kasap Hamparsom'u ısırarak vefatına sebep olduğu" kayıtlarda yer almıştır.⁶⁷ Hamparsom'un eşinin de hastalandığına başka bir kayıтта rastlanmıştır.⁶⁸

1887 yılında İstanbul'da ilk Daülkelb Ameliyathanesi açılmıştır.⁶⁹ 1903 yılının sonlarında İstanbul ve Galata gibi merkezi bir yerde yeni bir daülkelb tedavihanenin açılması talep edilmiştir.⁷⁰ Osmanlı coğrafyasının genişliği ve İstanbul'daki Daülkelb Ameliyathanesine ulaşımın zorluğu sebebiyle Erzurum, Manastır, Selanik, Sivas, Şam, Yemen gibi şehirlerde kuduz tedavisi yapan hastaneler açılmıştır.⁷¹

Köpek tarafından ısırılan kişilerin Mekteb-i Tıbbiye bünyesindeki Daülkelb Tedavihanesi'ne gönderilmesi halka duyurulmuştur.⁷² Köpek tarafından ısırılan kişilerin İstanbul'a sevk edildiğine, tedavi için bulunup getirilmesine, tedavisi tamamlanmadan kaçtığına, tedavisi tamamlanıp yaşadığı şehre gönderildiğine ilişkin arşiv yazışmaları bulunmaktadır. Bazı yazışmalarda ise hastanın durumunun, tedavinin aşamalarının sorulduğu anlaşılmaktadır.

İlk Daülkelb Ameliyathanesinin açılışından 1898 yılı sonuna dek tedavi edilen 2.521 hastadan 2.345'inin, 1901-1909 yılları arasında tedavi edilen 6.808 kişiden 6.349'unun köpek tarafından ısırıldığı tespit edilmiştir. 1887-1898 yılları arasında İstanbul'dan başvuran hasta sayısı 760 olmuştur.⁷³ İstatistikler kuduzun insanlara en çok köpeklerden bulaştığını, bu sebeple köpek hastalığı olarak adlandırıldığını gerektirebilir. Ancak İstanbul'daki köpekler arasında kuduz sayısının oran olarak düşük olması dikkat çekmiştir.⁷⁴ Tedavi için İstanbul içinden başvuran hasta sayısının İstanbul dışından gelenlere göre az olması, bu bilgi ile uyumludur. Vaka sayılarını ve kamuoyunu yönlendirme amacını tartışan bazı araştırmacılar

⁶⁷ BOA, DH. MKT, 1681-55, 18.04.1307/1889.

⁶⁸ "Bakırköyünde kasap esnafından olup geçende bir kuduz kelb ısırmasından dolayı vefat etmiş olan Hamparsom namında bir adamın zevcesine de hastalık sirayet eylediğine..." BOA, Y.A.HUS, 231-42, 18.04.1307/1889.

⁶⁹ Besim Ömer yönetimi kendisine havale edilen ameliyathanenin Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezaret-i Umumiyesine ve bütçesinden dolayı Dahiliye Nezaretine bağlı olduğunu aktarmıştır. Besim Ömer, c. 1, s. 96; Işık, s. 39-40; Çavuş, s. 50.

⁷⁰ "İstanbul ya Galata gibi şehrin bir merkezinde tercihen ve mümkün meritebe acilen yeni bir daülkelb tedavihanesinin tesisini..." BOA, BEO, 2242-168090, 10.10.1321/1903.

⁷¹ Çavuş, s. 54.

⁷² BOA, DH. MKT, 2375-51-0, 20.03.1318/1900.

⁷³ Çavuş, s. 48-49, 53-54.

⁷⁴ Kuduz oranının az olması 27 Haziran 1909 tarihli Amerikan New-York Tribune gazetesinde haber olmuştur. Hantal, s. 128; Charles White İstanbul köpekleri arasında kuduzun az görülmesini az yiyecek ve sınırsız cinsel özgürlük sahibi olmaları ile ilişkilendirmiştir. Timur, s. 125.

köpeklerin kuduz konusu üzerinden kriminalize edildiği üzerinde durmuştur.⁷⁵

1904 tarihli bir hukuki düzenlemede kuduzun da aralarında bulunduğu 13 hastalık sayılmıştır (m. 1). Hasta ve hastalarla temasta bulunan hayvanların kanununun tarif ettiği şartlarda itlaf olunacağı belirtilmiştir (m. 15/4). Hayvanların leşlerinin masrafı hükümete ait olmak üzere belediye fen dairesi tarafından gömüleceği düzenlenmiştir (m. 15/5).⁷⁶ Kuduz hayvanlarla teması ve münasebeti sabit olan hayvanların itlaf edilmesine ilişkin yazı⁷⁷ kuduzun diğer hayvanların da itlafına ve maddi zararlara sebep olduğunu göstermektedir.

Bulaşıcı ve salgın hastalıklara ilişkin nizamnamede⁷⁸ kuduz hastalığı, hatta kuduz şüphesi olan bir hayvanın ısırması, bildirilmesi zorunlu hastalıklar arasında sayılmıştır (m. 1). Muayene eden doktor, aile reisi veya aile büyüğü, hasta bakıcı ve ebeler, hasta ile ikamet eden mesken sahipleri, apartman kapıcıları, han odabaşı, otel müdürleri, dükkan sahipleri, gassallar, din görevlileri (m. 2) hastane ve okul müdürleri, gemi kaptanları (m. 3) hastalığı bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Hastahaneler Talimatnamesi (1 Kanunievvel 1329/1913) kuduz hastalığını belediyeye bildirilmesi zorunlu bir hastalık olarak saymıştır (m. 17).

Kuduz köpeğini itlaf ettirmeyip, köpeğin birisini ısırmasına sebep olmak ceza sorumluluğu doğuran bir kusur olarak görülmüştür. Ceza hukuku kitabında taksirle öldürme ve yaralama suçunun anlatıldığı başlıkta, bir zarar meydana gelme ihtimalini bildiği halde önlem almayan köpek sahibinin sorumluluğunun doğacağı beyan edilmiştir.⁷⁹

Dersaadet belediye sağlık heyetinin görevleri⁸⁰ arasında kuduz sebebiyle gerçekleşen ölüm sonrası, cenazeye ait eşyaya dokunulmaması, bulunduğu yerlerin temizlenmesi ve cenaze sahiplerinin bilgilendirilmesi yer almıştır (m. 4). Kuduz ortaya çıkan bir yerdeki tedbirlerin, son vakadan itibaren üç ay içinde yeni vaka ortaya çıkmaz ise kaldırılması hükmü vardır (m. 71).⁸¹

⁷⁵ Gündoğdu, 2018, s. 126-133.

⁷⁶ Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati, 18 M 1332; Ergin, c. 6, s. 3336.

⁷⁷ BOA, ZB, 41-23, R.09.12.1323/1908.

⁷⁸ Emraz-ı Sariye ve Istilaiye Nizamnamesi, 17 Ca 1332 (1884).

⁷⁹ Diran Yerganyan (1326). Kanun-ı Ceza Dersleri, Becidyan Matbaası, İstanbul, s. 62-68.

⁸⁰ Dersaadet Devair-i Belediye Heyet-i Tıbbiyesinin Vezaifine Dair Talimat, c. 6.

⁸¹ Zabita-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatı.

Doktor Sipahioğlu, kuduz hayvanın ısırıldığı hayvanın itlaf edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şehirlerde kuduzun yüzde doksan oranında köpeklerden bulaştığını aktardıktan sonra kuduzun çözümünün köpeklerin öldürülmesi olduğunu savunmuş; şehirde daha önce başıboş köpeklerin öldürülmesinin kuduz vakalarını oldukça azalttığını ileri sürmüştür.⁸²

4. SOKAK KÖPEKLERİ SORUNUNU ÇÖZME GİRİŞİMLERİ VE KÖPEKLERİN ÖLDÜRÜLMESİ MESELESİ

Osmanlı Devleti'nin sokak köpekleri sorununu çözüme girişimlerine baktığımızda sürgün ve itlaf yöntemlerine başvurulduğunu ve çeşitli hukuki düzenlemeler yapıldığını görmekteyiz.

Başlık altında öncelikle başlıca köpek sürgünlerine yer verilmiştir. İkinci alt başlıkta köpeklerin öldürülmesine ilişkin İslam hukuku yaklaşımı incelenmiştir. Üçüncü alt başlıkta Osmanlı uygulamasında sokak köpeklerinin öldürülmesi itlaf hareketleri, yaptırımlar ve itlaf yöntemleri alt başlıklarında ele alınmıştır. Dördüncü alt başlıkta ise köpeklerle ilgili çeşitli önerilere, önlemlere ve düzenlemelere yer verilmiştir.

4.1. Sokak Köpeklerine Yönelik Sürgün Yöntemi ve Başlıca Sürgünler

Sokak köpeklerine ilişkin en çok önerilen çözümlerden biri sürgündür. Saçaklızade öldürmenin dışında köpeklerin geri dönemeyecekleri yerlere gönderilmesini seçenek olarak belirtmiştir.⁸³ İbrahim Şinasi, 1864 yılında sokak köpeklerinin İstanbul dışına çıkarılması gerektiğini; bunun en uygun yolunun ise sürgün olduğunu ifade etmiştir. Sürgün yeri olarak Marmara ve Karadeniz sahillerini veya köpeklerin geri gelmesinin mümkün olmayacağı uzak yerleri önermiştir.⁸⁴

1603-1617 yıllarında tahtta oturan I. Ahmet döneminde köpeklerin öldürülmesi konusunda dönemin Şeyhülislamından fetva istendiği; öldürmeye fetva çıkmayınca köpeklerin sürgün edildiği aktarılmıştır.⁸⁵ 1611-1614 yıllarında

⁸² Doktor Sipahioğlu (1926). "Kuduz Hastalığı Hakkında", İctihad, c. 22, S. 215, 1 Kasım 1926, s. 4152.

⁸³ Saçaklızade, Köpekler, s. 11.

⁸⁴ İbrahim Şinasi (1864). "İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri", Tasvir-i Efkâr, S. 192, s. 1-3, 04.06.1864, s. 3.

⁸⁵ Hülâgü, 2021b, s. 49.

görev yapan Sadrazam Nasuh Paşa, veba tehlikesini gerekçe göstererek köpekleri Üsküdar'a sürmüştür.⁸⁶

1808-1839 yılları arasında tahtta kalan II. Mahmut'un köpeklerin öldürülmesi düşüncesine karşılık şeyhülislam Kuran'dan bir ayet okuyarak padişahı köpekleri öldürtmekten vazgeçirmiş, bunun üzerine köpekler adalara götürülmüştür.⁸⁷ Bu dönemde bir İngiliz'in köpek saldırısı sonucu ölmesi üzerine İngiltere'nin siyasi baskısıyla ıssız Marmara Adası'na sürgün kararı verilmiştir.⁸⁸ 1839 yılında Osmanlı Karantina Meclisi, köpeklerin hastalıkları taşıdıklarına vurgu yaparak, şehirden çıkarılmaları gerektiğini yerel yöneticilere bildirmiştir.⁸⁹

Köpeklerin Burgazada ve Sivriada (Hayırsızada) gibi farklı adalara sürgün edildiği de anlaşılmaktadır. Köpeklerle yönelik sürgün ve itlaf politikası Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde sürmüştür.⁹⁰

1910 yılında İttihat ve Terakki iktidarı döneminde Hayırsızada'ya en büyük sürgünlerden biri yapılmıştır. Dahiliye Nezareti köpeklerin Hayırsızada olarak bilinen Sivriada'ya gönderilmelerine karar vermiştir.⁹¹ Reis-i sani Said Paşa başkanlığında toplanan Cemiyet-i Umumiye-i Belediye'nin İstanbul'daki sokak köpeklerinin kaldırılması yönünde bir karar aldıkları basına yansımıştır.⁹²

Halkın karşı çıkmasına rağmen yönetim köpekleri sürgün etmekten vazgeçmemiş, köpek toplayanlara köpek başına 15 frank ödül koymuştur. Kolluk ve köpek toplayıcıları ile köpeklerin toplanmasına karşı olan halk arasında çeşitli olaylar yaşanmıştır.⁹³ 1909-1910 yıllarındaki bu sürgünler Osmanlı döneminin en kapsamlı köpek itlafına dönüşmüştür. Belediye tarafından yaklaşık 80 bin köpek sürgün edilmiştir.⁹⁴ Hayırsızada'ya sürgün edilen binlerce köpek açlıktan

⁸⁶ Hantal, s. 149-150; Işık, s. 99; Sümer, s. 2632-2633.

⁸⁷ Timur, s. 127.

⁸⁸ Hantal, s. 149-150; Işık, s. 99; Sümer, s. 2632-2633.

⁸⁹ BOA, C.SH, 26-1255, 21.12.1254/1839.

⁹⁰ Gündoğdu, 2018, s. 1.

⁹¹ BOA, DH.MUİ, 97-8, 27 Ca 1328/1910.

⁹² Tanin, 3 Nisan 1910, s. 3.

⁹³ Hülalü, 2021a, s. 96 vd.

⁹⁴ Bu tarihte Suphi Bey'in belediye başkanı olduğu ve köpeklerin öldürülmesi emrini verdiği anlaşılmaktadır. Berfin Melikoğlu (2009). Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi, Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, S. 80, s. 38; Murat Bardakçı (1998). "Tarihimizin İki Büyük Köpek Soykırımı", Hürriyet Gazetesi, <https://www.hurriyet.com.tr/tarihimizin-iki-buyuk-kopek-soykirimi-39015990>, 26 Nisan.

ve susuzluktan ölmüştür.⁹⁵ Batıda gazeteler konuyu kamuoyunun gündemine taşımıştır.⁹⁶ Batılı dernekler tarafından hayvanların bu şekilde ölüme terk edilmesi yerine daha merhametli bir yöntemle öldürülmesi çağrısı yapılmıştır.⁹⁷

4.2. İslam Hukukunda Köpeklerin Öldürülmesi Meselesi

İslam hukukunda hayvanların yaşam hakkı tartışılmış, hangi hayvanların hangi şartlarla öldürülebileceği üzerine hükümler ortaya konulmuştur. Köpeklerin öldürülmesi konusu da Hz. Peygamber'in hadisleri çerçevesinde değerlendirilmiş ve hükümler belirlenmiştir.

İslam hukukunun temel kaynağı Kuran'da köpeklerin öldürülmesiyle ilgili bir ayet bulunmadığı;⁹⁸ ancak konuya ilişkin hadis kaynaklarında⁹⁹ bilgi olduğu görülmektedir. Medine'de gerçekleşen ilk hadiste Hz. Peygamberin köpeklerin öldürülmesini emrettiği,¹⁰⁰ sonraki hadislerinde ise öldürme kapsamının sınırlandırıldığı genel olarak kabul edilmektedir.¹⁰¹ Hz. Peygamber'in köpeklerin öldürülmesine izin ve onay verdiği hadislerin Medine ile sınırlı olduğu, şarta bağlı olduğu veya neshedildiği¹⁰² şeklinde değerlendirmeler yapılmıştır. Buna göre köpeklerin öldürülmesi yararsız olma ve saldırgan olma şartlarında mümkün görülmüştür.¹⁰³ Fıkıh kaynaklarında genel olarak hayvanların öldürülmesine izin verilen haller sayılmıştır. Bu genel hallerden köpeklere uygun olan zarar verme halidir.¹⁰⁴

⁹⁵ Ekrem Buğra Ekinci (2018). "Köpeklerin Ahı", <https://ekrebugraekinci.com/article/?ID=939>, (ET: 22.02.2024); Bardakçı; Gündoğdu, 2018, s. 1.

⁹⁶ Daily Mirror gazetesinin durumu bütün İngiltere'ye aktardığı ifade edilmiştir. Alman imparatoriçesinin başında olduğu Himaye-i Hayvanat Cemiyeti bir telgraf çekmiştir. Mustafa Safvet, s. 1412.

⁹⁷ Zürih Himaye-i Hayvanat Cemiyeti telgrafı için bkz. BOA, HR.TO, 540-65, 10.08.1910; Petersburg Himaye-i Hayvanat Cemiyeti mektubu için bkz. BOA, HR.TO, 540-52, 19.07.1910; Mustafa Safvet, s. 1412.

⁹⁸ Kuran'da köpeklerle ilgili ayetler Kehf 18/18, 22 ve Araf 7/176 ayetleridir. Kehf Suresi'nde ashab-ı kehf kıssasında, Araf Suresi'nde ise benzetme şeklinde köpekten bahsedilmiştir. İlgili ayetlerin değerlendirmesi için bkz. Demirel, s. 69-70.

⁹⁹ Köpeklerin öldürülmesine ilişkin hadisleri değerlendiren yayınlarda, hadisler ve kaynakları ayrıntılı şekilde değerlendirilmiştir. Bu sebeple bu kaynaklara atıfla yetinilmiştir. Keskin, s. 109 vd; Demirel; Koşum, 2018, s. 71 vd; Özdemir, s. 264 vd.

¹⁰⁰ Buhari, Bed'ul Halk, 17; Müslim, Libas, 26; İbn Mace, Sayd, 1; Tirmizi, Edeb, 44.

¹⁰¹ Demirel, s. 76 vd; Keskin, s. 111-112.

¹⁰² Nevevi'nin Sahih-i Müslim'e bab başlıkları koyarken "köpeklerin öldürülme emri, bu emrin neshi..." şeklinde başlıklandırması, neshi kabul ettiğini göstermektedir. Ekrem Yücel (2014). "Köpekle İlgili Rivayetlere Genel Bakış", Turkish Studies Language and Literature, c. 9/5, s. 2146.

¹⁰³ Koşum, 2018, s. 70 vd; Bardakoğlu, s. 252.

¹⁰⁴ Kasani, c. 2, s. 197; İbn Abidin (1983). Reddül Muhtar ale'd Dürrül Muhtar, Çev. Ahmed Davudoğlu, Mazhar Taşkesenlioğlu, Mehmet Savaş, Şamil Yayınları, c. 12, s. 304.

İnsanların fiillerinin kısıtlandığı Harem bölgesinde ve ihramlı iken, fasık olarak nitelendirilen bazı hayvanların öldürülebileceğini belirten hadisler vardır. Saldırgan köpek Harem'de ve ihramlı iken öldürülebilecek hayvanlar arasında sayılmıştır.¹⁰⁵ İslam hukukuna göre insan haklarının hayvan haklarından önce geldiği vurgulanmış, insan hayatını tehdit eden köpeklere ilişkin tedbirler yeterli olmuyorsa itlaf yoluna gidilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁶

İslam hukukunun genel yaklaşımını fetvalarda da görmek mümkündür. Eziyet edici ve zararlı olan köpekleri öldürmenin caiz olduğu fetvalarda yer almıştır. Günümüz hukukçularından Ekinci, sokak köpeklerinin Avrupadaki gibi uyutulmasının caiziyeti hakkındaki soruya insanlara zarar veren hayvanların acı çekirtmeden öldürülebileceği yanıtını vermiştir.¹⁰⁷ Fetvalarda sahipli köpekler hakkında da benzer bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bir köyde köpek sayısının çok olması ve halka zarar vermesi durumunda sahiplerinden köpeklerin öldürülmesinin istenebileceği; sahipleri öldürmediği takdirde hakime başvurulabileceği ve hakim onları köpekleri öldürmeye zorlayabileceği belirtilmiştir.¹⁰⁸ Kuduz veya saldırgan bir köpek gelene geçene saldırırsa köy halkının sahipli de olsa köpeği öldürülebileceği belirtilmiştir.¹⁰⁹ İbn Abidin de kuduz köpeği öldürmenin caiz olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰

Konuyu Osmanlı döneminde ele alan Saçaklızade¹¹¹, köpeklerin öldürülmesinin hükmü üzerine bir risale yazmıştır. Bu risaleyi yazma gerekçesi olarak farklı şehirlerde sayıları artan sahipsiz köpekleri yani sokak köpeklerini göstermiştir. Sokak köpekleri sorununun çözümünde öldürme seçeneği bulunduğunu risalesinde anlatmıştır.¹¹² Saçaklızade köpekleri sahipli ve sahipsiz olarak iki başlıkta ele almış, bunları da kendi içinde zararlı ve zararsız olarak değerlendirmiştir. Saçaklızade zararlı sokak köpeklerinin ortadan kaldırılmasının

¹⁰⁵ Buhari, Bed'ul Halk, 16; Müslim, Hac, 9; Ebu Davud, Hac, 40; İbn Mace, İkame, 146; Tirmizi, Hac, 21; Nesai, Hac, 113.

¹⁰⁶ Keskin, s. 112.

¹⁰⁷ Ekrem Buğra Ekinci (2019). <https://ekrembugraekinci.com/question/?ID=20698>, (ET: 22.02.2024).

¹⁰⁸ Fetavayı Hindiyeye (1988). Haz. Mustafa Efe, Akçay Yayınları, Ankara, c. 12, s. 141.

¹⁰⁹ İbn Abidin, c. 16, s. 307; Fetavayı Hindiyeye, c. 12, s. 141.

¹¹⁰ İbn Abidin, c. 12, s. 304.

¹¹¹ Köpeklerin öldürülmesine ilişkin en önemli eserlerden birini ortaya koyan Saçaklızade, Hanefi ekolünden farklı ilim dallarında 30-120 arası eser sahibi olduğu rivayet edilen, tahmini olarak 1660-1737 yılları arasında yaşamış bir ilim adamıdır. Demirci, s. 219-221.

¹¹² Saçaklızade, Köpekler, s. 6.

farz-ı kifaye olduğu görülmüştür. Yani gücü yeten herkes zararlı sokak köpeklerini itlaf etmelidir. Zararsız sokak köpeklerinin öldürülmesi caiz görülmesi de caiz gören İslam hukukçuları da bulunmuştur.¹¹³

İslam hukuku diğer hayvanlar gibi köpeklerin de haklarını düzenlemiş, özellikle yaşama hakkını korumuştur. Köpeklerin öldürülmesinin kuduz veya saldırgan olma hallerinde caiz görüldüğü anlaşılmaktadır.

4.3. Osmanlı Uygulamasında Sokak Köpeklerinin Öldürülmesi

4.3.1. Köpek İtlaf Hareketleri

Osmanlı Devleti'nde köpek itlafları Tanzimat öncesinde de var olmakla birlikte Tanzimat sonrasında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Tanzimat'a yaklaşırken II. Mahmut döneminde ve Tanzimat sonrası İttihat ve Terakki iktidarında gerçekleşen itlaflar dikkat çekicidir. Bu dönemlerde gerçekleşen itlaflar, itlafları modernleşme düşüncesine dayandıran baskın görüşü haklı çıkarmaktadır.¹¹⁴ Modernleşme döneminde köpeklerin kamuoyu gündemini daha çok meşgul ettiği ve daha büyük köpek itlafları yaşandığı açıktır. Saçaklızade'nin zararlı köpeklerin öldürülmesi hakkında 1700'lerin başında yazdığı Arapça risalesi 1886 yılında Mahrukizade Cafer tarafından çevrilmiştir. Abdullah Cevdet ve Ebüzziya Tevfik gibi isimler köpeklerin öldürülmesi yönünde yazılar kaleme almışlardır.¹¹⁵

1889 yılında ait belgeden Yedinci Daire-i Belediye tarafından köpek itlafları yapıldığı anlaşılmaktadır.¹¹⁶ 1912 yılında İstanbul Belediye Başkanı seçilen Cemil Topuzlu'nun köpek itlafları politikasını sürdürdüğü görülmektedir.¹¹⁷

Dersaadet belediye sağlık heyetinin görevleri arasında kuduz veya kuduz belirtisi gösteren köpeklerin itlafları yer almıştır. Bu köpeklerin ısırıldığı tespit edilen

¹¹³ Saçaklızade, Köpekler, s. 8.

¹¹⁴ Hantal ise itlafların sadece modernleşme ile ilişkilendirilmesini hatalı görmekte, modernleşme öncesinde de itlaflar gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Hantal, s. 3-5.

¹¹⁵ Köpeklerin itlaf edilmesine yönelik basındaki yazılar ile yabancı devlet elçilerinin aynı yöndeki talepleri arasında bir ilişki ihtimali üzerinde durulmuştur. Özgün, s. 515.

¹¹⁶ BOA, İ.DH, 1150-89647-0, 26.12.1306/1889.

¹¹⁷ Topuzlu, s. 124. Milyonlarca köpeğin öldürüldüğü Avrupa'da köpeklerin itlafları için gaz odaları ve elektrik gibi yöntemlere başvurulduğu bilinmektedir. Işık, s. 92.

diğer hayvanların itlafı da düzenlenmiştir (m. 41).¹¹⁸ Bir başka nizamname¹¹⁹ aynı hükmü düzenlemiş; doktor, baytar ve sıhhiye müfettişleri kuduz ve kuduz belirtisi gösteren köpekleri itlaf edilmek üzere belediye ve zabıta memurlarına bildirmekle yükümlü tutulmuşlardır (m. 39).

Belediyelerin köpeklerin itlafı için özel ekipler kurduğu anlaşılmaktadır. 1917 yılında “Şehremaneti Üsküdar şube-i idaresinin itlaf-ı kilab memurunun iki nefer tarafından darp olunduğu” iddiasıyla yapılan yazışmalar yer almaktadır.¹²⁰ Bogos isimli bu kişinin köpek itlafıyla görevli olduğunun belirtilmesi, belediyede köpek itlaf birimi olduğunu göstermektedir. Osmanlı Devleti’nin son dönemine kadar önlemler devam etmiş, “kuduz illetinin men-i intişarı için” Şehremaneti hududu dışında kalan köpeklerin itlaf edilmesi istenmiştir.¹²¹

1906 yılına ait evrakta kuduz hayvanlar ile teması ve münasebeti sabit olan hayvanların itlaf edilmesi bir yazı ile Zabıtiye Nezareti’ne bildirilmiştir.¹²² Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati’nde kuduzun da aralarında olduğu bulaşıcı hastalıklara karşı alınacak önlemler “Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi”¹²³ ile gösterilmiştir. Talimatta kuduz yakalanan bütün hayvanların itlaf edileceği hükmü vardır (m. 66). Kuduz hayvan tarafından ısırılan diğer hayvanlardan eti yenmeyenlerin itlaf edileceği ve eti yenenlerin kesileceği belirtilmiştir. Kuduz şüpheli hayvanın itlafına sahibi onay vermez ise masrafi kendisine ait olmak üzere ayrı bir yerde üç ay veteriner gözetiminde kalması emredilmiştir (m. 67). Kuduz ortaya çıkan bölgelerde kişilere ait köpeklerin kapalı yerlerde tutulacağı, sahipsiz ve ağızlıksız olan köpeklerin ise zehirlenerek (bi’t-tesmim) veya kurşunla itlaf edileceği yer almıştır (m. 69).

Farklı tarihlerde gerçekleşen itlafalara karşın başıboş köpek sorununun sürdüğü anlaşılmaktadır. 1915 yılına ait evraklarda köpekler tarafından ısırılan insan sayısı artış gösterdiği için şehir ve kasabalardaki başıboş köpeklerin toplatılarak imha edilmesi Dahiliye Nezareti tarafından bildirilmiştir.¹²⁴ 1916 yılına ait bir başka

¹¹⁸ Dersaadet Devair-i Belediye Heyet-i Tibbiyesinin Vezaifine Dair Talimat, ty. Kanun için bkz. Ergin, c. 6, s.3159-3167.

¹¹⁹ Tebhırhane ve Usul-i Tebhırat Hakkında Nizamname.

¹²⁰ BOA, DH.EUM.KLU, 12-54, 07.07.1335/1917.

¹²¹ BOA, DH.UMVM, 96-38, 08.11.1340/1922.

¹²² BOA, ZB, 41-23, R.09.12.1323/1908.

¹²³ Bkz. Ergin, c. 6, s. 3346-3358.

¹²⁴ BOA, DH.UMVM, 95-48, 24.12.1333/1915; BOA, DH.UMVM, 79-33, 29.12.1333/1915.

yazıda daülkelb hastalığına engel olmak amacıyla sokak köpeklerinin toplatılarak itlaf edilmesi istenmektedir.¹²⁵

4.3.2. Köpeklerin Öldürülmesine Yönelik Yaptırımlar

Osmanlı klasik çağında sokak köpeklerinin kamuoyunun çok fazla gündeminde olmadığı, salgın hastalık dönemlerinde gündeme geldikleri anlaşılmaktadır. 1535 yılında Şam valisi Lütü Paşa, veba salgını gerekçesiyle köpekleri toplatıp öldürtmüştür.¹²⁶ Bu dönem kanunnamelerinde ve fıkıh eserlerinde sahipli ve eğitilmiş köpeklerin öldürülmesine tazminat yaptırımı öngörülmüştür.¹²⁷ Ebussuud'un Maruzat'ındaki fetva düzenleme ile uyumludur. Ebussuud "kelb-i harisi katilde daman lazımdır" şeklinde fetva vermiştir.¹²⁸ Fetvadan bekçi köpeğini öldüren kişinin sahibine tazminat ödemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ramazan günü kuduz köpek tarafından ısırılan kişi, öleceğini düşünüp veya doktor tavsiyesiyle köpeğin beynini yese Zeyd'e orucunu bozduğu için kefaret gerekmeyeceği fetvada belirtilmiştir.¹²⁹ Fetva kuduz köpek tarafından ısırılan kişilerin köpeğin beynini yemesi şeklinde bir inanışın ve uygulamanın varlığını göstermektedir. Bu durumda köpeğin öldürülmesine yönelik bir yaptırımdan ise söz edilmemiştir.

Osmanlı İstanbul'u hakkında yazılarıyla tanınan İngiliz seyyah Pardoe, köpek öldürenlere uygulanan bir yaptırımdan bahsetmiştir. Ölen köpeğin burnu yere değecek şekilde kuyruğundan asıldığını ve öldürenin darıyla üzerini kapattığını aktarmıştır. Böylece köpek öldüren bir kişi yaklaşık bin kuruşa tekabül eden bir darı ödemiştir. Bu darının da fakirlere verildiği belirtilmiştir.¹³⁰ Bahsi geçen yaptırımın varlığı şüphelidir. Başka kaynaklarda rastlanılmış bir uygulama değildir.

Osmanlı Devleti'nde hayvanları korumaya yönelik hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin 1877 tarihli Vilâyet Belediye Kanunu¹³¹ "hayvanları

¹²⁵ BOA, DH.MB.HPS, 157-71, 29.12.1334/1916.

¹²⁶ Hantal, s. 149-150; Işık, s. 99; Sümer, s. 2632-2633.

¹²⁷ Kanuni Sultan Süleyman döneminde hazırlanmış Kanunname-i Osmani'de başkasına ait köpeği öldüren tazir ve tazmin yaptırımları öngörülmüş, para cezası alınmayacağı belirtilmiştir. Akgündüz kanunu sembolik olarak 1527 yılına tarihlenmiştir. Hüküm 62. maddede yer almıştır. Kanun metni için bkz. Ahmed Akgündüz (2011). İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, c.1, s. 241. Benzer düzenlemeler farklı kanunnamelerde yer almıştır.

¹²⁸ Ebussuud, 207, s. 185; Benzer fetva için bkz. Fetava-yı Feysiye, 2664, s. 454.

¹²⁹ Behcetü'l-Fetava, 204, s. 57; Halebi, c. 1, s. 259.

¹³⁰ Julia Pardoe (2017). Sultanlar Şehri İstanbul, 3. Baskı, Çev. M. B. Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 74.

¹³¹ 27 N 1294 tarihli kanun için bkz. Ergin, c. 4, s. 1658-1671.

darbilmek" fiilini belediye tarafından yasaklanması gereken fiiller (m. 62) arasında saymıştır. Farklı düzenlemelerde hayvanları rencide etmek, ta'zib etmek gibi fiiller yasak olarak yer almış ve yaptırıma tabi tutulmuştur. Ancak saldırgan ve zararlı hayvanlar bakımından durum farklıdır. Düstur'da çekirge, fare ve haşere gibi hayvanların itlafına ilişkin düzenlemeler vardır.

Saldırgan köpeği bireysel olarak öldürenlere bir yaptırım uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Gazete haberine yansıyan bir olayda ise İstanbul'da saldırgan bir köpeğin öldürüldüğü ve gömüldüğü anlatılmaktadır.¹³² 1904 yılında Bulgaristan Demirli karakolundaki köpeklerin saldırdığı bir kişi, köpeklerden birini öldürmüştür.¹³³ Bu tür olaylarda saldıran köpeklerin öldürülmesine yaptırım uygulanmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı halkı hukuki yaptırımların dışında sokak köpeklerinin öldürülmesinin manevi yaptırımları olacağı düşüncesindedir. Halk köpek itlaflarının ardından yaşanan deprem, yangın, salgın hastalık ve savaş yenilgisi gibi olumsuz olayları köpeklerle yönelik eylemlere bağlamıştır.¹³⁴ Sosyal düzen kuralları birbirini tamamlayan kurallar olduğundan, din ve ahlak kurallarının yaptırımları toplumda etkin olabilir. Osmanlı toplumunun yaklaşımını bu çerçevede düşünmek gerekir.

4.3.3. Köpeklerin İtlaf Yöntemleri

Köpeklerin itlaf yöntemlerinden biri zehirlemedir. II. Mahmud döneminde etlerin ve sucukların içine zehir konularak bu yöntemin uygulandığı aktarılmıştır.¹³⁵ Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde de zehirleme yoluyla itlaf yapıldığı görülmektedir. Sultan Abdülaziz'in bir köpek hastanesi kurduğu ve hastaneyi köpek itlafı için araç olarak kullandığı iddia edilmiştir.¹³⁶

Tahirü'l-Mevlevi, Şehremaneti'nin köpek öldürüp kuyruğunu kanıt olarak gösterenlere beş kuruş ödül verildiğini duyduğunu belirtmektedir. Yazar bu bilgiyi kesinleştirmemekle birlikte kesin olan şeyin "alenen tesmim-i kilab"; yani köpeklerin açıkça zehirlenmesi olduğunu ifade etmiştir. Sokakta zehirlenen

¹³² Tercüman-ı Hakikat, İtlaf-ı Kelb-i Akur, S. 3242, s. 2, 02.04.1889.

¹³³ BOA, Y. MTV, 255-127, 16.11.1321/1904.

¹³⁴ Hantal, s. 157.

¹³⁵ Walsh, s. 405 vd.

¹³⁶ Hantal, s. 158.

bir köpeğe rastlayan yazar, köpeğin can çekişen halini tasvir etmiş ve sahipli köpeklerin sokakta gezebildiğini, sahipsiz olanların ise itlaf edildiğini anlatmıştır. Yazıda serseri köpeklerin ortadan kaldırılması için başka bir çare bulunması çağrısı yapılmıştır.¹³⁷

İbn Abidin kuduz köpeği öldürmenin caiz olduğunu belirttikten sonra eziyet etmeden keserek yapılması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁸ Köpeklerin kesilerek itlaf edildiğini gösteren herhangi bir kaynağa rastlanmamıştır. Süleyman Sadeddin Efendi, saldırgan olduğu için öldürülecek köpeğin açlığının ve susuzluğunun giderilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³⁹

Hayırsızada sürgünleri, köpeklerin insafsızca ölümlerine sebep olmuştur. Açlıktan ve susuzluktan kırılan köpekler, birbirlerini yiyerek acı içinde can vermişlerdir. Telgraf gönderen Batılı hayvanları koruma dernekleri, “İstanbul’un bedbaht köpeklerine ya hayat veyahut maruz oldukları ölümden daha merhametkarane bir ölüm bahşetsinler”¹⁴⁰ diyerek köpeklerin daha merhametli bir yöntemle öldürülmesini talep etmişlerdir.¹⁴¹

İtlaf edilen köpeklerin yerleşim yeri dışında çukur kazılarak gömülmesi ve üzerlerine sönmemiş kireç dökülerek toprakla kapatılması Tebhirhane ve Usul-i Tebhirat Hakkında Nizamnamede yer almıştır (m. 39).

4.4. Köpeklerle İlgili Çeşitli Öneriler, Önlemler ve Düzenlemeler

Osmanlı Devleti’nde uzun yıllar kamuoyunun gündemini meşgul eden sokak köpekleri ile ilgili çeşitli öneriler ve önlemler gündeme getirilmiştir. Köpek popülasyonunu azaltmak için genel önlemler yanında ülkeye köpek girişinin yasaklanması, köpeklerin sahiplendirilmesi, kısırlaştırılması, satılması gibi öneriler getirilmiştir. Sahipli köpeklerin bağlanmaları, ağızlık kullanılması, tren ve vapurlara alınmaması gibi önlemler ve düzenlemeler de gündeme gelmiştir.

Osmanlı Devleti’nde sınıra yakın Ülgün kazasına tabi iki köyde atlarda bulaşıcı

¹³⁷ Tahiri’l-Mevlevi, s. 69-70.

¹³⁸ İbn Abidin, c. 12, s. 304.

¹³⁹ Müstakimzade Süleyman Sadeddin bin Emin-Allah (ty). Risale fi Ahvali’l-Kilab, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1088/11, 32/b-33/a.

¹⁴⁰ Telgraf metni için bkz. Mustafa Safvet, s. 1412.

¹⁴¹ Zürih ve Petersburg Himaye-i Hayvanat Cemiyetlerinden gelen telgraf ve mektup için bkz. BOA, HR.TO, 540-65, 10.08.1910; BOA, HR.TO, 540-52, 19.07.1910.

bir hastalık zuhur ettiği, bu sebeple sınırdan köpek geçirilmemesine ilişkin yazışmalar yapıldığı görülmektedir.¹⁴² 1906 yılındaki köşe yazısında İngiltere'ye köpek girişinin yasaklandığı ve kuduz vakalarının oldukça azaldığı aktarılmıştır. Ayrıca köpeklerle ilgili çeşitli kurallar bulunduğu, sokakta köpeğini kaçıran bir kişiye hemen para cezası verildiği belirtilmiştir.¹⁴³

Şinasi'nin sokak köpekleri sorununa bir diğer önerisi köpeklerden yararlanan debbağ¹⁴⁴ esnafı gibi kişilerin veya köpek meraklılarının kapalı yerlerde köpeklerin bakımını üstlenmesidir.¹⁴⁵ Edhem Pertev Paşa da köpeklerin sahiplenilmesini ve kısırlaştırılmasını önermiştir.¹⁴⁶ Üsküp'te belediye yönetimi tam pişmemiş ekmeğin satanlara para cezası kesilmesinin yanında, pişmemiş ekmeklerin köpeklere verilmesi kararı almıştır.¹⁴⁷ Günümüzde mevzuatta aynı yönde düzenlemeler ve/veya kurumların alacakları kararlarda sokak köpeklerine yönelik benzer hassasiyetin gözetilmesi mümkündür.

Köpeklerin ihale ile satılması, bu yolla hem gelir elde edilip hem sorundan kurtulması fikri tartışılmıştır. Hayırsızada'ya gönderilen köpeklerin pek çoğunun öldüğü anlaşılmıştır. Fransız bir iş adamının köpekleri deri, kemik tozu ve köpek yağı ihracatında kullandığı aktarılmıştır.¹⁴⁸ Bir dergiye haberine dayandırılan bu ihracatın gerçekleşip gerçekleşmediği veya ne oranda gerçekleştiği net bir bilgiye dayanmamaktadır. Abdülaziz döneminde Fransızlar, V. Murat döneminde Amerikalılar, İttihat ve Terakki iktidarında İngilizler köpekleri satın almak üzere girişimlerde bulunmuşlardır.¹⁴⁹ Köpeklerin itlaf edilmesi taraftarı olan Daülkelb Tedavihanesi müdürü Remlinger de bu fikri desteklemiştir.¹⁵⁰

¹⁴² "Ülgün kazasına tabi ve hududumuz kurbunda vaki iki karyede atlar meyanında bir illet-i sariye zuhur etmiştir... Mezkur hastalığın hududun öte tarafından gelen kudurmuş köpeklerden sirayet ettiği..." BOA, DH. MKT, 16-46, 05.10.1310/1893.

¹⁴³ İngiltere köpek sokulması için 1901 yılına kadar çok sıkı uygulanan şartlar bu tarihte hafifletilmiştir. Daha önce altı ay olan karantinada kalma süresi azaltılmış; ancak yine köpek sahibine evde karantina ve gözetim yükümlülüğü getirilmiştir. Mehmed Cevdet, s. 4.

¹⁴⁴ Debbağ, hayvan derilerini kullanılabilir hale getiren zanaatkardır. Debbağlar köpek dışkısını işlemlerinde kullanmışlardır. Osmanlı dericiliğinin merkezi olan İstanbul'da 17. yüzyılda 700 kadar debbağhane vardır. Zeki Tekin (1994). "Deri", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 9, s. 176-178. Debbağların İstanbul'daki köpek popülasyonundan yararlandıkları görülmektedir. Çocuklar tarafından toplanan dışkıları, debbağlara satılmıştır. Alp, s. 3530.

¹⁴⁵ İbrahim Şinasi, s. 3.

¹⁴⁶ Edhem Pertev Paşa (1283). "Av'ave", Mecmua-i Fünun, c. 4, S. 42, s. 240.

¹⁴⁷ BOA, YB.021, 69-38, R.7.10.1290/1874.

¹⁴⁸ Timur, s. 132; Melikoğlu, s. 38.

¹⁴⁹ Hantal, s. 158-159, 168.

¹⁵⁰ Işın ve Tanman, s. 36.

Köpeklerin satılması yöntemi halkın karşı durması ve yöneticilerin vazgeçmesi ile gerçekleşmemiştir.

Sokak köpekleri sorununa ilişkin sürgün önerisinde bulunan Şinasi'nin bir diğer teklifi, erkek ve dişi köpeklerin ayrı yerlere sürülerek sayılarının artmasının önlenmesidir.¹⁵¹ Doktor Sipahioğlu, kuduzla ilişkin yazısında sokak köpeklerinin itlafını, kuduz olanların öldürülmesini, sahipli köpeklerden ise ağızlık takılmayanların öldürüleceğinin ilan edilmesini çözüm olarak sunmuştur. İngiltere'de köpeklerin bağlı olmasının ve ağızlık takılmasının kanunla zorunlu hale getirildiğinden bahsetmiştir. Avrupa'ya gelen köpeklerin altı ay gözetimde tutulduktan sonra serbest bırakıldığını aktarmıştır.¹⁵²

Kuduz köpeklerin ısırıldığı hayvanların ölmesi üzerine, şüpheli köpeklerin sahipleri tarafından bağlanması bir önlem olarak düşünülmüş, köpeklerini bağlamayanlara kanundaki cezaların uygulanacağı bildirilmiştir.¹⁵³ 1904 yılında Bulgaristan Demirli'de karakoldaki köpeklerin saldırdığı bir kişi köpeklerden birini öldürmüştür. Olaya ilişkin gönderilen yazıda "bu misillü azgın hayvanların gündüzleri bağlı bulundurulması" emredilmiştir.¹⁵⁴

1912 yılında Altıncı Daire-i Belediye (Beyoğlu) bünyesinde İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet yönetimi bürokratlardan oluşmuştur.¹⁵⁵ Cemiyetin nizamnamesinde hayvanları koruyan kanunları uygulanmasını sağlamak ve geliştirilmesi için çalışmak amacı yer almıştır. Ancak cemiyet yönetiminde köpek itlaflarını gerçekleştiren kurumların yöneticileri olduğu görülmektedir. Bu sebeple cemiyetin hayvan haklarını savunma konusunda samimiyeti şüphelidir.

Sahipli köpeklerle ilgili olarak hukuki düzenleme yapılması teklif edilmiş, bu köpeklerin gezmesinin veya gezdirilmesinin sınırlandırılması talep edilmiştir.

¹⁵¹ İbrahim Şinasi, s. 3.

¹⁵² Köpeklere ağızlık takılmasını zorunlu tutan kanunun askıya alındığı dönemde İngiltere'de kuduz vakalarının arttığı, bu sebeple kanunun tekrar yürürlüğe sokulduğu anlatılmaktadır. Ayrıca köpeği ağızlıksız sokağa çıkan kraliçenin para cezasına mahkum edildiği de dipnot olarak aktarılmıştır. Doktor Sipahioğlu, s. 4152.

¹⁵³ "...sahipli kelmelerin bağlanması ve bağlamayanlar hakkında mücazat-ı kanuniyenin icrası mahallerine yazıldığı..." BOA. DH. MKT, 59-44, 28.12.1310/1893.

¹⁵⁴ BOA, Y. MTV, 255-127, 16.11.1321/1904.

¹⁵⁵ Cemiyetin yönetim kurulunda İstanbul valisi ve şehremini, Maarif ve Hariciye nazırları, Şura-yı Devlet mensupları, Ayan Meclisinden altı üye olmak üzere toplam 24 kişi bulunmuştur. Gündoğdu, 2003, s. 116; Melikoğlu, s. 39.

Köpeklerin gıda satan dükkanlara yakın tuvaletini yaptıkları, insanlara sürtünüp ellerini yaladıkları anlatılmıştır. Ayrıca köpeklerin temiz olmadığı ve bundan rahatsız olanların çıkacağı belirtilmiştir.¹⁵⁶ Tren ve vapur taşımalarına ilişkin nizamnamelerde düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Vapurlarda yolcuların yanlarında köpek bulundurmaları yasaklanmış, köpeğini taşımak isteyenlerin ücret karşılığında görevlilere teslim edeceği düzenlenmiştir.¹⁵⁷ Demiryollarında¹⁵⁸ yolcu bölümünde köpek taşınması yasaklanmıştır. Köpekleriyle yolculuk etmek isteyenlerin gösterilecek bölümde ekstra ücret ve ceza ödemek koşuluyla bunu yapabilecekleri düzenlenmiştir.

Köpeklerden faydalanılması üzerine kafayorulduğu ve Batılı ülkelerden örnek aktarıldığı görülmektedir. Köpeklerin zeki hayvanlar oldukları farklı yayınlarda dile getirilmiştir.¹⁵⁹ Almanların eğittikleri köpekleri savaşta kullandıkları ve başarılı oldukları örnek olarak bir gazetede yer almıştır.¹⁶⁰ Köpeklerin Avrupa'da ailenin bir parçası olarak yaşadıkları, çocuklara oyun arkadaşı oldukları, polislerle birlikte gece nöbet tuttıkları, cankurtaranlık yaptıkları anlatılarak; eğitilmeleri üzerinde durulmuştur.¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nin farklı tarihlerde Avrupa ülkelerinden polis köpeği¹⁶² ve av köpeği¹⁶³ aldığı anlaşılmaktadır. Sokak köpeklerinin asayiş, kaçakçılık ve sivil savunma gibi görevler için eğitilmeleri düşünülmelidir. Ayrıca fıkıh eserlerinde kelb-i muallim olarak ifade edilen eğitilmiş av köpekleri için de sokak köpeklerinin uygun cinsleri arasından seçim yapılabilir.

¹⁵⁶ Tahirü'l-Mevlevî, s. 69-70.

¹⁵⁷ Halıç Vapurları Şirket-i Nakliyat ve Usul-i Zabita Nizamnamesi, m. 16, 2 B 1331 (1913). Kanun için bkz. Ergin, c. 5, s. 2373-2377.

¹⁵⁸ Demiryollarının Usul-i Zabitasına Dair Nizamname, m. 18, 8 S 1284, Kanun için bkz. Ergin, c. 5, s. 2478-2483.

¹⁵⁹ Köpeklerin zekası hakkında bir yazı için bkz. Mustafa Refik, s. 6; ABD'de intihar girişiminde bulunan sahibini acil yardımı arayarak kurtaran köpek hakkında bkz. Tanin, Emsalsiz Köpek, s. 4.

¹⁶⁰ Mehmed Asaf (1893). "Talim-i Kilab-ı Harb", Sabah, S. 1347, 18.05.1893, s. 4.

¹⁶¹ "Musahebe" (1907). Sabah, S. 6289, 07.04.1907. Konu hakkında ayrıca bkz. Gündoğdu, 2018, s. 11-15; Gündoğdu, 2023.

¹⁶² BOA, Y.PRK.BŞK, 74-49-0, 04.03.1323/1905.

¹⁶³ BOA, Y.PRK.EŞA, 4-51-0, 19.01.1302/1884.

SONUÇ

Sokak köpekleri sorununun Türkiye gündemini zaman zaman meşgul ettiği ve soruna yönelik çözüm önerilerinin tartışıldığı görülmektedir. Sokak köpekleri Osmanlı Devleti'nde İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerde var olmuş, zamanla bir soruna dönüşmüş ve çözüm önerileri aranmıştır. Osmanlı kamuoyunu uzun süre meşgul eden köpekler için çeşitli uygulamalar yapılmış, sorun farklı boyutlarıyla tartışılmıştır. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin sokak köpekleri sorununu çözmeye girişimleri, bu girişimlere yönelik tepkiler, öneriler ele alınmıştır. Sokak köpekleri sorununun Osmanlı hukukuna yansımaları, düzenlemeler ve değişiklik önerileri ortaya konulmuştur.

Osmanlı İstanbul'unda varlığı fethedene kadar götürülen köpekler, sosyal hayatın bir parçası olmuştur. Salgın hastalıklar, kuduz vakaları, hayvanlara ve insanlara yaptıkları saldırılar dışında çok fazla tepki çekmemişlerdir. Modernleşme girişimleri öncesi sokak köpeklerine yönelik sürgün ve itlaf girişimleri sınırlı sayıda kalmış ve süreklilik arz etmemiştir. Modernleşme hareketi sonrasında ise köpekler uzun süre gündemde kalmış, sürgün ve itlaf girişimleri süreklilik arz etmeye başlamıştır.

Tanzimat öncesi I. Ahmet ve II. Mahmut döneminde iki büyük köpek sürgünü gerçekleştiği anlaşılmaktadır. En büyük köpek sürgünü İttihat ve Terakki iktidarı döneminde 1909 yılından itibaren başlayan sürgündür. Hayırsızada'ya sürülen köpeklerin büyük kısmı açlıktan ve susuzluktan ölmüş, sürgün bir köpek itlafına dönüşmüştür. Bu tarihten sonra I. Dünya Savaşı yılları dahil olmak üzere düzenli olarak köpek itlaflarının yaşandığı anlaşılmaktadır.

Sokak köpekleri sorunu hukuki düzenlemelere yansımıştır. Özellikle belediyelerle ve halk sağlığıyla ilgili kanunlarda hükümler yer almıştır. Kuduz şüpheli köpeklere ne yapılacağı, köpek ısırması halinde kimlerin ne tür görevleri olduğu, alınacak önlemler, yapılacak bildirimler kanunlarda düzenlenmiştir. Köpeklerin trenlere ve vapurlara alınma şartları ve buna ilişkin yasak hükümleri kanunlaştırılmıştır.

Kuduz vakalarının artması üzerine hastaneler kurulmuş, köpek tarafından ısırılan kişiler farklı şehirlerden İstanbul'a gönderilip tedavi edilmiştir. Kuduz vakalarının artması ile farklı şehirlerde kuduz hastaneleri açılmıştır. Hastaların yol, iye, tedavi masrafları yerel yönetimlerce karşılanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde sokak köpeklerini sorun olarak gören yöneticilerin genellikle düşündükleri çözüm yöntemi olan köpeklerin itlafı farklı dönemlerde şeyhülislam tarafından reddedilmiş, bu sebeple köpeklerin sürülmesi çözümü benimsenmiştir. Saçaklızade konuya ilişkin Osmanlı Devleti dönemindeki en önemli eserlerden birini yazmış, İslam hukukunda zararlı köpeklerin öldürülmesine izin verildiğini ortaya koymuştur. Hz. Muhammed'in köpeklerin öldürülmesine ilişkin hadislerini değerlendirenler de genellikle aynı sonuca ulaşmıştır.

Köpeklerin sürgün edilmesi çoğu kez itlafa dönüşen bir yöntem olsa da günümüzde de köpeklerin şehirlerin dışına çıkarılması teklif edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin Hayırsızada sürgünlerinde köpeklerin yemesi, içmesi için görevlendirmeler yaptığı ancak bunların yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. 1909 yılındaki köpek sürgünü, köpeklerin eziyet edilerek öldürülmesi sonucunu doğurmuştur. Zehirleyerek, gaz odaları kurarak yüz binlerce köpeği öldürmüş olan Avrupalılar dahi köpeklerin daha yumuşak bir yöntemle öldürülmesini talep etmişlerdir. Bu kötü tecrübe ışığında köpeklerin kendilerine tahsis edilmiş bir arazide veya bir adada yaşaması, burada bakımlarının yapılması fikri tartışılmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde köpekler için en çok kullanılan itlaf yöntemi zehirlenme yöntemi olmuştur. Köpeklerin yiyeceklerine zehir karıştırılması yoluyla uygulanan yöntemi eleştirenler olmuştur. Köpeklerin bu yöntemle de acı çektikleri anlaşılmaktadır. Belediye teşkilatında köpek itlaf birimleri kurulduğu ve 20. yüzyıl başından itibaren bu itlafların yapıldığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde sahipli veya sahihsiz olsun kişilere saldıran köpeklerin öldürülmesine bir yaptırım uygulanmamıştır. Bu köpeklerin İslam hukukunda kelb-i akûr olarak ifade edilen ve saldırgan, ısırğan, kuduz gibi anlamlar verilen köpek tarifine uygun olduğu düşünülmüştür.

Sokak köpekleri sorununu çözmek üzere çeşitli teklifler yapılmıştır. Sınırlardan köpeklerin alınmaması, köpeklerin sahiplendirilmesi, debbağ esnafı gibi köpeklerden menfaati olanlara sorumluluk verilmesi, köpeklerin eğitilmesi, köpeklere ağızlık takılması gibi öneriler farklı zamanlarda dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde sokak köpekleri konusu uzun yıllar tartışılmış, tam bir çözüme kavuşturulamadığı için devletin son dönemine kadar sürmüştür. Ancak konunun hukuki, dini, sağlıksal ve sair yönleri üzerinde önemli bir birikim oluşmuştur.

KAYNAKÇA

- 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Resmi Gazete, S. 25509, 01.07.2004.
- Abdullah Cevdet (1909). **İstanbul'da Köpekler**, Matbaa-i İctihad, Mısır.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed (2018). **Osmanlı Tarih ve Hukuk İstilahları Kamusu**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AKGÜNDÜZ, Ahmed (2011). **İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- AKKOYUNLU, Sencer Abdullah (2022). "Mahalli İdarelerin Sokak Köpeklerinin Verebileceği Zararlar ile İlgili Yükümlülükleri ve Bu Yükümlülüklerin Mahalli İdareler Arasındaki İlişkiler Bakımından Değerlendirilmesi", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 46, s. 3-63.
- Ali Nazima ve Reşad Faik (1319). **Mükemmel Osmanlı Lugatı**, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- ALP, Münevver (1964). "Eski İstanbul'da Sokak Köpekleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl 16, c. 9, S. 182, s. 3530.
- AYDIN, Melikşah (2022). "Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Hayvan Sahibinin Sorumluluğu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. 13, S. 2, s. 420-432.
- BARDAKÇI, Murat (1998). "Tarihimizin İki Büyük Köpek Soykırımı", *Hürriyet Gazetesi*, <https://www.hurriyet.com.tr/tarihimizin-iki-buyuk-kopek-soykirimi-39015990>, 26 Nisan.
- BARDAKOĞLU, Ali (2002). "Köpek", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 26, s. 251-252.
- Besim Ömer (1315). **Nevsal-i Afiyet**, c. 1, Alem Matbaası, İstanbul.
- BUHARİ, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail (1981). **Sahih**, İstanbul.
- Ceride-i Baytariye ve Ziraiye 4, S. 39, s. 612, 23.10.1903.
- ÇAVUŞ, Remzi (2017). "II. Abdülhamid Döneminde Daülkelb (Köpek Hastalığı-Kuduz) Tedavihanesi", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, c. 2, S. 1, s. 46-61.

- DE AMICIS, Edmondo (1993). **İstanbul (1874)**, Çev. Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- DEMİRCİ, İslam (2019). "Saçaklızade Mehmed Efendi'nin (Ö. 1145/1732) Risale fi İbahati Katli'l-Kilabi'l-Muzırna Adlı Eserinin Tahkikli Neşri", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 6, S. 10, s. 217-240.
- DEMİREL, Harun Reşit (2014). "Köpek ve Diğer Bazı Hayvanların Öldürülmesine Cevaz Veren Hadislerin Değerlendirilmesi", **Mütefekkir**, Yıl 1, S. 1, s. 67-102.
- Demiryollarının Usul-ı Zabıtasına Dair Nizamname, Düstur, 1-2, s. 340, 11.06.1867.
- Dersaadet Devair-i Belediye Heyet-i Tibbiyesinin Vezaifine Dair Talimat.
- DESNONSAN, A. S. (1308/1891). **Aile Tabibi**, Çev. İ. Edhem Murad, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1990). **Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara.
- Doktor Sipahioğlu (1926). "Kuduz Hastalığı Hakkında", **İctihad**, c. 22, S. 215, 1 Kasım 1926, s. 4148-4152.
- Ebussuud Efendi (2013). **Ma'ruzat**, Haz. Pehlul Düzenli, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Edhem Pertev Paşa (1283). "Av'ave", **Mecmua-i Fünun**, c. 4, S. 42, s. 229-240.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra (2019). <https://ekrembugraekinci.com/question/?ID=20698>, (ET: 22.02.2024).
- EKİNCİ, Ekrem Buğra (2018). "Köpeklerin Ahı", <https://ekrembugraekinci.com/article/?ID=939>, (ET: 22.02.2024).
- Emraz-ı Sariye ve İstilaie Nizamnamesi, Düstur, 2-6, s. 585, 13.04.1914.
- ERGİN, Osman Nuri (1995). **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Fetavayı Hindiyeye** (1988). Haz. Mustafa Efe, Akçay Yayınları, Ankara.
- Feyzullah Efendi (2009). **Fetava-yı Feyziyye**, Haz. Süleyman Kaya, Klasik Yayınları, İstanbul.
- GÜNDOĞDU, Cihangir (2003). "İstanbul Himaye-i Hayvanat Cemiyeti, 1912: Doksan Yıl Önce İstanbullu Hayvanseverler", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S. 116, s. 10-17.

- GÜNDOĞDU, Cihangir (2018). "The State and The Stray Dogs in Late Ottoman Istanbul: From Unruly Subjects to Servile Friends", **Middle Eastern Studies**, c. 54, S. 4, s. 555-574.
- GÜNDOĞDU, Cihangir (2023). "Dogs Feared and Dogs Loved: Human-Dog Relations in the Late Ottoman Empire", **Society & Animals**, S. 31, s. 25-46.
- HALEBİ, İbrahim (1978). **İzahlı Mülteka'l Ebhur Tercümesi**, Elif Ofset, İstanbul.
- Haliç Vapurları Şirket-i Nakliyat ve Usul-i Zabıta Nizamnamesi, Düstur, 2-5, s. 425, 17.05.1913.
- HANTAL, Selahattin (2022). **Hayırseverlikten Hayırsızada'ya: Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Köpekler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- HATİPOĞLU, Mehmet (2022). "Sahipsiz Sokak Köpeklerinin Vermiş Olduğu Zararlar Bağlamında İdarenin Kusur Sorumluluğu", **Legal Hukuk Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 240, s. 4683-4722.
- HÜLAGÜ, Metin (2021). **İstanbul Sokak Köpekleri ve İttihatçı İdare**, Ayasofya Yayınları, İstanbul. (Hülagü, 2021a)
- HÜLAGÜ, Metin (2021). **İstanbul Sokak Köpekleri ve Osmanlı Padişahları**, Ayasofya Yayınları, İstanbul. (Hülagü, 2021b)
- IŞIK, Kübar (2022). **Modernleşmenin Mantiği: Geç Osmanlı Döneminde Kamu Sağlığı, Kuduzla Mücadele ve Sokak Köpekleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İğdir.
- IŞIN, Ekrem ve Gülru Tanman (2016) **Dört Ayaklı Belediye, İstanbul'un Sokak Köpekleri**, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- İBN ABİDİN (1983). **Redd'ül Muhtar ale'd Dürrü'l Muhtar**, Çev. Ahmed Davudoğlu, Mazhar Taşkesenlioğlu, Mehmet Savaş, Şamil Yayınları.
- İBN RÜŞD (1991). **Bidayetü'l Müctehid ve Nihayetü'l Muktesid**, Çev. Ahmed Meylani, Beyan Yayınları, İstanbul.
- İbrahim Şinasi (1864). "İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri", **Tasvir-i Efkar**, S. 192, s. 1-3, 04.06.1864.
- KASANİ, Alaeddin Ebi Bekr b. Mesud (1986). **Bedaiu's Sanai' fi Tertibi'ş Şerai'**, Darü'l Kütübi'l İlmiye, Beyrut.

- KASBAR, Ahmed Naci (1894). "Daü'l Kelb", **Maarif**, c. 6, S. 133, s. 39-41.
- KESKİN, Yusuf Ziya (2019). "Hz. Peygamber Köpeklerin Öldürülmesini Emretmiş Midir?", İçinde **Siyer Yıllığı II**, Ed. Şaban Öz, Endülüs Yayınları, İstanbul, s. 107-113.
- KIRIŞIK, Fatih ve Kübra Öztürk (2021). "Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 69, s. 360-388.
- KOŞUM, Adnan (2018). **İslam Hukukunda Hayvan Hakları**, DİB Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- KOŞUM, Adnan (2015). "İslam Hukukunda Hayvanların Yaşama Hakları Bağlamında Köpeklerin Öldürülmeleri Sorunu", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S. 26, s. 299-309.
- KUZUCU, Kemalettin (2023). "Tanıklarının Kaleminden İstanbul'un Sokak Köpekleri" içinde **Altay Toplulukları Hayvan ve Hayvancılık**, Ed. İlhan Şahin vdi, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul.
- Mehmed Asaf (1893). "Tahim-i Kilab-ı Harb", **Sabah**, S. 1347, s. 4, 18.05.1893.
- Mehmed Cevdet (1906). "İngiltere'de Köpekler", **Tercüman-ı Hakikat**, S. 9142, s. 4, 19.09.1906.
- Mehmed Tahir (1326/1911). "Terceme-i Ahval", **Sırat-ı Müstakim**, S. 131, s. 8, 09.03.1911.
- MELİKOĞLU, Berfin (2009). Türkiye'de Kurulan İlk Hayvanları Koruma Derneğinin Tarihsel Gelişimi, **Veteriner Hekimler Derneği Dergisi**, S. 80.
- MENEKŞE, Metin (2022). "Osmanlı Medeniyetinde Hayvan Sevgisinin Mesleğe Dönüşümü: Mancacılık", **SDÜFEF Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 55, s. 84-101.
- MINTZURİ, Hagop. (2002). **İstanbul Anıları 1897-1940**, 4. Baskı, Çev. S. Kuyumcuyan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Muallim Naci (1322/1904). **Lugat-ı Naci**, Neşreden Faik, İstanbul.
- Mustafa Refik (1890). "Köpektaki Zeka", **Tercüman-ı Hakikat**, S. 3537, s. 6, 21.03.1890.
- Mustafa Safvet (1910). "İstanbul Köpekleri Hakkında", **Beyanülhak**, c. 3, S. 72, 9 Ağustos 1910, s. 1412-1413.

Müstakimzade Süleyman Sadeddin bin Emin-Allah (ty). Risale fi Ahvali'l-Kilab, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 37 Hk 1088/11.

Osman Tevfik (1896).“Daü'l Kelb Telhikati”, **Mütalaa**, c. 1, s. 8, s. 2-3.

ÖZDEMİR, Ömer Ali (2022). Köpek Öldürme ile İlgili Hadis Rivayetlerinin Tahlili ve Değerlendirilmesi, **Umde Dini Tetkikler Dergisi**, c. 5, S. 2, s. 262-279.

ÖZGÜN, Cihan (2017).“Osmanlı Devleti'nin Son Zamanlarında Bir İlletle Yüzleşmek: Devletin Resmi Tutumu Bağlamında Daü'l-Kelb (Kuduz Hastalığı)”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, c. 32, S. 2, s. 491-529.

PARDOE, Julia (2017). **Sultanlar Şehri İstanbul**, 3. Baskı, Çev. M. B. Büyükkal, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Sabah, “Musahebe”, S. 6289, 07.04.1907.

Sabah, “Talim-i Kilab-ı Harb”, S. 1347, s. 4, 18.05.1893.

Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (1873). **Risale fi İtlafı'l-Kilabi'l-Mudirra**, Afyon Gedik Ahmet Paşa Kütüphanesi, 03 Gedik 17677/11.

Saçaklızade Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşi (1887). **Köpekler**, Çev. Mahrukizade Cafer, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul.

Safvet Suad (1902).“Kuduz İlleti ve Tedavisi”, **Servet-i Fünun**, c. 24, S. 600, s. 26-28.

SÜMER, Mehmet (2021).“Osmanlı Modernleşmesini Hayvanlar Üzerinden Okumak: Abdullah Cevdet'in İstanbul'da Köpekler Risalesi”, **Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi**, c. 5, S. 4, s. 2628-2652.

Şemseddin Sami (1318/1901). **Kamus-ı Türki**, Neşreden Abdullah Cevdet, İstanbul.

TAHİRÜ'L-MEVLEVİ (1914).“Sahipsiz Köpekler”, **Sebilü'r-Reşad**, c. 12, S. 290, 20 Mart 1330, s. 69-70.

TAHTAVİ, Şeyh Ahmed b. İsmail Hanefi (1231/1816). **Tercümetü'l Tahtavi Ala Dirri'l Muhtar li'l Haskefi**, Buharizade ed-Dac M. Salih Matbaası, İstanbul.

Tanin, Garb Portresi, S. 995-19, s. 4, 09.06.1911.

Tebhirhane ve Usul-i Tebhirat Hakkında Nizamname.

TEKİN, Zeki (1994).“Deri”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, c. 9, s. 176-178.

Tercüman-ı Hakikat, İtlaf-ı Kelb-i Akur, S. 3242, s. 2, 02.04.1889.

TİMUR, Taner (2000). **Sürüden Ayrılanlar**, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

TOPUZLU, Cemil (2002). **İstibdat Meşrutiyet Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım**, Topuzlu Yayınları, İstanbul.

Vehbizade Mehmed Rüşdü (1309). "Köpeklerin Hücümünün Defi", **Maarif**, c. 5, S. 112, s. 127.

Vilâyat Belediye Kanunu, Düstur, 1-4, s. 570, 05.10.1877.

WALSH, Robert (2021). **İrlandalı Bir Vaizin Gözüyle II. Mahmud İstanbul'u**, Çev. Z. Rona, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Yenişehirli Abdullah Efendi (2011). **Behcetü'l-Fetava**, Haz. Süleyman Kaya vdi, Klasik Yayınları, İstanbul.

YERGANYAN, Diran (1326). **Kanun-ı Ceza Dersleri**, Becidyan Matbaası, İstanbul.

YÜCEL, Ekrem (2014). "Köpekle İlgili Rivayetlere Genel Bakış", **Turkish Studies Language and Literature**, c. 9/5, s. 2141-2163.

Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Kanun-ı Muvakkati, Düstur, 2-6, s. 116, 17.12.1913.

Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatı, Düstur, 2-6, s. 116, 17.12.1913.

DEVLET ARŞİVLERİ BAŞKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA, BEO, 2242-168090, 10.10.1321/1903.

BOA, C.SH, 26-1255, 21.12.1254/1839.

BOA, DH. MKT, 16-46, 05.10.1310/1893.

BOA, DH. MKT, 1681-55, 18.04.1307/1889.

BOA, DH. MKT, 2375-51-0, 20.03.1318/1900.

BOA, DH.EUM.KLU, 12-54, 07.07.1335/1917.

BOA, DH.MB.HPS, 157-71, 29.12.1334/1916.

BOA, DH.MKT, 2456-39, 11.11.1318/1901.

BOA, DH.MUİ, 97-8, 27 Ca 1328/1910.

- BOA, DH.UMVM, 79-33, 29.12.1333/1915.
BOA, DH.UMVM, 95-48, 24.12.1333/1915.
BOA, DH.UMVM, 96-38, 08.11.1340/1922.
BOA, HR.TO, 540-52, 19.07.1910.
BOA, HR.TO, 540-65, 10.08.1910.
BOA, İ.DH, 1150-89647-0, 26.12.1306/1889.
BOA, ŞD, 2391-19, 29.06.1286/1869.
BOA, Y.MTV, 255-127, 16.11.1321/1904.
BOA, Y.A.HUS, 231-42, 18.04.1307/1889.
BOA, Y.PRK.BŞK, 74-49-0, 04.03.1323/1905.
BOA, Y.PRK.EŞA, 4-51-0, 19.01.1302/1884.
BOA, YB.021, 108-17-0, R.16.01.1320/1904.
BOA, YB.021, 69-38, R.7.10.1290/1874.
BOA, YB.021, 75-282-0, R.01.06.1297/1881.
BOA, YB.021, 83-153-0, R.30.11.1303/1888.
BOA, ZB, 316-138, R.26.04.1316/1900.
BOA, ZB, 41-23, R.09.12.1323/1908.
BOA. DH. MKT, 59-44, 28.12.1310/1893.

KUZEY MAKEDONYA CUMHURİYETİ OMBUDSMANI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Study on Republic of North Macedonia Ombudsman

Doç. Dr. Emre AKCAGÜNDÜZ*

Geliş Tarihi: 27.02.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 5.07.2024

Öz

İdarenin yapmış olduğu işlem ve eylemlere karşı etkin bir denetim mekanizması olan ombudsmanlık kurumu, farklı ülkelerde farklı şekilde kurulmuştur. Kurulduğu ülkelerin tarihsel, sosyolojik, ekonomik ve siyasal yapısına göre şekillenen ombudsmanlık kurumu, farklı ülke örnekleri çerçevesinde farklı tecrübeler edinerek dünya geneline yayılan uluslararası bir kurum olmuştur. Ombudsmanlık kurumunun her ülkede farklı olarak örgütlenmesi ve farklı olaylara çözüm önerileri üretmesi, uluslararası alanda kurum ile ilgili yapılan akademik çalışmaların gelişmesine neden olmuştur. Örneğin Arjantin'de ombudsman daha çok insan hakları ihlalleri ile ilgili konular hakkında karar verirken İskandinav ülkeleri örneğinde (İsveç, Norveç ve Danimarka) vatandaşların günlük hayatlarında idare ile yaşadıkları sorunlar ile ilgili kararlar vermiştir. Ombudsmanlık kurumunun Türkiye'de de gelişmesi için farklı ülke örneklerinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü ombudsmanlık kurumu oluşturulduğu ülkenin sosyolojik, yönetsel ve kültürel kodlarıyla yakından ilişkilidir. Bir ülkedeki yeni bir ombudsmanlık uygulaması diğer ülkeler için de rol model olabilmektedir. Bu çerçevede çalışma-

Abstract

The Ombudsman institution, an effective audit mechanism against administrative actions, varies in its establishment across different countries. Depending on each country's historical, sociological, economic, and political structures, the Ombudsman institution takes on different forms and tackles various issues. Because of this, academic studies on the institution have increased globally. For instance, in Argentina, the Ombudsman primarily addresses human rights violations, while in Scandinavian countries like Sweden, Norway, and Denmark, the Ombudsman resolves general issues between citizens and the administration. Understanding different Ombudsman practices worldwide can help develop the institution in Turkey. The Ombudsman institution's workings are intrinsically tied to the sociological and administrative cultures of its country. A successful Ombudsman practice in one country can serve as a model for others. This study aims to examine the Ombudsman of North Macedonia. It explores the institution's historical development, establishment, appointment procedures, duties, complaint acceptance procedure, and working style. The research uses document anal-

* Trakya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emreakcagunduz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2829-0794.

nın amacı Kuzey Makedonya Ombudsmanı örneğini incelemektir. Çalışma nitel araştırma yönteminin bir alt dalı olan doküman analizi çerçevesinde şekillendirilmiştir. Çalışmada öncelikle Kuzey Makedonya'nın idari yapısı, Kuzey Makedonya Ombudsmanlık Kurumunun tarihsel gelişimi, kuruluşu, atanması, görevleri, şikâyetleri kabul usulü ve çalışma biçimi incelenmiştir. Sonuç bölümünde de elde edilen bilgiler çerçevesinde Kuzey Makedonya Ombudsmanının seçilmesi, atanması, görev süresi, sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkisi, teşkilat yapısı, Anayasa Mahkemesi ile olan ilişkisi, yetkileri ve faaliyetleri bakımından Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu ile farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların çoğu Türkiye'de hayata geçirildiğinde Kamu Denetçiliği Kurumuna olumlu katkılar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ombudsman, Denetim, İdare, İnsan Hakları, Kuzey Makedonya.

ysis, a qualitative research method. In conclusion, the study finds differences between the Ombudsman institution of North Macedonia and Turkey in terms of election and appointment procedures, term of office, relationship with civil society organizations, organizational structure, relationship with the Constitutional Court, powers, and activities. Implementing most of these differences in Turkey could positively impact the Ombudsman Institution.

Key words: Ombudsman, North Macedonia, Audit, Administration, Human Rights.

GİRİŞ

Küreselleşme ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, dünyadaki farklı ülkeler arasındaki etkileşimi hızla artırmıştır. Bu etkileşim, ülkelerin idari, sosyal, kültürel ve siyasal yapılarını da etkilemiştir. Özellikle bir ülkede uygulamaya koyulup önemli başarılar elde eden kurumlar politika transferi sürecine dahil edilerek farklı ülkelerde de uygulamaya koyulmaya başlamıştır. Ombudsmanlık kurumu da bu sürece dahil edilecek bir kurumdur. Ombudsmanlık kurumu ilk olarak 1809 yılında İsveç anayasasına girerek uygulama alanı bulmuştur. Sonraki süreçte pek çok ülke İsveç uygulamasındaki faydaları görerek ombudsmanlık kurumunu kendi ülkelerinde uygulamak için harekete geçmiştir.

Ombudsmanlık kurumu doğuşu ve yapısı itibarıyla kendine has bazı özelliklere sahiptir. Öncelikle ombudsmanlık kurumu, idarenin keyfi davranışlarını engellemek amacıyla kurulmuş bir kurumdur. Türkiye'de ve dünyada idarenin

kamu hizmetlerini sunumunda ya da iktidar gücünü kullanırken vatandaşların hak ve özgürlüklerinin ihlal edildiği sıklıkla görülmüştür. Kamu yönetiminin denetim yöntemleri ve denetim kurumları çağın gereklerine uygun olarak yeterli seviyede etkinlik gösteremeyebilmektedir. Örneğin kamu yönetiminin denetiminde en etkin kurumlardan birisi olan yargı (mahkemeler) iş yoğunluğu, dava masraflarının fazlalığı, mevzuatın karmaşık ve teknik oluşu, taraflılık vb. nedenlerle yeterince etkin çalışmayabilmektedir. Ayrıca insan haklarının da hızla gelişmesi ve yeni hakların ortaya çıkması (çevre hakkı vb.) kamu yönetiminin denetim yöntemlerinde yeni arayışlara yol açmıştır.

Ombudsmanlık kurumu klasik kamu yönetimi denetim yönetimlerinden pek çok noktada ayrılmaktadır. Öncelikle ombudsmanlık kurumu bağımsız, tarafsız, hiyerarşi dışı, şeffaf, hesap verebilir bir yapıya sahiptir. Ayrıca kurumun kararları bağlayıcı değildir. Kurumun kararlarının bağlayıcı olmaması literatürde çeşitli eleştirilere neden olsa da burada amaç demokrasinin gelişmesi ve içselleştirilmesidir. Kurumun kurulduğu ülkelerde kararlarına devlet otoritesi olmadan (yani cebr-i icra yoluyla) uyulması demokrasinin gelişmesi ve içselleştirilmesi için önemli bir adımdır. Ombudsmanlık kurumu hukuk devleti ilkesinin yerleşmesi ve içselleştirilmesi için de önemli görevler üstlenmektedir. Hukuk devleti, doğası gereği idarenin bütün işlem ve eylemlerinin hukuk kuralları ile denetlenmesidir. Ombudsmanlık kurumu da denetim konusunda yaşanan zafiyeti bağımsız ve tarafsız bir şekilde engellemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı Kuzey Makedonya ombudsmanının kuruluş süreci/ tarihçesi, atanması, görevleri, şikâyetleri kabul usulü, çalışma biçimi ve son üç yılda (2019-2021-2022) kuruma yapılan başvuruların niteliklerini incelemektir. Kuzey Makedonya Ombudsmanının incelenmesindeki amaç, farklı ülke örneklerinde uygulama alanı bulan ombudsmanlık kurumunun Türkiye örneğinde kurulan Kamu Denetçiliği Kurumuna yapabileceği olası katkıları da tartışmaktır. Ombudsmanlık kurumu, Türkiye’de görece yeni bir kurum olması nedeniyle farklı ülke örneklerinden yararlanarak gelişime açık olan bir kurumdur. Farklı ülke örneklerinin incelenmesi ve tespit edilecek farklı uygulamalar Türkiye’deki Kamu Denetçiliği Kurumunun da gelişmesine fayda sağlayacaktır.

Çalışma genel olarak nitel araştırma yönteminin bir alt dalı doküman analizi yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Doküman analizi: *“Basılı ve elektronik*

materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir” (Kıral, 2020: 173). Doküman analizinde konu ile ilgili belgeler, istenilen amaçlara erişmede kullanılacak verilerin bulunabilmesi için derinlemesine analize tabi tutulmaktadır. Çalışmada Kuzey Makedonya Ombudsmanı ile ilgili yazılmış akademik tezler ve makaleler incelenmiştir. Ayrıca Kuzey Makedonya Ombudsmanının kuruluşuna dair mevzuat, kurumun internet sitesi ve kurumun hazırladığı raporlar incelenerek analiz edilmiştir. Elde edilen dokümanlar sistematize edilerek okunmuş ve incelenmiştir.

Çalışmada öncelikle ombudsman kavramı tartışılmıştır. Kavramın kökeni, tarihsel gelişimi bu bölümde incelenmiştir. İkinci bölümde Kuzey Makedonya'nın idari ve siyasi yapısı incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Kuzey Makedonya Ombudsmanının tarihsel gelişimi, kuruluşu, atanması, görevleri, kuruma yapılan şikâyetlerin niceliksel özellikleri, kurumun çalışma şekli ve örgütlenmesi, şikâyetleri kabul usulü ve çalışma biçimi incelenmiştir. Sonuç bölümünde de Kuzey Makedonya Ombudsmanının özellikleri çerçevesinde Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumuna yapabileceği katkılar tartışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: DENETİM VE OMBUDSMANLIK KURUMU

Ombudsmanlık idarenin denetlenmesi amacıyla ortaya çıkmış bir kurumdur. Bu nedenle ombudsmanlığın anlaşılması için kurumun esas amacı olan “denetim” kavramı incelenmelidir.

Denetim kavramının etimolojik kökeni incelenmeden önce önemli bir noktaya değinmekte fayda vardır. Denetim kavramı özellikle anglo sakson kültürünün yaygın olduğu akademik çalışmalarda “Audit” kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Fakat Fransızca'da denetim “Control (Contr+rol)” kelimesiyle ifade edilmektedir. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaşanan modernleşme çabalarında (Tanzimat Döneminde olduğu gibi) yoğun Fransız etkisinin görülmesi, Türkçeye Fransızcanın sirayet etmesine neden olmuştur. Bu nedenle kontrol kelimesi sıklıkla denetim yerine kullanılmıştır. Fakat sonradan yapılan çalışmalarda (Özden, 2010: 16-17; Cömert, 2016: 2-6) denetim yerine anglo sakson kültüründe kullanılan audit kavramının kullanılmasının daha uygun olduğu kabul edilmiştir. Çalışmada hem control hem de audit kavramlarının etimolojik kökenine bakılması, denetim kavramının anlaşılması açısından daha uygun görülmüştür.

Etymonline adlı dünyanın en kapsamlı online etimoloji sözlüğüne göre denetim (control) ilk olarak Anglo-Fransızlar tarafından uygulanmıştır. Kavram ilk olarak ticari amaçlı kullanılmıştır. Denetim kavramı yapılan herhangi bir işin, istenilen formatta yapılıp yapılmadığının kontrolü amacıyla kullanılmıştır. Özellikle bu dönemde kralların hazinesini ve hesaplarını kontrol eden kişiyi betimlemek için de “denetçi-kontrolcü (controller)” kavramı kullanılmıştır (Etymonline, 2023). Denetim kavramının etimolojik kökenine dair Atay (1999: 19-20) yapmış olduğu çalışmada denetim kavramının “Contr” ve “rol” kavramlarının birleşmesiyle oluştuğunu belirtmektedir. Atay, Contr+rol kavramının sicil ya da kayıtların üzerinde yer alan bir dizi bilginin (isim vb.) yoklanması ve aslına uygun olarak denetlenmesi anlamına geldiğini belirtmiştir (Atay, 1999: 19-20). Etymonline adlı dünyanın en kapsamlı online etimoloji sözlüğüne göre denetim (audit) 15. yüzyılın başlarında kayıtların/hesapların sözlü olarak dikkatli bir şekilde okuyup incelemek anlamında kullanılmıştır (Etymonline, 2023).

Türkçede ise denetim kavramının karşılığı olarak “murakabe” kavramı kullanılmaktadır. Bu kavram “rabk” ve “rükub” kelimelerinden türemiştir. Bu kelimeler bakma, gözetleme, inceleme, gözaltında tutma gibi anlamlara gelmektedir (Atay, 1999: 19). Denetim kavramının tarihsel süreç içerisinde birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlara aşağıdaki örnekler verilebilir:

- √ “Bir işin doğru ve usulüne uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş etmek, kontrol etmek” (Türk Dil Kurumu [TDK], 2020).
- √ “Bir faaliyetin sonuçlarının mümkün olduğu kadar planlara uygun olmasını sağlamak amacıyla standartlar konması, elde edilen sonuçların bu standartlarla karşılaştırılması ve uygulamaların plandan ayrıldığı noktalarda düzeltme önlemlerinin belirlenmesi” (Sanal, 2002: 4).
- √ “Örgütün beklenen başarı ölçütlerine ne ölçüde ulaştığını saptamak üzere, bu ölçütlerle yapılan işlerin karşılaştırılması. Yapılan işlemlerin örgütsel amaçlara, yönetsel kurallara ve hukuka uygunluğunun araştırılması” (TODAİE, 2014: 62).

Ombudsmanlık kurumu ilk kez İsveçte ortaya çıkmış bir kurumdur. Kavram “Ombud” yani elçi, haberci anlamına gelmektedir. Burada elçi ile kast edilmek

istenilen halk ile kral arasındaki iletişimi sağlayan kişidir. “Man” ise kişi, şahıs anlamına gelmektedir. Kavram ombud+man kavramlarının birleşmesiyle oluşmuştur (Dursunoğlu vd., 2021: 69-71 ; Özden, 2010: 24-26). Kavramın tarihsel süreçte ortaya çıkışı 16. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. 1709 yılında İsveç ile Rusya arasında gerçekleşen Poltava Savaşı, ombudsmanlık kurumunun oluşturulmasında bir dönüm noktasıdır. Poltava savaşı neticesinde yenilen ve geri çekilmek zorunda kalan İsveç Kralı XII. Şarl, bu süreçte Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır. Osmanlı Devleti’nde uzun süre kalan Kral XII. Şarl bu süreçte ülkenin yönetim sürecine uzaktan da olsa müdahil olmak istemiştir. Bu nedenle XII. Şarl kendisi yokken halkı idarenin keyfi davranışlarından korumak amacıyla Hogste Ombudsmannen adlı bir kişi görevlendirmiştir. Hogste Ombudsmannen kralın yokluğunda onun gözü, kulağı, temsilcisi, yüksek vekili, kral adına denetim yapacak kişi anlamına gelmektedir (Erhüman, 1995: 14-18; Demir, 2018: 73-74; Çolakoğlu, 2019: 110-113). Ombudsmanlık kurumu her ne kadar İsveç’te ortaya çıksa da elde ettiği başarılar farklı ülkelerce görülmüş ve politika transferi yoluyla pek çok ülke bu kurumu kendi idari sistemine entegre etmiştir. Ombudsmanlık kurumunun dünya genelinde yayılma süreci üç dalga halinde betimlenebilir. Birinci dalga 1950-1960 seneleri arasında İskandinav Ülkelerinde görülmüştür. 1954 yılında Danimarka’da ve 1959 yılında Norveç’te ombudsmanlık kurumu kurulmuştur. Sonrasında Commonwealth ülkelerinden Yeni Zelanda’da 1962, İngiltere’de 1967, Albertada 1967, Kuzey İrlanda’da 1970 te ombudsmanlık kurumu kurulmuştur. Son olarak üçüncü dalgada 1970’ten sonra pek çok ülkede ombudsmanlık kurumu kurulmuştur. Özellikle 1973’te Fransa ve 1973’te Hindistan’da, 1976’da Portekiz’de, 1979’da Kolombiya’da, 1981’de İspanya’da, 1990’da Nepal’de, 1993’te Peru’da ombudsmanlık kurumu kurulmuştur (Özden, 2010: 34 ; Oytan, 1977: 598).

Ombudsmanlık kurumunun pek çok tanımı yapılmıştır. Literatürdeki yaygın tanımlar şu şekildedir:

- √ *“Kamu kuruluşları ile bu kuruluşlarla ilişkiye giren bireyler arasında meydana gelen anlaşmazlıkları, bireylerin kamu kuruluşlarına ilişkin şikâyetlerini ve kamu kuruluşlarının işleyişinde meydana gelen aksaklıkları inceleyen, bunun yanı sıra, doğru bir şekilde gerçekleştirilen işlemleri destekleyen ve söz konusu problemlerin giderilebilmesi ve mağduriyetin ortadan kaldırılabilmesi için tavsiyelerde bulunan üst düzey bir kurum (Arklan, 2006: 84).”*

- √ *“Vatandaş ile idare arasındaki uyumsuzluklarda vatandaşın hakkını koruyan, vatandaşın mağdur edilmesinin önüne geçen, idarenin takdir yetkisinin kötüye kullanılmasına engel olan bir kurum (Soyupek, 2014: 18).”*
- √ *“İdarenin işlemleri, eylemleri ve davranışları üzerinde hukuka aykırılık ve yerindelik denetimi yapmaya ve hukuka aykırı bulunduğu veya yerinde bulmadığı işlemlerin geri alınması/kaldırılması veya bu işlem veya eylemlerden doğan zararların giderilmesi ve vatandaşlara yönelik uygunsuz davranışların düzeltilmesi için şikayet üzerine veya re’sen idare nezdinde girişimlerde bulunmaya ve bağlayıcı olmayan kararlar almaya yetkili olan, parlamentoya karşı sorumlu bağımsız bir devlet organı (Gişi, 2017: 6).”*

2. KUZEY MAKEDONYA’NIN İDARİ YAPISI

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin siyasi ve idari yapısının anlaşılması için anayasasına bakılması gerekmektedir. 1991’de kabul edilen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasasında¹ siyasi ve idari yapı ile ilgili gerekli bilgiler verilmektedir. 1991 tarihli anayasanın ilk sekiz maddesinde Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin bağımsız, demokratik, sosyal ve üniter bir devlet olduğu belirtilmektedir. Yine Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin parlamenter demokrasi ile yönetildiği belirtilmiştir. Ayrıca Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’nin güçler ayrılığını benimseyen, siyasal çoğulculuğa dayalı, hukukun üstünlüğünü amaç edinmiş, temsilcilerinin serbest ve doğrudan seçimlerle belirlenen bir devlet olduğu da belirtilmiştir (Kuzey Makedonya Anayasası, md. 1-8). Anayasada belirtildiği üzere Kuzey Makedonya Cumhuriyeti parlamenter demokratik sistemi benimsemiştir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasası’nın 61-78 maddeleri arasında yasama; 79-97 maddeleri arasında yürütme; 98-107. maddeleri arasında yargı; 108-113. maddeler arasında yargı ve 114-117. maddeleri arasında yerel yönetimler düzenlenmektedir.

Kuzey Makedonya Parlamentosu 120 ila 140 kişiden oluşur. 27.11.2023 itibarıyla parlamenter sayısı 120’dir. Parlamenterler, halk tarafından doğrudan, serbest seçimlerle ve gizli oyla seçilirler. Parlamenterler dört yıl için seçilirler. Parlamento toplantıları halka açıktır. Ancak bazı durumlarda parlamento çoğunluğunun üçte

¹ Anayasanın tam metni için bakınız: https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_article-constitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nsp.x.

ikisinin kararıyla gizli toplantı yapılabilir (Kuzey Makedonya Anayasası, md. 69). Kuzey Makedonya Parlamentosu, parlamenter hükümet sistemini benimsemiş olması nedeniyle geniş yetkilerle donatılmıştır. Parlamentonun bazı önemli görevleri şu şekildedir (Kuzey Makedonya Anayasası, md. 67-78):

- ✓ Hükümet üyelerini seçmek
- ✓ Yüksek yargı organlarını seçmek
- ✓ Üst derece bazı kamu görevlilerini seçmek ve atamak
- ✓ Bakanların ve kendisinin seçtiği kamu görevlilerinin denetlenmesini sağlamak
- ✓ Kuzey Makedonya'da yaşayan etnik grupların bir arada ve sorunsuz yaşaması için yönetsel bir konsey kurmak

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti iki başlı yürütmeden oluşmaktadır. Bir tarafta yürütmenin sorumsuz kanadı olan cumhurbaşkanı, diğer tarafta sorumlu kanadı olan başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Yürütmenin icracı kanadı yani hükümet, başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Hükümet ve üyeleri, parlamentoya karşı sorumludur. Meclis, hükümete karşı güvensizlik oyu kullanabilir. Ayrıca hükümet, kendisi de parlamentoda güvenoyu konusunu gündeme getirme hakkına sahiptir (Kuzey Makedonya Anayasası md. 89).

Hükümetin bazı önemli görevleri şu şekildedir (Kuzey Makedonya Anayasası, md. 89):

- ✓ Bakanlıkların idari yapısı ve teşkilatını düzenlemek
- ✓ Anayasa ile kendisine verilmiş yetkiler çerçevesinde ilgili kamu görevlilerini atamak ya da görevden almak
- ✓ Parlamento tarafından hazırlanan kamu politikalarını yürütmek

Son olarak yargı erki anayasanın 98. maddesinde düzenlenmiştir. Yargı, bağımsız ve özerk mahkemelerden oluşmaktadır. Mahkemeler, kanunlara ve uluslararası antlaşmalara uygun olarak karar vermektedir. Hâkimler bağımsız, azledilemez, tarafsız ve dokunulmazdır.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 114. ve 117. maddeleri arasında yerel yönetimlerden bahsedilmektedir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yerel yönetimlerin özerk yönetimler olduğu açık ve net bir şekilde belirtilmiştir. Yerel

yönetim birimleri olarak da belediye ve mahallelerden bahsedilmiştir. Ayrıca anayasada başkent Üsküp için ayrı bir bölüm açılarak, Üsküp'ün yönetiminde bazı ayrıcalıkların olduğu belirtilmiştir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti nüfus ve bölgesel şartları göz önüne alınarak 80 belediyeden (opstina) oluşmaktadır. 80 belediyenin 43 tanesi şehir merkezinde diğerleri kırsal alanda bulunmaktadır. Ayrıca Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde 8 tane istatistiki bölge bulunmaktadır (SNG-WOFI², 2024). Kuzey Makedonya için yerel yönetim konusu oldukça önemlidir. Çünkü ülkedeki iç istikrarsızlığa neden olan yegâne konulardan birisi yerel yönetimlerdir. Örneğin 2001 yılında yaşanan çatışmaların temel nedeni, ülkedeki Arnavutların yönetim kademelerinde daha çok yer alamadıkları gerekçesiyle çıkmıştır. 2001 yılında Kuzey Makedonya hükümeti ile Arnavut kesimin temsilcileri arasında Ohri Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır. Ohri Çerçeve Antlaşması, yerleşme ve özerklik konusunda önemli düzenlemeler içermiştir (Emin, 2014: 19-24).

Yerel yönetimler ağırlıklı olarak belediye biçiminde örgütlenmiştir. Belediyeler, 1991 anayasasında yer alan yerel özyönetim (özerk) ve âdemimerkeziyetçi ilkeler çerçevesinde örgütlenmiştir. Belediyeler, belediye başkanı ve belediye meclisinden oluşmaktadır. Kuzey Makedonya'da merkezi yönetim yerel yönetimlerin yapmış oldukları faaliyetleri hukuka uygunluk açısından denetlemektedir. Kuzey Makedonya'da yerel yönetimlere, merkezi hükümetin keyfi davranışlarına karşı anayasa mahkemesine başvurma hakkı tanınmıştır. Yerel yönetimler, merkezi hükümet tarafından herhangi bir hak tecavüzüne maruz kalırlarsa bu konuda anayasa mahkemesine başvurma haklarına sahiptirler. Yerel yönetimlerin yapısı ve özerkliği ile ilgili anayasa yanında farklı kanunlar da bulunmaktadır. Örneğin; yerel yönetimler özerklik yasası, bölgesel örgütlenme yasası, özerk yönetimlerin finansmanı yasası bulunmaktadır. Kuzey Makedonya'da yerel yönetim birimleri, belediyeler, belediye başkanı ve belediye meclisinden oluşmaktadır. Başkan yürütme belediyenin yürütme organı, meclis ise karar organı olarak görev yapmaktadır. Belediye başkanı çoğunluk seçim sistemine göre 4 yıllık bir görev süresi için halk tarafından seçilmektedir. Belediye meclisi ise nispi seçim sistemine göre ilgili belediyenin büyüklüğüne oranla belirlenen sandalye sayısına göre oluşmaktadır. Sadece başkent Üsküp'te bu kuralın istisnası uygulanarak belediye meclisi 45 kişiden oluşmaktadır. Ayrıca Üsküp belediyesi 10 belediye biriminin birleşiminden oluşmaktadır (SNG-WOFI, 2024).

² The World Observatory on Subnational Government Finance and Investment

3. KUZEY MAKEDONYA OMBUDSMANI

Kuzey Makedonya Ombudsmanı 1997 yılında kurulmuştur. Kuzey Makedonya Anayasası'nda ombudsman "Public Attorney" yani "Halk Avukatı" olarak geçmektedir. Kurumun kuruluş kanunu 1997 yılında parlamento tarafından kabul edilerek yasalasmıştır. Bu çerçevede ilk ombudsmanlık kurumu 1998'de faaliyete geçmiştir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı ile ilgili 2001 ve 2009 yıllarında önemli değişiklikler yapılmıştır. 2001 yılının Kasım ayında anayasada 11. değişiklik/düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme ile ombudsmanın, vatandaşların yasal ve anayasal her türlü hakkını, idare tarafından yapılacak herhangi bir ihlal karşısında koruyacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemede ombudsmanın özellikle Kuzey Makedonya'da yaşayan herhangi bir topluluktan olan kimseye ayrımcılık yapılmaması, her alanda bütün vatandaşların eşit şartlarda muamele görmesi için çalışacağı belirtilmiştir. Yine aynı düzenlemede ombudsman seçiminde farklı bir yöntem önerilmiştir. Ombudsman parlamentonun üye tam sayısının salt çoğunluğuyla seçilmektedir. Fakat bu çoğunluğun içinde parlamentoda yer alan farklı topluluklara ait temsilcilerin de olması gerekmektedir. Yani ombudsman seçiminde, parlamentodaki her grubu içeresine alan nitelikli bir çoğunluk öngörülmüştür. Ombudsman seçiminde sadece parlamentodaki çoğunluk değil parlamentoyu oluşturulan azınlık grupların temsilcilerinin de salt çoğunluğu aranmaktadır. Bu durum çift çoğunluklu ve güvene dayalı bir seçim sistemi ortaya çıkarmaktadır. 2009 yılında yapılan yasal düzenlemelerle yaşlı ve çocukların korunması, idarenin her düzeyinde ayrımcılığın giderilmesi, adil ve eşit temsil, insanlık dışı muamele ve cezaların önlenmesine ilişkin ayrı birimler kurulmuştur. Sonraki süreçte 2003 yılında Ohri Çerçeve Anlaşması kapsamında 2003 yılında ombudsmanlık kanunu baştan, köklü bir revizyona tabi tutulmuştur. 2003 yılındaki revizyon ile kabul edilen yeni ombudsmanlık yasasıyla kurumun örgütlenme şekli değişmiştir. Kurum Kuzey Makedonya geneline yayılacak şekilde ofisler kurarak genişlemiştir. Bir merkeze bağlı farklı yerlerde bulunan bölgesel/yerel ofislerle kurum daha da güçlenmiştir. 2011 yılında da Kuzey Makedonya Ombudsmanlık Kurumuna, Ulusal Önleme mekanizmasını hayata geçirme görevi verilmiştir (Memeti, 2012: 201-203 ; Denkova & Stoilova, 2016: 73-74).

Kuzey Makedonya Ombudsmanlık Kurumu anayasal bir kuruluştur. Kurum, 1991 tarihli anayasanın 77 maddesinde düzenlenmiştir. Kuzey Makedonya Anayasası'nın 77. maddesi şu şekildedir: "Ombudsman parlamento tarafından

seçilen, vatandaşları, kamu gücünü elinde bulunduran idarenin yasal ve anayasal hak ihlallerine karşı koruyan bir kurumdur. Ombudsman sekiz yıllık bir süre için seçilir. Bir kez seçilen tekrar seçilebilmektedir. Ombudsmanın görevleri, seçilmesi, görevden alınması, çalışma şekli ve çalışma koşulları kanunla belirlenir” (Kuzey Makedonya Anayasası, md. 77). Kuzey Makedonya Ombudsmanı'nın en iyi şekilde anlaşılabilmesi için kurumun kanununa³ bakılmalıdır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı ile ilgili bütün bilgiler kanunda yer almaktadır. Kanun 53 maddeden oluşmaktadır. Kanunun ikinci maddesinde kurum şu şekilde tanımlanmaktadır: “Kuzey Makedonya Ombudsmanı yerel ve genel idare birimlerinin yapmış olduğu iş ve eylemler neticesinde vatandaşların anayasal ve yasal haklarının ihlal edilmesini engelleyen ve bu haklarını koruyan bir kurumdur.” Kuzey Makedonya Ombudsmanı, Kuzey Makedonya'nın çok kültürlü toplum yapısını koruma gibi bir işleve de sahiptir. Kuzey Makedonya'daki çok kültürlü toplulukların ayrımcılığa maruz kalmamaları, farklı toplumların üyelerinin yerel ve genel idarede yer almaları konusunda görevleri vardır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı bağımsız, tarafsız, özerk ve hiçbir kurum ve kuruluştan emir almamaktadır. Kurumun merkezi başkent Üsküp'tedir. Ombudsman anayasa, yasa ve uluslararası anlaşma hükümlerine uygun olarak (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 2-3-4):

- ✓ İnsan haklarının korunması, gelişme ve içselleştirilmesi için eğitimler, sempozyumlar, konferanslar düzenler,
- ✓ İnsan haklarını yaygınlaştırması ve mevzuatın insan haklarındaki güncel gelişmelere eklenmesi için gerekli araştırmaları yapar ve bu konuda raporlar hazırlar,
- ✓ Kurum yaptığı araştırmaları kamuoyu ile paylaşarak özellikle insan hakları konusunda farkındalık yaratmaya çalışır,
- ✓ Kurum, radyo ve televizyon programlarında kamu spotu ve programlar düzenleyerek insan hakları ile ilgili konular hakkında farkındalık yaratmak için çalışmalar yapar,
- ✓ Ceza ve tutuk evlerine zamanlı ve zamansız (önceden haber vermeden) ziyaretler gerçekleştirerek bu kurumlarda yaşanabilecek insan hakları ihlallerini engelleyici çalışmalar yapar.

³ Kuzey Makedonya Ombudsmanlık kanunu için bkz: <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Interni%20akti/Zakon%20na%20NP/Preisten%20tekst%20na%20Zakon%20za%20NP-29.03.2018-Ang.pdf>.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, Kuzey Makedonya parlamentosu tarafından seçilir. Ombudsmanın görev süresinin bitmesine üç ay kala yeni seçilecek ombudsman için seçim süreci başlar. Ombudsmanın görev süresi 8 yıldır. Bir kez seçilen tekrar seçilebilmektedir. Fakat bir kişi en fazla 2 kez seçilebilir. Ombudsmanın seçiminde farklı bir yöntem izlenmektedir. Ombudsman seçimi için çift çoğunluklu bir sistem önerilmiştir. Bu sisteme göre öncelikle seçilecek kişi Parlamentosun çoğunluk oyuna sahip olmalıdır (salt çoğunluk). Fakat aynı zamanda aday gösterilen kişi parlamentoda var olan azınlık gruplarının temsilcilerinin de salt çoğunluğunun oyunu almalıdır (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 5). Örneğin Parlamentosun 120 kişiden oluştuğunu varsayalım. Parlamento 50 Arnavut, 20 Türk, 50 Makedon'dan oluşsun. Burada ombudsmanın seçilebilmesi için 26 Arnavut, 11 Türk ve 26 Makedon milletvekilin onayının alınması gerekir. Sadece parlamentodaki salt çoğunluk değil azınlıkların oluştuğu grupların da salt çoğunluğunun onayı öngörülmüştür. Bu şekilde ombudsmanın seçiminde parlamentoda bir uzlaşma ortamının yaratılması öngörülmüştür.

Kuzey Makedonya'da ombudsman ve ombudsman yardımcısı seçilebilmek için bazı şartları haiz olmak gerekmektedir. Ombudsman seçilmek için şu şartlara sahip olmak gerekmektedir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 6):

1. Hukuk fakültesi mezunu olmak,
2. 9 yıl avukatlık yapmış ve insan hakları konusunda kendini ispatlamış olmak.

Ombudsman yardımcısı seçilebilmek için ise Kuzey Makedonya Parlamentosu'ndaki bütün topluluklara mensup vatandaşların adil bir şekilde temsili göz önünde bulundurulmak şartıyla:

1. Hukuk Fakültesi mezunu olmak ve en az 7 yıl avukatlık yapmış olmak. Ayrıca insan haklarının korunması konusunda çalışmalar yapıp kendini kanıtlamış olmak,
2. 4 yıllık (240 akts ders almış) üniversiteden mezun olmak, en az 7 yıl iş deneyimine sahip olmak. Ayrıca insan haklarının korunması konusunda çalışmalar yapıp kendini kanıtlamış olmak.

Ombudsman seçilen kişi ikinci bir iş ya da görev alamaz. Herhangi bir siyasi partiye üye olamaz. Ombudsmanın görevleri şu şekildedir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 6-11):

1. İnsan hakları ve özgürlükleri konusunda araştırmalar yapmak, kamuoyu ve farkındalık oluşturmak, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler ve kamu kurumlarıyla bu konularda ortak hareket etmek,
2. Çocuk ve engelli hakları konusunda gerekli korumayı sağlamak,
3. İnsan haklarının ve ihlallerinin korunması, geliştirilmesi ile ilgili kamuoyunu aydınlatıcı yıllık ve özel raporlar hazırlamak,
4. Yetkili idari makamlarca alınan kararların vatandaşlar ya da herhangi bir azınlık grubunun insan hakları başta olmak üzere hak ve menfaatlerine zarar verdiğinin tespit edilmesi halinde ilgili idarenin yapmış olduğu iş ve eylemleri geçici olarak durdurmak,
5. Ceza ve tutukevlerinde kötü muamele ve işkencenin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması için, bu kurumlara önceden haber vermeden gidip denetleme yapmak,
6. Devlet otoritesi tarafından farklı gruplara yapılabilecek her türlü ayrımcılığı önlemek, farklı gruplar için kamu kurumlarında eşit temsil imkânının sağlanması için çalışmak,
7. Ombudsman, sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapabilir. Ombudsman sivil toplum kuruluşları üyeleriyle, idarenin yapmış olduğu haksız filler nedeniyle mağdur olan vatandaşlarının haklarının korunması ve desteklenmesi konusunda çalışmalar yapar. Ombudsman kolluk kuvvetlerinin kötü muamele, işkence, kişilerin maddi ve manevi bütünlüğüne zarar verilmesi gibi konularda önleyici tedbirler alır. Ombudsman bu konularda adli makamlarca tamamlanmış bir soruşturmanın tekrarlanmasını talep edebilir,
8. Ombudsman görev alanı ile ilgili bir olayda gerekli tüm belgeleri inceleme, tanıkları dinleme, delillere erişme, fail ve mağdurlarla görüşme yapma hakkına sahiptir.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı denetimlerini daha şeffaf ve etkin kılabilmek için sivil toplum kuruluşlarından destek alır. Bu durum Kuzey Makedonya Ombudsmanı Kanununun 11/e maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre bir yıllık görev süresiyle üç adet sivil toplum kuruluşundan birer temsilci Kuzey Makedonya Ombudsmanına yardım için seçilerek görevlendirilir.

Ombudsmana her Kuzey Makedonya vatandaşı başvurabilir. Başvuru yapılırken gerekli usullere uyulması gerekmektedir. Yapılan başvurularda başvuru

sahibinin kimlik bilgileri, şikâyet konusu (deliller, gerekçeler ve kanıtlar, şikâyet edilen kurum) açık bir şekilde belirtilmelidir. Şikâyetler imzalı bir şekilde yapılmalıdır. Şikâyette bulunan kişi daha önce hangi kanun yollarını kullandığını belirtmelidir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı karar verirken bütün delilleri göz önüne alarak tarafsız ve bağımsız bir şekilde karar vermektedir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 16-17).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, kendisine gelen şikâyetleri kabul etme, reddetme ve süreç içerisinde durdurma ya da sonlandırma olarak farklı şekillerde değerlendirmektedir. Örneğin: şikâyet eden kişinin, şikâyetini eksik yapmış olması durumunda ombudsman gerekli eksiklerin giderilmesi için ilgili kişiye talimat verir. Eksiklikler giderilmezse şikâyet geçersiz sayılır. Yapılan şikâyetler ombudsmanın görev alanında olmaması ve hak ihlali kararının öğrenilmesinden itibaren bir yıl geçmiş olması başvuruyu geçersiz kılmaktadır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı kendisine yapılan başvuruları, başvuru tarihinden itibaren 15 gün içinde başvurunun durumu varsa reddedilme nedenini, yapılması gerekenleri bildirmekle yükümlüdür (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 20). Kuzey Makedonya Ombudsmanı görevini yaparken, kendisine gelen şikâyetlerle ilgili bilgi ve belgeleri kamu ve özel sektördeki kuruluşlardan talep edip inceleyebilir. Tanık dinleyebilir, uzmanlardan görüş ve destek alabilir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı kendisine yapılan başvuruların incelenmesi çerçevesinde herhangi bir kurumdan belge talep ederse ilgili kurum en geç 8 gün içinde belgeleri vermek zorundadır. Eğer vermezse neden vermediğine dair ombudsmana yazılı açıklama yapmak zorundadır (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 24). Kuzey Makedonya Ombudsmanı kanunların ve diğer mevzuatın, uluslararası hukuka ve anlaşmalara uygun hale getirilmesinde görev alabilir. Ayrıca insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesine yönelik uluslararası antlaşmaların Kuzey Makedonya Parlamentosunda onaylaması/kabul edilmesi için yetkililere görüş bildirebilir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı mevzuatın (kanun ve yönetmelikler gibi) anayasaya uygunluğu ile ilgili Kuzey Makedonya Anayasa mahkemesine başvurabilir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 30).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, yetkili idari makamlarca alınan kararların vatandaşlar ya da herhangi bir azınlık grubunun insan hakları başta olmak üzere hak ve menfaatlerine zarar verdiğinin tespit edilmesi halinde ilgili idarenin yapmış olduğu iş ve eylemleri geçici olarak durdurabilir. Ombudsman ilgili idareye

hak ihlaline dair kararını sunduğu zaman ilgili idare üç gün içinde ilgili kararı durdurur. Ayrıca Kuzey Makedonya Ombudsmanı kendisine gelen şikâyetler ve yapmış olduğu denetimler neticesinde kamu kurumlarına yapmaları gereken düzenlemelerle ilgili verdiği tavsiyelerin yerine getirilip getirilmediğine dair ilgili kamu kurumlarından 30 gün içinde kendisine iletmek üzere geri dönüş isteyebilir. Geri dönüş yapmayan idari kurumların yetkilileri Kuzey Makedonya Ombudsmanı tarafından çağırılarak neden geri dönüş yapmadıklarına dair sorguya çekilir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 33-34).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, Kuzey Makedonya Parlamentosuna yıllık yapmış olduğu faaliyetleri içeren bir rapor sunar. Raporla kapsamlı olarak Kuzey Makedonya Ombudsmanının faaliyetlerinin analizi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili tavsiyeler bulunmaktadır. Özellikle farklı etnik/dinsel grupların ayrımcılığa maruz kalmaması, anayasal ve yasal hakların korunması, uluslararası hukukun uygulanmasını öngördüğü kuralların uygulanıp uygulanmadığı raporda detaylı bir şekilde belirtilmektedir. Bu rapor özel bir oturumda Kuzey Makedonya Parlamentosunda görüşülür. Bu oturuma katılım zorunludur. Bu oturuma Ombudsmanın da katılması zorunludur. Oturumda ombudsman sunum yapar ve raporu milletvekillerine iletir. Parlamento, raporda verilen tavsiyelerin uygulanması için hükümete bilgi verir. Hükümet raporda verilen tavsiyelerin uygulanıp uygulanmadığı ile ilgili 6 ayda bir parlamentoya bilgi verir. Ayrıca bu rapor kitle iletişim araçlarıyla kamuoyuna duyurulur. Kuzey Makedonya Ombudsmanı, yetkisi dahilinde yapmış olduğu faaliyetler hakkında yerel yönetimlerin ilgili organlarına faaliyetlerini anlatabilir (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 36-37).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı ve yardımcıları, görevleri ile ilgili yapmış oldukları iş ve işlemlerden, açıklamalardan ve faaliyetlerden dolayı sorumlu tutulamazlar. Kuzey Makedonya Ombudsmanı ve yardımcıları, görev sürelerinin sona ermesinden sonraki 30 gün içinde kendi mesleki eğitimlerine uygun bir işe atanırlar (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 39-40).

Kuzey Makedonya Ombudsmanlık kurumunun önemli bir örgütsel alt birimi de "Uzmanlık Birimleri" dir. Bu birimler, Ombudsmanın Kuzey Makedonya genelinde etkin bir şekilde faaliyet gösterebilmesi için kurulan uzman birimlerdir. (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 43). Bu birimlerin yanında Kuzey

Makedonya genelinde bölgesel boyutta örgütlenen bölgesel idari birimlerde bulunmaktadır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı bölgesel ölçekte altı noktada örgütlenmiştir. Bunlar (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 44):

1. Tetovo Ombudsmanlık Ofisi
2. Kichevo Ombudsmanlık Ofisi
3. Shtip Ombudsmanlık Ofisi
4. Strumica Ombudsmanlık Ofisi
5. Kumanovo Ombudsmanlık Ofisi
6. Bitola Ombudsmanlık Ofisi

Kuzey Makedonya Ombudsmanı bazı konularla ilgili özel ekipler kurarak, bu konular hakkında hassas çalışmalar yürütebilir. Örneğin ulusal düzeyde kötü muamele ve işkencenin önlenmesi ile ilgili ekip; çocukların ve yaşlıların haklarının korunması ile ilgili ekip; ayrımcılığın önlenmesi hakkında ekip. Ombudsman ayrıca sivil denetim mekanizması çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle oluşturulacak ekiplerle de kendi görev alanına dair konularda faaliyet gösterebilmektedir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı, yüksek devlet memurları arasında bir tane genel sekreter atayabilir. Genel sekreter uzmanlık servislerini yönetir. Görev süresi Ombudsmanın görev süresiyle aynıdır (Kuzey Makedonya Ombudsman Kanunu, md. 45-46).

Buraya kadar olan kısımda, Kuzey Makedonya Anayasası ve Ombudsman yasası çerçevesinde Ombudsmanın kuruluş süreci, atanması, görevleri, şikâyetleri nasıl kabul ettiği, organizasyonel yapısı ve çalışma biçimi incelenmiştir. Şimdi ise Kuzey Makedonya Ombudsmanının hazırlamış olduğu yıllık raporlar çerçevesinde kurumuna hangi alanlarda başvuru yapıldığı, nasıl yapıldığı ve başvuruların kabul durumu incelenecektir. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki çalışmada son üç yılın (2021-2022 ve 2023) raporlarının incelenmesi planlanmıştır. Fakat Kuzey Makedonya Ombudsmanı resmi sitesinde⁴ 2020 ve 2023 yıllarına ait raporlar konulmamıştır. Bu nedenle yayımlanan son üç yılın (2019-2021 ve 2022) raporları incelenmiştir.

⁴ Site ve yıllık raporlar için bkz. https://ombudsman.mk/Homepage/Annual_reports_from_the_work_of_the_Ombudsman_by_years.aspx.

2019 yılında Kuzey Makedonya Ombudsmanına toplam 4705 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 3453'ü 2019 yılında yapılmış; diğer 1252'si ise bir önceki dönemden kalmıştır. 2019 yılında yapılan 3453 başvurunun 2195'i vatandaşlarca şahsen, 605 tanesi posta yoluyla, 313 tanesi e-posta yoluyla, 268 tanesi web sitesi aracılığıyla, 70 tanesi telefon, 2 tanesi fax ile yapılmıştır (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2019: 149).

Tablo 1: 2019-2021 ve 2022 Yıllarında Kuzey Makedonya Ombudsmanına Yapılan Şikâyet Konuları⁵

Şikâyet Konuları	2019	2021	2022
Ayrımcılık ve Adil Temsil İle İlgili Şikâyetler	60	43	76
Kolluk Kuvvetleri (Polis) İle İlgili	170	117	146
Vatandaşlık Hakları ve Hukuku İle İlgili Şikâyetler	70	96	133
Yargılama	639	436	534
Soruşturma	63	71	87
Sosyal Yardım Ve Koruma	159	183	151
Çalışma ve İş İlişkileri	282	218	288
Barınmaya İle İlgili Şikâyetler	17	27	34
Sağlık/Sağlık Sistemi İle İlgili Sorunlar	106	80	51
Emeklilik ve Malulen Emeklilik Yönelik Sorunlar	146	88	112
Eğitim ve Bilim, Kültür ve Sanat	22	13	28
Çocuk Hakları	246	254	252
Kentleşme, Şehircilik ve Yapılaşma	185	136	144
Çevre	18	12	17
Finans/Ekonomi	137	111	139
Mülkiyet ve Hukuku	188	150	208
Tüketici Hakları	367	228	337
Ceza ve İslah Evleri	267	162	206

⁵ Bu tablo 2019-2021 ve 2022 yılları raporları incelenip bilgilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.

Engelli Bireyler	24	17	23
Seçim Hakları ve Hukuku	54	18	5
Nüfus Sayımı	54	18	5
Savunma	-	1	-
Diğer	228	201	210

(Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2019-2021-2023).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, farklı bölgelerde açtığı ofislerde vatandaşların sorunlarını yüz yüze dinlemiştir. Örneğin 2019 yılında Bitoladaki ofiste 329; Skopje'de 2154, Tetova'da 340; Kicevo'da 240; Kumanovo'da 240; Strumica'da 167 ve Shrip'teki ofiste 90 başvuruyu yüz yüze dinlemiştir. 2019 yılında yapılan 3453 şikâyetin %42,14'ü (1455 başvuru) kamu kurumları ve kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. Yine başvuruların %31,97'si (1104 başvuru merkezi yönetim; %10,31'i (356 başvuru) yerel yönetimlerin kamu hizmeti sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. En fazla başvuru (639 kişi-%18,51) adalet alanında olmuştur. İkinci sırada tüketici hakları (367 kişi-%10,63); üçüncü sırada çalışma ilişkileri ve çalışan hakları (282 başvuru-%8,17) ile ilgili yapılmıştır. 2019 yılında 697 başvuru (%16,50) çeşitli nedenlerle geri çevrilmiştir. Geri çevrilen başvuruların 351'i ombudsmanın görev alanı ile ilgili olmadığı için geri çevrilmiştir. 218 başvuru (%31,28) yasal ve anayasal hakların ihlal edilmemesi nedeniyle ombudsmanın görev alanına girmediği için değerlendirilmemiştir. 74 başvuru (%10,62) eksik belgelerin tamamlanmaması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. 23 başvuruda (%1,29) mahkeme sürecinde olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Gelen başvuruların 1187'sinde (%34,37) temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği yönünde karar verilmiştir. Bu başvurularda hak mahrumiyeti yaşayan vatandaşların hak mahrumiyetlerinin giderilmesi için gerekli süreç başlatılmıştır. 2267 (%65,63) başvuruda herhangi bir hak ihlaline rastlanmadığına dair karar verilmiştir (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2019: 150-159).

2021 yılında Kuzey Makedonya Ombudsmanına toplam 2686 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 389'u diğer yıllardan, 3075'i ise 2021 yılında yapılmıştır. 2021 yılında yapılan 2686 başvurunun 1494'ü vatandaşlarca şahsen, 449 tanesi posta yoluyla, 554 tanesi e-posta yoluyla, 19 tanesi web sitesi

aracılığıyla, 48 tanesi telefon, 72 tanesi de diğer yollarla yapılmıştır. (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2021: 147-149).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı, farklı bölgelerde açtığı ofislerde vatandaşların sorunlarını yüz yüze dinlemiştir. Örneğin 2021 yılında Bitolâdaki ofiste 253; Skopje'de 1868, Tetova'da 134; Kicevo'da 174; Kumanovo'da 125; Strumica'da 82 ve Shrip'teki ofiste 50 başvuruyu yüz yüze dinlemiştir. 2021 yılında yapılan 2686 şikâyetin %42,29'ü (1136 başvuru) kamu kurumları ve kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. Yine başvuruların %26,02'si (699 başvuru) merkezi yönetim; %9,98'i (268 başvuru) yargı organları hakkında; %8,94'ü (240 başvuru) yerel yönetimlerin kamu hizmeti sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. En fazla başvuru (436 kişi-%16,23) adalet alanında olmuştur. İkinci sırada çocuk hakları hakları (436 kişi-%16,23); üçüncü sırada tüketici hakları (223 başvuru-%8,49) ile ilgili yapılmıştır. 2021 yılında 655 başvuru (%21,30) çeşitli nedenlerle geri çevrilmiştir. Geri çevrilen başvuruların 344'ü ombudsmanın görev alanı ile ilgili olmadığı için geri çevrilmiştir. 155 başvuru (%23,66) yasal ve anayasal hakların ihlal edilmemesi nedeniyle ombudsmanın görev alanına girmediği için değerlendirilmemiştir. 85 başvuru (%12,98) eksik belgelerin tamamlanmaması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. 31 başvuru da (%4,73) mahkeme sürecinde olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Gelen başvuruların 755'inde (%35,82) temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği yönünde karar verilmiştir. Bu başvurularda hak mahrumiyeti yaşayan vatandaşların hak mahrumiyetlerinin giderilmesi için gerekli süreç başlatılmıştır. 1353 (%64,89) başvuruda herhangi bir hak ihlaline rastlanmadığına dair karar verilmiştir (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2021: 149-156).

2022 yılında Kuzey Makedonya Ombudsmanına toplamda 4705 başvuru yapılmıştır. Bu başvuruların 1252'si diğer yıllardan, 3453'ü ise 2022 yılında yapılmıştır. 2022 yılında yapılan 3453 başvurunun 2158'i vatandaşlarca şahsen, 605 tanesi posta yoluyla, 313 tanesi e-posta yoluyla, 268 tanesi web sitesi aracılığıyla, 70 tanesi telefon, 2 tanesi fax, 37 tanesi de diğer yollarla yapılmıştır. (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2022: 148-150).

Kuzey Makedonya Ombudsmanı farklı bölgelerde açtığı ofislerle vatandaşların sorunlarını yüz yüze de dinlemiştir. Örneğin 2022 yılında Bitolâdaki ofiste 269; Skopje'de 2328, Tetova'da 97; Kicevo'da 199;

Kumanovo'da 149; Strumica'da 128 ve Shrip'teki ofiste 39 başvuruyu yüz yüze dinlemiştir. 2022 yılında yapılan 2686 şikâyetin %41,85'i (1343 başvuru) kamu kurumları ve kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. Yine başvuruların %23,78'i (763 başvuru) merkezi yönetim; %8,63'ü (277 başvuru) yargı organları hakkında; %10,91'i (350 başvuru) yerel yönetimlerin kamu hizmeti sunumunda yaşanan hak ihlalleriyle ilgilidir. En fazla başvuru (534 kişi-%16,64) adalet alanında olmuştur. İkinci sırada tüketici hakları (337 başvuru-%10,50), üçüncü sırada ise çocuk hakları (252 kişi-%7,85) ile ilgili yapılmıştır. 2022 yılında 737 başvuru (%21,17) çeşitli nedenlerle geri çevrilmiştir. Geri çevrilen başvuruların 331'i ombudsmanın görev alanı ile ilgili olmadığı için geri çevrilmiştir. 216 başvuru (%29,31) yasal ve anayasal hakların ihlal edilmemesi nedeniyle ombudsmanın görev alanına girmediği için değerlendirilmemiştir. 102 başvuru (%13,84) eksik belgelerin tamamlanmaması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. 56 başvuru da (%7,60) mahkeme sürecinde olması nedeniyle değerlendirmeye alınmamıştır. Gelen başvuruların 683'ünde (%31,43) temel hak ve özgürlüklerin ihlal edildiği yönünde karar verilmiştir. Bu başvurularda hak mahrumiyeti yaşayan vatandaşların hak mahrumiyetlerinin giderilmesi için gerekli süreç başlatılmıştır. 1490 (%68,57) başvuruda herhangi bir hak ihlaline rastlanmadığına dair karar verilmiştir (Republic of North Macedonia Ombudsman Annual Report, 2022: 150-158).

SONUÇ

Çalışma sürecinde yapılan araştırmalarda bazı önemli noktalar tespit edilmiştir. Öncelikle Kuzey Makedonya Ombudsmanı seçimi, nitelikleri ve görevleriyle ilgili pek çok noktada Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumundan ayrılmaktadır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelendikten sonra Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu ile aralarında temel bazı farkların olduğu açıkça görülmüştür. Çalışma sürecinde tespit edilen bu farklılıkların Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumunda da uygulanması gerektiği kantine varılmıştır.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelenirken dikkat çeken ilk nokta ombudsmanlık kurumuna (Public Attorney yani "Halk Avukatı") anlamına gelen bir sıfat kullanılmasıdır. Bu durumun yanında Kuzey Makedonya Ombudsmanı seçilebilmek için hukuk fakültesi mezunu olmak ve avukatlık mesleğinde en az 9 yıl süreyle çalışmış olmak şartı aranmaktadır. Türkiye'de ise bu Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununda (10. md.) şu şekilde düzenlenmiştir : *"Tercihen hukuk, siyasal bilgiler, iktisadi ve idarî bilimler, iktisat ve işletme fakültelerinden olmak üzere dört yıllık eğitim veren fakültelerden veya bunlara denkliği kabul edilmiş yurt içi veya yurt dışındaki yükseköğretim kurumlarından mezun olmak."* Ayrıca Türkiye'de Kamu Denetçisi olabilmek için 10 yıl çalışma şartı aranmaktadır. Çalışma sürecinde yapılan incelemelerde Ombudsman olabilmek için genellikle hukuk fakültesi mezunu şartı aranmaktadır. Bu durumun yanı sıra insan hakları konusunda çalışmış olma şartı da aranan nitelikler arasındadır⁶. Türkiye'de de Kamu Denetçisi seçilebilmek için hukuk fakültesi mezunu olma, insan hakları alanında çalışmış olma ya da doktorasını insan hakları konusunda yapmış ve bu alanda akademik çalışma yapmış olmak şartları getirilebilir. Özellikle insan hakları konusunda çalışan hukukçu akademisyenlerin Kamu Denetçisi olarak seçilmesi kuruma daha faydalı olabilir. Yine mesleğinde en az 10 yıl değil de 15 yıl çalışmış olma şartı konulabilir. Çünkü yeni mezun bir kişi Türkiye'de ortalama 22-23 yaşında mezun olmaktadır. Bu tip önemli görevler için en az 40 yaşında olmak hem tecrübe hem de makamın psikolojik yükünü taşımak için gerekli tecrübeye sahip olma açısından önemli bir konudur.

⁶ Farklı ülke deneyimleri çerçevesinde ombudsmanlık kurumu incelemeleri için bkz: Ombudsman Teorisi ve Karşılaştırmalı Ülke Uygulamaları(2022), Edt: Bekir Parlak-Kadir Caner Doğan, Kriter Yayınevi, İstanbul.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelenirken dikkat çeken ikinci nokta seçimi ile ilgilidir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı görev süresi 8 yıldır. Seçiminde çift çoğunluklu bir sistem önerilmiştir. Bu sisteme göre öncelikle seçilecek kişi parlamentonun çoğunluk oyuna sahip olmalıdır (salt çoğunluk). Fakat aynı zamanda aday gösterilen kişi parlamentoda var olan azınlık gruplarının temsilcilerinin de salt çoğunluğunun oyunu almalıdır. Bu durum Türkiye’de farklıdır. Öncelikle Kamu denetçisinin görev süresi 4 yıldır. Seçim usulü Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununa göre (11. md.) şu şekildedir: *“TBMM üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile seçilir. Birinci oylamada bu çoğunluk sağlanamadığı takdirde ikinci oylamaya geçilir. İkinci oylamada da üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyu aranır. Bu oylamada üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamaya geçilir ve üye tamsayısının salt çoğunluğunun oyunu alan aday seçilmiş sayılır. Üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamazsa, bu oylamada en çok oy alan iki aday için dördüncü oylama yapılır. Dördüncü oylamada karar yeter sayısı olmak şartıyla en fazla oy alan aday seçilmiş olur”*. Burada dikkat edilirse 600 milletvekiline sahip TBMM’de ilk iki turda 400 milletvekili, ilk iki turda bu çoğunluk sağlanamazsa üçüncü turda 301 milletvekili, bu da sağlanamazsa dördüncü turda 151 milletvekilinin oyuyla Kamu Başdenetçisi seçilebilmektedir. Türkiye’deki seçim şartlarına bakıldığında ilk iki turda nitelikli çoğunluk sağlanamadığında diğer turlarda oldukça düşük kabul oylarıyla Kamu Başdenetçisi’nin seçildiği görülmektedir. Burada temel bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Öncelikle ombudsmanlık kurumunun en temel özelliği kurumun bağımsız ve tarafsız bir kurum olmasıdır. Kurumun bu özelliğini koruması için Kamu Başdenetçisi’nin parlamento tarafından geniş bir uzlaşma ortamı çerçevesinde seçilmesi esastır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı seçim usulünde çifte çoğunluk aranmasının nedeni parlamentoda zorunlu olarak ortak bir uzlaşma ile ombudsmanın seçilmesini sağlamaktır. Fakat Türkiye’deki seçim sistemi uzlaşma ortamı sağlanmadan Kamu Başdenetçisi’nin seçimine olanak sağlamaktadır. Bu durum da parlamento da güçlü olan siyasi partiye yakın kişilerin Kamu Başdenetçisi olarak seçilmesine neden olmaktadır. Bu durumun önüne geçilebilmesi için Kamu Başdenetçisi seçim sistemi tek turlu 2/3 çoğunluk sistemine göre yeniden dizayn edilmeli. Eğer bu şekilde bir seçim yöntemi kabul edilirse parlamentoda siyasi partiler zorunlu olarak bir uzlaşma ortamı sağlamak zorunda kalacaklardır. Böylece parlamentodaki bütün siyasi partilerin uzlaşma ile daha tarafsız ve bağımsız bir kişi Kamu Başdenetçisi seçilebilecektir.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelenirken dikkat çeken üçüncü nokta sivil toplum kuruluşlarıyla olan işbirliğidir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı denetimlerini daha şeffaf ve etkin kılabilmek için sivil toplum kuruluşlarından destek alır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı'na yardım etmek için bir yıllık süreyle üç adet sivil toplum kuruluşundan birer temsilci seçilerek görevlendirilir. Ombudsman ayrıca sivil denetim mekanizması çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle oluşturulacak ekiplerle de kendi görev alanına dair konularda faaliyet gösterebilmektedir. Bu oldukça dikkat çeken bir uygulamadır. Kuzey Makedonya Ombudsmanı sivil toplum örgütleriyle iç içe çalışmaktadır. Bu durum Kuzey Makedonya Ombudsmanının denetim sürecini daha etkin ve daha şeffaf hale getirmektedir. Kuzey Makedonya Ombudsmanının sivil toplum kuruluşlarıyla olan bu yakın çalışma ilişkisi Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumunda yoktur. Bu özellik yapılacak değişikliklerle Türkiye'de de uygulanmalıdır.

Kuzey Makedonya Ombudsmanını incelenirken dikkat çeken dördüncü konu Kurumun Kuzey Makedonya Cumhuriyeti geneline yayılmış bir teşkilat yapısı olduğudur. Kuzey Makedonya Ombudsmanı başkent dâhil yedi büyük kentte ofis açmıştır. Türkiye'de ise Kurumun merkezi başkent Ankara'dadır. Ankara hariç sadece İstanbul'da bir adet bürosu bulunmaktadır. Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumu daha fazla büro açmalıdır. Örneğin coğrafi bölgeleme, nüfus büyüklüğü vb. kriterler göz önünde bulundurularak bürolar çoğaltılmalıdır. Bu bürolar buldukları kentte Kamu Denetçiliği Kurumu'nun tanıtımı ve geliştirilmesi için çalışmalıdır.

Kuzey Makedonya Ombudsmanını incelenirken dikkat çeken beşinci nokta Anayasa mahkemesi ile olan ilişkisidir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı mevzuatın (kanun ve yönetmelikler gibi) anayasaya uygulduğu ile ilgili Kuzey Makedonya Anayasa mahkemesine teklif sunabilir/başvurabilir. Bu durum oldukça önemlidir. Yine Ombudsman, Kuzey Makedonya Parlamentosuna insan hakları ve temel hak ve özgürlüklerin geliştirilmesine yönelik uluslararası antlaşmaların onaylaması/kabul edilmesi için yetkililere görüş bildirebilir. Türkiye'de ise Kamu Denetçiliği Kurumu'nun böyle bir yetkisi bulunmamaktadır. Bu yönüyle Kuzey Makedonya Ombudsmanı diğer ülke ombudsmanlarından da ayrılmaktadır. Bu görevleri Kuruma ayrı bir denetim gücü katmaktadır.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelenirken dikkat çeken altıncı nokta Ombudsmanın, yetkili idari makamlarca alınan kararların, vatandaşlar ya da

herhangi bir azınlık grubunun insan hakları başta olmak üzere hak ve menfaatlerine zarar verdiğini tespit edilmesi halinde ilgili idarenin yapmış olduğu iş ve eylemleri geçici olarak durdurmasıdır. Bu yetki Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nda yoktur. Bu durum Türkiye’de sadece idare mahkemelerince yürütmenin durdurulması noktasında verilebilmektedir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı’na sadece temel hak ve özgürlükler konusunda verilen bu yetki Kurumun denetim işlevini artırmaktadır. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun böyle bir yetkisinin olması, Kurumu denetim açısından güçlendireceği gibi toplum nezdinde vereceği doğru kararlarla popülaritesinin artmasına da neden olabilir.

Kuzey Makedonya Ombudsmanını incelenirken dikkat çeken yedinci nokta, Kuzey Makedonya Ombudsmanının, Kuzey Makedonya Parlamentosu’na yıllık faaliyet raporunu sunarken bu toplantıya parlamenterlerin katılımının zorunlu olmasıdır. Raporda kapsamlı olarak Kuzey Makedonya Ombudsmanının faaliyetlerinin analizi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi ile ilgili tavsiyeler bulunmaktadır. Özellikle farklı etnik/dinsel grupların ayrımcılığa maruz kalmaması, anayasal ve yasal hakların korunması, uluslararası hukukun uygulanmasını öngördüğü kuralların uygulanıp uygulanmadığı raporda detaylı bir şekilde belirtilmektedir. Bu rapor özel bir oturumda Kuzey Makedonya Parlamentosu’nda görüşülür. Bu oturuma katılım zorunludur. Bu oturuma Ombudsmanın da katılması zorunludur. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun yıllık raporu TBMM Genel Kuruluna sunulurken oturuma katılım zorunlu değildir. Bu durum nedeniyle milletvekilleri raporun açıklandığı oturuma yeterince katılım göstermemektedirler. Eğer katılım zorunlu olsaydı, Kamu Denetçiliği Kurumu’nun prestijine olumlu bir katkı sağlanabilirdi. Bu nedenle Türkiye’de de Kuzey Makedonya Ombudsmanı’nda yer alan bu özelliğin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelenirken dikkat çeken sekizinci ve son nokta Kuzey Makedonya Ombudsmanının bazı konularla ilgili özel ekipler kurarak, bu konular hakkında hassas çalışmalar yürütülebilmesidir. Örnek olarak, Ulusal düzeyde kötü muamele ve işkencenin önlenmesi ile ilgili ekip; çocukların ve yaşlıların haklarının korunması ile ilgili ekip; ayrımcılığın önlenmesi hakkında ekip. Ombudsman ayrıca sivil denetim mekanizması çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının temsilcileriyle oluşturulacak ekiplerle de kendi görev alanına dair konularda faaliyet gösterebilmektedir. Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu’nun sivil toplum kuruluşlarından da yardım alarak özel ekipler kurmasına dair herhangi bir

düzenleme bulunmamaktadır. Çalışma sürecinde Kuzey Makedonya Ombudsmanı ile Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumu arasındaki en önemli farklardan birinin sivil toplum kuruluşlarıyla olan ilişkilerde olduğu tespit edilmiştir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı sivil toplum kuruluşları ve temsilcileriyle iç içe iken Kamu Denetçiliği Kurumu bu konuda oldukça zayıf kalmıştır.

Sonuç olarak genel bir değerlendirme yapıldığında çalışma sonunda Kuzey Makedonya Ombudsmanı ile ilgili Türkçe akademik yazında herhangi bir çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu şekilde farklı ülke örnekleri çerçevesinde araştırmaların yapılması, Türkiye'deki kamu kurumlarının gelişimine katkı yapacağı tespit edilmiştir. Kuzey Makedonya Ombudsmanı incelendiğinde çok farklı özelliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu özelliklerinin Türkiye'deki Kamu Denetçiliği Kurumuna da uygulanması, Kurumu pek çok açıdan geliştireceği açıktır.

KAYNAKÇA

- ARKLAN, Ümit (2006). “Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, **Selçuk İletişim Dergisi**, Cilt:4, Sayı:3, ss. 82-100.
- ATAY, Cevdet (1999). **Devlet Yönetimi ve Denetimi**, Alfa Aktüel Yayınları, Bursa.
- CÖMERT, Nuran (2016). “İşletmelerde Kontrol ve Denetim Kavramlarının Doğru Kullanılması Amacına Yönelik Kavramsal Bir İnceleme”, **Marmara Business Review**, Cilt:1, Sayı:1, ss.1-20.
- ÇOLAKOĞLU, Şifa (2019). “Türkiye’de ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Ombudsmanlık: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Ombudsman Akademik**, Cilt:5, Sayı:10, ss.107-153.
- DEMİR, Konur Alp (2018). “Contributions of Independent Public Administrative Audit System to Turkish Family Structure: Family Ombudsman Recommendation”, **Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı:1, ss.70-91.
- DENKOVA, Jadranka and STOILOVA, Biljana (2016). “The Ombudsman Role in The Republic Of Macedonia as a Controller of the State Administration Work.” (JPMNT) **Journal of Process Management–New Technologies, International**, Vol:4, No:2, pp.71-78.
- DURSUNOĞLU, İsmail, BOYALI, Handan ve GÜNDOĞDU, Serkan (2021). “Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsmanlık) İmajına Yönelik Bir Araştırma”, **Ombudsman Akademik**, Cilt:7, Sayı:14, ss.67-94.
- EMİN, Nedim (2014). **Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu**, SETA Yayınları, İstanbul.
- ERHÜRMAN, Tufan (1995). **Dünyada ve KKTC’de Ombudsman**, Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşe.
- ETYMONLINE (2023). “Audit”, <https://www.etymonline.com/word/audit>. (Erişim Tarihi: 12.10.2023).
- ETYMONLINE (2023). “Control”, <https://www.etymonline.com/search?q=control>. (Erişim Tarihi: 13.10.2023).
- GİŞİ, Selçuk (2017). “Ombudsmanlık Kurumu, İsveç ve Fransa Ülke Uygulamaları İle Avrupa Ombudsmanı Üzerine Bir İnceleme”, **Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi**, Cilt:0, Sayı:2, ss.1-42.

- KIRAL, Bilgen (2020). “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, **Sıirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:8, Sayı:15, ss.170-189.
- KUZEY MAKEDONYA ANAYASASI (1991). https://www.sobranie.mk/the-constitution-of-the-republic-of-macedonia-ns_article-constitution-of-the-republic-of-north-macedonia.nspx. (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- KUZEY MAKEDONYA OMBUDSMANLIK KURUMU KANUNU (1997). <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Interni%20akti/Zakon%20na%20NP/Preisten%20tekst%20na%20Zakon%20za%20NP-29.03.2018-Ang.pdf>. (Erişim Tarihi: 14.01.2023).
- MEMETI, Ixhet. (2012). “Ombudsman of the Republic of Macedonia”. http://studiorum.org.mk/evrodijalog/16/pdf/Evrodijalog_br_16_4_I-Memeti_ENG.pdf. (Erişim Tarihi: 25.11.2023).
- OYTAN, Muammer (1977). **Ombudsman Eli İle İdarenin Denetimi Konusunda Kıyaslamalı Bir İnceleme (Prof. Dr. Osman Berkiye Armağan)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÖZDEN, Kemal (2010). **Ombudsman: Türkiye’deki Tartışmalar**, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- PARLAK, Bekir ve DOĞAN, Kadir Caner (2022). **Ombudsman Teorisi ve Karşılaştırmalı Ülke Uygulamaları**, Kriter Yayınevi, İstanbul.
- REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA OMBUDSMAN (2019). “Annual Report: Republic of North Macedonia on the Level of Ensuring Respect, Promotion, Improvement and Protection of Human Rights and Freedoms.” <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Godisni%20izvestai/GI-2019/GI-2019-Ang.pdf>. (Erişim Tarihi: 22.01.2024).
- REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA OMBUDSMAN (2021). “Annual Report: Republic of North Macedonia on the Level of Ensuring Respect, Promotion, Improvement and Protection of Human Rights and Freedoms.” <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Godisni%20izvestai/GI-2021/GI-2021-Ang.pdf>.(Erişim Tarihi: 22.01.2024).
- REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA OMBUDSMAN (2022). “Annual Report: Republic of North Macedonia on the Level of Ensuring Respect, Promotion, Improvement and Protection of Human Rights and Freedoms.” <https://ombudsman.mk/CMS/Upload/NarodenPravobranitel/upload/Godisni%20izvestai/GI-2022/GI-2022-Ang.pdf>.(Erişim Tarihi: 22.01.2024).

SANAL, Recep (2002). **Türkiye’de Yönetmelik Denetim ve Devlet Denetleme Kurulu**, TODAİE Yayınları, Ankara.

SNG-WOFI (2024). “Republic of North Macedonia Country Profile”, <https://www.sng-wofi.org/country-profiles/>. (Erişim Tarihi: 01.02.2024).

SOYUPEK, Yusuf (2014). “Türk Yasama Organı Bünyesinde Kamu Denetçiliği Kurumu Tartışmaları”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, ss.17-29.

TBMM (2012). “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu”, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6328.pdf>. (Erişim Tarihi: 26.02.2024).

TODAİE (2014). **Kamu Yönetimi Sözlüğü (Fransızca ve İngilizce Karşılıklarıyla)**, TODAİE Yayınları. 3. Baskı, Ankara.

TÜRK DİL KURUMU (2020). “Denetim Anlamı”, <https://sozluk.gov.tr/>. (Erişim Tarihi: 25.10.2023).

İSRAİL LOBİSİNİN ABD DIŞ POLİTİKASINA ETKİSİ: JINSA VE FİLİSTİN-GAZZE ÖRNEK OLAYI

The Effect of the Israel Lobby on US Foreign Policy:
Jinsa and Palestine-Gaza Case Study

Doç. Dr. Tekin AVANER* – Dr. Ali BOZÇALIŞKAN**

Geliş Tarihi: 11.05.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 8.07.2024

Öz

Çıkar gruplarının hükümetleri etkileme aracı olan lobiler veya lobicilik en yaygın olduğu ülke olan ABD'de sistemli bir şekilde faaliyet göstermektedir. Bu lobilerin siyasi ve mali bakımlardan en güçlüsü olan Yahudi/İsrail lobisinin Kongre ve Yönetim nezdindeki nüfuzunun etkisiyle ABD, İsrail'e Filistin'e karşı politikasında olağanüstü destek vermektedir. Yahudi lobisinde fikir ve uygulama düzeylerinde kimi farklılaşmalar görülmekle birlikte, temel hedef İsrail devletinin hayatta kalmasında ABD yönetiminin verdiği söz konusu desteğin sürdürülmesidir. Lobinin sağ kanadında yer alan Amerikan Ulusal Güvenliği için Yahudi Enstitüsü (JINSA), İsrail'in Gazze'ye yaptığı son saldırıda da şahin tutumunu devam ettirmiş ve İsrail'e koşulsuz destek verilmesinin temini yönünde ABD'li karar vericiler nezdinde yoğun girişimlerde bulunarak İsrail ile ABD'nin çıkarlarının tam olarak örtüştüğü algısını pekiştirmeye gayret göstermiştir. Yahudi lobisinin söz konusu çalışmaları-na karşın, ABD dış politikasını tümüyle kendi istedik-

Abstract

Lobbies, or lobbying as a means for interest groups to influence governments, operate systematically in the United States, where they are most prevalent. The Jewish/Israeli lobby is the most politically and financially powerful of these lobbies, and its influence in Congress and the Administration has resulted in extraordinary support for Israel in its policy towards Palestine. Although there are some differences in the Jewish lobby in terms of ideas and implementation, the main objective is to maintain the US administration's support for the survival of the State of Israel. The Jewish Institute for National Security of America (JINSA), which is on the right wing of the lobby, has maintained its hawkish stance in the recent Israeli attack on Gaza and has worked to reinforce the perception that the interests of Israel and the United States are fully aligned through intensive efforts to secure unconditional support for Israel from US decision-makers. Despite the efforts of the Jewish lobby, it would not be a correct analysis to claim that they

* Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, tekinavaner@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4014-0131

** Romanya Bilimler Akademisi, abozcaliskan@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1421-6673

leri şekilde yönlendirebildiklerini ileri sürmek doğru bir analiz olmayacaktır.

have been able to steer US foreign policy in the way they want.

Anahtar Kelimeler: Lobi, lobıcılık, Yahudi/İsra- il lobisi, JINSA, Filistin, Gazze

Key words: Lobby, lobbying, Jewish/Israel lobby, JINSA, Palestine, Gaza

1. GİRİŞ YERİNE: LOBİ VE LOBİCİLİK

ABD siyasal hayatının kendine özgü olduğu ifade edilebilir. Çeşitli toplumsal gruplar, meslek kuruluşları, işverenler, dini gruplar, kadın derneklerinin Başkanına, Kongreye ya da kamuoyuna seslerini duyurmak için gösterdikleri çabalar canlı bir siyasal tablo hali arz eder. Bu tabloda karşıt ekonomik ve toplumsal çıkarlar yarışmaktadır (çekişme) ve kendi iddialarını kabul ettirmek için rekabet etmektedirler. Baskı grubu kavramı yaklaşık bir asır öncesine aittir ve ilk olarak 1925 yılında Washington'da gazeteciler tarafından dile getirilmiştir. Çıkar gruplarının daha bilinçli ve organize halini işaretlemektedir. Bu uğurda rica, rüşvet, yardım vaadi, tehdit, kamuoyunu etkileme gibi ya da yüz yüze görüşmeler, mektupla, kitle iletişim araçlarını kullanma gibi doğrudan ya da dolaylı baskı yöntemleri izlenebilmektedir. Lobi(cilik) ise görece 19.yüzyıla kadar götürülebilir ve genellikle olumsuz anlam yüklü olarak başlangıç imgelemine karşın 20.yüzyılda genel olarak olumlu görünüme kavuşmuş bir meslek şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹

Türk Dil Kurumu Sözlüğü lobiyi; “bazı ortak çıkarları olan grupların temsilcilerinden oluşan topluluk” olarak tanımlamaktadır. Cambridge Sözlüğü ise; “Hükümet veya bir resmi kurumu belirli bir hedefe ulaşmak için ikna etmeye çalışan grup” şeklinde anlamı genişletirken; Oxford Sözlüğünde terim, “Yasa yapım sürecini etkilemeye çalışan grup” olarak ifade edilmektedir. Kısaca, lobi, bir grup veya organizasyonun, belirli bir politika veya çıkarı desteklemek veya savunmak amacıyla politikacılar, kamu görevlileri ve diğer etkili aktörlerle iletişim

¹ Rona Aybay (1962), “Baskı Grupları”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 27/1-4, 1961'den ayrı bası, İsmail Akgün matb., İstanbul, s.3-6.

kurmasıdır.²

Modern demokrasilerde politika yapma sürecinde önemli rol oynayan lobiler genellikle yasal çerçevede faaliyet gösterir ve siyasi karar alma süreçlerine etki etmeye çalışırlar. Lobi, politikacıları bilgilendirmek, politika önerilerinde bulunmak, yasama sürecine katkıda bulunmak ve politika değişiklikleri için destek aramak gibi çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilebilir.

Lobicilik, lobi faaliyetlerinin yürütülmesi ve politik çıkarların savunulması sürecidir. Genellikle profesyonel lobiciler veya lobi grupları tarafından gerçekleştirilir ve politikacılarla, kamu görevlileriyle, medya ile ve diğer etkili aktörlerle ilişkiler yönetilir.

Lobiciler, güvenilir olmasının yanında oyunun kurallarını çok iyi bilen, oyuncularını yakından tanıyan, adeta uzman teknisyen olarak doğru ve yoruma açık olmayan kesin bilgi sahibi, karmaşık konuları net ifade edebilen yetenekli kişilerdir. Kısa belge, not, istatistik, analiz ve tasarı hazırlamada mahirdirler.³

Bu çalışmada, lobiciliğin tanımlanarak hukuki çerçevesinin çizildiği ve sistemdeki yerinin artık sorgulanmadığı ABD'deki en nüfuzlu lobi olan İsrail lobisinin faaliyetleri mercek altına alınmakta; dışarıdan yekpare görünen bu lobinin aslında farklı ideolojilere sahip çeşitli grupların kontrolünde, ancak sadece İsrail'in yararına hizmet ettiğinin altı çizilmektedir. Bu bağlamda İsrail lobisinin sağlam örgütlenme, ekonomik-mali güç, siyaset üstü destek, basın-medya desteği ve seçim sonuçlarını doğrudan etkileyen oylara sahiplik ve yönlendirme gibi unsurlar aracılığıyla diğer lobilerden ayrıldığı vurgulanmaktadır. Ayrıca lobinin en önemli kalelerinden biri olan JINSA'nın son Filistin-Gazze örnek olayında yürüttüğü lobicilik faaliyetleri üzerinden ABD'nin dış politikasına nüfuz etme girişimleri değerlendirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise, yoğun İsrail yanlısı lobiciliğin ABD karar vericileri üzerindeki etkileri irdelenmektedir.

² Kenneth A. Gross, "Lobbying". Encyclopedia Britannica. www.britannica.com/topic/lobbying E.T.: 26 Nisan 2024. Türkiye'de siyaset bilimi alanında ilk yapılan çalışmalar 1950'lerde başlamaktadır ve baskı grupları (pressure group), tazyik grupları, menfaat grupları (interest group: Çıkar terimi Meynaud'ya göre maddi yararları savunmayı olduğu kadar, manevi değerleri korumayı da kapsar. Jean Meynaud (1975), **Politikada Baskı Grupları**, çev.Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, s.10.) yahut kamuoyunun etkilenmesi bağlamında değerlendirilmiştir: Nermin Abadan (1956), **Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara; Yavuz Abadan (1959), "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Tazyik Grupları", **Siyasal Bilgiler Fakültesi 100.Yıl Armağanı**, Ankara, s.77-118; Nermin Abadan (1959), "Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü", **AÜSBF Dergisi**, 14/1, Mart, s.233-248 ve Rona Aybay, a.g.e.; İsmail Güzeliş (1964), **İdarede Baskı Grupları**, Yeni Matb., İstanbul.

³ N. Nisa Bayramoğlu (1985), **ABD'de Lobi Faaliyetleri**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, s.9.

2. ABD'DEKİ İSRAİL LOBİSİ

Hemen her ülkede lobicilik faaliyetleri yürütülmekle birlikte, sahip olduğu siyasi, ekonomik ve askeri güç nedeniyle ABD, lobilerin en fazla yaygın ve etkin olduğu ülke konumundadır. Sadece Washington'da 2016 yılı itibarıyla 17.000'den fazla lobi örgütlenmesi bulunduğu ifade edilmektedir.⁴ Söz konusu lobiler arasında İsrail lobisi içinde barındırdığı farklı görüşte gruplar ve oluşumlarla Amerikan siyasetine nüfuz etmede öne çıkmıştır. ABD'nin İsrail'e verdiği olağanüstü diplomatik ve askeri desteğin arkasında lobinin çalışmaları olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.⁵

Bu bağlamda tarihsel olarak bakıldığında İspanyol keşiflerinin Yahudi zenginlerince finanse edildiğine dair iddialar gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca 18.yüzyıldan itibaren artan Yahudi göçleri,⁶ günümüzde 6 milyonluk bir nüfus olmasına karşın birlik içinde davranabilme, seçimlerde blok oy verme alışkanlıkları seçmen olarak etkilerini artırmış, en iyi organize olan, finansal olarak güçlü, karar alma ve kamuoyunu etkileme süreçlerini iyi bir şekilde yöneten lobiler kurmayı başarmış oldukları ifade edilmelidir.⁷

Genel olarak merkez, sağ ve sol ideolojik görüşlü olarak sınıflandırılacak İsrail lobisinin armada gemisini Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi'nin (AIPAC) oluşturduğu ortak kanıdır.⁸ Zira, üye sayısının yüksekliği ve sahip olduğu mali imkanlarla merkez görüşlü Yahudi lobisinin en güçlü ve etkilisidir. Bu nedenle Amerikan Siyonistlerinin resmi kuruluşu olarak da bilinir. Antisemitizmle mücadele etme amacını taşıyan İftira ve Karalama ile Mücadele Birliği (ADL) ve Yahudilerin siyasi, sosyal ve kültürel haklarını savunan Amerikan Yahudi Komitesi (AJC) de bu cemahta olan diğer önemli lobi kuruluşları olup, temel hedefleri ABD'nin İsrail'e desteğinin devamını sağlamaktır.⁹ Merkez Yahudi lobisi İsrail'de

⁴ Jennifer M. Jensen (2016), **The Governors' Lobbyists**, University of Michigan Press, Ann Arbor, p.1. Bu ülkede lobi faaliyetleri 1946'da çıkarılan Federal Regulation of Lobbying Act (Lobicilik Faaliyetlerini Düzenleyen Yasa) çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Müjde Ker Dinçer (1998), **Lobicilik**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İzmir, s.76.

⁵ John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt (2007), **The Israel Lobby and US Foreign Policy**. New York. Farrar, Straus and Giroux.

⁶ Diaspora kavramının kullanımı ve etkinliği için bkz. R. Cohen (2008), "Global diasporas: An introduction". In **Global diasporas** (2nd ed. p. 219). Routledge.

⁷ Markus Ürek, Nejat Doğan (2011), **Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, s.67-68.

⁸ Ürek ve Doğan, a.g.e., s.70-72.

⁹ Dov Waxman (2010), "The Israel Lobbies: A Survey of the Pro-Israel Community in the United States". **Israel Studies Forum**. 25/1 (Summer), p.5-28.

hangi hükümet iş başındaysa onu destekler, buna karşın barış görüşmelerinde İsrail'in güvenliğinden taviz verecek bir tutum içine girmesini istemez. AIPAC'ın temel amacı, ABD'nin, İsrail ile ilişkilerini güçlendirmek ve Arap ülkeleriyle ilişkilerini engelleme noktasında yoğunlaşmaktadır.¹⁰

ABD'deki İsrail lobisinin sağ kanadında Amerikan Ulusal Güvenliği için Yahudi Enstitüsü (JINSA), Amerika Siyonist Teşkilatı (ZOA), Likud'un Amerikalı Dostları, Halkla İlişkiler Enstitüsü, Davut Projesi ve İsrail Projesi gibi çok sayıda kuruluş faaliyet göstermektedir. Diplomasi ve müzakereleri reddeden, askeri güç kullanımının İsrail için en iyi çözüm olduğunu savunan ve "şahin" sıfatına layık görülen bu lobi grubunun temel hedefi, Kudüs'ün bölünmesini, böylece bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasını engellemek ve nihayetinde "büyük İsrail" in önünü açmaktır. Radikal İslam'ı temsil ettiğini ileri sürdükleri Hamas, Hizbullah ve bu örgütlerin hamisi olan İran'ı İsrail'in varlığına en büyük tehdit görürler.¹¹ Özellikle askeri ve savunma konularında etkili olan oldukça muhafazakâr nitelikli JINSA, ABD'nin Orta Doğu'ya ilişkin politikalarının oluşturulması ile medya¹² aracılığıyla kamuoyu oluşturulmasında ön plandadır. Sağ kanat lobisinin en ufak İsrail karşıtı söylemi antisemitizm şeklinde etiketlemesi ve susturması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Lobinin bu anlamdaki mağdurlarının başında ise akademisyenler gelmektedir.¹³ Bu mağduriyetin son örneğini Harvard Üniversitesi Rektörü Claudine Gay yaşamıştır. Rektör, 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan Hamas-İsrail savaşı nedeniyle Harvard Üniversitesi kampüsünde ortaya çıktığı ileri sürülen ansemitist harekete karşı "yeterli reaksiyon göstermediği" gerekçesiyle istifaya zorlanmıştır.¹⁴

İsrail lobisinin sol kanadı ise, diplomasi, müzakere ve barış için karşılıklı tavizi kabul eden anlayışa sahip oldukları için "güvercin" olarak nitelendirilmektedir. Bu lobi altında Ameinu, Amerikalılar Barış İçin Şimdi, İsrail Politika Forumu, Jstreet ve Meretz USA gibi oluşumlar faaliyet göstermektedir. Sol liberal eğilimli

¹⁰ Bayramoğlu, a.g.e., s.14.

¹¹ Waxman, ibid, s.12

¹² İsrail ABD başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinin medyası üzerinde etkilidir. Örneğin New York Times, The Wall Street Journal ve The Washington Post oldukça etkili basın kuruluşlarıdır. Elif Yıldız ve Bilgihan Gültekin (2007), "Yahudi Lobileri", **Lobicilik Kavramlarına Giriş**, ed.Bilgihan Gültekin, Leyla Budak, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.168.

¹³ Douglas Little (2008), "David or Goliath? The Israel Lobby and Its Critics". **Political Science Quarterly**. 123/1 (Spring). p.151-156

¹⁴ www.aljazeera.com/news/2024/1/3/why-has-harvard-president-claudine-gay-resigned E.T.:3.01.2024.

lobi, Kudüs'ün paylaşımı ve Filistin devletinin kurulmasına karşı çıkmamakta; ABD'nin İsrail üzerinde bu yönde baskı kurmasını istemekte ve genel olarak İsrail-Arap barışını aramaktadır.¹⁵

Öte yandan, ABD'deki İsrail lobisi sadece resmi olarak faaliyet gösteren kuruluşlardan oluşmamaktadır. Lobi içerisinde onlarca düşünce kuruluşunu, nüfusu 75 milyondan fazla olan Hıristiyan Evanjelistleri¹⁶ neo-muhafazakarları ve Amerika nüfusunun sadece %2.4'ünü oluşturan her ABD'li Yahudi kökenli vatandaşı eklemek yanlış olmayacaktır. Buna ilaveten, ABD yönetim kademelerinde ve Kongre'deki çok sayıda Yahudi kökenli devlet adamı, siyasetçi ve bürokrat, İsrail'in doğal savunucusu olabilmektedir. İsrail lobisi etki ve gücünü esasen bu kadar geniş tabana yayılmış örgütlü ve çoğunlukla eşgüdüm halinde çalışan bir yapıdan almaktadır. Bu noktadan hareketle lobinin etki ve nüfuz sahibi olmasının nedenlerini ayrıntılı olarak incelemek uygun olacaktır.

2.1. İsrail Lobisinin Etkin Olmasının Nedenleri

- a. Örgütlü Yapı: İsrail lobisinin en önemli güç çarpanı örgütlü olmasıdır. Yukarıda kayıtlı siyasi yelpazenin farklı renklerin oluşturulan kuruluşlar, İsrail'in varlık ve güvenliğini koruma yönünde yasal zeminde özgürce ABD karar vericilerini etkilemeye çalışır. Özellikle, Amerikan Kongresi'nde etkili bir şekilde lobi yaparak ve politikacılara doğrudan erişim sağlayarak İsrail'in çıkarlarını savunur. AIPAC gibi önde gelen İsrail destekçisi kuruluşlar, yıllık konferanslar ve etkinlikler düzenleyerek politikacıları ve politika yapımcıları bir araya getirir ve İsrail lehine politikaları teşvik eder.¹⁷
- b. Mali güç: Lobi önemli miktarda finansal kaynağa sahiptir. Bu kaynaklar Yahudi Amerikalıların ve destekçilerinin bağışlarından, lobi üyelik aidatlarından ve daha da önemlisi iş dünyasının desteğinden gelir. Zengin ve etkili Amerikalı Yahudi bireyler, politik kampanyalara, lobici faaliyetlere ve eğitim programlarına önemli miktarda fon sağlayarak lobinin etkinliğini artırmaktadır. Ayrıca, American Enterprise Institute (AEI) ve Washington Institute for Near East Policy gibi çok sayıda lobi yanlısı "Think Tank" a işadamları ve şirketlerinin fon aktardığı herkesçe bilinen bir sırdır.

¹⁵ Waxman, ibid, p. 5-28.

¹⁶ Ibid. (3 Ocak 2024)

¹⁷ Michael Desch (2009), "The Israel Lobby: A Structural Realist Interpretation". *European Journal of International Relations*. 15/2. p.341-370.

- c. Siyaset üstü destek: İsrail lobisi hem Demokrat hem de Cumhuriyetçi partilerden geniş bir destek tabanına sahiptir.¹⁸ Siyasi çizgiden bağımsız olarak, birçok Amerikalı politikacı İsrail'e verilen desteği savunmakta ve İsrail lobisinin çıkarlarını desteklemektedir. Bu desteğin altında "İsrail'in Ortadoğu'da demokratik tek devlet olduğu, baskı ve zulümden kaçan Yahudiler için bir sığınak teşkil ettiği ve dört tarafının düşmanlarla kuşatıldığına" dair kuvvetli bir inanç bulunmaktadır. Bu inancı besleyenlerin ise, lobi grupları olduğuna kuşku yoktur.
- d. Medya ve kamuoyu gücü: İsrail lobisi, medya ve kamuoyunu etkileme konusunda tutarlı ve ısrarlı bir strateji izler. Lobinin yanısıra, Yahudi toplulukları ve İsrail dostu gruplar da İsrail karşıtı haber ve yorumları dikkatli izler ve anında tek sesli bir şekilde tepki verirler.¹⁹

Ana akım medya sıradan Amerikalılara olaylara İsrail yanlısı gözlük haricinde başka bir gözlükle bakma hakkı tanımamaktadır. Bunun sonucunda Gallop firmasının 2012 yılında yaptığı bir ankette Amerikalıların %61'inin İsrail'e sempatiyle baktığının ortaya çıkması normal karşılanmalıdır.²⁰

- e. İsrail'in devlet desteği: ABD'deki Yahudi lobisi İsrail'in çıkarlarını savunurken İsrail de söz konusu lobi gruplarına politik ve mali destek vermektedir. Nitekim, bu destek nedeniyle kimileri başta AIPAC olmak üzere lobi gruplarını İsrail'in ABD'deki "Truva atı" olarak da görür. İsrail'in desteği ortak proje yürütülmesinde işbirliği olabileceği gibi eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerini içerir. Bu yolla ABD kamuoyunun İsrail tarihi, kültürü ve stratejik önemi konusunda olumlu bir bakış açısı geliştirmesi hedeflenir. İsrail'in çoğu Yahudi sermayeli ABD basın ve medyasına doğrudan etkisi lobinin işini kolaylaştırmaktadır. İsrail eski Başbakanı Ariel Sharon'un "Biz Yahudiler ABD'yi kontrol ederiz ve Amerikan halkı bunu bilir."²¹ sözü aslında bu gerçeğin en üst düzeyde itirafıdır.

¹⁸ Jonathan Rynhold (2010), "Pro-Israel Lobby and U.S. Foreign Policy". **Israel Studies**. 15/2. p.67-89.

¹⁹ Zohar Kampf (2015), "The Lobbying of Israeli and Israeli Interests Groups in the United States". **Journal of Political Marketing**. 14/3-4. p.323-348.

²⁰ Dania Koleilat Khatib (2016), "Arab Gulf Lobbying in the United States". **Contemporary Arab Affairs**. 9/1 (Ocak). p.68-81.

²¹ **Economic and Political Weekly** (2006), "America and the Israel Lobby", 41/34 (Ağustos 26 -Eylül 1). p.3651-3653.

2.2. Lobicilik Başarısı Örneği: JINSA ve Gazze

Misyonunu, Kongre, ordu ve sivil kurumların güvenlikle ilgili karar vericilerini ABD'nin özellikle Ortadoğu bölgesindeki savunma ve stratejik çıkarları konusunda eğitmek olarak tanımlayan Amerikan Ulusal Güvenliği için Yahudi Enstitüsü (JINSA), kurulduğu 1976 yılından bu yana etkin şekilde faaliyet göstermektedir. JINSA, güçlü bir ABD-İsrail güvenlik işbirliğinin bölgedeki barışın ve ortak medeniyet değerlerinin yaşatılmasının tek garantörü olduğunu savunmaktadır. Gelişmiş askeri kabiliyetlere sahip, Batı değerlerini benimseyip uygulayan İsrail'in ABD için Ortadoğu'daki en önemli ortak olduğunu ileri sürmektedir.²²

Hamas'ın, bir Yahudi bayramı arifesinde ve 1973 Yom Kippur Savaşı'nın 50. yıldönümünün bir gün sonrasında 7 Ekim'de İsrail'e gerçekleştirdiği saldırıları "barbarca" olarak niteleyen JINSA, İsrail'in Gazze'ye geniş çaplı bir kara harekâtı düzenlemesini ise sivil vatandaşların meşru savunması şeklinde lanse etmiştir.

JINSA'nın son Gazze savaşı bağlamında İsrail'e verdiği destekler arasında;

- 127 ABD'li emekli komutanın 19 Ekim 2023 tarihinde açık bir mektup yayımlayarak ABD'nin Hamas karşısında İsrail'e kuvvetli destek vermesini talep etmesi,

- 30 kadar ABD'li muvazzaf veya emekli emniyet görevlisinin 12 Aralık 2023'te yayınladıkları açık mektupla İsrail ve Yahudi halkına desteğini duyurmaları; Hamas saldırısının ardından ABD'de antisemitizm hareketlerinin arttığı vurgulanarak Yahudi toplumunun güven içerisinde yaşamasının önemine dikkat çekmeleri,

- ABD'li emekli askerler ve İsrailli yetkililerin katılımıyla 1 Mart 2024'e kadar İsrail'i savunan toplam 34 webinar gerçekleştirilmesi,

- JINSA web sayfasında Hamas ve İran'ı suçlayan çok sayıda analiz, yorum ve ulusal güvenlik brifingi yayınlanması,

- Gazze savaşının ayrıntılarının İsrail gözünden günlük basın bülteni ve duyurular yoluyla kamuoyuna sunulması,

²² <https://jinsa.org> E.T.: 1 Mart 2024.

- JINSA uzmanlarının 7 Ekim'den itibaren 55'ten fazla uluslararası medya ve basın organına demeç vererek İsrail politikalarını destekleyici görüş ve yorumlarda bulunması gibi girişim ve faaliyetler bulunmaktadır.

Bunlara ilaveten, JINSA'nın, ABD'li dış politika liderleri ve uzman akademisyenlerin yer aldığı bir forum olan Vanderberg Koalisyonu'yla birlikte geliştirdiği ve Şubat 2024 sonu kamuoyuyla paylaştığı ortak proje daha dikkat çekicidir. Proje kapsamında ulusal güvenlik konularında çalışmış yetkililer, düşünce kuruluşlarında görevli bölge uzmanları, ünlü Yahudi aktör, müzisyen ve hukukçuların yer aldığı bir görev gücü teşkil edilmiştir. Söz konusu görev gücünün misyonu, Hamas sonrası ortaya çıkacak Gazze'de ABD, İsrail ve diğer müttefikleri başta olmak üzere Filistin halkının çıkarlarını koruyacak, insani yardımları ulaştıracak ve yeniden inşa çalışmalarını güvenli bir ortamda yürütecek bir yapı oluşturulması amacıyla uluslararası bir fon teşkil edilmesi olarak açıklanmıştır. Bu fonun bölge barışını arayan, İran ve vekillerinin yıkıcı çalışmalarını istemeyen Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır gibi meşru çıkarlara sahip, kaynakları zengin ülkelerce kurulması ve yönetilmesi önerilmektedir. Proje kısaca, İsrail'in Hamas'tan arındırdığı bir Gazze'ye acil insani yardımların güvenli şekilde ulaştırılması ve yeniden imar faaliyetleri için hibe fonu oluşturulmasını içermektedir. Tabiatıyla, Gazze'yi tümüyle yıkan, Filistin halkını soykırım niteliğinde yerinden ederek yüksek bir can kaybına neden olan İsrail ve en büyük destekçisi ABD'ye herhangi bir maliyet yüklemeyi öngörmeyen projenin başarısına dair soru işaretleri bulunmaktadır. Öte yandan projenin esas amacının, Gazze'de savaş sonrası gerçek bir başarıdan ziyade, İsrail'in sivil ve masum bir nüfusa yönelik toptan savaşının perdelenmesi olduğu açıktır.

JINSA'nın yukarıda sayılan girişim ve etkinlikleri öteden beri ABD'de İsrail lehine yürüttüğü lobicilik faaliyetlerinin esasen küçük bir parçasını oluşturmaktadır. Söz konusu faaliyetlerinin başında ise, ABD ordu ve güvenlik mensuplarının İsrail'e götürülerek ülkenin yerinde tanıtılması, kabiliyetleri hakkında bilgi sunulması ve ulusal davalarına ilişkin bilinçlendirilmeleri gelmektedir.

Emekli asker ve ulusal güvenlik yetkililerine yönelik olan ve JINSA eski Başkanı Benjamin Gettler adına düzenlenen program; emekli general ve amiralleri kapsayan ziyaret programı; komutan adayları ve askeri okul öğrencilerine özel program ile belediye, kent, eyalet ve federal düzeylerde çalışan ABD emniyet

birimleri personelinin terörizmle mücadele kapsamında İsrail'i ziyaret programı (İç güvenlik programı) en önemli JINSA programlar olarak öne çıkmaktadır. Anılan programlar altında şimdiye kadar 500'den fazla emekli komutanın, 200'den fazla emniyet görevlisinin ve çok sayıda asker ya da ulusal güvenlikle ilgili personelin İsrail'e götürüldüğü bilinmektedir. İsrail'e yapılan söz konusu saha ziyaretlerinden dönen ABD'li yetkililerin izlenimlerini siyasetçiler ve bürokratlarla paylaşmaları özellikle takip edilmektedir.

JINSA ayrıca, kendi üst düzey yetkili ve uzmanları için ABD ordusuyla işbirliği halinde düzenli aralıklarla ABD içerisindeki çeşitli askeri üslere ziyaretler tertip etmekte; böylece, ABD'nin İsrail'e askeri alanda verebileceği desteği yerinde gözlemlene fırsatı sunmaktadır.

JINSA, 2020 yılında başlattığı askeri liderler bursluluk programıyla bir ay süreyle ABD ordu mensuplarına yönelik Washington'da bir eğitim programı düzenlemektedir. Buna ilaveten, 2016 yılında kurduğu askeri liderlik eğitim enstitüsünde İsrail ordusu mensuplarınca ABD'nin Ortadoğu'daki müttefik ülkelerinden seçilen komutan ve komutan adaylarına yönelik kurslar verilmektedir.

JINSA'nın, ABD karar vericileri ile kamuoyunu İsrail lehine etkileme araçlarından bir diğerini de ihtiyaç sahibi ABD'li askerlere Noel'de veya Şükran Günü'nde tatil imkanı sunulması programı ile terörle mücadelede üstün başarı gösteren emniyet ve güvenlik personeline ödül verilmesi programı teşkil etmektedir. 2003 yılından bu yana ABD'li askerlerin tatil yapmaları için 1.5 milyon Doları aşkın fon kullanıldığı JINSA'nın internet sitesinde kayıtlıdır.²³

JINSA'nın yukarıda özetlenmeye çalışılan programlarıyla ABD'li askeri ve güvenlik yetkililerini İsrail tezlerine yakınlaştırma, hatta savunma pozisyonuna çekmede başarılı olduğu, ABD'nin devam eden Gazze savaşındaki tutumundan anlaşılabilir.

2.3. ABD Dış Politikasının İsrail Lobisine Karşı Tutumu

ABD siyasetinde parti ayrımı yapmaksızın İsrail ve lobilerine yönelik destekleyici bir tavır veya sempati mevcuttur. 1948'te ABD Başkanı Harry Truman'ın İsrail'in kuruluşunu desteklediğini duyurmasından bu yana Amerikan halkında İsrail'e

²³ <https://jinsa.org> (1 Mart 2024)

yönelik tarafgirlik gelişerek artmıştır. Bunda, Nazi soykırımına uğramış Yahudilere ve ortak kültür zemininde Ortadoğu'da kurdukları Avrupai değerlere sahip devlete duyulan sempati önemli rol oynamıştır. 1960 ve 70'li yıllarda genelde Sovyetler Birliği'nin etkisinde kalan Arap ülkelerinin cezalandırılmasında kilit roldeki İsrail "stratejik değer" olarak görülmüştür.²⁴ Başkan Reagan'ın yönetiminde olduğu 1980'li yıllarda ise, İsrail lobisi kurumsallaşma yönündeki çalışmalarını tamamlamıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte İsrail değerini kaybetmemiş; lobinin Yönetim, Kongre ve medya üçgenindeki faaliyetleri sonuç almayı sürdürmüştür. Filistin barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması ve 2003'te Irak'ın ABD güçleri tarafından işgaliyle İsrail'in bölgedeki en büyük hasımlarından birinin ortadan kaldırılması ABD makamlarının lobiye karşı zafiyetini sergilemiştir.²⁵

Buna ilaveten, sekizinci ayına giren son Gazze Savaşı'nda ABD'nin tümüyle İsrail'in yanında yer aldığı; Doğu Akdeniz ve Kızıldeniz'e uçak gemisi dahil askeri yardım göndererek orantısız güç kullanan ve halihazırda yaklaşık 35 bin sivil Gazzeli Filistinli'nin ölümüne, 2 milyona yakın insanın yerinden edilmesine neden olan İsrail'i tamamen kolladığı görülmektedir. Tüm bu desteğe rağmen, İsrail lobisinin küresel bir gücü kendi çıkarları aleyhine davranması konusunda ikna etmesinin sınırları olduğuna dair tartışma da bir yandan sürmektedir. Lobinin gücü ve etkisinin abartılmaması gerektiğini, zira, ABD'nin öz çıkarları söz konusu olunca lobiye dikkate almayacağını savunanlar da bulunmaktadır. Örneğin, 1978'de Mısır ve İsrail arasındaki barış görüşmeleri öncesinde İsrail lobisi ABD yönetimini Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat aleyhine harekete geçirememiş ve ABD'nin istediği şekilde Camp David anlaşması imzalanmıştır.²⁶

²⁴ Mitchell Plitnick ve Chris Toensing (2007), "The Israel Lobby in Perspective. Middle East Report", No. 243, **The War Economy of Iraq**, (Summer). p.42-47.

²⁵ D. Little, ibid, p.151-156.

²⁶ J. Rynhold, ibid, p.67-89.

SONUÇ

ABD'deki İsrail lobisi farklı siyasi görüşlerde olsalar da İsrail'in varlığı ve güvenliğine destekte birleşmekte; Demokrat veya Cumhuriyetçi Başkan, yönetim veya Kongre'de siyasi, mali ve medya güçleri sayesinde etkili lobicilik yapabilmekte; ABD dış politikasını İsrail menfaatlerine uygun yönlendirebilmektedir. Bunların da ötesinde, İsrail'in çıkarlarının ABD'yle birebir aynı olduğuna dair hissiyat ve düşüncesini gerek siyasetçiler gerek halk nezdinde pekiştirmeye gayret etmektedir. Bu algının yerleşmesinde, JINSA örneğinden görüleceği üzere oldukça başarılı oldukları ileri sürülebilir. Buna karşın, İsrail lobisinin ABD dış politikasını tümüyle kontrol ettiği tezi gerçeği tam olarak yansıtmayabilir. Hatta egemenlik ilkesi çerçevesinde, ABD makamlarınca küçültücü ve hakaretamiz olarak da değerlendirilebilir.

Unutulmaması gereken husus ABD'nin hegemon güç olarak bölgesel bir güç olan İsrail'in ve aracı lobilerinin dümen suyuna tamamen girmeyeceğidir. Gazze saldırısında İsrail'e sağlanan sınırsız siyasi ve askeri desteğin arkasında Kasım ayında yapılacak Başkanlık seçimlerine yönelik bir hesap olması ihtimali daha yüksektir. Aslında başka ülkelerde de olduğu üzere, iki ülkenin çıkarları da birebir özdeş değildir. Dönemsel ve konjonktürel koşullar yol arkadaşlığının samimiyet dozuna etki edebilmekte; İsrail lobisinin tüm çabalarına rağmen ABD Yönetimi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de öz çıkarları ve global denge politikaları gündeme geldiğinde İsrail'e ayar verici uyarılar da bulunabilmektedir. Tabiatıyla bu ABD'nin, İsrail'i gözden çıkaracağı ve Filistin ya da Arap halklarının tüm taleplerini kabul edeceği bir siyasete döneceğini göstermez. ABD, devam eden Gazze savaşının sona erdirilmesinde lobinin çalışmaları aleyhine İsrail'i bazı tavizlere vermeye zorlayabilir; bölgeye insani yardımı gönderilmesi yönünde sıkıştırabilir veya Refah sınır bölgesine saldırıların ölçeğini küçültebilir. Veya kuzeyde Lübnan sınırında eş zamanlı olarak Hizbullah'a karşı operasyonu geciktirebilir. Çünkü, bölgedeki gelişmelerin kontrolden çıkarak küresel bir kaosu tetiklemesini istemeyecektir.²⁷ Ayrıca, Yahudi lobisinin tam kontrolüne girmiş bir dış politika ABD'nin güvenilirlik ve itibarına da zarar vererek küresel siyasetinde zafiyet unsuru haline gelebilecektir.²⁸

²⁷ *The Economist* (2024), "The New Shuttle Diplomacy". Şubat 3-9, p.35-37.

²⁸ John Newhouse (2009), "Diplomacy, Inc.: The Influence of Lobbies on U.S. Foreign Policy". *Foreign Affairs*, 88/3 (Mayıs/Haziran). p.73-92.

Keza, ABD'nin söz konusu etkenler nedeniyle, İsrail'i frenleyici ve Gazze'ye biraz olsun nefes aldırıcı ateşkes görüşmelerini perde arkasından desteklediği gözlenmektedir. Öte yandan, uluslararası konjonktürün de etkisiyle, İsrail'in Gazze'deki toptan imha saldırısının İran gibi bölgesel aktörleri de içine alacak şekilde genişlemesini istemediği de açıktır. Bunu da İran'ın medyatik drone ve füze saldırısına İsrail'in verdiği yanıtın karar vericilerin söylemsel şiddet ve ölçeğinin altında kalmasından anlamak mümkündür. Esasen, ABD'de Arap veya Müslüman ülkelerin karşı lobi faaliyetlerinin gelişmesi İsrail lobisini dengeleyecek ve Filistin'e yönelik orantısız yıkıcı saldırganlığa verilen koşulsuz desteği kontrol altına alabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abadan, Nermin (1956). **Halk Efkârı Mefhumu ve Tesir Sahaları**, Ankara, 1956.
- Abadan, Nermin (1959). "Devlet İdaresinde Menfaat Gruplarının Rolü", **AÜSBF Dergisi**, 14/1, Mart, s.233-248.
- Abadan, Yavuz (1959). "Türkiye'de Siyasi Partiler ve Tazyik Grupları", **Siyasal Bilgiler Fakültesi 100.Yıl Armağanı**, Ankara, s.77-118.
- www.aljazeera.com/news/2024/1/3/why-has-harvard-president-claudine-gay-resigned
E.T.: 3 Ocak 2024.
- America and the 'Israel Lobby'** (2006). "Economic and Political Weekly", 41/34 (Ağustos 26 -Eylül 1), s. 3651-3653.
- Aybay, Rona (1962). "Baskı Grupları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 27/1-4, 1961'den ayrı bası, İsmail Akgün Matb., İstanbul.
- Bayramoğlu, N. Nisa (1985). **ABD'de Lobi Faaliyetleri**, Dış Politika Enstitüsü, Ankara.
- Cohen, R. (2008). "Global diasporas: An introduction". In **Global diasporas** (2nd ed. p. 219). Routledge.
- Desch, Michael (2009). "The Israel Lobby: A Structural Realist Interpretation". **European Journal of International Relations**. 15/2, s. 341-370.
- Dinçer, Müjde Ker (1998). **Lobicilik**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İzmir.
- Gross, Kenneth A. "Lobbying". Encyclopedia Britannica. www.britannica.com/topic/lobbying. E.T.: 26 Nisan 2024.
- Güzeliş, İsmail (1964). **İdarede Baskı Grupları**, Yeni Matb., İstanbul.
- <https://jinsa.org> , E.T.: 1 Mart 2024.
- Kampf, Zohar (2015). "The Lobbying of Israel and Israeli Interests Groups in the United States". **Journal of Political Marketing**. 14/3-4, p.323-348.
- Khatib, Dania Koleilat (2016). "Arab Gulf Lobbying in the United States". **Contemporary Arab Affairs**. 9/1 (Ocak), p.68-81.
- Little, Douglas (2008). "David or Goliath? The Israel Lobby and Its Critics". **Political Science Quarterly**. 123/1 (Spring), p.151-156.

- Mearsheimer, John J. ve Walt, Stephen M. (2007). **The Israel Lobby and US Foreign Policy**. New York. Farrar, Straus and Giroux.
- Meynaud, Jean (1975). **Politikada Baskı Grupları**, çev.Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Newhouse, John (2009). “Diplomacy, Inc.: The Influence of Lobbies on U.S. Foreign Policy”. **Foreign Affairs**, 88/3 (Mayıs/Haziran), p.73-92.
- Plitnick, Mitchell ve Chris Toensing (2007). “The Israel Lobby in Perspective”. Middle East Report No. 243, **The War Economy of Iraq** (Summer), p.42-47.
- Rynhold, Jonathan (2010). “Pro-Israel Lobby and U.S. Foreign Policy”. **Israel Studies**. 15/2, p.67-89.
- The Economist** (2024). “The New Shuttle Diplomacy”. Şubat 3-9, p.35-37.
- Ürek, Markus ve Doğan, Nejat (2011). **Lobicilik ve Baskı Grupları: Devlet, Sivil Toplum ve Demokrasi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Waxman, Dov (2010). “The Israel Lobbies: A Survey of the Pro-Israel Community in the United States”. **Israel Studies Forum**. 25/1 (Summer), p.5-28.
- Yıldız, Elif ve Gültekin, Bilgihan (2007). “Yahudi Lobileri”, **Lobicilik Kavramlarına Giriş**, ed.Bilgihan Gültekin, Leyla Budak, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.163-195.

ETİK İKLİMİN ÇALIŞAN PERFORMANSINA ETKİSİNDE LİYAKATİN ARACI ROLÜ: BİR KAMU KURUMUNDA ARAŞTIRMA

The Mediating Role of Merit in the Effect of Ethical Climate on
Employee Performance: A Study in Public Organizations

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAMUR* – Doç. Dr. Metin IŞIK**

Geliş Tarihi: 20.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 9.07.2024

Öz

Bu araştırma, kamu kurumlarında etik iklimin çalışan performansına etkisi ve bu etkide liyakatin aracı rolünün incelenmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda araştırma, nedensel tarama modeliyle nicel veri analizi kullanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini Bingöl Üniversitesi'nde yönetici kadrosunda olmayan idari personel oluşturmaktadır. Basit tesadüfi örnekleme dayalı olarak 178 kişiden elde edilen geçerli veri seti araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler SPSS 25 ve AMOS 23 programları kullanılarak istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Hipotez testlerinde Process Macro'da Model 4 modülü tercih edilmiştir. Nicel veri analiziyle on üç hipotez test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; etik iklim, çalışan performansını olumlu yönde etkilemekte ve aynı zamanda liyakat algısını artırmaktadır. Liyakat, çalışan performansını olumlu etkilemekte ve etik iklim ile performans arasında ara-

Abstract

This study aims to examine the impact of ethical climate on employee performance in public institutions and the mediating role of merit in this effect. In this context, the study was conducted using a causal survey model and quantitative data analysis. The sample of the research consists of administrative staff who are not in managerial positions at Bingöl University. The valid data set was obtained from 178 individuals through simple random sampling to form the research sample. The collected data were subjected to statistical analysis using SPSS 25 and AMOS 23 software. Model 4 module in Process Macro was preferred for hypothesis testing. Thirteen hypotheses were tested with quantitative data analysis. According to the results of the analysis; ethical climate positively affects employee performance and also increases the perception of merit. Merit, positively impacts employee performance and serves as a

* Bingöl Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, omercamur44@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6447-1475

** Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, beu.metin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4577-0095

cılık rolü oynamaktadır. Bu bulgular, etik normların ve liyakatin çalışan performansını artırdığını göstermektedir. Gelecekteki araştırmaların farklı sektörlerde ve ölçeklerle yapılması, literatüre yeni katkılar sağlayabilir. Ayrıca, araştırmada kullanılan liyakat ölçeğinin bazı boyutlarının anlamlı olmaması, yeni bir liyakat ölçeğinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Liyakat, Etik İklim, Çalışan Performansı.

mediator between ethical climate and performance. These findings indicate that ethical norms and meritocracy contribute to enhancing employee performance. Conducting future research in different sectors and using various scales could further enrich the literature. Additionally, the suggestion to develop a new merit scale is made due to the insignificance of certain dimensions in the scale used in this study

Key words: Public Administration, Merit, Ethical Climate, Employee Performance.

1. GİRİŞ

Liyakat, bir işin başarılı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinin temel koşuludur. Tarihin her döneminde öneminden ötürü yönetimde sürekli var kılınması istenilen liyakat en genel haliyle, herhangi bir işi ancak ehil olan kimselerin yerine getirmesini ifade etmektedir (Akgüner, 2014: 31; Yıldız, 2016: 141). Liyakat daha geniş bir ifade ile işe uygun personel seçimi, kariyer yükselmelerinde hak edenlerin yükselmesini ve bir görevden ayrılmada yine ehliyet unsurunun aranmasını anlatmaktadır (Aydın, 2017: 303; Bozkurt vd., 2008: 158; Uz, 2011; 59).

Günümüz modern dünyasında işlerin uzmanlık gerektirmesi, kurumlar arası rekabetin yüksek düzeyde olması, kurumsal amaçların gerçekleştirilebilmesinin başarısının temel kıstaslarından biri olması nedeniyle liyakatin önemini artırmaktadır. Zira liyakat, bir işin iş tanımlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesini ve kurumun hedeflerine ulaşmasını sağlayan temel unsurdur. Liyakat ilkesinin yeterince uygulanmadığı kurumların günümüz şartlarında varlığını devam ettirebilmesi mümkün değildir.

Liyakat geniş bir kavram olarak farklı açılardan değerlendirilebilmektedir. Bu durum liyakatin farklı unsurlar üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır. Literatürde liyakatin doğrudan yönetici belirlemede (Erol, 2021), herhangi bir kamu görevinin icra edilmesinde (Şahin, 2016), istihdam politikalarında (Özçelik ve Yılmaz, 2019), organizasyonlardaki etik davranışların belirlenmesinde (Demiral,

2018), kamu hizmetine girmede (Yılmaz ve Çakıcı, 2021) ve çalışma hayatında (Erusta ve Akdeniz, 2016) yoğun bir şekilde çalışıldığı görülmektedir. Liyakat ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı bir diğer alanı ise nepotizm oluşturmaktadır (Yıldırım, 2013). Liyakat etkisi ile şekillenen ve liyakatten olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenen unsurlar açısından bakıldığında ise literatürdeki bazı çalışmaların kısmen performans (Bulut ve Kulu Bay, 2023: 313), performans değerlendirme (Eşki Oğuz, 2010), yetenek yönetimi (Fettahlıoğlu, Ö ve Demir, 2014; Akar, 2019) ve mobbing (Özkuşçu ve İhtiyaroğlu, 2021; Kayhan, 2018) gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alındığı görülmektedir.

Liyakat kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda genellikle kavramın neyi ifade ettiği ve yönetim açısından neden ve ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Daha çok personel yönetimi ile ilişkili bir şekilde ele alınan liyakat kavramı, farklı yönetsel unsurlar açısından yeterince incelenmemiştir. Bu kapsamda nicel araştırma deseninde gerçekleştirilen bu çalışmanın kavrama ilişkin literatürü zenginleştirilmesi beklenmektedir. Ayrıca çalışmada liyakat algısının etik iklim ve çalışan performansı ilişkisi bağlamında ele alınmış, liyakatin aracı rolü olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada öncelikle liyakat, etik iklim ve çalışan performansı kavramları açıklanmış, çalışmanın devamında ise etik iklim ve çalışan performansı ilişkisinde liyakatin aracı rolüne ilişkin geliştirilen hipotezler nicel veri analizine dayalı test edilmiştir.

2. LİYAKAT TARAMASI

2.1. Liyakat

Liyakat, gerek tarihin farklı dönemlerinde gerekse günümüz modern dünyasında öneminden ötürü üzerinde sürekli durulan ender kavramlardan biridir. İşe girmede ve görevde yükselmeye liyakat unsurunu gözetmenin gerekliliği üzerinde sıkça durulmuştur (Çamurcuoğlu, 2022: 270). Zira liyakat, tüm yönetim sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda liyakat, kamu veya özel tüm kurumlarda işe alım ve kariyer basamaklarında yükselmelerde dikkate alınmalıdır. Dolayısıyla liyakat, Argon'a göre bir örgütün amaçlarına ulaşabilmesinin yegane şartıdır (2016: 234). Üretim ve yönetim faaliyetleri üzerindeki olumlu etkilerinden dolayı liyakatin başarı konusunda temel belirleyici unsur olarak kabul edilmesi gerekir.

Liyakat, farklı anlamlara gelebilen bir kavramdır. Zira herhangi bir olaya hangi açıdan bakılırsa bakılsın bir liyakat perspektifi yakalamak mümkündür. Dolayısıyla liyakat ile ilgili herkesin üzerinde uzlaşa sağladığı bir tanım ortaya koymak güçtür. Literatürde liyakatin ne olduğu ile ilgili farklı tanımlara ulaşmak mümkündür. “Yeterlilik”, “merit”, “ehliyet” ve “elverişlilik” gibi farklı kavramlarla isimlendirilen liyakat (Gönülaçar, 2014: 6), herhangi bir görevi başarılı bir şekilde icra edebilme gücü, bir şeyi hak etmeyi ve bir şeye layık olmayı ifade etmektedir. Bu açıdan liyakati bir görevi “hak etmek” ve “yetenek” olarak somutlaştırmak mümkündür (Yıldız, 2016: 142). Bir diğer tanıma göre liyakat, “herkesin hizmete giriş ve yükselmesinde, yetenek ve başarının belirleyici bir unsur olarak kabul edildiği, hizmet koşullarının ve ödülllerinin, hizmetin düzeyine ve sürekliliğine katkıda bulunacak şekilde düzenlenmesi”dir (Aytaç, 1990: 96).

Liyakat konusu, herhangi bir yönetim faaliyetinin bulunduğu her yerde temel kaygılardan, önceliklerden ve sorunlardan biri olmuştur. Yönetimde liyakat ilkesinin uygulanmadığı durumlarda ‘insan’ unsurundan yeteri kadar yararlanılamamakta ve kurumsal amaçlar gerçekleştirilememektedir (Çamur, 2020: 462). Dolayısıyla liyakat, herhangi bir işin gerçekleştirilmesi hususunda tek şart olarak kabul edilmektedir. Layık olmanın tek şart olarak benimsenmesi, gerçekleştirilecek bir işin sadece liyakatli olan bireyler tarafından yerine getirilebileceğini ifade etmektedir (Şahin, 2016: 232).

Liyakat kavramı açıklanırken yapılan tanımların çoğu kamu sektörüne odaklanmaktadır (Demirbilek, 2023: 3). Bu açıdan bakıldığında liyakat, kamu hizmetlerini sunma görevinin içinde ehil olan bireyler tarafından yerine getirilmesini anlatmaktadır (Akgüner, 2014: 1). Göreve layık olabilme durumu dinamik bir süreci ifade etmektedir ve liyakatini kaybeden personelin kamu hizmetlerinden uzaklaştırılarak ilgili hizmetlerin en iyi personel tarafından yürütülmesini kapsamaktadır. Kamu yönetimi açısından liyakat, personel seçimi ve personele ait yükselme kriterleri toplamından oluşmaktadır (Şahin, 2016: 232).

Türk kamu yönetiminde liyakat, personel yönetiminde benimsenen temel kriterlerden biridir. Kamu personel rejimi “kariyer”, “liyakat” ve “siyasi tarafsızlık” ilkelerine dayanmaktadır (Eryılmaz, 2015: 131-132). Liyakat ilkesi, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda, “devlet kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandırmak ve bu sistemin eşit imkanlarla uygulanmasında devlet memurlarını

güvenliğe sahip kılmaktır” şeklinde ifade edilmiştir. İlgili tanım incelendiğinde liyakat ilkesinin göreve girme, kariyer basamaklarında ilerleme ve görevin sona ermesi durumlarını kapsadığı görülmektedir. Devlet Memurları Kanununun üzerinde durduğu hususlar liyakat ilkesinin uygulanması açısından oldukça önemlidir. Lakin liyakat ilkesinin uygulamasında yaşanan aksaklıklardan dolayı liyakatin Türk kamu yönetiminde başarılı bir şekilde işleyemediğini, liyakat dışı atama ve terfi işlemlerinin gerçekleştirildiğini ifade etmek gerekmektedir (Aydın, 2017: 306; Yıldız, 2016: 140; Yılmaz ve Çakıcı, 2021: 376; Hatipoğlu, 2019: 270). Bu durum kurumda etik iklimin oluşturulamaması, çalışan performansının olumsuz etkilenmesi, yapılması gereken işlerin tam anlamıyla yapılamaması, kurumsal amaçların gerçekleştirilememesi gibi oldukça önemli sorunlara neden olabilmektedir. Bu sorunları ortadan kaldırmanın yolu ise liyakatten geçmektedir.

2.2. Etik İklim

Etik iklim, günümüzde kurumların üzerinde durduğu oldukça önemli bir kavramdır. Örgüt içerisinde yapılan işlerin doğasına uygun bir şekilde gerçekleştirilebilmesi ve kurumsal amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterebilmenin temel unsurlarından birini oluşturan etik iklimin ne olduğunun açıklanabilmesi, onun etik ile olan yakın ilişkisinin açıklanmasına bağlıdır. Dolayısıyla öncelikle kısaca etiğin ne olduğunun açıklanması ve devamında etik iklim kavramının neyi ifade ettiğinin ortaya konması gerekmektedir.

Kelime olarak Yunancada “ethos” sözcüğünden türeyen etik (Aktaş, 2014, s. 23), Eski Yunandan günümüze kadar uzanan bir kavramdır. Felsefenin ahlak alanıyla ilgilenen (Cevizci, 2018: 11) ve dolayısıyla ahlaki değerler üzerine düşünebilme etkinliğini ifade eden etik (Takış, 2004: 8), farklı anlamlara gelebilen geniş bir kavramdır. Etik, bireyin izlemesi gereken ahlaki kurallar veya standartları ifade etmektedir. Bu doğrultuda etik, “bireylerin doğru olarak nasıl davranacağını açıklayan ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi”dir (Ural, 2003: 3).

Etik hem bireysel hem de kurumsal yönü bulunan kavramlardan biridir. Bir yandan insanların yaşamlarında doğru davranışlar edinmelerine yardımcı olacak ahlaki ilkeleri ortaya koyan etik, diğer yandan kurumsal yaşam için doğru davranışlar belirleme alanıdır. Uğurlu ve Işık’a göre (2023: 33), insanlığın sahip olduğu medeniyetin temel düzenleyicilerinden biri olan etik, günümüzde çalışma hayatının önemli bir parçası olan kurum, kuruluş veya örgüt bağlamında yoğun bir

şekilde değerlendirilmektedir. Bu durum etik ile kurumsal yaşam arasındaki bağın güçlenmesini ve etik bir çalışma ortamının oluşmasını beraberinde getirmektedir.

Kurumsal anlamda çalışanların görevlerini icra ederken uymaları gereken ahlaki yükümlülükleri ifade eden etik, etik iklim kavramının temel oluşum öznelere biridir. Etik iklim kavramının ikinci unsurunu ise iklim oluşturmaktadır. Aksoy vd.'lerine göre (2017: 135) fiziksel anlamda basınç, sıcaklık vb. anlamlara gelen iklim kavramı, örgütsel anlamda kurumların kendilerinden beklenen ve çalışanlarca desteklenen rutin eylemlerini ve davranışlarını yönetmeyi ifade etmektedir. Bu açıdan çok genel bir ifade ile bir örgütün sahip olduğu etik kurallara ilişkin bireysel algılamalar kümesini ifade eden etik iklim, örgütün etik kimliğini oluşturmaktadır (Kanten vd., 2018: 564). Sonuç olarak etik iklimini, kurumun sahip olduğu etik ilke ve uygulamaların somut hali olarak ifade etmek mümkündür.

İlk defa Victor ve Cullen tarafından ele alınan etik iklimi, örgüt içerisinde bir sorun ile karşılaşıldığında, sorunun nasıl çözüme kavuşturulabileceğine dair algılanan doğru davranışlara ilişkin durumları anlatmaktadır (Victor ve Cullen, 1988: 101). Bu açıdan etik iklim, bir kurumda çalışan bireylerin davranışlarını ve dolayısıyla örgütsel sonuçları etkileyen faktörlerden biridir. Kurumsal anlamda benimsenmiş olan yaygın bir etik iklimi, çalışanlara neyin yanlış veya doğru olduğu yönünde karar vermelerinde ve davranışlarını şekillendirmede doğrudan etkilidir (Tuna ve Yeşiltaş, 2014: 105). Bu durum etik ilkelerin kurum içerisinde uygulanabilmesini kolaylaştırmaktadır. Zira Türe Yılmaz ve Yıldırım'a göre (2019: 162), kurum içerisinde kabul görmüş etik ilkelerin uygulanma oranı, etik iklimin kabul görme derecesiyle yakından ilişkilidir.

Etik ve etik iklim kavramları tüm kurumlar için geçerli olan kavramdır. Bu durum kamu kurumları için de geçerlidir. Kamu kurumlarında çalışanların davranışlarını yönlendiren iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan birini yasalar, diğerini ise etik ilkeler oluşturmaktadır. Yasalar bireylerin davranışlarını dıştan denetlerken etik kamu personelinin davranışları üzerinde içsel bir denetim mekanizması olarak faaliyet göstermektedir (Cooper vd., 1998: 91). Kamu görevlilerinin davranışlarını yönlendiren temel etik ilkeler etik bir iklimin oluşturulması konusunda önemli katkılar sağlamaktadır. Bu durumun bir sonucu olarak kamu görevlilerinin karşılaştıkları sorunlar karşısında doğru davranışlar sergilemeleri kolaylaşmakta ve etik ilkeler kamu görevlileri için birer rehber olmaktadır.

2.3. Çalışan Performansı

Her organizasyon kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek ve kurumsal yaşamını devam ettirmek isteği ile kurulmaktadır. Bu amaçları gerçekleştirmek ile çalışan davranışları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Çalışanların yaptıkları işte en yüksek verimi elde etmeleri kurumun hayatını devam ettirmesi ile yakından ilişkilidir. Kurumsal verimliliği sağlayabilmenin temel unsurlarından birini ise çalışan performansı oluşturmaktadır.

Planlanmış bir işin amaca ulaşma derecesini ifade eden performans (İraz ve Akgün, 2011: 227), çalışanların doğrudan veya dolaylı olarak örgütsel hedeflere katkıda bulunacak davranışlarının kuruma kattığı toplam değerini ifade etmektedir (Rich vd., 2010: 617). Performans, bireyin bilgi, beceri ve yeteneklerini davranışlarıyla birleştirmek suretiyle istenilen kalitede ve miktarda sonuç elde etmesidir (Pekdemir vd., 2014: 336). Bir diğer tanıma göre performans, “bir iş yerinde çalışan insanın, amaçlanan hedef doğrultusunda işle ilgili olarak neleri başarabildiğini sayısal ve nitelik olarak belirten bir kavramdır” (Şehitoğlu ve Zehir, 2010: 95).

Çalışan performansı ise, çalışanların sergiledikleri gayretin maddi ve manevi sonuçları ile ilgilidir (Doğan ve Kır, 2018: 4). Daha geniş bir ifade ile çalışan performansı, “bir işgörene belirli bir dönemin başında ve kendisinin de katılımıyla, spesifik ve önemli konularda verilen gerçekleştirilebilir hedeflere, ölçülebilir standart kriterlerine göre dönem sonunda erişip erişmeme durumu” olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2016: 40)

Herhangi bir kurumun hangi kademesinde olunursa olunsun, çalışanların yapmak zorunda buldukları görevleri bulunmaktadır. Tüm çalışanlar henüz işe girdikleri andan itibaren belirlenmiş iş tanımları doğrultusunda bilgi ve becerilerini kullanmakta ve bunun karşılığında ekonomik ve sosyal çıkarlar elde etmektedirler. Bu çerçevede kurum içerisinde yer alan çalışanların bireysel performansları yüksekliği veya düşüklüğü örgütsel performansı da aynı oranda etkilemektedir (Aydın vd., 2010: 47). Bu açıdan bakıldığında bir örgütün hedeflerine ulaşabilmesi çalışan personelin sergilediği performans ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla çalışan performansının artırılması bir bütün olarak kurumsal performansın artmasını sağlayacaktır (Kaya ve Kesen, 2014: 107).

2.4. Hipotez Geliştirme

İlgili literatür incelendiğinde etik iklim ve çalışan performansı ilişkisini inceleyen çalışmalara rastlamak mümkündür. Büte (2011), konu ile ilgili yapmış olduğu çalışmada etik iklimin bireysel ve çalışan performansı üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu saptamıştır. Eren ve Hayatoğlu (2011), yapmış oldukları çalışmada etik iklim ile çalışan performansı arasında olumlu bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Korkmazer vd. (2020), yapmış oldukları çalışmada etik iklimin performans üzerinde etkili olduğunu ve dolayısıyla kurum içerisinde etik iklimin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Benzer sonuçlar Kılıç (2019), Erdoğan ve Çelik (2019), Bulut (2012) ve Özel (2017) tarafından yapılan çalışmalarda da ortaya konulmuştur. Bu kapsamda literatür, etik iklimin çalışan performansı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalar ışığında araştırmada ilk olarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H₁: Etik iklim çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

Liyakat, daha önce ifade edildiği üzere yapılacak bir işin ehil kimseler tarafından gerçekleştirilmesidir. Yazın literatüründe etik iklim ile liyakat arasındaki ilişkiyi doğrudan sorgulayan çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Sayılı ve Kızıldağ'a (2007: 231) göre liyakat, temel yönetsel etik ilkelerden biridir. Yönetsel anlamda çalışanların görevlerini belirleyen standartlar doğrultusunda yapmalarını, kendini göreve adanmalarını ve görevi ile ilgili gerekli uzmanlık bilgisine sahip olmaları için yeteneklerini geliştirmelerini sağlayan liyakat (Balkan, 2017: 16), temel bir etik ilke olarak benimsenmek zorundadır. Bir kurumdaki yöneticilerin etik ilkelere bağlı bir şekilde faaliyet göstermesi, liyakat ilkesine işlerlik kazandırmaktadır (Akkaya, 2021: 2). Bu bilgiler doğrultusunda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₂: Etik iklim işe uygunluğu pozitif yönde etkiler.

H₃: Etik iklim liyakatte standartlığı pozitif yönde etkiler.

H₄: Etik iklim liyakatten uzaklaşmayı pozitif yönde etkiler.

H₅: Etik iklim liyakatten ayrılmamayı pozitif yönde etkiler.

Endüstriyel anlamda ilk defa performans ve liyakat değerlendirmesinin 1800'lerin başında İskoçya'da Robert Owen tarafından yapıldığı bilinmektedir (Wilson ve Western, 2000; 384). Bu durum liyakatin çalışan performansı üzerindeki etkisi ile doğrudan ilişkilidir. Zira personelin başarı performansı

ile liyakati arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle liyakat ve performans iç içe geçmiş iki kavramdır (Bulut ve Kulu Bay, 2023: 313). Liyakat, en iyi performansı gösteren ve kalifiyeli olan çalışanların işe alınmasını ve kurumsal yükselmelerin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır (Şahin, 2016: 233). Bu durum iş konusunda yeterliliğin sağlanabilmesi ve yapılması gereken bir iş için gerektirdiği performansın edinilmesini beraberinde getirmektedir. Literatürde liyakatin çalışan performansı üzerinde etkili olduğuna dair bazı çalışmalara rastlamak mümkündür. Durgun (2023: 59), mülakat yöntemi ile yapmış olduğu çalışmada, liyakatin çalışan performansı üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Yine Coco ve Lagravinese, (2014) ve Jones ve Stout (2015), yapmış oldukları çalışmada liyakat ile çalışan performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu bilgiler ışığında aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₆: İşe uygunluk çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

H₇: Liyakatte standartlık çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

H₈: Liyakatten uzaklaşma çalışan performansını negatif yönde etkiler.

H₉: Liyakatten ayrılmama çalışan performansını pozitif yönde etkiler.

Bir kurumdaki başarı, etik ilkelere inanmış liyakatli bireylerin sergilediği üstün performans ile sağlanabilir. Bu durum hem kamu hem de özel sektör kuruluşları açısından geçerlidir. Aksoy vd.'ne (2017: 143) göre, etik sayesinde huzurlu bir iş ortamı sağlanabilmekte ve dolayısıyla başta liyakat ilkesi olmak üzere etik değerlerin kuruma hakim olabileceğini, çalışan motivasyonunda artış sağlanacağını ve çalışan performanslarının artacağını ifade etmişlerdir. Liyakat, hem etik bir ilke hem de bir işin başarılı bir şekilde yapılabilmesi için gerekli olan temel kıstas olarak performans üzerinde doğrudan etkilidir. Liyakatin bulunmadığı bir kurumda etik bir iklimin oluşturulması ve çalışanlardan işin gerektirdiği performansın elde edilmesi mümkün değildir. Bu doğrultuda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁₀: Etik iklimin çalışan performansına etkisinde işe uygunluk aracı etkiye sahiptir.

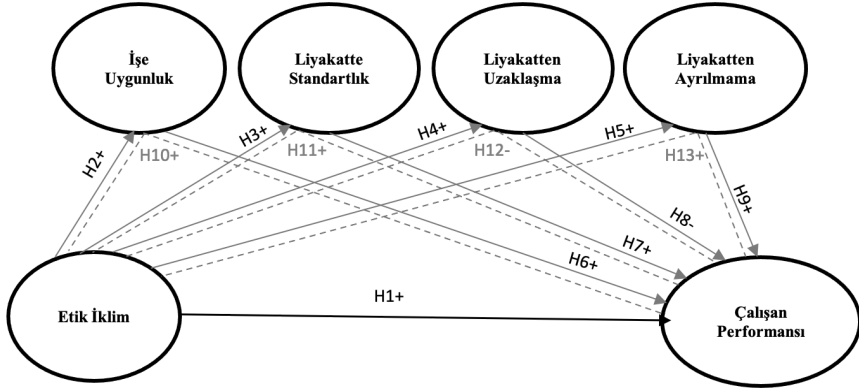
H₁₁: Etik iklimin çalışan performansına etkisinde liyakatte standartlık aracı etkiye sahiptir.

H₁₂: Etik iklimin çalışan performansına etkisinde liyakatten uzaklaşma aracı etkiye sahiptir.

H_{13} : Etik iklimin çalışan performansına etkisinde liyakatten ayrılmama aracı etkiye sahiptir.

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE MODELİ

Araştırmanın amacı çerçevesinde nicel veri analizine dayalı nedensel tarama modeli benimsenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak elde edilen veriler SPSS Paket 25 programına aktarılmıştır. Analiz yapılanmadan önce kayıp değerler ve reverse ifadeler kontrol edilmiş, liyakat ölçeğinin liyakatten uzaklaşma boyutuna yer alan ifadeler yeniden değerler atanmıştır. Daha sonra AMOS 23 yazılımıyla ampirik araştırmalarda değişkenlerin istatistiki bakımdan bir bütün olarak anlamlılığının ölçülmesine olanak sağlayan yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Burada hipotez testinden önce ölçüm modeli oluşturularak ölçüm araçlarının anlamlılığı test edilmektedir. Araştırmada test edilmek istenen model ve hipotezler Şekil 1'de belirtilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.1. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örneklemini Bingöl Üniversitesinde yönetici kadrosunda olmayan idari personel oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde olasılıksız yöntemlerden basit tesadüfi örneklem esas alınmıştır. 2024 Mart itibariyle üniversitenin merkez yerleşkesinde 287 idari personel bulunmaktadır. Bilgisayar ortamında QuestionPro örneklem hesaplama programı ile $n = [DEFF * Np(1-p)] /$

$[(d2/Z21-\alpha/2*(N-1)+p*(1-p))]$ formülasyonu ile %5 standart sapma ve %95 güç aralığında örneklem hesabı yapıldığında örneklem 166 olarak hesaplanmıştır. Buna göre elde edilen 178 kişilik veri örneklemini temsil etmektedir (Krejcie ve Morgan, 1970). Veri toplamak amacıyla anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket formunda katılımcıların demografik bilgileri ile üç ölçüm aracı ifadelerinde yer verilmiştir. Anket formundaki ölçüm araçları için 5'li likert skalası baz alınmıştır.

Etik İklim Ölçeği: Araştırmada katılımcıların etik iklim algısını ölçmek için Mül ve Demirel'in (2018) araştırmasından yararlanılmıştır. Ölçek, 7 ifade ve tek boyutlu bir yapıya sahip olup ölçeğin Cronbach's Alpha (a) değeri .881'dir.

Liyakat Algısı Ölçeği: Katılımcıların liyakat algılarını ölçmek için Kaya (2023) araştırmasındaki ölçüm aracından yararlanılmıştır. Liyakat algısı ölçeği, işe uygunluk (3 ifade $\alpha = .653$), liyakatte standartlık (3 ifade $\alpha = .620$), liyakatten uzaklaşma (4 ifade $\alpha = .594$), liyakatten ayrılmama (5 ifade $\alpha = .868$) şeklinde 4 boyut ve toplam 15 ifadeden oluşmaktadır.

Çalışan Performansı Ölçeği: Performans için Çöl (2008) tarafından Türkçe geçerliliği yapılan ve katılımcıların performanslarına ilişkin kendi algılarını değerlendirdikleri 4 ifadeli ($\alpha = .823$) ölçek kullanılmıştır.

Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine (cinsiyet, yaş, medeni durum ve toplam çalışma süresi) ilişkin 4 adet ifade yer almaktadır. Araştırmaya katılan 178 idari personelin %38.7'si (120 kişi) erkek, %18.7'si (58 kişi) kadındır. Katılımcıların %46.1'i (143 kişi) evli, %11.3'ü bekar, %17.1'i 20-30, %31.9'u 31-40, %6.8'si 41-50 ve %5'i 50-60 yaş aralığındadır. %11.6'sı 1-5, %18.1'i 6-10, %20.6'sı 11-15, %7.1'i 16-20 yıl arası çalışma süresine sahiptir.

3.2. Ölçüm Modeli

Ullman ve Bentler (2012) tarafından belirtilen hipotez testi ve analiz aşamaları araştırma verilerine uygulanmıştır. Tüm ölçüm modelinin genel uyumunu değerlendirmek ve ölçüm modeli parametrelerinin nihai tahmini tespit etmek için yapılan analizde model uygunluğuna bakılmıştır. AMOS 23 programı ile yapılan DFA analizi sonucunda; modelin önerdiği modifikasyonlar yapıldıktan sonra CMIN=391.320; df=283; $\chi^2/df = 1.383$; RMSEA = 0.047; AGFI =

0.821; NFI= 0.876; TLI= 0.956; CFI= 0.914 şeklinde iyi düzeyde kabul edilebilir uyum iyiliği değerleri (Hu ve Bentler, 1999) elde edilmiştir. Ölçüm modelinin önerdiği modifikasyonlara göre liyakatten uzaklaşma boyutunun 1. İfadesinin faktör değeri düşük olduğundan çıkarılmıştır.

Tablo 1. Bileşik Güvenilirlik ve Ortalama Açıklanan Varyans

Değişkenler	Maddeler	Faktör Yükleri		CR	AVE
Liyakatte Standartlık	LS1	.88	.73	.75	.52
	LS2	.65			
	LS3	.58			
İşe Uygunluk	İÜ1	.73	.80	.80	.58
	İÜ2	.76			
	İÜ3	.79			
Liyakatten Uzaklaşma	LU2	.84	.76	.77	.54
	LU3	.86			
	LU4	.87			
Liyakatten Ayrılmama	LA1	.81	.84	.85	.52
	LA2	.82			
	LA3	.71			
	LA4	.62			
	LA5	.63			
Etik İklim	Eİ1	.86	.96	.95	.75
	Eİ2	.94			
	Eİ3	.96			
	Eİ4	.96			
	Eİ5	.83			
	Eİ6	.74			
	Eİ7	.73			
Çalışan Performansı	P1	.72	.87	.87	.62
	P2	.84			
	P3	.82			
	P4	.76			

Faktör yükleri: Standardize Regresyon değerleri verilmiştir. α = Cronbach's Alpha, CR= Bileşik Güvenilirlik **AVE**= Ortalama Açıklanan Varyans

Fornell ve Larcker'in (1981) önerdiği yöntem doğrultusunda ölçek tutarlılığının sağlanması için değişkenlere ilişkin ortalama açıklama varyansının (AVE) ≥ 0.50 ve bileşik güvenilirlik değerinin (CR) ≥ 0.70 olması gerekmektedir. Ölçüm modeline ilişkin yakınsak ve ıraksak değerleri Tablo 1'de sunulmuştur. Buna göre bütün ölçüm boyutlarında CR değerinin 0,70'ten ve AVE değerlerinin de 0,50'den büyük olduğu görülmektedir. Ayrıca bütün CR değerleri AVE değerlerinden yüksek olup Cronbach Alpha

değerlerinin de 0,70'den büyüktür. **Tablo 1'e** bakıldığında ölçeklerin güçlü uyum geçerliliğini sağladığı görülmektedir.

3.2. Korelasyon Analizi

Değişkenlerin birbirleriyle ilişkileri, ortalamalar ve standart hata değerleri **Tablo 2'** de verilmiştir. Korelasyon değerleri Amos 23 yazılımı ile yapılan ölçüm modeli çıktısından alınmıştır.

Tablo 2. Değişkenlerin Birbirleriyle İlişkisi

Değişkenler	STD	X	1	2	3	4	5	6
İşe Uygunluk	.776	3.25	-					
Liyakatte Standartlık	.612	4.16	.14					
Liyakatten Uzaklaşma	1.147	3.32	.35**	.11				
Liyakatten Ayrılmama	.667	4.38	.20**	.33**	.11			
Etik İklim	1.029	3.31	.36**	.17*	.43**	.19*		
Çalışan Performansı	.618	4.20	.19*	.89**	.09	.41**	16*	-

** 0.01 ve * 0.05 düzeyinde anlamlılık

3.3. Aracılık Modeline İlişkin Bulgular

Araştırma hipotezlerimizi test etmek amacıyla A.F. Hayes'in geliştirmiş olduğu "Process Makrosu" kullanılmıştır. Hayes'in 2012 yılında geliştirmiş olduğu "Process "Makrosu" analiz yöntem kısmında belirtildiği gibi aracı değişkenin kullanıldığı model analizlerinde doğrudan ve dolaylı etkileri tespit edebilmektedir. Dolaylı etkilerde önyükleme (Bootstrap aralıkları LLCI ve ULCI) sayıları oluşturabilmektedir. Process'te anlamlılık analizi oranlar değiştirilmediği sürece %95 güven aralığında (CI) ve 5000 önyükleme üzerinden etkiler hesaplanmaktadır. Daha sonra CI'nin LLCI (alt sınır) ve ULCI (üst sınırı) değerleri arası 0 (sıfır) olmadıkça varsayılan ilişkiler anlamlı olarak kabul edilmektedir (Hayes, 2012: 17). Bu kapsamda değişkenlere ilişkin regresyon analizi bulguları **Tablo 3'** teki gibidir.

Tablo 3: Bağımsız Değişkenin Bağımlı ve Aracı Değişkenler Üzerindeki Etkisine İlişkin Bulgular

Model 1	β	SE	t	p	LLCI	ULCI	R2	F
(X)→(Y)	.16	.05	2,179	.031	,009	,188	.03	4,746
Model 2	β	SE	t	p	LLCI	ULCI	R2	F
(X)→(M1)	.66	.04	11.575	.000	.414	,584	.44	133.974
(X)→(M2)	.17	.05	2.203	.029	.010	,187	.03	4.851
(X)→(M3)	.93	.03	33.092	.000	.975	1,098	.86	1095.049
(X)→(M4)	.19	.05	2.572	.011	.029	,221	.04	6.614
Model 3	β	SE	t	p	LLCI	ULCI	R2	F
(X)→(Y)	.02	.06	.245	.807	-.099	.127	.85	189.729
(M1)→(Y)	.06	.03	1.495	.137	-.016	.114		
(M2)→(Y)	.66	.04	14.972	.000	.575	.750		
(M3)→(Y)	-.08	.05	-.885	.377	-.131	.050		
(M4)→(Y)	.32	.04	7.144	.000	.214	.377		

X: Etik İklim, Y: Çalışan Performansı, M1: İşe Uygunluk, M2: Liyakatte Standartlık, M3: Liyakatten Uzaklaşma, M4: Liyakatten Ayrılmama

Model 1'de bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi verilmiştir. Buna göre etik iklim ($\beta=.16$; $p<.01$) çalışan performansını pozitif ve anlamlı etkilemektedir. Etik iklim çalışan performansına etkisinin yaklaşık ($R^2=.03$) %3'ünü açıklamaktadır. Bu sonuca istinaden *Hipotez 1* kabul edilmiştir.

Model 2'de bağımsız değişkenin aracı değişkenler üzerindeki etkileri verilmiştir. Etik iklimin liyakat algısının işe uygunluk ($\beta=.66$; $p<.01$); liyakatte standartlık ($\beta=.17$; $p<.01$); liyakatten uzaklaşma ($\beta=.93$; $p<.01$) ve liyakatten ayrılmama ($\beta=.19$; $p<.01$) boyutlarını pozitif ve anlamlı etkilediği görülmektedir. Bu doğrultuda *Hipotez 2, Hipotez 3, Hipotez 4 ve Hipotez 5* kabul edilmiştir.

Model 3'te bağımsız değişken ve aracı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkileri sunulmuştur. Modele göre aracı değişkenler devreye girdiğinde bağımsız değişkeninin bağımlı değişken üzerindeki etkisi anlamsızlaşmıştır. Yani etik iklimin çalışan performansına etkisi Model 1'de ($\beta=.16$; $p<.01$) anlamlı iken Model 3'te ($\beta=.02$; $p>.01$) anlamlı değildir. Bu durum tam aracılık olduğunu işaret etmektedir. Aracı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerine bakıldığında ise; liyakat algısının işe uygunluk ($\beta=.062$; $p>.01$) ve liyakatten uzaklaşma ($\beta=-.08$; $p>.01$) boyutlarının çalışan performansı üzerinde anlamlı etkilerinin olmadığı, liyakatte standartlık ($\beta=.66$; $p<.01$) ve liyakatten ayrılmama ($\beta=.32$; $p<.01$) boyutlarının ise çalışan performansını pozitif ve anlamlı etkilediği görülmektedir. Etik iklim ile liyakat algısının liyakatte standartlık ve liyakatten ayrılmama boyutlarının çalışan

performansına etkinin ($R^2=.85$) %85'ini açıklamaktadır. Bu sonuçlara Hipotez 6 ve *Hipotez 8* red, Hipotez 7 ve Hipotez 9 ise kabul edilmiştir.

3.4. Liyakat Algısının Aracı Etkisine İlişkin Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler

Yapılan anlamlılık analizlerinden sonra ek olarak doğrudan ve toplam etkiler incelenmiştir. Etik liderliğin çalışan performansı üzerindeki doğrudan etkisi ($b=.014$; $p<.01$) ve toplam etkisi ise ($b=.099$; $p<.01$) değerlerinde pozitif ve anlamlı olduğu görülmektedir. Doğrudan etkilerin anlamlılık ve etki gücünün tespitinden sonra araştırmanın dört aracı değişkeninin bağımsız değişken olan etik iklimin bağımlı değişken olan çalışan performansı etkisini saptamak için aracı modellemenin uzantısı olan “paralel çoklu aracı model analizi” uygulanmıştır (Hayes, 2012: 7). Bunun yanında işe uygunluk, liyakatte standartlık, liyakatten uzaklaşma ve liyakatten ayrılmama boyutlarının aracı rolünün tespit edilmesi için dolaylı etki incelenmiş, ilgili değerler **Tablo 4**'de verilmiştir.

Tablo 4. Doğrudan, Toplam ve Dolaylı Etkiler

Etik İklim (X)→Performans(Y)	Etki (β)	BootSE	BootLLCI	BootULCI	t	p
Toplam Etki	.099	.164	.009	.164	2.179	.031
Doğrudan Etki	.014	.023	-.099	.127	.245	.807
Dolaylı Etki	Etki (β)	BootSE	BootLLCI	BootULCI		
(X)→(M1)→(Y)	.041	.036	-.030	.108		
(X)→(M2)→(Y)	.108	.056	.005	.227		
(X)→(M3)→(Y)	-.070	.068	-.204	.070		
(X)→(M4)→(Y)	.061	.032	.009	.131		

X: Etik İklim, Y: Çalışan Performansı, **M1**: İşe Uygunluk, **M2**: Liyakatte Standartlık, **M3**: Liyakatten Uzaklaşma, **M4**: Liyakatten Ayrılmama

β: Standardize katsayılarıdır

Hayes'e (2012) göre aracılık etkinin olup olmadığını saptamak için dolaylı etkiye bakılmalıdır. Dolaylı etki değerlerine bakıldığında liyakatte standartlık (BootLLCI: **.005** ile BootULCI: **.227**) ve liyakatten ayrılmama (BootLLCI: **.009** ile BootULCI: **.131**) değişkenlerinin bootstrap güven aralıklarının 0 içermemesi aracı etki olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu değişkenlerin modele dahil edilmesiyle bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkinin anlamsızlaşması (Model 3) tam aracı olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlara göre; *Hipotez 10* ve *Hipotez 12* red, *Hipotez 11* ve *Hipotez 13* ise kabul edilmiştir.

4. SONUÇ

Bu araştırmada, kamu kurumlarında etik iklimin çalışan performansına olan etkisinde liyakatin aracı etkisi incelenmiştir. Nicel veri analizine dayanan bu çalışmada, 13 hipotez test edilmiştir. Araştırmada ilk olarak, bağımsız değişken olan etik iklimin, bağımlı değişken olan çalışan performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, çalışanların etik iklim algısının performanslarını olumlu yönde etkilediği ve etik iklimin olumlu olduğu durumlarda performansın arttığı görülmüştür. Bir kurumdaki üst yönetimin etik davranışları teşvik etmesi ve etik dışı davranışları cezalandırması, etik bir çalışma ortamının oluşmasına katkı sağlayabilir. Bu tür bir çalışma ortamının, çalışanların performansını artırması beklenmektedir. Bu sonuç, Büte (2011), Eren ve Hayatoğlu (2011), Bulut (2012), Özel (2017), Erdoğan ve Çelik (2019) ve Kılıç (2019) gibi önceki çalışmalarla uyumludur.

Araştırma kapsamında ikinci olarak etik iklimin (bağımsız değişken) liyakat algısı (aracı değişken) üzerindeki etkisi incelenmiştir. Buradaki analiz sonuçları, etik iklimin liyakat algısını olumlu yönde etkilediğini ve liyakat algısını olumlu yönde arttırdığını göstermektedir. Literatürde, etik iklim ve liyakat arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak, bu bulgunun beklenen bir sonuç olduğu söylenebilir. Bir işin, o işi yapabilecek en uygun nitelikte biri tarafından icra edilmesi, liyakatin temel amacını oluşturur. Dolayısıyla, liyakat algısının olumlu olduğu bir çalışma ortamında, etik normların varlığı beklenir. Etik normların olduğu bir çalışma ortamında bireylerin liyakat algıları da olumlu olabilecektir.

Liyakat algısının çalışan performansı üzerindeki etkisine bakıldığında, liyakatte standartlık ve liyakatten ayrılmama boyutlarının çalışan performansını olumlu yönde etkilediği görülmüştür. *Liyakatte standartlık*, çalışanların performanslarının objektif ve adil bir şekilde değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, çalışanların terfi, atama ve ödüllendirme süreçlerinde belirli ve şeffaf kriterlerin kullanılmasını gerektirir. Çalışanlar, emeklerinin ve başarılarının adil bir şekilde tanındığını ve ödüllendirildiğini gördüklerinde, motivasyonları artar ve performanslarını daha da geliştirmek için çaba gösterirler. *Liyakatten ayrılmama* boyutu ise, liyakat ilkesine sürekli olarak bağlı kalınması ve bu ilkenin tüm organizasyonel süreçlerde tutarlı bir şekilde uygulanması anlamına gelmektedir.

Çalışanlar, kurumlarında liyakat ilkesine uyulduğunu gördükleri takdirde, kuruma bağlılıkları artar ve işlerine daha fazla odaklanırlar. Bu tür bir ortamda, çalışanlar yeteneklerini ve becerilerini en üst düzeyde sergileyebilirler, çünkü adil bir değerlendirme sisteminin varlığı, onların çabalarının karşılığını alacaklarına olan inançlarını pekiştirir. Bu kapsamda, araştırmadaki analiz sonuçları personel atamaları, yükseltmeler ve terfilerde belirli ve açık ölçütlerin varlığının çalışan performansını artırabileceğini işaret etmektedir. Örneğin, terfi süreçlerinde net kriterler ve standartlar belirlendiğinde, çalışanlar bu kriterlere ulaşmak için daha fazla gayret gösterirler. Bu, sadece bireysel performansı artırmakla kalmaz, aynı zamanda organizasyonun genel verimliliğine de katkıda bulunur. Bu bulgular, Şahin (2016) ve Durgun (2023) gibi önceki çalışmalarla da uyumludur.

Araştırmanın temel amacına yönelik olarak yapılan aracılık analizi, etik iklimin çalışan performansına olan etkisinde, liyakat algısının liyakatte standartlık ve liyakatten ayrılmama boyutlarının anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, etik iklim ile çalışan performansı arasındaki ilişkide, liyakatte standartlık ve liyakatten ayrılmamanın aracılık rolü olduğunu ve bu ilişkiyi pozitif yönde güçlendirdiğini göstermektedir. Bir kurumda başarı, etik ilkeleri benimseyen ve liyakat sahibi bireylerin sergilediği üstün performans ile sağlanabilir. Bu durum, hem kamu hem de özel sektör kuruluşları için geçerlidir. Aksoy ve diğerleri (2017: 143) tarafından belirtildiği üzere, etik değerler sayesinde huzurlu bir iş ortamı sağlanabilir ve bu da, özellikle liyakat ilkesinin yanı sıra diğer etik değerlerin kurum içinde hakim olabileceği, çalışan motivasyonunda artış sağlanacağı ve dolayısıyla çalışan performanslarının artacağı anlamına gelir. Liyakat, sadece bir etik ilke değil, aynı zamanda bir işin başarıyla yerine getirilebilmesi için gereken temel ölçüt olarak doğrudan performansı etkiler. Bir kurumda liyakat olmadığı takdirde, etik bir iklimin oluşturulması ve çalışanlardan işin gerektirdiği performansın elde edilmesi mümkün olmayacaktır.

Araştırmanın bulguları, kamu kurumlarında liyakat ve etik iklimin önemini vurgulamaktadır. Bu bulgulara dayanarak, kurumların etik bir iklim oluşturma çabalarını artırmaları ve liyakat ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalmaları önerilmektedir. Böylece, hem çalışan performansının artırılması hem de genel işyeri memnuniyetinin sağlanması mümkün olacaktır. Bu bağlamda, yöneticilerin iş ahlakına uygun davranışlar sergilemeleri, etik davranışları teşvik edip ödüllendirmeleri ve etik dışı davranışlara yaptırım uygulamaları gerekmektedir. Bir kurumda çalışan herkesin

etik tutum ve davranışlar sergilemesi, üst yönetimin bu konudaki yaklaşımıyla şekillenmektedir. Dolayısıyla, etik kültürünün yerleşmesi ve kalıcı olması, öncelikle üst yönetimin etik ve ahlaki davranışlar sergilemesini gerektirir. Diğer yandan, liyakatte standartlık ve liyakatten ayrılmamanın çalışan performansını olumlu yönde artırdığı görülmüştür. Bu bağlamda, yöneticilerin personel seçimi, atama, yükseltme ve terfilerde yeterli ilkesine uygun hareket etmeleri, çalışanların iş tatmini, özdeşleşme, motivasyon ve kurumsal aidiyet gibi pozitif davranışlar sergilemesine olanak sağlayacaktır.

Literatürde, liyakat kavramının nicel araştırmalarda çok sınırlı bir şekilde incelendiği görülmüştür. Bu nedenle, bu çalışmanın liyakat bağlamında mevcut literatüre katkı sunması, literatürdeki boşluğu doldurması ve gelecekteki çalışmalar için önemli bir referans noktası oluşturması beklenmektedir. Bundan dolayı, gelecekteki araştırmalarda liyakat kavramının nicel araştırma yöntemiyle ele alınması kavrama ilişkin alanı zenginleştirecektir. Elde edilen verilerin yalnızca bir kamu sektöründe ve üniversite bazında toplanmış olması, sonuçların vakıf ve özel üniversitelerle farklılık gösterebileceğini göstermektedir. Bundan dolayı, gelecekteki araştırmalarda farklı kamu ve özel sektör kuruluşlarından veri toplanarak değişkenlerin incelenmesi önerilmektedir. Bu nedenle, vakıf üniversiteleri ve özel sektör işletmelerinden veri toplanması önerilmektedir. Araştırmada ele alınan değişkenler, örneklem, ölçekler, uygulanan analiz ve zaman açısından sınırlıdır. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmalarda farklı örneklem ve ölçekler kullanılarak liyakat kavramının iş tatmini, çalışan iyiliği ve psikolojik güçlendirme gibi farklı değişkenlerle incelenebilir. Son olarak, bu araştırmada kullanılan liyakat ölçeğinin bazı boyutlarının anlamlı olmaması ve bu boyutlardaki ifadelerin düşük faktör skorlarına sahip olması, gelecek araştırmalar için yeni bir liyakat ölçeğinin geliştirilmesini önermektedir.

KAYNAKÇA

- AKAR, Filiz (2019). “Üniversitede Akademisyen ve Yönetici Yetenekleri: Yetenek Yönetiminin Uygulanabilirliği Konusunda Bir İnceleme”, **Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 514-541.
- AKGÜNER, Tayfun (2014). **Kamu Personel Yönetimi**, Der Yayınları, İstanbul.
- AKKAYA, Emine (2021). **Algılanan Etiksel İklim İle İşgören Performansı Arasındaki İlişkide Örgütsel Sessizliğin Aracılık Rolü: Uygulamalı Bir Çalışma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- AKSOY, Seval, Oya Erdil ve Alper Ertürk (2017). “Etik İklim: Kavramsal Gelişimi, Bireysel ve Örgütsel Etkileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 133-151.
- AKTAŞ, Kadir (2014). “Etik-Ahlak İlişkisi ve Etiğin Gelişim Süreci”, **Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 22-32.
- ARGON, Türkan (2016). “Öğretmen Görüşlerine Göre İlkokullarda Yöneticilerin Kayırmacılık Davranışları”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 1, ss. 233-250.
- AYDIN, Ahmet Hamdi (2017). **Türk Kamu Yönetimi**, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- AYDIN, Aytaç, Kemal Üçüncü ve Taner Taşdemir (2010). “İşletmelerde Uygulanan Toplam Kalite Yönetimi Çalışmalarının Çalışan Performansı Üzerine Etkileri”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı: 5, ss. 41-62.
- AYTAÇ, Burhan (1990). “Personel Yönetiminde Yeterlik İlkesi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, ss. 91-109.
- BALKAN, Bülent (2017). **Etik Kültürün Kurumlarda Geliştirilmesinde İş Etiği ve Kamu Etiği İlişkisi, Yolsuzluğun Önlenmesi ve Etiğin Teşviki İçin Teknik Destek Projesi Teknik Raporu**, <https://www.etik.gov.tr/media/bc3bpzzh/is-etigi-ve-kamu-etigi-iliskisi-raporu.pdf>
- BOZKURT, Ömer, Turgay Ergun ve Sariye Sezen (2008). **Kamu Yönetimi Sözlüğü**, TODAİE Yayınları, Ankara.
- BULUT, Hayati (2012). **Etik Liderliğin ve Etik İklimin Çalışanların Örgütsel Bağlılığına ve İş Performanslarına Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli

- BULUT, Yakup ve Seda Kulu Bay (2023). “Kamu Kurumlarında Çalışan Personelin Liyakat ve Yetkinliği Üzerine Bir İnceleme: Gaziantep Üniversitesi ve Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Örneği”, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 2-1, ss. 312-327
- BÜTE, Mustafa (2011). “Etik İklim, Örgütsel Güven ve Bireysel Performans Arasındaki İlişki”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 171-192.
- CEVİZCİ, Ahmet (2018), *Etik-Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul.
- COCO, Giuseppe and Raffaele Lagravinese (2014). “Cronyism and Education Performance”, **Economic Modelling**, Vol: 38, pp. 443-450.
- COOPER, Philip, J, Linda P. Brady, Olivia Hidalgo Hardeman, Katherine C. Naff, and J. Steven Ott (1998). **Public Administration for the Twenty-First Century**, Harcourt Brace College Publishers, Fort Worth.
- ÇAMUR, Ömer (2020). “Kamu Yönetiminde Liyakatin Önemi: Adalet Temelinde Bir Değerlendirme”, **Gaziantep University Journal of Social Sciences**, Cilt: 19, Sayı: 2, ss. 459-474.
- ÇAMURCUOĞLU, Gülden (2022). “Meritokrasi”, **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 4, ss. 269-312.
- ÇÖL, Güner (2008). “Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 35-46.
- DEMİRAL, Özge (2018). “İş Örgütlerinin Etik Davranışları ve Liyakate Dayalı Profesyonel Yönetim Sistemleri: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 1, ss. 71-91.
- DEMİRBİLEK, Nesip (2023). “Öğrencilerin Liyakat Kavramına Bakışı”, **Trakya Eğitim Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 1-13.
- DOĞAN, Selen ve Aysun Kır (2018). “Örgütsel Sessizlik, Tükenmişlik Sendromu ve Çalışan Performansı İlişkisi”, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 4, ss. 1-14.
- DURDU, Sevgi (2023). **Duygusal Emek, Çalışan Performansı ve Yaşam Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sağlık Kurumlarında Bir Saha Çalışması**, Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- EMÜL, Eda ve Erkan Turan Demirel (2018). Etik İklim Algısının Hasta Güvenliği Kültürü Üzerine Etkisi: Elazığ Örneği, **Turkish Studies**, Cilt: 13, Sayı: 7, ss. 83-122.
- ERDOĞAN, Pınar ve Adnan Çelik (2019). "Sağlık sektöründe etik iklim oluşturma hemşirelerin performansına etkisi", **Sağlık Akademisyenleri Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 105-113.
- EREN, Selim Said ve Özgür Hayatoğlu (2011). "Etik İklimin Satış Elemanlarının İş Tutumlarına Ve İş Performanslarına Etkisi: İlaç Sektöründe Bir Uygulama", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 110-128.
- EROL, İsmail (2021). "Türkiye'de Okul Yöneticilerinin Belirlenmesinde "Liyakat İlkesi"", **Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 54-64.
- ERUSTA, Murat ve Murat Akdeniz (2016). **Çalışma Hayatında Nepotizm ve Liyakat**, E-Doküman, ss.1- 28, https://docs.google.com/document/d/1uOKkFJ_MP5uwelHmDoLkhJ5CsRs5oGShUceuP_W9n-g/edit (Erişim Tarihi: 01.02.2024).
- ERYILMAZ, Bilal (2015). Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- EŞKİ OĞUZ, Hülya (2010). "İngiliz Kamu Personel Yönetimine Genel Bir Bakış: Kamu Hizmetlerine Giriş, Performans Değerlendirme ve Disipline İlişkin Düzenlemeler", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 78, ss. 129-148.
- FETTAHLIOĞLU, Ömer ve Sevda Demir (2014). "İşletme Yönetiminde Yönetel Pandora: Meritokrasi ve Yetenek Yönetimi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, ss. 175-186.
- FORNELL, Claes and Davit F. Larcker (1981). "Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error: Algebra and Statistics", **Journal Of Marketing Research**, Vol: 18, Issue: 1, pp. 382-388.
- GÖNÜLAÇAR, Şener (2014). "İnsan kaynakları yönetiminde kayırmacılık kuşatması ve liyakatsizlik çıkmazı", https://www.academia.edu/9687458/%C4%B0nsan_Kaynaklar%C4%B1_Y%C3%B6netiminde_Kay%C4%B1rmac%C4%B1lık_Ku%C5%9Fatmas%C4%B1_ve_Liyakatsizlik_%C3%87%C4%B1kmaz%C4%B1

- HATİPOĞLU, Osman Gökhan (2019).“Kamu Yönetiminde Liyakat Dışı Uygulamalar: Kamu Etiği Kuramlarına Göre Bir Değerlendirme”, **Akademik Hassasiyetler**, Cilt: 6, Sayı: 12, ss. 269-290.
- HAYES, Andrew F. (2012). “Process: A Versatile Computational Tool for Observed Variable Mediation, Moderation, and Conditional Process Modeling”, Retrieved from <http://www.afhayes.com/public/process2012.pdf>
- HU, Li-tze and Bentler, Peter M. (1999).“Cutoff Criteria for Fit Indexes in Covariance Structure Analysis: Conventional Criteria Versus New Alternatives”, *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, Vol: 6, Issue: 1, pp. 1-55.
- İRİZ, Rıfat ve Özlem Akgün (2011). “Örgütsel Bağlılığın Çalışan Performansı Üzerine Etkilerini Ölçmeye Yönelik Bir Çalışma”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, ss. 225-250.
- JONES, Robert G. and Tracy Stout (2015). “Policing Nepotism and Cronyism Without Losing the Value of Social Connection”, **Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice**, Vol: 8, Issue: 1, pp. 2-12.
- KANTEN, Selahattin, Mine Esirgemez, Yonca Aydın Hasekioglu, ve Münevver Keçeli (2018). “İş Yaşamının Kalitesinin Sosyal Kaytarma ve İşi Erteleme Davranışı Üzerindeki Etkisinde Etik İklim Algısının Rolü”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 32, ss. 559-576.
- KAYA, Kenan (2023). **Kamu Çalışanlarının Liyakat Algısının Yönetmelik Kademelere Göre Analizi: Bitlis İli Sağlık Kurumları Örneği**. Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bitlis.
- KAYA, Nihat ve Mustafa Kesen (2014). “İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları ve Örgüt Kültürü Tiplerinin Çalışan Performansı Üzerindeki Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma”, **Ekev Akademi Dergisi**, Sayı: 58, ss. 97-122.
- KAYHAN, Necati (2018). “Üniversitelerde Mobbing İle Mücadele ve Kurumsallaşma Sorunları”, **Ombudsman Akademik**, Sayı: 8, ss. 39-58.
- KILIÇ, Mehmet Yaşar (2019). “Okullarda Yöneticinin Sağladığı Etik İklimin, Örgütsel Bağlılık ve Öğretmen Performansına Etkisi”, **Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, ss. 807-836.
- KORKMAZER, Fuat, Mahfure Pirol ve Elif Güneysu (2020). “Hemşirelerin Hastane Etik İklim Algılarının Performansları Üzerine Etkisi”, **Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 163-170.

- ÖZÇELİK, Ercan ve Süreyya Yılmaz (2019). "İstihdam Politikalarında Ehliyet ve Liyakat Unsurlarının Kapsam Derlemesi", **Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 87-100.
- KREJCIE Robert V., ve Morgan Daryle W. (1970). "Determining Sample Size For Research Activities", **Educational and Psychological Measurement**, Cilt: 30, Sayı: 3, 607-610.
- ÖZEL, Agit Ferhat (2017). **Sağlık Çalışanlarının Etik İklim Algısının Örgütsel Güven ve Bireysel Performansa Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- ÖZKUŞÇU Emre ve Neslin İhtiyaroğlu (2021). "Okul Müdürlerinin ve Öğretmenlerin Mobbing Davranışlarına Yönelik Algılarının İncelenmesi", **Erciyes Journal of Education**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 23-50.
- PEKDEMİR, Işıl, Merve Koçoğlu Sazkaya ve Güney Çetin Gürkan (2011). "Özerklik ve Ödüllendirme Algılarının Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde Çalışanın İnovasyona Yönelik Davranışının Aracılık Rolüne Yönelik Bir Araştırma", **İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 2, ss. 332-350.
- RICH, Bruce Louis, Jeffrey A. Lepine and Eean Crawford (2010). "Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance", **Academy of Management Journal**, Vol: 53, Issue: 3, pp. 617-635.
- SAYLI, Halil ve Duygu Kızıldağ (2007). "Yönetmelik Etik ve Yönetmelik Etiğin Oluşmasında İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolünü Belirmeye Yönelik Bir Analiz", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, ss. 231-251.
- ŞAHİN, Bahadır (2016). "Kamu Personel Sisteminde İşe Girme ve Yükselmeye Çağdaş Liyakat Kavramları", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 231-242.
- ŞEHİTOĞLU, Yasin ve Cemal Zehir (2010). "Türk Kamu Kuruluşlarında Çalışan Performansının, Çalışan Sessizliği ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Bağlamında İncelenmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 43, Sayı: 4, ss. 87-110.
- TAKIŞ, Taşkın (2004). "Etik", **Doğu-Batı Düşünce Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 8-9.
- TUNA, Muharrem ve Murat Yeşiltaş (2014). "Etik İklim, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Özdeşleşmenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma", **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 1, ss. 105-117.

- TÜRE YILMAZ, Aysun ve Aytolan Yıldırım (2019). “Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Hemşirelerin Etik İklim Algısı”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 69, ss. 162-176.
- UĞURLU, Ferhat ve Metin Işık (2023). “Etik İklimin Örgütsel Sinizm Üzerindeki Etkisinde Lider Üye Etkileşiminin Aracı Etkisi”, **Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 34-46.
- ULLMAN, Jodie. B. and Peter, M. Bentler (2012). “Structural Equation Modeling”, In J. A. Schinka and W. F. Velicer (Eds.), *Handbook of psychology: Research methods in psychology*, Vol. 2, pp. 607–634). John Wiley & Sons, Inc.
- URAL, Tülin (2003). “İşletme ve Pazarlama Etiği”, Cemal Yükselen (Ed.), *İşletme ve Pazarlama Etiği*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- UZ, Abdullah (2011). “Anayasal bir kavram olarak kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 59-94.
- VİCTOR, Bart Irwin ve John B. Cullen (1988). “The Organizational Bases of Ethical Work Climate”, **Administrative Science Quarterly**, Issue: 33, pp. 101-125.
- WILSON, John P. and Steven Western (2000), “Performance Appraisal: an Obstacle to Training and Development?”, **Journal of European Industrial Training**, Vol: 24, Issue: 7, pp. 384- 390.
- YILDIRIM, Mutlu (2013). “Kamu Yönetiminin Kadim Paradoksu: Nepotizm ve Meritokrasi”, **Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 353-380.
- YILDIZ, Günay (2016). “Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Özel Sayısı**, Cilt: 3, Sayı: 8, ss. 140-180.
- YILMAZ, Arif (2016). “Algılanan Örgütsel Destek Ortamında İş Stresi ve İş Yaşam Kalitesinin İş Performansı Üzerine Etkisinin Araştırılması: İstanbul’da Bulunan Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Aşçılar Üzerine Bir Araştırma”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YILMAZ, Feride ve Ayşehan Çakıcı (2021). “Kamu Çalışanlarının Liyakat Sistemi Algısı”, **Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 375-386.

657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu

YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI İÇ DENETİM MESLEĞİNE NELER KAZANDIRABİLİR? MESLEKİ DEĞİŞİM VE TEKNOLOJİ YÖNETİMİ

What Can Artificial Intelligence Applications Bring to the Internal Audit
Profession? Professional Change and Technology Management

Dr. Hasibe AYSAN* – Dr. Zehra FIRAT**

Geliş Tarihi: 31.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 26.06.2024

Öz

Meslek profesyonelleri bir mesleğin uzmanları olarak, çalıştıkları örgütsel alanın yegâne otoriteleri ve bilgi taşıyıcıları olarak görülmektedir. Bu pozisyon onlara, çalıştıkları alanda hem sorumluluk hem de güç sağlamaktadır. Meslek profesyonellerinin önemli bir kısmı için bu sorumluluk-güç bileşeni korunması gereken mesleki sınırı ifade etmektedir. Teknolojik gelişmeler, diğer başka etkenler ile birlikte meslek profesyonellerinin çalıştıkları alanları ve sınırlarını belirler. Son yılların en önemli teknolojik gelişmelerinden biri olan yapay zekâ uygulamaları da meslek profesyonelleri arasında kullanımı yaygınlaşan uygulamalar arasındadır. Her ne kadar yapay zekâ uygulamalarının bazı meslek profesyonelleri tarafından mesleki otorite alanlarına ve iş güvencelerine bir tehdit olarak görülüyor olsa da bu uygulamaların ve ilgili tüm teknolojik yeniliklerin doğru yönetilmesi halinde meslek profesyonellerinin işlerindeki etkin-

Abstract

Professionals, as experts in a profession, are seen as the sole authorities and knowledge carriers of the organizational field in which they work. This position provides them with both responsibility and power in the field they work. For a significant portion of professionals, this responsibility-power component represents the professional boundary that must be protected. Technological developments, together with other factors, determine the areas and boundaries in which professionals work. Artificial intelligence applications, one of the most important technological developments of recent years, are among the applications that are becoming widespread among professionals. Although artificial intelligence applications are seen by some professional professionals as a threat to their areas of professional authority and job security, it is envisaged that the effectiveness and efficiency in the work of professionals can increase

* Ostim Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, hasibe.aysan@ostimteknik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6485-9824

** Ostim Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, zehra.firat@ostimteknik.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0551-2200

liğin ve verimliliğin artabileceği öngörülmektedir. Bu çalışmada, iç denetim mesleği özelinde yapay zekâ uygulamalarının iç denetçiler için getireceği yenilikler teorik açıdan tartışılmıştır. Buna göre, yapay zekâ uygulamalarının iç denetim meslek profesyonelleri arasında yaygınlaşmasının; iç denetçiler için, yeni yetkinlikler kazanarak, bu araçları kullanma kabiliyetlerini arttırmalarına, analitik olarak sağlam dayanaklara sahip risk tespitlerinde bulunmalarına ve denetçi öngörülerinin üst yönetim tarafından daha ciddiye alınmasına bağlı olarak gerçekleşebileceği görüşüne varılmıştır. Çalışma sonunda teknoloji odaklı yeni nesil iç denetim meslek kavramsal çerçeve önerisi sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Teknoloji Yönetimi, Mesleki Değişim, İç Denetim, İç Denetçi

if these applications and all related technological innovations are managed correctly. In this study, the innovations that artificial intelligence applications will bring to internal auditors, specifically the internal audit profession, are discussed from a theoretical perspective. Accordingly, the spread of artificial intelligence applications among internal audit professionals; It has been concluded that this can be achieved if internal auditors gain new competencies, increase their ability to use these tools, make analytically sound risk determinations, and auditor predictions are taken more seriously by senior management. At the end of the study, a technology-oriented new generation internal audit profession conceptual framework proposal is presented.

Key words: Artificial Intelligence, Technology Management, Professional Change, Internal Audit, Internal Auditor

1. GİRİŞ

Endüstri devriminden bu yana, teknolojik gelişmeler, giderek kısalan zaman dilimleri içerisinde gerçekleşmiştir. Örneğin, su gücü ile yapılan üretimden, mekanikleşme ve buhar makinalarına geçiş arasında yaklaşık olarak yüzyıllık bir zaman var iken, Fordist seri üretimden, bilgi teknolojilerine geçişin elli yıldan daha kısa sürede gerçekleştiği görülmektedir (Dodgson, vd., 2008). Son yıllarda, teknolojik yeniliklerin ortaya çıkışı ile kullanımı ve yaygınlaşması arasında neredeyse bir yıldan az süreler olabilmektedir. Bu yaygınlaşmanın bir örneği olan yapay zekâ uygulamalarının, günümüzde pek çok örgütsel alanda ve meslekte kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla teknolojik gelişmeler ve yapay zekâ uygulamalarının adaptasyonu kurumsal hayatta çeşitli değişikliklere yol açmaktadır. Her ne kadar, bu değişim sürecinin sonuçları henüz gözlemlenememiş olsa dahi, sürecin kendisi araştırmacılara meslek profesyonelleri için getirdiği yenilikler hakkında fikir vermektedir. Yapay zekânın meslek profesyonellerinin, işlerini ellerinden alacağı, ileride pek çok işi robotlar yapacağı için insan gücüne iş hayatında gerek kalmayacağı görüşüne karşın, algoritmaların insan zekâsının

ve öngörüsünün yerine geçemeyeceği, dolayısıyla insan gücüne her daim ihtiyaç duyulacağı görüşü bu değişim sürecinin öne çıkan söylemleri olarak görülmektedir.

Bu çalışmada yapay zekâ uygulamalarının meslek profesyonelleri için getirdiği ve getireceği yenilikler, spesifik bir meslek grubunu oluşturan iç denetçiler özelinde incelenmiştir. İç denetim mesleği, örgütlerin üst yönetimlerine tavsiyeler sunmaları ve kritik kararlara etki edebilmeleri yönleri ile oldukça önemli bir meslek grubudur. Ayrıca, güvenilir olmaları, risk analizi ve öngörü kabiliyetlerinin de yüksek olması beklenir. Tam bu noktalarda, yeni algoritmalar, yapay zekâ adı altında bu meslek profesyonelleri için yaptıkları işi geliştiren birer enstrüman olabileceği gibi, halihazırda yapıyor oldukları bazı işleri düşük hata payı ile hızlandırabilen birer aktör gibi de görünmektedir. Meslek profesyonellerinin yaşıyor oldukları bu değişim sürecinin, alanlarını nasıl etkileyeceği, ne tür kazanımlar ve fırsatların var olduğu bu çalışmada kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Takip eden bölümlerde, önce meslek profesyonelleri ile ilgili örgüt yazını ve değişime olan tepkileri ile teknoloji ile olan ilişkileri anlatılmıştır. Akabinde, yapay zekâ uygulamaları hakkında bilgi verilerek, çalışmanın konusu olan meslek grubu, iç denetim mesleği anlatılmıştır. İç denetçilerin, hâlihazırda kullandığı ya da kullanabileceği yapay zekâ uygulamalarının anlatılmasından sonra, çalışma kavramsal bulguların tartışılması ve iç denetim mesleği için yeni bir mesleki çerçeve önerisi ile tamamlanmıştır. Çalışmanın yönetsel olarak kuramsal bir çalışma olduğu söylenebilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Meslekler ve meslek profesyonelleri ile teknoloji arasındaki ilişki, günümüzde giderek artan bir öneme sahiptir. Teknolojinin hızlı gelişimi, mesleklerin yapısını, iş yapış şekillerini ve profesyonel becerileri önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla, meslekler ve meslek profesyonelleri ile teknoloji arasındaki ilişkinin dinamik ve çok boyutlu olduğunu söylemek mümkündür. Teknoloji, mesleki pratikleri yeniden şekillendirirken, profesyonellerin de bu değişime uyum sağlaması ve sürekli olarak kendilerini geliştirmesi gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümünde meslek ve meslek profesyonelleri ile teknoloji ilişkisinin anlaşılmasına yönelik olarak ulusal ve uluslararası literatürde incelenen akademik çalışmalara yer verilmiştir.

Meslekler ve meslek profesyonelleri yıllardan beri modern toplumların temel yapı taşları olarak kabul edilmektedir. Yönetim ve örgüt bilimlerindeki

çalışmalarda da meslekleri ve bu mesleklerin profesyonellerini farklı açılardan ele almış pek çok araştırma ile bu önemleri vurgulanmıştır (Abbott, 1988; Scott, 2008; Muzio, vd., 2013, Goto, 2022). Örneğin, Scott (2008: 219) çalışmasında meslek profesyonellerini örgütsel alanlarda değişim ve gelişimin en önde gelen kurumsal ajanları olarak adlandırmıştır. Benzer şekilde Suddaby ve Viale (2011: 424) mesleklerin ve mesleki örgütlerin güçlü etkisine işaret ettikleri çalışmalarında, bu aktörleri derin sosyal değişimin tetikleyicileri olarak nitelendirmişlerdir.

Meslek profesyonelleri ve meslekler ile ilgili literatür incelendiğinde, bu konudaki çalışmaların, 1988 yılında Abbott tarafından yazılan 'Mesleklerin Sistematiği' adlı kitap ve bu çalışmadaki tanımlar esas alınarak başladığı görülmektedir. Bu detaylı öncül çalışmada, Abbott (1998), mesleği bir uzmanlık alanı olarak tanımlayan detayların ve farklılıkların bulunduğunu, bu farklılıkların en çok bilgi kaynaklarından ve bağlantılı olarak alınan eğitimlerden edinildiğini belirtir. Bilgi, bir mesleğin üyelerini uzman yani profesyonel yapan, ona bu sayede güç veren ve onu toplumun diğer üyelerinden ayırt eden bir unsurdur. Güç ilişkileri sadece bilgi ile sınırlı olmayıp, sosyal çevredeki başka boyutlar ile örneğin kültür ile de yakından ilişkilidir. Sonuç olarak, meslek profesyonelleri, mesleği oluşturan sınırlarını, yani hakimiyet alanlarını belirler ve bu alanları savunurlar.

Daha güncel bir çalışmada, profesyonellik, toplumdan, normlardan, dünya görüşlerinden ve değerlerden beslenen, bireyin bir meslek grubunun yetkin ve tanınmış bir üyesi olarak kabul edilebilmesi için o meslek grubunda neyin uygun ve gerekli olduğunu belirleyen bir söylemdir, şeklinde tanımlanmıştır (Maestriperi, 2019). Bu profesyonellik tanımı esasen şu anlama gelmektedir, mesleki değerler ve daha geniş söylemsel konuların bir kombinasyonu, meslek profesyonellerinin günlük çalışmalarını nasıl şekillendirdiklerini ve örgütsel alanlar içerisinde nasıl hareket ettiklerini, ilişkileri, yetki ve yükümlülüklerini belirler (Collins ve Butler 2019: 4). Hem öncül hem de daha güncel çalışmalarda yazında vurgulanan konular, meslek profesyonellerinin yetki ve sorumluluk sınırlarını korumaları üzerine yaşanan süreçler ile örgütsel alanlarda sebep oldukları değişim süreçleri üzerinde toplanıyor görünmektedir (Brock, vd., 2014; Haug, 2013, Noordegraaf, 2015; Wilhoit & Kisselburgh, 2015). Örneğin Suddaby ve Viale (2011) çalışmalarında, meslek profesyonellerinin sınırlarını sürekli savunma ya da genişletme içinde olduklarından bahseder. Meslek profesyonellerinin bu tür eylemlerini profesyonel

proje olarak tanımlayan yazarlar, bu eylemlerin örgütsel alanlarda, işyerlerinde, devlet ya da özel sektör aktörlerinin şahitliği ile yaşandığını, dolayısıyla bağlamın önemini vurgularlar (Suddaby & Viale, 2011). Değişim ve etkileşim yaratan, profesyonel projeleriyeniden tanımlayan Muzio ve diğerleri (2013) ise, meslek profesyonellerin uzmanlıkları için yeni alanlar yarattıklarını ya da açtıklarını ve alan düzeyinde kurumsal değişime yol açabildiklerini anlatırlar.

Dolayısıyla, şu ana kadar yapılan birçok akademik araştırma öncelikle, farklı mesleklerin üstünlük için nasıl rekabet ettiği, belirli bir çalışma alanında kimin hukuken yetkili olduğu ve anlaşmazlıklar ile bunların nasıl çözüme kavuşturulduğu gibi konulara odaklanmıştır (Shafer, vd., 2002; Adams, 2007).

Çatışma ve güç mücadelelerinin çözümünde neredeyse Abbott'tan beri yazında keşfedilen ve önerilen uygulamalar ve olasılıklar benzerdir. Abbott'a (1988:69) göre meslekler arasındaki çatışma genellikle iki yoldan biriyle çözülür: (1) bir mesleğin baskın hale gelmesi ve diğerlerini ikincilleştirmesi veya (2) yargı yetkisinin göreve veya müşteriye göre bölünmesi ve rakip meslekler arasında paylaştırılması veya bazen kesin olarak bölünmeden paylaşılması. İki veya daha fazla mesleğin yetki alanları örtüştüğünde bazen başka sonuçlar da ortaya çıkabilir. Örneğin, Abbott (1988:95) benzer işleri yapan farklı meslek mensuplarının kendi bağımsız meslek gruplarını oluşturmak üzere birbirlerinden ayrıldıkları bir örgütsel formdan söz etmektedir. Benzer şekilde, ayrı gruplar tek bir birleşik grup oluşturmak üzere "birleşebilir". Ancak birleşme farklı mesleki mirasların ve görevlerin birleşik bir bilişsel ve sosyal yapıyı engellenmesinden dolayı nadiren işe yarar görünmektedir. Adams (2007) tarafından ise, meslek profesyonellerini sadece çatışma senaryoları ile değil, iş birliği açısından da ele almak araştırmacılara önerilmiştir.

Bir mesleğin iç dinamikleri o mesleğin evrimini anlamada oldukça önemli olabilir. Ayrıca bağlamsal faktörler de mesleklerin ve bunları icra eden meslek profesyonellerinin anlatılmasında oldukça önemli role sahiptir. Yazında meslek profesyonellerini etkileyen sosyal güçler, teknoloji, yasalar ve politikalar, ülke coğrafyası olarak sıralanmıştır (Abbott, 1988; Brock, vd., 2014). Bu sosyal güçler arasından en fazla değişim içinde olan ve son yıllarda yazında da yer bulanlardan birisi teknolojidir. Daha 1980'lerde Andrew Abbott, teknoloji ilerledikçe yapay zekâ ve algoritmik çözümlerin bir gün insanların birçok mesleki görevinin yerini alabileceğini ve mesleki yetki alanlarının önemli ölçüde etkilenebileceğini

öngörmüştür (Abbott 1988: 182-184). Gerçekten de yeni teknolojilerle başa çıkmak mesleki hayatta kalma açısından kritik bir konu olarak görülebilir çünkü ani teknolojik değişiklikler bir mesleğin kurumsal düzenlemelerini bozabilir, yetki ve sorumluluk alanlarını yeniden tanımlayabilir (Hasselbalch, 2016: 63). Araştırmacılara göre, yapay zekâ dahil olmak üzere dijital teknolojinin, mesleklerde ve mesleki uygulamalarda dramatik değişikliklere yol açması muhtemeldir (Sako, vd., 2022). Ancak bu dönüşümün sosyo-ekonomik süreci tam olarak anlayamamıştır.

Teknoloji yalnızca bir mesleğin iç dinamiklerini ve meslekler arası ilişkileri etkileyen bir dış güç olmayıp, yeni mesleklerin ortaya çıkmasına da neden olabilir. Örneğin, Kronblad ve Jensen (2023) hukuk alanında yaptıkları çalışmalarında, teknolojinin bu meslek içinde yeni bir kimliğin oluşturmasını nasıl kolaylaştırdığı anlatmışlardır. Buna göre, hukuk teknolojisi avukatları olarak adlandırdıkları yeni bir kimliğin içinde, kendilerini geleneksel hukukçular ile özdeşleştirmek yerine, daha geniş anlamda hukuk profesyonelleri olarak gören bu kişilerin, sosyal ve maddi niteliklerini, uzmanlık alanları ve işleri için nasıl kullandıkları anlatılmıştır. Teknolojinin ve teknolojik uygulamaların meslek profesyonellerine kazandırdıkları yetiler, bazen bu çalışmadaki gibi kimlik inşası üzerinden yerleşik mesleki kimliklerin değişmesi şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Öte yandan, teknolojinin meslek profesyonelleri üzerindeki etkisi her zaman kabullenme ve içselleştirme şeklinde olmamaktadır. Esasen pek çoğu için, yenilik ve teknoloji ilk etapta bir tehdit olarak görünmektedir. Walter ve Lopez (2008) çalışmalarında hekimler tarafından etkin kullanılması haline verimli sonuç verecek olan klinik bilgi teknolojisinin (BT), başlangıçta hekimler tarafından mesleki özerkliğe yönelik bir tehdit olarak algılandığını gözlemlemişlerdir. Öyle ki BT'nin algılanan faydasından ziyade, kullanma niyeti üzerindeki tehdit algısının, kabullenme sürecinde doğrudan ve olumsuz bir etkisi olduğu bulunmuştur (Walter & Lopez, 2008).

Birçok çalışmaya göre, dijital teknolojinin yükselişi hizmet sunumunu, müşteri ilişkilerini ve meslekler için kariyer olanaklarını önemli ölçüde etkileyebilir (Smets, vd., 2017). Özellikle yapay zekâ ile çok çeşitli mesleki görevlerde bulunan insanlar için süreçlerin ya da görevlerin otomatikleşmesi ve değişmesi kaçınılmaz gibi görünmektedir (Armour ve Sako 2020). Yeni bir teknoloji benimsendiğinde,

profesyoneller sıklıkla profesyonelliklerini yeniden yapılandırmak zorunda kalırlar ve meslek alanındaki pek çok rol de değişir, yeniden tanımlanır (Goto, 2021). Öte yandan belirli bazı teknolojik uygulamaların bir mesleği nasıl dönüştürdüğüne ilişkin yapılmış görgül ve kuramsal çalışmalar oldukça azdır. Var olan çalışmalar ise ya belirli meslek gruplarına odaklanmış (sağlık ve hukuk alanı gibi) (Ackroyd, 1996; Noordegraaf, 2015; Sako, vd., 2022), ve konuyu daha çok alanın savunulması, olası çatışmalar ve bunların çözümleri için izlenen yollar ya da kurumsal mantık çatışmaları şeklinde ele almıştır (Hodgson, vd., 2015; Kronblad, 2020; Kruskopf, vd., 2020). Dolayısıyla, teknolojinin oluşturabileceği olası fırsatları, özellikle bazı meslekler için, ele alan çalışmalara yazında ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın konusu olan, yapay zekâ uygulamalarının belirli bir meseleye kazandıracakları sorusuna cevap bulabilmek için, yapay zekâ kavramının da anlaşılması gerekmektedir.

3. YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI

Bilgisayarların esnek rasyonel kararlar alabilme yeteneğine odaklanan, genellikle öngörülemeyen çevresel koşullara dahi uyumlanabilen bilgi işlem yaklaşımları olarak tanımlanan yapay zekâ uygulamalarının kolları arasında doğal dil işleme, makine öğrenmesi, akıllı etmenler ve rasyonel karar verme gibi pek çok farklı uygulamanın mevcut olduğunu görebilmekteyiz (Cox, 2022). Yazında yapay zekâ uygulamalarının birbirine bağlı teknolojiler olarak 6 temel çeşitte tanımlayabildiği söylenebilir (Cox, 2022). Bunlar şu şekilde sıralanabilir: (1) iş analitiği ve veri bilimi, (2) dil işleme teknolojileri, konuşma tanıma ve metinden konuşmaya geçiş sağlayan uygulamalar, (3) makine öğrenimi, derin öğrenme ve sinir ağları; (4) makine muhakemesi, karar verme mekanizmaları ve ilgili algoritmaları; (5) bilgisayar bakış açısı ve görüü, (6) robotlar, sensörler ve diğer algılayıcılar (Cox, 2022).

Yapay zekâ uygulamalarının gelişimini anlamak için teknolojik evrimi incelemek önemlidir. Teknoloji, 1700'lerin sonlarından itibaren başlayan bir dizi gelişimle ilerlemiştir. Buhar gücüyle demiryollarının yükselişi, ticaret ve iş yapma biçimlerini değiştirmiştir. Henry Ford'un montaj hattı, seri üretimi başlatırken, 1990'larda bilgisayar ve yazılımın gelişimiyle bilgi ve iletişim teknolojileri dalgası başlamıştır. 2000'ler, sosyal sorumlulukla beslenen yenilikçi süreçlerin başladığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte, çevreci teknolojilerin yaygınlaştığı, uzay ve biyoteknoloji gibi alanlarda insanlığa fayda sağlayan çalışmaların arttığı görüldü.

Bu dönem boyunca çalışma biçimleri, üretim mekanizmaları ve ilişkiler de büyük değişim geçirdi (Dodgson, vd., 2008).

Öte yandan, pek çok çalışmaya göre iş-insan ilişkisi, yapay zekâ kullanımı ile, yani Endüstri 4.0 ismi ile alınan ve robotların insanlar ile birlikte çalışmaya başladığı dönemde çok daha temelden ve derin olarak değişmiştir (Arıcıoğlu, vd., 2020; Güdek, 2023; Sowa, vd., 2021). Günümüzde, robotların, yazılım ve algoritma altyapılı akıllı tasarımlar ile geliştirilmiş olan pek çok uygulamanın, farklı sektörlerde insanlar ile birlikte, ya da onların yerine çalıştığını görebilmekteyiz. Örneğin, dünyaca ünlü Chatgpt uygulaması ile kısa sürede veri kaynaklarını tarayıp bilgiye ulaşma, yapay zekâ ile seslendirme teknolojilerini kullanarak ses kaydı yapma ve bilgiyi paylaşma ya da video geliştirme uygulamaları ile yüksek kaliteli video çekme ve yayınlama yetisine sahibiz. Dünyanın bazı ülkelerinde hukuki süreçlerin kısaltılması ve etkinliğinin artırılması için karar verme mekanizmalarının yapay zekâ uygulamalarına bırakıldığı (Scherer, 2019), bazı yerlerinde ve ülkemizde de tarım faaliyetlerinin icrasında çiftçilere insansız hava araçlarının yardım ettiği (Arıcıoğlu, vd., 2020), küresel ölçekte taşımacılık ve lojistik ile tedarik zinciri kontrolünde, dış ticaret işlemlerinin hızlanmasında ve etkinliğinde akıllı sistemlerin kullanıldığını görülmektedir (Boute & Udenio, 2022).

Her ne kadar yapay zekâ uygulamalarının kullanımı, iş ve iş yapma biçimlerini, meslekleri ve örgütleri, etkinlik ve zaman kullanımı açısından geliştiriyor olsa da nihai etkileri, özellikle meslek profesyonelleri arasında yapay zekanın mesleki roller üzerindeki etkisi endişe verici bir biçimde takip ediliyor görünmektedir (Tredinnick, 2017). Bu görüşü ilk dile getirenlerden biri olan, dünyaca ünlü fizikçi Stephen Hawking, The Guardian'daki yazısında (2016), yapay zekanın yükselişi ile birlikte iş sistemlerinde yaşanacak bir 'yıkım' dan bahsetmekte hatta bu sürecin orta sınıfı tamamen etkisi altına alacağını ve ileri de sadece çevreye duyarlı, yaratıcı ve denetleyici profesyonel rollerin insanların elinde kalacağını iddia etmiştir (Hawking, 2016). Her ne kadar yapay zekanın profesyonel işler üzerindeki etkisine ilişkin endişeler yeni olmayıp, bilgisayarların ilk kullanıldığı dönemlere kadar uzanıyor olsa da (Tredinnick, 2017), tahminler ve rakamlar ile konunun son yıllarda daha fazla dile getirilmeye başlandığı da bir gerçektir (Knapton, 2016).

Abbott'un (1988) ve takip eden diğer araştırmacıların da söylediği gibi yeni uygulamalar meslek profesyonellerinin yeni beceriler kazanmasını gerektirir. Profesyonellerin, mesleki uzmanlık alanları ile ilgili yapay zekâ uygulamalarını ve bu alandaki gelişmeleri takip etmeleri, uygulamaları, kullanılabilir ve kontrol edebilir olmaları çok önemlidir. İnsanların robotlar ile çalışma biçimleri, Sowa ve diğerleri (2021: 136)'ne göre dört farklı şekilde olabilmektedir: (1) Birbirinden ayrı olarak, rekabet eder ya da ayrı çalışabilirler, (2) birbirlerine bağlı ancak temelde farklı işleri yaparak çalışabilirler, (3) birbirlerine bağımlı olarak çalışabilirler ya da (4) melez çalışma biçiminde, zaman zaman birbirlerinin yerini alarak çalışabilirler. Diğer bir deyişle, robotların insanların yerini alıyor olduğu söylemi, esasen gerçekçi olmayıp iş yapış biçimleri çeşitlendirilecek şekilde dizayn edilebilir. Endüstri 5.0 hareketinin de bu reaksiyondan çıktığı, insan merkezli, dayanıklı ve sürdürülebilir, insanlar ile makinelerin (esasen robotların ve arkalarındaki algoritmaların) rekabet halinde değil, iş birliği için de olduğu iş modelleri ve mesleki profesyonellik alanlarının tanımlanmasını önerdiği görülmektedir (Güdek, 2023). Bir sonraki bölümde, bu iş birliğinin mümkün olduğu bir profesyonel alana örnek olarak, iç denetim mesleği anlatılacaktır.

4. İÇ DENETİM MESLEĞİ

İç denetim faaliyeti organizasyon içerisindeki kontrollerin etkinliğini ölçmeyi ve bu kontrolleri değerlendirmeyi amaçlar. Bu açıdan iç denetim kritik bir yönetim kontrol aracıdır (Güredin, 1994: 15). İç denetim, diğer denetim türlerinden farklı olarak işletmelerde yönetim adına yapılan bir denetim faaliyetidir ve işletme içerisinde iç denetçiler yönetim adına çeşitli denetim faaliyetlerinde bulunmaktadır (Bozkurt, 2010). Bu denetim faaliyetleri, uygunluk denetimi ilgili yasal mevzuata ve kurumsal düzenlemelere dair uygunluğun denetimidir (Kaval, 2003) ya da mali sistem ve tabloların güvenilirliğinin sağlanması ile ilgili kontroller, yani mali denetim şeklinde gerçekleştirilmektedir (Karacan ve Uygun, 2016). Sistem denetiminde ise, birim veya süreçle ilgili iç kontrol sisteminin tamamına bakılırken, performans denetiminde faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesine yönelik kontroller yapılmaktadır (Erdoğan, 2005). Bilgi Teknolojileri (BT) denetimi; kurumsal amaçlara ve kontrol hedeflerine ulaşılmaya yönelik olarak bilgi sistemlerinin ve kontrollerinin yeterliliğine dair yapılan denetimdir.

Bilişim teknolojileri alanındaki karşı konulamaz, hızlı gelişmeler iç denetim alanına da paralel şekilde yansımış ve yeni bir alt uzmanlık alanı olarak ortaya çıkmıştır. BT denetimi, tüm BT süreçlerinin ve bir şirketin bilgilerini işleyen ve saklayan sistemlerin değerlendirilmesi ve araştırılması anlamına gelir. Finansal veriler, müşteri verileri ve çalışanların kişisel verileri gibi kritik verileri içerir ve aynı zamanda kurumun verimliliği, etkililiği, etkinliği desteklemek amacıyla BT kullanımının değerlendirilmesini de gerektirebilir (Carlin ve Gallegos, 2007). BT denetim sürecinde veri hacminin ve işleme süresinin oldukça yüksek olması, BT denetimi için zorluk oluşturmaktadır. Denetçiler ancak ileri veri işleme ve analiz teknolojileri kullanılarak bu zorlukları aşabilirler. Bu noktada yapay zekâ gibi yeni teknolojiler gereken zaman ve maliyetlerin azaltılması ve verimliliğin, etkinliğin ve kalitenin artırılması hususunda BT denetçilerine fayda sağlayabilir (Tanrıverdi ve Taşkın, 2023). Mesleğin profesyonelleşmesi için Bilgi Sistemleri Denetim ve Kontrol Derneği (ISACA), küresel ağdaki akademisyenler ve uygulayıcılardan fikir toplayarak BT yönetimi, denetimleri ve risk alanları için bir çerçeve oluşturmuştur. Türkiye’de BT denetimi için mevcut regülasyonlar İDKK tarafından BT Denetimi Rehberinde hazırlanmış daha sonra bu rehber Dijital Dönüşüm Ofisi tarafından hazırlanan Bilgi ve İletişim Güvenliği Denetim Rehberine yerini bırakmıştır.

İç Denetçiler için, Uluslararası İç Denetim Enstitüsü (IIA) tarafından etkinlik çerçevesine göre, kamu iç denetçileri için ise İç Denetçilerin Çalışma usul ve esasları hakkında yönetmeliğine göre sertifika derecesine uygun görevlendirme yapılmaktadır. İç denetimin faaliyetinin kurumlara katkısı iki tür faaliyet üzerinden gerçekleşmektedir. Biri kurumsal süreçlere dair makul bir çerçevede güvence sağlamak diğeri de gözlemci ve yön verici olarak konumlandığı danışmanlık faaliyetleridir (Özbek, 2016). Güvenilir bir danışmanın, paydaşlarca kurum hedeflerine ulaşılmasında kritik öneme sahip bir kaynak olarak algılanması; iş zekâsı, teknik uzmanlık ve ilişki becerilerinin tamamına sahip olmasına bağlıdır.

TİDE (Türkiye İç Denetim Enstitüsü)’nin 2017 yılında güncellediği İç Denetim tanımına göre iç denetim, bir kurumun faaliyetlerini geliştirmek ve onlara değer katmak amacını güden bağımsız ve objektif bir güvence ve danışmanlık faaliyetidir. İç denetim, kurumun risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmek ve geliştirmek amacına yönelik sistemli ve disiplinli bir yaklaşım getirerek kurumun amaçlarına ulaşmasına yardımcı olur (TİDE, 2017). İç denetimin amacı; kurumun stratejik hedeflerine ulaşması, mali

ve operasyonel bilgilerin güvenilirliği ve doğruluğu, faaliyetlerin ve programların etkinlik ve verimliliği, varlıkların korunması, kanun, düzenleme, politika, prosedür ve sözleşmelere uyum olarak sıralanabilir (Aslan, 2010).

Günümüzde iç denetimin; temel amaçlarının yanına, işletmelerde güçlü bir kurumsal yönetim sisteminin oluşturulması ve sürdürülmesi, bugünün yeteneklerini ve yönetim dinamiklerinin ortaya çıkarılması, geleceğe yönelik yönetsel öngörülerde bulunulması ve yeni ya da bilinmeyen yönetsel risklere karşı proaktif önlemlerin alınması şeklindeki farklı amaçlar eklenmiştir. Bu yeni amaçların karşılanması, iç denetçilerin yetkinliklerini geliştirmelerine ve yeni teknolojilerle donanımlarını arttırmalarına bağlıdır. İç denetim mesleği günümüzde, teknolojinin gereksinimlerinden maksimum şekilde yararlanarak organizasyonun hedeflerine engel teşkil edebilecek riskleri belirlemek, gerekli önlemleri almak ya da fırsatları görerek yönetime öneriler sunmak faaliyetlerinden oluşan karmaşık bir görev haline gelmiştir (Sabuncu, 2018).

Pricewaterhousecoopers (PwC)'nin 2018 yılı İç Denetim Meslek Profesyonelleri Çalışmasında işletme yöneticilerinin iç denetim mesleğinden ve iç denetçilerden beklentileri, proaktif bir şekilde inovasyon sürecine katılmaları, hızlı bir şekilde yeni teknoloji fırsatlarını yakalamaları aynı zamanda riskleri önceden algılamaları ve yönetmeleri şeklinde yer almaktadır. Türkiye'de iç denetim konusunda en önemli kuruluşlardan biri olan Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE) tarafından 21-22 Ekim 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen XXIII. Uluslararası Türkiye İç Denetim Kongresinde de "Günümüz Dünyasında Değişimin Öncüsü Olmak" temasıyla iç denetimdeki bu değişim ve dönüşüm ihtiyacına vurgu yapılmış ve küresel değişim şartlarının gerektirdiği yeni yetkinliklerin, iç denetçilere kazandırılmasının önemi üzerinde durulmuştur (Bircan, 2020).

IIA (Uluslararası İç Denetim Enstitüsü)'nin UMUÇ (Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi)'indeki 1230-Sürekli Meslekî Gelişim Standardında belirtildiği şekilde; iç denetimin etkinliğinin sağlanması adına iç deneticilerin değişen koşullara ayak uydurmak için sürekli kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. İlgili sertifika alımları, sürekli eğitim saatleri, kurum faaliyet alanına uygun uzmanlık eğitimleri iç denetçilerin gelişimlerine yardımcı olur. Buna göre, iç denetimin değer yaratma fonksiyonunun öne çıkmasıyla beraber, denetçilerin yeni beceriler edinmeleri gerekliliği de ortaya çıkmıştır (Tektüfekçi, 2008).

Günümüzde dijitalleşme sürecinde en yüksek faydayı, iş süreçlerini iyileştirmek için teknolojik araçları kullanmayı başarabilen organizasyonlar yakalayabilmektedir. İç denetim mesleği bakımından da bu süreç aynıdır. Birçok denetim profesyoneli; inovasyonu sağlamak ve muhasebe alanındaki en güncel teknoloji araçlarını kullanmak için çok miktarda yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veriyi kullanarak finansal ve finansal olmayan performans değerlendirmesi yapılan denetim sürecinde, özellikle veri analitiği ve yapay zekâ uygulamaları kullanılmaktadır (Kokina ve Davenport, 2017: 119). Dijitalleşme ile birlikte bilginin hızlı şekilde paylaşımı, denetlenmesi gereken büyük bir veriyi ortaya çıkarmış; siber riskleri ve dijital suçları yaygınlaştırmıştır. Böylece iç denetçilerin görev ve sorumluluklarının kapsamı da genişlemiş, siber riskler ve dijital suçlar odak noktaları haline gelmiştir. Bu durum iç denetçilerin sürekli olarak gelişen ve değişen teknolojiyi kullanabilen, dijital süreçlere hâkim olan yetkinlik ve yeterliliklere sahip olmalarını gerektirmektedir (PwC, 2018).

5. İÇ DENETİM MESLEĞİNİN, YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARINDAKİ ROLÜNE İLİŞKİN GENEL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu bölümü; iç denetim mesleğinin yapay zekâ konusundaki rolünün anlaşılması ve iç denetçilere yönelik bir uygulama çerçevesi sunulmasına yöneliktir.

Yapay zekâ, daha önceki bölümlerde de anlatıldığı üzere, makineleri “akıllı” kılan teknolojileri ifade etmekte kullanılan bir terimdir. Bu bağlamda makine öğrenmesi; öğrenme becerisine sahip farklı algoritmalar geliştirebilen bir teknolojidir. Makine öğrenmesi dışında; derin öğrenme, görüntü tanıma, doğal-dil işleme, bilişsel hesaplama, zekâ yükseltme, bilişsel artırım, makine artırımı zekâ ve artırılmış zekâ gibi daha birçok başka terim bu kapsamda kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında yapay zekâ terimi; belirtilen kavramların tümünü kapsamaktadır.

Yazında ve pratikte bilinen birçok faydasına rağmen, IBM Küresel Yapay zekâ Benimseme Endeksine göre, yapay zekâ ile uğraşan her beş firmadan biri şu zorluklarla baş etmek durumunda kalmıştır; veri güvenliğinin sağlanması, veri yönetiminin sağlanması, benzeşmeyen veri kaynaklarının ve formatlarının yönetilmesi, verilerin tüm bulutlarda entegre edilmesi (IBM, 2022). Bütün bu ve benzeri zorluklar firmaları çeşitli risklere maruz bırakabilmektedir. IIA'nın yapay zekâ ve bağlantılı yönetim sistemleri ile ilgili olarak, şeffaflığın olmaması, bilgi

güvenliği, yasal uyum, tedarikçi bağımlılığı, istihdam kayıpları, düzenleyici riskleri, çevreyle ilgili hususlar ve yatırım kararlarına dair birçok risk faktörü belirlediğini de görmekteyiz (IIA, 2023). Yapay zekâ uygulamaları ile ilgili değerli güvence ve iç görüler sunabilmek için, iç denetçilerin fırsat ve riskleri anlamaları büyük önem arz etmektedir. Bunun yanında yapay zekâ ne kadar çok yenilik ve değişikliğe yol açsa da İç Denetçilerin kontrollere ilişkin bilgi ve tecrübeleri yapay zekâ yönetişimi açısından katma değer yaratacak bir anahtar unsurdur.

İç denetim mesleği, diğer modern meslek alanları gibi çağa ayak uydurmak adına insanın analitik zekâ ve karar alma becerilerini taklit etmek, hızlandırmak ve otomatize etmek için yapay zekâ uygulamalarına yoğunlaşmıştır. Kurumların hedeflerine uygun bir yapay zekâ stratejisi geliştirmelerinin rekabet avantajı sağlayacağı, yönetim ve yönetim kurullarına iç denetim birimi tarafından izah edilebilir. Yapay zekâ stratejisinin etkinliğinin sağlıklı şekilde izlenebilmesi için öncelikle iç denetçilerin bu kavramı yeterince bilmesi gerekmektedir (IIA, 2023). İç denetçilerin Yapay zekâ yetkinliklerini geliştirmeleri ve çağa ayak uydurarak yapay zekâ açısından kurumun hedeflerine ulaşma kabiliyetini etkileyebilecek risk ve fırsatları değerlendirme konusunda güvence sağlayıcı olmayı başarmaları gerekmektedir.

5.1. Yapay Zekâ Uygulamalarında İç Denetim Mesleğinin Rolü

İç denetim, bir kurumun hedeflerine ulaşabilmesiyle ilgili riskleri ve fırsatları değerlendirme ve anlama konusunda işinin uzmanıdır. İç denetim, bu deneyiminden sonuna kadar istifade ederek, yapay zekânın kısa, orta veya uzun vadede değer yaratma kabiliyetinden örgütlerin ne derece etkileneceğini (olumlu veya olumsuz) değerlendirmeye, anlamaya ve başkalarına anlatmaya yardım edebilir (IIA, 2017). İç denetimin, yapay zekâyı kullanabileceği ve sürece dahil olabileceği alanlar şu şekilde sıralanabilir:

- İç denetim birimi, risk değerlendirmesine ve risk temelli denetim planına yapay zekâyı dâhil etmelidir,
- Bağımsızlığının ve objektifliğinin gereği olarak; yapay zekâ uygulamalarının sahipliğini ve sorumluluğunu üstlenmeden yapay zekâ projelerine etkin olarak katılmalı ve olumlu sonuçların alınması için görüşlerini belirtmeli ve güvenilir birer danışman olarak görülmelidirler,

- Yapay zekâ teknolojilerini bir şekilde uygulayan kurumlarda, altta yatan algoritmaların ve verilerin güvenilirliğine ilişkin risklerin yönetilmesi hususunda güvence vermelidir,
- Tüm büyük sistemlerin kullanımında olduğu gibi, yapay zekâyâ ilişkin uygun yönetim yapılarının kurulması ile ilgili süreçlere dair güvence sağlamalıdır.

İç denetçiler, yapay zekâ ile ilişkili risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmeye ve iyileştirmeye yönelik sistematik, disiplinli yöntemler uygulamalıdır. İç Denetçilerin bu duruma hazırlıklı olmaları için bazı ek beceriler edinmeleri gerekmektedir. İlk adım, yeni beceriler edinilmesinin gerekliliğini kabul etmektir. İç denetçiler; yapay zekâ teknolojisini, kurumun bu teknolojiyi nasıl kullandığını ve yapay zekâ teknolojisinin kurum açısından oluşturduğu riskleri anlamalıdır. İç Denetim Yöneticileri (İDY) bu konudaki bilgileri üst yönetime, kurullara ve denetim komitesine aktarabilmelidir. Bircan'ın (2020) de yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarında; iç denetçilerde zihinsel olarak bir değişim ve dönüşüm farkındalığının ve bilincinin olduğu ancak teknoloji dönüşümünün iç denetim faaliyetlerinde fiili olarak uygulamaya geçirilme aşamasında bazı eksiklikler olduğu saptanmıştır.

Yapay zekâ uygulamaları ile devasa veri setlerini kullanmak ve bu sistemleri kötü niyetli güçlerden korumak siber güvenlik meselelerini gündeme getirmiştir. Bu durum; 2014 tarihli bir Ernst & Young (Ernst & Young, 2014) raporunda ortaya konan siber esneklik kabiliyetini gerektirmektedir. Siber esneklik, siber saldırılara direnme, müdahale etme ve saldırılardan sonra toparlanma kabiliyeti ve zaman içinde güvenliği ve sürdürülebilirliği arttırmak için bir gerekli ortamı modifiye etme imkânı sağlayan yetenekler anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, İDY'nin kendi ekipleri için siber güvenlik eğitimleri düzenlemeleri elzem bir hal almıştır. Siber tehditlere karşı müdahaleye hazırlıklı olduğuna dair güvence vermek, kurumun maruz kaldığı risk seviyesi ve riske cevap düzeyini üst yönetime bildirmek, savunma ve cevap verme mekanizmalarının uygulandığına dair güvence sağlamak için BT ve diğer aktörlerle iş birliği yapmak ve risk durumları ile ilgili olarak kurum içinde iletişim ve koordinasyonu kolaylaştırmak, iç denetçilerin doğrudan etki edebileceği siber güvenlik alanlarıdır (IIA, 2017).

5.2. Yapay Zekâya İlişkin Olarak İç Denetçilere Özgü Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi (UMUÇ)

IIA'nın 2017 yılında yayınlanan Yapay Zekâ Denetim Çerçevesi; Strateji (Siber Esneklik ve Yapay Zekâ Yetkinlikleri unsurları), Yönetişim (Veri Mimarisi & Altyapısı ve Veri Kalitesi unsurları) ve İnsan Faktörü (Etik ve Kara Kutu) olmak üzere üç kapsayıcı bileşenden oluşmaktadır (IIA, 2017). Bu bileşen takip eden alt bölümlerde anlatılmaktadır.

5.2.1. Yapay Zekâ Stratejisi

Bir organizasyonun genel dijital veya büyük veri stratejisinin bir uzantısı olan yapay zekâ stratejileri, organizasyonun bu alandaki hedefleri ve bunların sonuçlarının, birbiri ile ne kadar bağlantılı olduğunu tanımlama ve ifade etme yetkinliğine sahip işletme yöneticileri ile yapay zekâ teknolojisi becerilerini, kısıtlarını ve amaçlarını anlayan teknoloji liderleri arasındaki iş birliği temelinde geliştirilmelidir. Böylelikle, siber esneklik ve yapay zekâ yetkinlikleri ile beslenen bir yapay zekâ stratejisine sahip olunabilir (IIA, 2018a).

İç denetim, ilk olarak bir kurumun yapay zekâ stratejisini ele almalıdır. Kurumun yapay zekâya yönelik tanımlanmış bir stratejisi var mıdır? Kurum yapay zekâ araştırma ve geliştirme uygulamalarına yatırım yapıyor mu? Yapay zekâ ile ilgili tehdit ve fırsatları tanımlamak ve ele almak için herhangi bir plan uyguluyor mu? gibi sorularına yanıt aranır. İyi geliştirilmiş ve iyi uygulanan dijital/büyük veri stratejisine sahip kurumlar, yapay zekâ konusunda diğerlerinden daha kalıcı rekabet avantajı geliştirebilir. İç denetim, kurumun kendi amaçlarıyla uyumlu 'planlı' bir yapay zekâ stratejisi formüle etmenin önemini anlamasına yardımcı olmalıdır. IIA'nın Küresel Teknoloji Denetim Kılavuzu bu hususlarda kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır (IIA, 2017b).

5.2.1.1. Siber Esneklik

Gün geçtikçe siber güvenlik ile ilgili olarak organizasyonun siber saldırılara direnme, tepki verme ve bunlardan toparlanma kabiliyeti önemli hale gelmektedir. İç Denetim Yöneticilerinin kendi ekipleri içinde hızla siber-güvenlik yetkinliklerini geliştirmesi, yapay zekâ /siber-güvenlik risklerini sürekli izlemesi ve organizasyonun maruz kaldığı riskin seviyesini ve bu riskleri gidermek için yapılan müdahaleleri yönetim kuruluna rapor etmesi gereklidir.

5.2.1.2. Yapay Zekâ Yetkinlikleri

Yeni uygulamalar içerdiğinden, yapay zekâ uzmanlığıyla donatılmış teknoloji profesyonelleri için yetenek havuzu oldukça küçüktür. Organizasyonların bu bölümlerinde istihdam edilen personelinin; yapay zekânın nasıl çalıştığını bilmesi, riskleri ve sunduğu fırsatları anlaması, hedef-sonuç uyumunun gerçekleşme düzeyini anlaması ve gerektiğinde düzeltici tavsiyelerde bulunma ve önlem alma kabiliyetine sahip olması gerekir. İç Denetçiler; yapay zekâ uygulamalarına katkı sağlayan öneriler sunabilecek kadar yapay zekâ stratejisinin, hedef-sonuç ve yöntem bakımından belirlenmesinde aktif rol almalıdır.

5.2.2. Yönetişim

Yapay zekâ yönetişimi, hesap verebilirliği ve izleme mekanizmasını temsil eder. Yapay zekâ yönetişimi, yapay zekâ politikaları ve prosedürlerini ve ayrıca eğitim, ölçme performansı ve raporlama için de politikaları ve prosedürleri belirlemelidir. İzlemekle sorumlu kişilerin gereken yetkinliğe sahip olmalarını ve kurumun değerleri ile yapay zekâ uygulamalarının uyumlu olduğuna dair teminat vermelerine yardımcı olur. Yapay zekâ faaliyetleri sonucunda kurumun etik, toplumsal ve yasal sorumluluklarıyla uyumlu kararlar ve eylemler ortaya çıkmalıdır. Bütün bu uygulamaların gerçekleştiğine dair güvence sağlamak ise iç denetçilerin görevidir (IIA, 2018a).

İç denetçiler, düzenleyici otoritelerin ve standart-koyucuların yapay zekâ düzenlemelerinden haberdar olmalı, üst yönetime öneriler sunmalı ve organizasyon karar ve uygulamalarının güncel düzenlemelere uygunluğunu değerlendirmelidir. İç denetçiler yapay zekâ uygulamalarına dair güvence sağlayıcı olma rolünün yanı sıra, yönetim kurulunun karar verme yetkisini kullanmasında güvenilir danışman rolüne de sahiptir. Buna göre iç denetçiler:

- Yapay zekâ yönetim yapılarının, strateji, politika ve performans/prosedür bağlamında uygunluğunu dair güvence sağlamalıdır.

- Kurum içinde yapay zekâ sorumluluğu taşıyanların yetkinlikleri ile ilgili yeterliliklerin sağlandığına dair güvence sağlamalıdır.

- Yapay zekâ politika ve prosedürlerinin risk esaslı değerlendirildiğinin güvencesini verir.

- Yapay zekâ denetim geçmişi gözden geçirerek, alınan kararların nedensellik ilişkisini açıklayacak yeterli bilginin sunulduğu güvencesini sağlar.
- Yapay zekâ algoritma ve verilerinin güvenilirliğini; tutarsızlıkları sürekli ölçen, izleyen ve tespit eden metodolojilerin varlığını teyit ederek güvence verirler.
- Veri girdisinin uyumlulaştırıldığına ve doğruluğunun optimum düzeyde normalleştirildiğine dair güvence sağlarlar.
- Veri giriş yanlılığını engelleyici prosedürlerin varlığına dair güvence sağlarlar.
- Karar alma süreçlerinde önemli istisnaların tanımlı olduğu ve açıklandığına dair güvence sağlarlar.
- Yapay zekâ ölçütlerinin oluşturulmasına dair tavsiyeler sunar.
- Yapay zekâ stres testi uygulayarak, zayıf noktaları tespit ederler.
- Yapay zekâ -bağlantılı görev sonuçlarının ilgili standartlara uygun olup olmadığı bildirir.
- Yapay zekâ ile ilgili birinci savunma hattı kontrolleri ve ikinci savunma hattı gözetimi konularında güvence sağlarlar.

5.2.3. İnsan Faktörü

Algoritmalar insanlar tarafından geliştirilmektedir ve hatalara, yanlılıkları açıktır. İç denetçilerin görevi; kasıtlı olmayan bu yanlılık riskinin tespit edilip edilmediğini ve yönetilip yönetilmediğini ortaya çıkarmak, yapay zekânın etkin şekilde test edilip edilmediğini; söz konusu teknoloji uygulamalarının şeffaf olup olmadığını ve yapay zekâ uygulamalarının düzenlemelere uygun, etik ve sorumlu şekilde kullanılıp kullanılmadığını değerlendirmektir (Erdoğan, 2019). Kurumlar kendi kendine öğrenebilen ve iletişim kurabilen makineleri veya platformları kullanmayı arttırdıkça, algoritmaların çalışma biçimleri de daha karmaşık ve daha az şeffaf olmaya başlayacaktır. Bu da kurumların yapay zekâ faaliyetlerinin giderek daha karmaşık ve sofistike bir hal alması ve bir kara kutu faktörüne (anlaşılmaz veya bilinmeyen nitelikte iç fonksiyonları veya mekanizmaları bulunan herhangi bir şey) dönüşmesi anlamına gelecektir (IIA, 2018b).

5.2.3.1. İç Denetçilerin Yapay Zekâ Etik ve Kara Kutu Hedefleri ile İlgili Görevleri:

- Yapay zekâ aktivitelerinden elde edilen sonuçlarla hedeflenen sonuçlar arasında meydana gelen farklılaşmanın kasti ön yargılardan kaynaklanmadığının güvencesini sağlamak.

- Yapay zekâ çıktılarından anlam çıkarmak

- Kara kutu verilerinin tanımlanmadığına; sonuçlardan sorumlu personelin bu tanımlamaları anladığı ve açıkladığına dair güvence sağlar.

5.3. İç Denetim Mesleğinde Yapay Zekâ Kullanımı

İç denetçilerin yapay zekâ araçlarını ve uygulamalarını, denetim uygulamalarında kullanırken nasıl kullanacaklarını ve ne tür riskleri dikkate alacaklarını bilmeleri gerekmektedir. Alex Rusate (2023), iç denetçilerin hassas verilerin gizliliğini ve mahremiyetini korurken bu verileri yapay zekâ'yi planlama, test etme, raporlama ve izleme faaliyetlerinde nasıl kullanabileceklerini anlatmakta ve ChatGPT gibi araçların imkânlarından yararlanmanın önemini vurgulamaktadır. Dijital dönüşümün baş döndürücü etkisinin yanında iç denetçilerin her türlü teknoloji riskini ve sınırlamasını dikkate alarak konuyla ilgili danışmanlık ve güvence sağlamaları gerekmektedir.

Yapay zekâ iç denetim mesleğini dönüştürme potansiyeline sahiptir. İç denetim faaliyetinin; planlama, uygulama, raporlama ve izleme aşamalarının her biri yapay zekâ uygulamalarının kullanılabilceği süreçlerdir. Planlama aşaması, iç denetçinin denetim hedeflerini, kapsamını ve metodolojisini tanımladığı denetim sürecinin ilk ve kritik aşamasıdır. Bu aşamada yapay zekâ; büyük hacimli verileri analiz etmede, potansiyel riskleri ve iyileştirme fırsatlarını daha kısa sürede tespit etmede ve denetim sürecinin kendisinde iyileştirilebilecek alanların belirlenmesinde kullanılabilir. Test aşaması, iç denetçilerin denetim bulgularını destekleyecek kanıtları topladığı aşamadır. Yapay zekâ bu aşamada; finansal ve finansal olmayan veriler dahil olmak üzere verileri analiz ederken anormallikleri, eğilimleri ve kalıpları belirlemede yardımcı olabilir. Testlerin yapılması gereken alanları nokta atışı ile işaretleyebilir aynı zamanda analiz ettiği verilere dayanarak uygulanabilecek denetim prosedürleri önerebilir. Raporlama aşaması, iç

denetçilerin denetim bulgularını ilgili paydaşlara iletmediği aşamadır. Yapay zekâ, bu süreci otomatikleştirmek için kullanılabilir. Sorunların temelini görmede ve çözüm önerileri üretme hususunda da çalıştırılabilir. İzleme aşaması, iç denetçilerin yönetimin denetim bulgularını ele almak için uygun önlemleri aldığından emin olduğu aşamadır. Yapay zekâ bu aşamada önerilen eylemlerin uygulanmasını izlemek ve iyileştirilebilecek diğer alanları belirlemek için kullanılabilir.

Yapay zekânın iç denetim süreçlerinde kullanılması; şeffaflık, zamandan tasarruf, verimlilik, etkinlik ve çalışma kalitesinde artış şeklinde birçok fayda sağlarken kritik derece önemli olan gizliliğin korunması riskini de taşımaktadır (Rusate, 2023). Khan vd., (2021), yapay zekanın finansal olmayan denetimde kullanımı üzerine yaptıkları çalışmada; karşılaştırmalı olarak, yapay zekâ tabanlı denetim araçlarının kullanımının insan denetçilerden daha fazla verim sağlayabileceğini gösterdiler. Manuel denetim süreci sırasında birçok pratik sorun ve potansiyel risk ortaya çıkmaktadır, bunlar arasında düşük verimlilik ve doğruluk seviyesi, hesap verebilirlik, yüksek maliyet ve işlemin zahmetli ve zaman alıcı olması bulunmaktadır. Wang ve diğerlerinin (2020) yapmış oldukları çalışma, bu sorunları hafifletmek için yapay zekâ tabanlı otomatik bir yaklaşımla spesifik bir alanın iç denetiminde yüksek verimlilik, kalite ve güvence seviyesini elde etmiştir. Hua Hu ve diğerleri (2023) ise yapay zekanın karar vericilere işlemleri hakkında kapsamlı ve sezgisel mesajlar sağlaması ve herhangi bir gecikme olmadan uygun stratejiler geliştirmelerine yardımcı olması yönünü iç denetim uygulamaları üzerinde göstermişlerdir. Buna göre, iç denetim yapay zekâ uygulama çerçevesi kapsamında öncelik sırası şu şekildedir, yapay zekâ stratejisi, yapay zekâ yönetimi, insan faktörü, veri altyapısı ve veri kalitesi etkilerinin büyüklüğüne dayandığını göstermektedir. Ayrıca bu çalışma, yapay zekâ tarafından yönlendirilen bir iç denetim çerçevesinin uygulanmasının dinamik olarak geliştiğini ve büyük veri ortamının güçlü yükselişini göstermektedir.

Yapay zekâ uygulamaları denetçilerin sınırlarını aşarak, verilerin tamamını inceleyebilmekte, hileli ve hatalı girişleri daha hızlı ve doğru şekilde tespit edilebilmekte, denetim testlerini ve komut dosyalarını yazılabilmektedir. Yapay zekâ araçlarının bu şekildeki kullanımı; işletmenin finansal verileri, muhasebe uygulamaları ve faaliyetlerindeki sorunları, eksiklikleri ve olası sahtekarlığı belirlemede kullanılabilir. Böylece denetim kalitesi, doğruluğu ve verimliliği artabilir (Law ve Shen, 2020).

Konu ile ilgili yazında genel olarak yapay zekâ uygulamalarının denetim üzerindeki iki etkisinden söz edilmektedir. Birincisi, operasyonlarda yapay zekâ araçlarının kullanılması veri ihlalleri ve verilerin yanlış kullanımı gibi itibar riskine ve dolayısıyla operasyonel ve finansal sorunlara yol açabilir (Alina ve Cerasela, 2018: 5). İkinci etki ise, yapay zekâ uygulamaları ile iç denetçilerin güvence hizmetlerinin, denetim süreçlerini otomatikleştirerek ve hızlandırarak daha verimli ve etkili hale getirilebilmesidir (Faggella, 2020). Yapay zekâ iç denetçilere; otomatik risk değerlendirme, geliştirilmiş veri analizi, sürekli izleme ve tahmine dayalı analitik gibi işlemler gerçekleştirebilme gibi imkânlar vermektedir.

Bircan'ın (2020) de yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarında; iç denetçilerde zihinsel olarak bir değişim ve dönüşüm farkındalığının ve bilincinin olduğu ancak teknoloji dönüşümünün iç denetim faaliyetlerinde fiili olarak uygulamaya geçirilme aşamasında bazı eksiklikler olduğu saptanmıştır. Özyiğit (2023) çalışmasında, iç denetçiler tarafından yapay zekânın kullanılabilirliği ve yapay zekâyâ yönelik algıları değerlendirmiştir. Çalışmada; yapay zekâ uygulamalarının kullanılabilirliği ile ilgili yapılan analizde, iç denetçilerin yapay zekâ araçlarını kullanma konusunda istekli oldukları, gelişime açık oldukları ancak tüm faaliyetlerde kullanma konusunda temkinli oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca, iç denetçilerin yapay zekâ algısı ile ilgili analizlerde risk değerlendirme ve cevap verme bakımından yapay zekâ araçlarının kullanıldığı ancak üst yönetim desteğinin henüz olgunlaşmadığı tespitleri yapılmıştır.

İç denetçiler, yüksek hacimdeki işlem sayısını etkin, doğru ve zamanında denetlemek için uğraşırken baş etmek zorunda kaldıkları hile, yolsuzluk, suiistimal, şeffaflık kaygısı ve doğruluk risklerini en aza indirmek için yapay zekâ uygulamalarından faydalanabilirler. Bunun yanında faydayı maksimize etmek için; yapay zekâ uygulamalarının kendi içinde barındırdığı gizlilik, doğru kullanım gibi riskleri dikkate almaları gerekmektedir. Meslek içim etkinliği ve verimliliğini arttırma potansiyeli kabul edilmekle birlikte, yapay zekâ araçlarının kullanımının etik değerlere, sorumluluk paylaşımına ve kullanma becerilerinin arttırılmasına bağlı olarak yaygınlaşacağı düşünülmektedir.

6. TARTIŞMA VE SONUÇ

Meslek profesyonelleri için değişimin birçok farklı formu mümkün olabilmektedir. Meslek profesyonelleri çalışan örgüt ve yönetim araştırmacılarının çoğu için, daha önce de anlatıldığı gibi, değişim beraberinde genellikle çatışma getirmektedir. Adams (2007)'ye göre, profesyonelleşme süreçlerinde meslekler arası ve meslek içi çatışma ve iş birliği iki alternatif iken, kuramsal ve görgül (ampirik) yazın, iş birliğini ihmal edecek şekilde çatışmaya odaklanmıştır. Profesyoneller için mesleki bilgileri, güçlerini aldıkları en önemli kaynak iken, aynı zamanda otoritelerini sağlamlaştırmada ve kendilerine alan açmada kullandıkları bir araç olarak belirlemektedir. Bununla birlikte, bazı örneklerde ve belirli bağlamlarda, farklı meslek grupları arasında ya da aynı meslek grubunun üyeleri arasında, iş birliğinin yalnızca mümkün değil aynı zamanda profesyonel bir proje için hayati önem taşıdığı görülmektedir (Adams, 2007). Abbott (1988)'ta mesleki gelişimi ve değişimi yönlendiren esas etkenin çatışma olduğunu, iki veya daha fazla mesleğin, ya da meslek içindeki farklı tecrübelerdeki üyelerin, aynı yargı yetkisini ve gücü talep etmesi durumunda ortaya çıkan çatışmaların tamamen meslekler sistemine özgü olduğunu açıklamıştır. Ancak değişim iş birliği sonucunda da gerçekleşebilir. Üstelik bu iş birliğinin meslek üyelerine ilaveten, farklı araçlar, enstrümanlar ile yapılması da mümkündür, örneğin yapay zekâ uygulamaları ile yapılabilir.

Bu çalışma, meslek içi, üyeler dışındaki enstrümanlar ile iş birliğini teşvik eden koşulları belirleyerek meslekler içi ilişkilere ilişkin teorik anlayışımızı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre iç denetçilerin yapay zekâ uygulamaları ile geliştirebileceği iş birliği alanları daha önceki bölümlerde anlatılmıştır. Bu çalışma ile, değişimin meslek profesyonelleri için tehdit yerine fırsat doğurabileceği ve çatışma yerine iş birliği ile de değişim sürecinin üstesinden gelinebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

İç denetim mesleği profesyonelleri için yapay zekâ kullanımının getirebileceği kazanımlar, varsa tehditler ile baş etme yolları bir iş birliği şeklinde kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Busayede ise, mesleğin geleneksel gerekliliklerine ek olarak, yapay zekâ uygulamalarının getirdiği yenilikler, profesyonellerin kendilerini yenilemeleri gereken alanlar olarak belirlemektedir. Hem geleneksel mesleki beklentileri hem de teknolojik yeniliğin getirdiği/getireceği yenilikleri takip edip, doğru biçimde adapte olabilen meslek profesyonelleri (bu çalışmada

iç denetçiler), yeni nesil olarak adlandırılmıştır. Buna göre meslek profesyonelleri işlerini, güçlü oldukları alanı ve otoritelerini kaybetmeyecekler; aksine bu değişim sürecinden etki alanlarını genişleterek ve daha da güçlenerek çıkacaklardır. Bu kapsamda mevcut yazını analiz ederek geliştirdiğimiz kavramsal çerçeve Şekil 1 de anlatılmış olup, esasen profesyonellik yazınında tüm meslekler için (bu çalışmada iç denetim mesleği), yeniliğin ismi (bu çerçeve de yapay zekâ olan) ve ortaya çıkan yeni rol seti (bu çerçevede yeni nesil iç denetim mesleği) revize edilerek, 'iş birliğinin mümkün olduğu profesyonel değişim süreci' olarak hem görgül olarak test edilebilir hem de kavramsal olarak geliştirilebilir. Çalışmamızın meslek profesyonelleri ve örgütsel değişim için esas katkısı bu önermedir.

Bu çalışmanın iç denetim mesleği yazını için sunduğu katkı, iç denetçilerin yapay zekâ uygulamaları ile ilgili olarak yönetim kuruluna ve üst yönetime tavsiyelerde bulunmaya, birinci ve ikinci savunma hatlarıyla koordineli olmaya ve yapay zekâ risk yönetimi, yönetişimi ve kontrolleri üzerinde güvence sağlamaya muktedir olmalarını vurgulamasıdır. İç denetim meslek profesyonelleri, buna hazırlanmak için yapay zekânın temel ilkelerini, iç denetimin bu uygulamalardaki rollerini ve yapay zekâ risk ve fırsatlarını anlamalıdır. İç denetçiler, bu zorlukların üstesinden gelebilmek için yapay zekâ ile ilgili risk yönetimi, kontrol ve yönetim süreçlerinin etkinliğini değerlendirmeye ve iyileştirmeye yönelik sistematik ve disiplinli yöntemler sunan IIA Yapay Zekâ Uygulama Çerçeve 'sine uymalı ve bu çerçeveyi gelişmelere uygun olarak güncellemelidir. İç Denetçiler, yapay zekâ görevlerini planlarken ve uygularken IIA standartlarına uymalıdır. Her standart bir Uygulama Kılavuzu ile tamamlanmıştır. Bu kılavuzlar iç denetim yaklaşımını ve metodolojilerini bir bütün olarak açıklamaktadır (IIA, 2018b).

Şekil 1. Yeni Nesil İç Denetim Mesleki Çerçevesi (Kaynak: Yazarlar Tarafından oluşturulmuştur.)

İç denetim yazını için Şekil 1 de açıklanan ve yazarlar tarafından geliştirilen kavramsal çerçeve göre, yeni iç denetim anlayışının taşınması gereken özellikler şu şekilde sıralanabilir;

- Risklere karşı proaktif bir yapıya sahip olmalı,
- Standart iç denetim faaliyetleri ile beraber siber veya diğer dijital risklerin, suiistimal ve usulsüzlüklerin, yapay zekâ ve dijital zekâ uygulamalarının denetimi konusunda yeterli yetkinliğe sahip olmalı,
- Yeni teknolojilere ve yeteneklere (yapay zekâ, dijital, vb.) karşı açık olmalı, iç denetim sürecine dahil etmeli ve kullanabilmeli,
- Öngörülere dair karar mekanizması olarak veri analitiğini kullanabilmeli,
- Yeni teknolojilere ve yetkinlik kazanımlarına karşı organizasyona öncülük yapmalı,
- Yeni teknolojilerin getirdiği riskleri ve fırsatları kavrayabilmeli ve yenilik yönetiminde aktif rol almalı,
- Sürekli izleme yetkinlik ve donanımına sahip olmalıdır.

Bu çalışmada önerilen kavramsal çerçeve ileride iç denetim mesleği ve yapay zekâ ile ilgili yapılacak olan çalışmalarda geliştirilebilir. Ayrıca, önerilen kavramsal çerçeve ileride yapılacak olan görgül çalışmalar ile test edilebilir. Son olarak, profesyoneller için teknoloji yönetimi, geliştirilen kavramsal çerçeveden yola çıkarak, ilerleyen çalışmalarda geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- ABBOTT, Andrew (1988). **The System Of Professions: An Essay On The Expert Division Of Labor**, Chicago: Chicago UP.
- ACKROYD, Stephen (1996). "Organization Contra Organizations: Professions And Organizational Change in The United Kingdom", **Organization Studies**, 17(4), ss. 599-621.
- ADAMS, Tracey L (2007). "Interprofessional relations and the emergence of a new profession: Software engineering in the United States, United Kingdom, and Canada", **The Sociological Quarterly**, 48(3), ss. 507-532.
- ALINA, Carataş Maria ve Gheorghiu Spătariu Elena (2018). "Internal Audit Role in Artificial Intelligence", **University Annals, Economic Sciences Series**, XVII (1)
- ARICIOĞLU, M Atilla, Aylin Yılmaz ve Nadiye Gülnar (2020). "4.0 For Agriculture", **European Journal of Business and Management Research**, 5(3).
- ARMOUR, John & Mari Sako (2020). "AI-enabled business models in legal services: from traditional law firms to next-generation law companies?", **Journal of Professions and Organization**, 7(1), ss. 27-46.
- ASLAN, Bayram (2010). "Bir Yönetim Fonksiyonu Olarak İç Denetim", **Sayıştay Dergisi**, Sayı: 77, ss. 63 – 86.
- BİRCAN, Gözde (2020). "İç Denetimde Yapısal Değişim ve Dönüşüm: İç Denetçilerin Farkındalığı ve Beklentileri Üzerine Bir Araştırma", **Muhasebe Enstitüsü Dergisi**, Vol:63, ss. 67-83
- BOUTE, Robert N ve Maxi Udenio (2022). AI in logistics and supply chain management. **In Global Logistics and Supply Chain Strategies for the 2020s: Vital Skills for the Next Generation** (ss. 49-65). Cham: Springer International Publishing.
- BOZKURT, Nejat (2010). "**Muhasebe denetimi**", İstanbul: Alfa Yayınları.
- BROCK, David. M., Hüseyin Leblebici ve Daniel Muzio (2014). "Understanding professionals and their workplaces: The mission of the Journal of Professions and Organization", **Journal of Professions and Organization**, 1, ss. 1-15.
- CARLİN, Anna., & Gallegos, Frederick (2007). IT audit: A critical business process. **Computer**, 40(7), 87-89. <https://doi.org/10.1109/MC.2007.246>

- COLLINS, David ve Nick Butler (2019). "Success And Failure İn Professional Projects: The Nature, Contours And Limits Of Consulting Professionalism", **British Journal of Management**, 31(3), ss. 457-469.
- COX, Andrew (2022). "How Artificial Intelligence Might Change Academic Library Work: Applying The Competencies Literature And The Theory Of The Professions", **Journal of the Association for Information Science and Technology**, 74(3), ss. 367-380.
- DODGSON, Mark, David M. Gann ve Ammon Salter (2008). **The Management of Technological Innovation: Strategy And Practice**. Oxford University Press.
- ERDOĞAN, Melih (2005). **Denetim**, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara.
- ERDOĞAN, Melih (2019) "Denetim 4.0 ve Ötesi", **Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi**, 12 (3), ss: 809- 834.
- EY (Ernst & Young), (2014). **Siber Flexibility Report**. (https://www.ey.com/en_gl) (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- FAGGELLA, Daniel (2020), "AI in The Accounting Big Four-Comparing Deloitte, PwC, KPMG, and EY", <https://emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-the-accounting-big-four-comparing-deloitte-pwc-kpmg-and-ey/> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- GOTO, Masashi (2021). "Collective professional role identity in the age of artificial intelligence", **Journal of Professions and Organization**, 8(1), ss. 86-107.
- GOTO, Masashi (2022). "Accepting The Future As Ever-Changing: Professionals' Sensemaking About Artificial Intelligence", **Journal of Professions and Organization**, Volume 9, Issue 1, ss. 77–99.
- GÜDEK, Beyza (2023). "Endüstriyel Dönüşüm ve Endüstri 5.0.", **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 16(4), ss. 1129–1142.
- GÜREDİN, Ersin. (1994), **Denetim**, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- HASSELBALCH, Jacob (2016). "Professional Disruption in Health Regulation: Electronic Cigarettes in the European Union", **Journal of Professions and Organization**, 3/1: ss. 62–85.
- HAUG, Christoph (2013). "Organizing Spaces: Meeting Arenas As A Social Movement Infrastructure Between Organization, Network, And Institution", **Organization Studies**, 34(5-6), ss. 705-732.

- HAWKING, Stephen (2016). “This is the most Dangerous Time for our Planet”, The Guardian, Thursday 1st December 2016, available at: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/dec/01/stephen-hawking-dangerous-timeplanet-inequality> (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- HINTZE, Arend (2016). “Understanding The Four Types Of AI, From Reactive Robots To Self-Aware Beings”, **The Conversation**. <https://theconversation.com/understanding-the-four-types-of-ai-from-reactive-robots-to-self-aware-beings-67616>.
- HODGSON, Damian, Steve Paton ve Daniel Muzio (2015). “Something Old, Something New? Competing Logics And The Hybrid Nature Of New Corporate Professions”, **British Journal of Management**, 26(4), ss. 745-759.
- HUA HU, Kuang; Hsiang Chen, Fu; Fu Hsu, Ming; Hshiang Tzeng, Gwo (2023). “Governance Of Artificial Intelligence Applications in A Business Audit Via A Fusion Fuzzy Multiple Rule-Based Decision-Making Model”, **Financial Innovation**, Vol. 9, No: ss. 117.
- IBM (2022) **IBM Global AI Adoption Index 2022**. <https://www.ibm.com/downloads/cas/GVAGA3JP>. (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- IIA, (2017a) “Yapay Zekâ – İç Denetim Mesleğine İlişkin Dikkate Alınması Gerekenler”, **Global Perspectives and Insights**, Özel Sayı Part I.
- IIA, (2017b). **Global Technology Audit Guide (GTAG)**.
- IIA, (2018a) “IIA'nın Yapay Zekâ Denetim Çerçevesi Pratik Uygulamalar, Bölüm A, **Global Perspectives and Insights**, Özel Sayı Part II.
- IIA, (2018b) “IIA'nın Yapay Zekâ Denetim Çerçevesi Pratik Uygulamalar, Bölüm B, **Global Perspectives and Insights**, Özel Sayı Part III.
- IIA, (2023) “Yapay Zekâ Devrimi”, **Global Perspectives and Insights**, 28.Sayı.
- KARACAN Sami ve UYGUN Rahmi (2016). **Denetim ve Raporlama**, Umuttepe Yayınları, Kocaeli, ss. 43.
- KAVAL, Hasan (2003). **Muhasebe Denetimi**, Akademik Denetim Danışmanlık ve YMM AŞ., Ankara, ss. 26.
- KHAN, Rizwan; Adi, Erwin; Hussain, Omar (2021). “AI-Based Audit Of Fuzzy Front End Innovation Using ISO56002”, **Managerial Auditing Journal**, Vol. 36 No. 4.

- KNAPTON, Sarah (2016). "Robots will take over most jobs within 30 years, experts warn", **The Telegraph**, **13th February 2016**, <http://www.telegraph.co.uk/news/science/sciencenews/12155808/Robots-will-take-over-most-jobs-within-30-years-experts-warn.html>, (Erişim Tarihi: 27.03. 2024).
- KOKINA, Julia ve Thomas H. DAVENPORT (2017), "The Emergence of Artificial Intelligence: How Automation is Changing Auditing", **Journal of Emerging Technologies in Accounting**, 14(1), ss. 115-122.
- KRONBLAD, Charlotta (2020). "How Digitalization Changes Our Understanding of Professional Service Firms", **Academy of Management Discoveries**, 6/3: ss. 436–54.
- KRONBLAD, Charlotta., & Soren Henning Jensen (2023). "Being A Professional is Not The Same As Acting Professionally'—How Digital Technologies Have Empowered The Creation And Enactment Of A New Professional Identity in Law", **Journal of Professions and Organization**, 10(2), ss. 99-119.
- KRUSKOPF, Shawnie, Charlott Lobbas, Henna Meinander, Kira Söderling, Minna Martikainen ve Othmar Lehner (2020). "Digital Accounting And The Human Factor: Theory And Practice", **ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives**.
- LAW, Kelwin ve Michael Shen (2020). "How Does Artificial Intelligence Shape the Audit Industry?"; **Nanyang Business School Research Paper**, No. 20-31.
- MAESTRIPIERI, Lara (2019). "Fragmented fields: Professionalisms and work settings in Italian management consultancy", **Journal of Professions and Organization**, 6(3), ss. 357-376.
- MARI, Sako, Matthias Qian ve Jacopo Attolini (2022). "Future of professional work: evidence from legal jobs in Britain and the United States", **Journal of Professions and Organization**, Volume 9, Issue 2.
- MUZIO, Daniel, David M. Brock ve Roy Suddaby (2013). "Professions And Institutional Change: Towards An Institutional Sociologist Sociology Of The Professions", **Journal of Management Studies**, 50(5), ss. 699-721.
- NOORDEGRAAF, Mirko (2015). "Hybrid professionalism and beyond:(New) Forms of public professionalism in changing organizational and societal contexts", **Journal of professions and organization**, 2(2), ss. 187-206.

- ÖZYİĞİT, Hüseyin (2023). “Yapay Zekânın İç Denetçilerin Algısına Etkisi: BIST 100 Şirketlerine Yönelik Bir Araştırma”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Vol.98, ss. 21-42.
- PRICEWATERHOUSECOOPERS (PwC) (2018). “State Of The Internal Audit Profession Study- Moving At The Speed Of Innovation: The Foundational Tools And Talents Of Technology-Enabled Internal Audit”, <https://www.pwc.co.uk/audit-assurance/assets/pdf/moving-at-the-speed-of-innovation.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- RUSATE, Alex (2023). “On the Frontlines: AI in ‘IA’”, **Internal Auditor**. <https://internalauditor.theiia.org/en/voices/2023/on-the-frontlines-ai-in-ia/>, (Erişim Tarihi: 27.03.2024).
- SABUNCU, Birsal (2018). “İç Denetim Anlayışındaki Değişiklikler ve Gelişmeler”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, 20 (Özel Sayı), ss. 779- 789.
- ÖZBEK, Çetin (2016). **SAWYER’S İç Denetçiler için Rehber**, Cilt 1, TİDE Yayınları, İstanbul, ss. 70-71.
- SCHERER, Maxi (2019). “Artificial Intelligence and Legal Decision-Making: The Wide Open?”, **Journal of international arbitration**, 36(5).
- SCOTT, W. Richard (2008). “Lords of the dance: Professionals as institutional agents”, **Organization studies**, 29(2), ss. 219-238.
- SHAFER, William E., L. Jane Park ve Woody M. Liao (2002). “Professionalism, Organizational-Professional Conflict And Work Outcomes: A Study Of Certified Management Accountants”, **Accounting, Auditing & Accountability Journal**, 15(1), ss. 46-68.
- SMETS, Michael, Angela Aristidou ve Richard Whittington (2017). “Towards a practice-driven institutionalism”, **The Sage handbook of organizational institutionalism**, ss. 365-391.
- SOWA, Konrad, Aleksandra Przegalinska ve Leon Ciechanowski (2021). “Cobots in knowledge work: Human–AI collaboration in managerial professions”, **Journal of Business Research**, 125, ss. 135-142.
- SUDDABY, Roy ve Thierry Viale (2011). “Professionals and field-level change: Institutional work and the professional Project”, **Current Sociology**, 59(4), ss. 423-442.

- TANRIVERDİ, Nur S., Taşkın, N., “A Systematic Literature Review for New Technologies in IT Audit”, *Acta Infologica acin* 2023, 7 (2), 396–408 DOI: 10.26650/acin.1142281
- TEKTÜFEKÇİ Fatma (2008).“İç Denetimin Değişen Rolü: Değer Yaratmak”,**MÖDAV**, 79-108, ss. 102.
- TREDINNICK, Luke (2017).“Artificial Intelligence And Professional Roles”, **Business Information Review**, 34(1), ss. 37-41.
- TİDE, (2017).“Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesi (UMUÇ) 2017”,<https://www.tide.org.tr/page/307/UMUC.kurum>
- WALTER, Zhiping ve Melissa Succi Lopez (2008). “Physician Acceptance Of Information Technologies: Role Of Perceived Threat To Professional Autonomy”, **Decision Support Systems**, 46(1), ss. 206-215.
- WANG, Ke, Michael Zipperle, Marius Becherer, Florian Gottwalt, Yu Zang (2020). “An AI-Based Automated Continuous Compliance Awareness Framework (CoCAF) for Procurement Auditing”, **Big Data and Cognitive Computing**, Vol. 4, Issue 3, <https://doi.org/10.3390/bdcc4030023>.
- WILHOIT, Elizabeth D. Ve Lorraine G. Kisselburgh (2015). “Collective action without organization: The material constitution of bike commuters as collective”, **Organization Studies**, 36(5), ss. 573-592.

AKILLI ŞEHİRLER İÇİN AKILLI YÖNETİŞİM: YEREL YÖNETİMLERİN ROLÜ

Smart Governance for Smart Cities: The Role of Local Governments

Dr. Derya ÇAKIR DEMİRHAN*

Geliş Tarihi: 23.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 1.07.2024

Öz

Akıllı şehir uygulamalarının şehir yaşamını iyileştirmek üzere kullanımı gittikçe artan bir şekilde yaygınlaşmaktadır. Şehirlerde artan nüfus, insan hareketliliği, ya da çevresel sorunlar gibi yereli etkileyen ancak aynı zamanda küresel olan sorunların çözümünde teknolojiden yararlanılarak çözüm üretilmesi akıllı şehir uygulamalarını aklı getirmektedir. Küresel sorunlar karşısında yerel çözümler üretirken yerel yönetsel ve siyasal birimler olarak şehirler öne çıkmaktadır. Eğer bir akıllı şehir dönüşümü yaşanacaksa ya da dönüşen ya da tamamen sıfırdan inşa edilen bir akıllı şehir yönetilecekse, bu noktada yerel yönetimlerin klasik görev ve sorumluluklarının ötesinde yeni yönetsel unsurların ve görevlerin tespiti önem kazanmaktadır. Bu çalışma akıllı şehir bağlamında yerel yönetimlerin bir parçası olarak belediyelerin akıllı yönetim rolüne odaklanan görev ve sorumluluklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır ve akıllı yönetim ve yerel yönetimlerin akıllı şehir dönüşüm ve yönetim sürecinde değişen rol ve işlevleriyle sınırlı

Abstract

The use of smart city applications for improving the life standards in cities are increasingly becoming widespread. Issues affecting local areas but being global at the same time like the population growth in cities, human mobility, or environmental problems bring out the concept of smart city as using technology for the solution of these problems. Cities come out as local administrative and political units while creating local solutions to the global problems. In case of transforming a city to a smart one or governing the transformation process or a smart city itself, there emerges the need for identifying the new elements of governance beyond the traditional ones. Being restricted to the changing role and tasks of local governments during the process of transforming or governing a smart city, this research attempts to identify these new elements emphasising the smart governance role of the local governments. Based on the smart city literature focusing on the relationship between the smart city and local governments, this

* Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü, derya.cakir@beun.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9217-2931

lıdır. Akıllı şehir alan yazınına dayanarak, akıllı şehrin yerel yönetimler ile ilişkisini odak alarak organize edilen bu çalışma, belediyelerin akıllı şehir dönüşüm ya da yönetim süreçlerinde gelenekselin ötesinde yeni rol ve işlevlerinin olduğunu savunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akıllı kent, akıllı yönetim, yerel yönetimler, sürdürülebilirlik, kapsayıcı politikalar

study helped to reach the conclusion that municipalities as the part of local governments have new roles and tasks beyond the traditional ones while transforming or governing a smart city.

Key words: Smart city, smart governance, local governments, sustainability, inclusive policies

1. GİRİŞ

Akıllı şehir kavramı, akıllı şehir stratejileri (Mangır, 2016) ve akıllı şehir tanımına bağlı olarak akıllı şehir birleşenleri, akademik çalışmalarda çeşitli perspektiflerden kendilerine yer bulmuştur. Farklı birleşenleri detaylı olarak açıklayarak, özellikle akıllı şehrin çeşitli boyutları üzerinde duran ve gelişen bir alan yazın olmasına rağmen akıllı yönetim kavramını ve yerel yönetimlerin rollerini bütünsel ve kapsayıcı bir tarzda ele alan, bu sürecin önemli unsurlarını bir arada ortaya koyan çalışmalar sınırlı sayıdadır (Nesti, 2020: 21; Chourabi, vd., 2012; Demirkıran, vd., 2020; Nohutçu ve Akpınar, 2021; Göçoğlu, 2022). Bu çalışmada, akıllı şehir kavramının geçirdiği dönüşüm sürecine yer verilmiş ve bu sürecin anlaşılması, akıllı şehir alan yazınında teknoloji odaklı yaklaşım ile sosyal, ekonomik ve siyasal unsurları dikkate alan bütünsel yaklaşım arasındaki farklılaşmayı ortaya koymak bakımından önemli görülmüştür. Bütünsel yaklaşımın gelişimi akıllı şehrin çok boyutlu ve çok aktörlü yapısıyla ve ona ilişkin süreçlerle birlikte kavranması bakımından önemlidir. Bu bakımdan, akıllı şehir kavramına yönelik bütünsel yaklaşım, akıllı şehir dönüşümü ve akıllı şehir statüsü kazandıktan sonra akıllı şehir yönetimi süreçlerinde yerel yönetimlerin rolünü ön plana çıkarmaktadır.

Yerel yönetimlerin bu dönüşüm sürecinde geleneksel rollerinden kaynaklanan güçlü bir yanından bahsetmek mümkündür. Bu, yerel yönetimlerin sorunların çözümünde yerinden, yerelin kendi başlığına özgü, hızlı ve etkin çözümler sunabilme kapasitesidir. Akıllı şehir dönüşümü de en temelde, nedenleri küresel olsa da çözümleri yerel olan artan günümüz sorunları karşısında, sürdürülebilir bir dönüşüme işaret eder ve bu açıdan yerel yönetimlerin geleneksel olarak güçlü olan bu yanından beslenir.

Yerel yönetimler, merkezi yönetimden farklı olarak yerinden yönetim (adem-i merkezîyet) anlayışına ve örgütlenmesine dayanmaktadır. Bu örgütlenme siyasi ya da yönetsel yerinden yönetim olarak farklılaşmaktadır. Bu noktada, yerel yönetimler kavramıyla yönetsel yönden yerel yönetimler ve özellikle merkez teşkilatının dışında kalan, kendilerine özgü idare, mal varlığı ve bütçeye sahip olan karar organları hizmet verdikleri yerin seçmenleri tarafından seçilen kamu tüzel kişilikleri olarak belediyeler kastedilmektedir (Yalçındağ, 1995: 3). Belediyelerin klasik olarak temel görevleri sınırları içerisinde yaşayan nüfusun ihtiyaçları doğrultusunda gerekli malları üretmek ve hizmetleri sunmaktır.

Yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları güncel gelişmeler doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır (Urhan, 2008). Yerel nüfusun ihtiyaçlarını belirleyen, hizmet sunumu için kaynak sağlayan, planlayan ve gerçekleştiren bu süreçte seçilmiş karar organlarını işleten merkezi aktör olarak yerel yönetimlerin yeniden organizasyonu, çeşitlenen toplumsal talepler ve değişen güncel ihtiyaçlar doğrultusunda değişmiştir. Bu değişim, klasik olarak yöneten yönetilen ilişkisinin yerine, etkin, verimli, hesap verebilir, şeffaf ve katılımcı bir yönetim yapılması ortaya çıkarmaktadır. Tam da bu noktada yönetim süreçlerinin organizasyonunu toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal aktörleri arasında etkileşim, eşgüdüm, iş bölümü ve uyum içerisinde gerçekleştirmek anlayışı yönetim olarak karşımıza çıkmaktadır (Göymen, 2000).

Yönetişim bağlamındaki dönüşüm bilgi ve iletişim teknolojilerinin yönetsel süreçler üzerindeki rolünün artmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Hizmet sunumunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin entegrasyonu ile paydaşlarla etkileşimin geliştirilmesi, yerel yönetimlerin faaliyetlerinin kapsayıcı ve demokratik niteliğinin geliştirilmesi, maliyetlerin düşürülerek verimliliğin artırılması, faaliyetlerin ölçülebilir olması ve kalitenin gelişmesi amaç haline gelmiştir (Paris, 2005; Hepburn, 2014). Akıllı şehir kavramının gelişim aşamaları dikkate alındığında bu kavramın söz konusu entegrasyon sürecinin bir yansıması olduğunu savunmak mümkündür (Kaygısız ve Aydın, 2017; Desdemoustier vd., 2019: 131).

Bu anlamda, akıllı şehir dönüşümü temelde yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılmasındaki güncel noktayı ifade etmektedir. Akıllı şehre ilişkin teknoloji odaklı yaklaşımlar, şehrin kendi kendisini yönetebilme kabiliyetini vurgularken, yerel yönetimlerin bu teknolojilerinin şehir ile adaptasyonu, sürecin yönetimi ve

organizasyonu konusunda akıllı yönetişime ilişkin gereken vurguyu yeterince yapmadıkları görülmektedir. Bu açıdan bu çalışmada, teknoloji odaklı yaklaşım yerine akıllı şehre ilişkin bütünsel yaklaşımın yerel yönetimlerin hem akıllı şehir dönüşümünde hem de akıllı şehir statüsü kazandıktan sonra bu şehirlerin yönetimindeki rol ve işlevlerini değerlendirmesi bakımından alan yazına katkı sunması ümit edilmektedir.

Bu çalışma, alan yazında akıllı şehir dönüşümü, akıllı şehre yönelik bütüncül perspektife odaklanan çalışmalar, akıllı şehir ve yerel yönetimler ilişkisini içeren çalışmalar gözden geçirilerek ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda, çalışmada akıllı şehre ilişkin akıllı yönetişim ve yerel yönetimlerin rolüne odaklanan çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmada alan yazında akıllı yönetişimin kavramsal çerçevesi ve yerel yönetimlerin değişen rollerine ilişkin bulgular tespit edilmiştir.

Akıllı şehir alanındaki çalışmalar son on beş yıl içerisinde artış göstermiştir (Akpınar ve Atak, 2020). Dolayısıyla bu alan görece yeni gelişen bir alan niteliğindedir ve akıllı şehir kavramını farklı pek çok disiplin içerisinde çeşitli açılardan (Albino, vd., 2015) tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte, akıllı şehir çalışmalarında kavramsal netlik ihtiyacı devam etmektedir. Bu çalışma, bir taraftan kavramsal netlik noktasına katkı sağlarken bir taraftan da yerel yönetimlerin akıllı şehir dönüşüm süreci ve sonrası yönetim sürecinde değişen rol ve işlevlerini geniş bir alan yazın değerlendirmesi sonucunda ortaya koymaktadır ve bu açıdan özgün bir çalışmadır. Akıllı şehir alan yazınında yerel yönetimlerin rollerine ve akıllı yönetişim birleşenine yönelik çalışmaların azlığı dikkate alındığında, bütüncül çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu savunmak mümkündür.

Bu doğrultuda, çalışmada ilk olarak, akıllı şehir tanımı ve onun kavramsal gelişimi teknoloji odaklılıktan bütüncül yaklaşıma doğru açıklanmaya çalışılmıştır. Yerel yönetimler için akıllı şehir dönüşümü, yeni bir iş yükünü, görev ve sorumlulukları, örgütsel düzeyde yapısal bir değişimi, yerel yönetimin çevresel ilişkilerinde bir genişlemeyi ve yeni riskleri getirmektedir. Bu bakımdan, çalışmada ikinci olarak, yerel yönetimlerin bu risklere rağmen neden akıllı şehir dönüşümünü gerçekleştirmek istedikleri ve bu dönüşümü yerel yönetimler için cazip kılan özellikler, bir diğer ifade ile teşvik edici unsurlar açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde, alan yazında henüz yeterli düzeyde irdelenmemiş olan bir nokta olarak akıllı yönetişim ve özellikle akıllı şehir bağlamında yerel yönetimlerin rol ve işlevlerindeki değişim açıklanmaya çalışılmıştır.

2. AKILLI ŞEHİR: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Akıllı şehirleri, teknolojinin yaşam kalitesini arttırmak, kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak ve kaliteli bir yaşam amacıyla kullanıldığı şehirler olarak açıklamak mümkündür (Caragliu, vd., 2011: 70; Meijer ve Bolivar, 2016: 398). Akıllı şehir kavramı “dijital şehir”, “zeki şehir” “sürdürülebilir şehir” gibi kavramlarla ilişkili olarak ele alınmakta (Albino, vd., 2015; Dameri, vd., 2019: 27) ve bu anlamda teknolojik gelişme, sosyal ve ekonomik değişim, küresel düzeyde ortaya çıkan yeni sorunlar ve bunlara yerelden başlayarak çözüm üretme anlayışına referans etmektedir. Yerelden hareket ederek çözüm üretmek fikri her şehrin yerel özellikleri, insani, sosyal ve kültürel yönleriyle, sorunlarıyla ve sorun çözme kapasitesiyle kendine özgü bir yapıya sahip olması (Giffinger, vd, 2010) ile yakından ilgilidir. Akıllı şehirler bu yerellik vurgusunun yanı sıra bir taraftan da Akıllı Şehir Konseyi, Avrupa Birliği, OECD, Birleşmiş Milletler gibi küresel örgütlerin hedef ve düzenlemeleri ve küresel teknoloji şirketlerinin ve kamu kurumlarının yatırımları doğrultusunda giderek popülerleşmesiyle küresel bir nitelik kazanmıştır. Bu bakımdan akıllı şehir hem yerel özellikleri hem de küresel özellikleriyle kü-yerel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Dameri, vd., 2019: 26).

Zaman içerisinde gelişen alan yazında akıllı şehir kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu durumu kavramın hem uygulamada hem de teoride gelişmekte ve dönüşmekte olmasıyla açıklamak mümkündür. Kavram, ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri’nde planlama politikaları bağlamında, 1980’lerde gelişen akıllı büyüme ve yeni kentleşme hareketine bağlı olarak kullanılmıştır. Bu süreçte akıllı şehir kavramının kullanımı, dijital teknolojilerin kamu hizmet sunumunda kullanılmasının artmasıyla birlikte yaygınlık kazanmıştır (Przeybilovicz, vd., 2018: 634). Bu gelişmelerle doğru orantılı olarak, akıllı şehir çalışmalarına akademik alandaki ilgi de artmıştır. 1992 yılında (Gibson, vd., 1992) Teknopolis Fenomeni: Akıllı Şehirler, Hızlı Sistemler, Küresel Ağlar (“The Technopolis Phenomenon: Smart Cities, Fast Systems, Global Networks”) başlıklı çalışma, bu süreçteki ilk referans çalışmalardan birisi olmuştur. Uygulamada ise akıllı şehir projeleri için ilk fon 2000 yılında alınmıştır (Hall, 2000). 2012 yılında kurulan Washington merkezli Akıllı Şehir Konseyi (Smart Cities Council) gibi kurumlar akıllı şehir ekosisteminin küresel düzeydeki yayılımında etkili olmaya başlamıştır (SmartCitiesCouncil, 2023). Son yirmi yıl içerisinde akıllı şehirlere yönelik ilgi hem uygulamada hem de akademik düzeyde düzenli bir şekilde artmıştır (Mora, vd., 2017).

Akıllı şehir ilk yıllarda şehirlerde altyapı unsurlarının teknoloji ile entegre bir şekilde gelişimi; hızlı, verimli ve etkili hizmet sunumu için dijital teknolojilerin kullanımı olarak tanımlanmıştır. Bu dönem, teknolojinin rolünün ön plana çıktığı dönemdir. Akıllı şehrin ana unsurları olarak teknolojik altyapı, kablosuz ağlar, dijital uygulamalar, nesnelerin interneti ve sensör ağlar yaygınlık kazanmıştır (Cohen, 2015). Akıllı şehir konusuna teknoloji odaklı yaklaşımda ABD'deki işletmeci geleneğin etkisinin öne çıktığını savunan çalışmalar mevcuttur (Mora, vd., 2017). Teknoloji odaklı yaklaşım, akıllı şehri teknoloji yönlendirici bir bağlamda ele alırken, bu süreçte teknoloji firmalarının belirleyiciliğinin artması bir eleştiri unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eleştirileri “şehrin bir bilgisayar olmadığı”, “şehrin zekâsının bilgi işlemekten fazlası olduğu” ve “şehir planlamalarının algoritmalara indirgenemeyeceği”, “şehrin kaydedilmemiş formlarda kültürel bir hafızası olduğunu” ve bunun göz ardı edilemeyeceğine yönelik yaklaşımlar olarak sıralamak mümkündür (Mattern, 2017).

Teknoloji odaklı akıllı şehir tanımlarına yönelik eleştirilerin merkezinde şehrin kendisine özgü sosyo-kültürel, siyasal ve yönetsel unsurlarının dikkate alınmaması yer almaktadır. Buradan hareketle tanımlar, zamanla sosyo-politik unsurlara, yönetim ve insan boyutuna odaklanmış; teknolojinin insan kaynağı ve sermayesiyle bağlantılı olduğu, geleneksel ve yeni, teknoloji ve insan, ekonomi ve yaşam kalitesi ile katılımın iç içe geçtiği bütüncül bir yaklaşım gelişmiştir (Mora, vd., 2017; Przybilovicz, vd., 2018: 634; Giffinger, vd. 2010; Caragliu 2011; Nam ve Pardo, 2011). Bütüncül yaklaşım, akıllı şehrin unsurları olarak iyi işleyen bir altyapı, ağ bağlar, ekipmanlar ve sistemler olarak teknolojiyi; bilgi ekonomisi, eğitimli ve yaratıcı insan kaynakları olarak insan ve yaratıcılığı; vizyon, liderlik ve örgütsel dönüşüm, yasal ve düzenleyici işlemler olarak kurumsallığı; yeşil ekonomi ve yaşam kalitesi farkındalığı bağlamında ise sürdürülebilirliği içermektedir. Bu yaklaşım, teknolojik gelişmede insan unsuru dikkate alınmadığında akıllı şehrin gerçekleşemeyeceği argümanına dayanmaktadır (Mora, vd., 2017; Desdemoustier, vd., 2019:130).

Teknoloji odaklı akıllı şehir yaklaşımından bütüncül yaklaşımın gelişimine doğru zamansal bir sınıflandırmadan bahsetmek mümkündür. Bu sınıflandırmaya göre, teknoloji şirketlerinin yönlendirici olduğu dönem birinci kuşaktır ve “akıllı şehir 1.0” olarak adlandırılmıştır. Şehir yönetiminin belirleyici olduğu dönem ikinci kuşak “akıllı şehir 2.0” ve vatandaşların yönlendirici olduğu dönem ise

üçüncü kuşak “akıllı şehir 3.0” olarak sınıflandırılmıştır. Yapılan bu ayırım, teknoloji boyutundan insan boyutuna doğru gerçekleşen dönüşümü açıklama çabasının bir sonucu niteliğinde olmuştur (Cohen, 2015). Bir başka sınıflandırma, akıllı şehir dönüşümünü üç temel yenilik ile açıklamıştır. Bu sınıflandırmaya göre, akıllı şehir yaşamının gelişmesinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemine vurgu ile “dijital şehir”, akıllı insan; akıllı yönetim ve akıllı gelişmeye vurgu ile “zeki şehir” veya “bilgi şehri”; vatandaşlar ve çevre arasındaki ilişkiye vurgu ile “yeşil şehir” ya da “sürdürülebilir şehir” olarak süreç içerisinde kavramın teknoloji, insan ve çevre boyutları bir araya getirilmiştir (Dameri, vd., 2019: 27).

Sınıflandırmalardaki çeşitlilik akademik alan yazına da yansımıştır. Akıllı şehir üzerine yapılan akademik çalışmalarda teknoloji merkezlilik ile insan ve yönetim merkezlilik arasındaki ayırım ön plana çıkmaktadır. Teknoloji odaklı çalışmalar özellikle enerji, ulaşım, trafik gibi şehirle ilgili düzenlemelerde teknolojinin rolüne odaklanmaktadır. İnsan merkezli yaklaşımlar ise daha çok gelişmiş insan kaynaklarının akıllı şehirlerin oluşumu ve işleyebilmesi için ana unsur saymaktadır. Yönetim ve bağlantılı olarak yönetimi ana unsur olarak vurgulayan çalışmalarda etkileşim, iş birliği, organizasyon süreçlerinde paydaşlar arası ilişkilerin düzenlemesine yönelik vurgu ön plana çıkmaktadır (Meijer ve Bolivar, 2016: 396-398).

Güncel çalışmalarda, bu unsurların daha detaylı olarak ele alındığını gözlemlemek mümkündür. Bu çalışmalara göre, yenilik, bilgi yönetimi ve yönetim akıllı şehrin esas birleşenleridir. Sadece teknoloji yerine yenilikçilik, daha kapsayıcı bir bağlamda kullanıcıların katılım sağladığı ve onların yönlendiriciliğinde olan, aktörler arasında eşgüdümü ve iş birliğini öngören, açık veri ve açık yenilik anlayışını, kamu kurum ve kuruluşlar arasında etkileşimi ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda sürdürülebilir şehirler kurmak gibi vizyonları içermektedir. Akıllı şehir projelerinde bilgi yönetimi ve dijital teknolojilerinin rolü vurgulanmakta, kamu ve özel sektör işbirliği ile üniversitelerin bilgi aktarma, paylaşma ağı içerisindeki işlevsel konumuna geniş bir yer verilmektedir (Bundgaard ve Borrás, 2021: 3). Yönetişim, böylelikle teknolojinin sosyal boyutu bağlamında akıllı şehre ilişkin ilkelerin benimsenmesinde ve karar almada yönetimin önemine (Meijer, 2018) ve farklı kamusal işlerin birden fazla aktör tarafından iş birliği ve eşgüdüm içerisinde yürütülmesine vurgu yapmaktadır (Broccardo ve Culasso, 2019). Ancak, akıllı yönetim bağlamında yerel yönetimlerin rolü yalnızca toplumda

teknoloji kabulünü sağlama ya da iş birliklerinin yürütülmesiyle sınırlı değildir. Yerel yönetimler akıllı şehir dönüşüm sürecinde planlamadan uygulamaya, etkileşim unsurunu sağlamaktan örgütsel olarak yeniden düzenlemelere kadar büyük bir dönüşümün hem yönlendiricisi hem de onun bir parçası konumundadır.

3. AKILLI ŞEHİR DÖNÜŞÜMÜNDE YEREL YÖNETİMLER İÇİN TEŞVİK EDİCİ UNSURLAR

Akıllı şehir kavramının tanımında olduğu gibi akıllı şehir uygulamalarının oluşum sürecinde de teknoloji-odaklılık, yönetim ve insan-odaklılığa doğru bir dönüşüm söz konusudur. Akıllı şehir anlayışının gelişiminde temel unsur şehirlerin artan nüfusu, sorunları ve giderek artan ihtiyaçların iyi yaşam standartları içerisinde sürdürülebilir bir şekilde giderilmesi gerekliliğidir. Bu açıdan yerel yönetimler temel yönetim aktörü niteliğindedir (Appio, vd., 2019; Albino, vd., 2015; Nam ve Pardo, 2011). Akıllı şehir bir taraftan da şehirleşme sürecinde bir gelişme aşaması olarak görülmekte ve bu süreçte öncelikle şehrin yollar, köprüler, tüneller, tren yolları, metrolar, hava alanları, limanlar, iletişim ağları, su, elektrik alt yapıları ile ana binalarının bütün önemli altyapı unsurlarının izlenmesi ve bunlar için gerekli kaynakların en uygun hale getirilmesi, devamlılığının ve güvenliğinin sağlanması gibi donanım ile ilgili konular ön plana çıkmaktadır (Hall, 2000:1). Teknoloji sayesinde şehrin yaşamının üzerinde gerçekleştiği bu donanımlara ilişkin olarak elde edilen gerçek zamanlı verilerin ulaşımı, atık yönetimini, güvenliği iyileştirmeye olanak sağlaması böylelikle yönetimler için verimlilik, sürdürülebilirlik, şeffaflık gibi yönetim ilkelerinin gerçekleşmesine katkı sağlaması beklenmektedir (Hall, 2000:1; Kitchin, 2014).

Akıllı şehir uygulamalarının şehirde yaşam kalitesini sürdürülebilir bir şekilde artırmak üzere kullanımı yaygınlaşmaktadır. Akıllı şehir uygulamaları, trafiğin izlenmesi ve gerçek zamanlı haritalama, park yerlerinin tespiti, acil durumlarda ambulanslar için koridorların oluşturulması, alternatif araçlar ve yolların oluşturulması ve yoğunluğun azaltılması gibi günlük hayatın akışında önemli bir rol oynamaktadır. Bu uygulamalar, engelli bireylerin ya da sağlık sorunu olan kişilerin risk durumlarına göre takibi, vatandaşlar için kritik zamanlarda (sağlık, çevresel riskler, güvenlik) uyarı hizmetlerinin sunulması ve iletişim araçlarının geliştirilmesi gibi kapsayıcı ve etkin

politikalar için çeşitli imkânlar sunmaktadır. Turizm alanlarıyla ilgili görsel ve etkileşimli içeriklerin sunulması, plaj, park, yollar, havaalanı, otel, tren istasyonları, konser alanları, stadyumlarda video izleme yapılması, bina ve evler akıllı sayaçlarla elektrik, su, doğalgaz tüketiminin kontrolü ve bunlara ilişkin verilerin tutulması gibi sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmeye yönelik akıllı şehir uygulamaları örnekler arasındadır (Hernández-Muñoz, vd., 2011; Sevim, vd., 2019).

Bu uygulamalar sayesinde teknoloji yardımıyla elde edilen veriler girdi olarak hem karar alma hem de uygulama aşamasında önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte, verilerin anlamlı sonuçlar vermesi bilgi yönetimi süreçlerinin ötesinde sosyal ve ekonomik unsurlarla da ilişkilidir (Harrison, vd., 2010). Bu ilişki bağlamında akıllı şehrin işlevleri altyapı gücü, dijital ağlar, insan kaynakları, sosyal sermaye, girişim kapasitesi gibi unsurlarla bir arada bir bütünsellik arz etmektedir (Kourtit ve Nijkamp, 2012). Akıllı şehrin bütünselliği, şehrin dijitalleşmesinin ötesinde vatandaş ve toplulukların ihtiyaçlarının karşılandığı; yenilikçi ve sürdürülebilir uygulamaların ve bunların sonuçlarının sosyal ve ekonomik alanda gözlemlenebilir olması ile ilgilidir. Buna göre, akıllı şehir dönüşümünden beklentiler, yalnızca yerel yönetimlerin hizmet sunum araçlarını geliştirmesi değil kamusal değerler üretebilmesini de gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, akıllı şehirlerin sosyal açıdan teşvik edici yönü onun yalnızca fiziksel altyapıyı geliştirmek için kullanılmasıyla değil buradan elde edilen bilgi ya da verinin toplumsal yarara dönüşme potansiyeli ile ilgilidir. Örneğin, akıllı ulaşım alanındaki uygulamaların ulaşım kaynaklı hava kirliliğinin azalmasında oynadığı rol kamusal bir önem taşımaktadır (Şengül ve Altıntaş, 2020).

Bütüncül yaklaşımda akıllı şehir birleşenleri, elektronik ve dijital teknolojiler alt yapı geliştirme, bilgi ve iletişim süreçlerindeki rollerinin ötesinde (Komninos, 2011; Albino, 2015: 10) daha bütünsel bir şekilde teknoloji, insan ve kurumların dâhil olduğu (Nam ve Pardo, 2011) akıllı ekonomi, akıllı insan, akıllı yönetim, akıllı ulaşım, akıllı çevre, akıllı yaşam gibi farklı boyutlar içermektedir (Giffinger, vd., 2010). Bu unsurlar sırasıyla, endüstri, eğitim, demokrasi, lojistik ve altyapı, verimlilik ve sürdürülebilirlik, güvenlik ve kalite ile ilişkilidir. Bu unsurların her bir şehir için kendi vizyon ve öncelikleriyle ilişkili olarak planlanması ve geliştirilmesi gerekmektedir (Albino, 2015:18; Lombardi, 2012).

Akıllı çevre ve akıllı ulaşım daha çok fiziksel altyapıyla ilgilidir ve veri kullanılarak çevreyle ilgili risklerin azaltılmasını amaçlamaktadır. Teknolojinin atık yönetiminden geri dönüşüme, hava kirliliği, yangın, sel vb. gibi çevre risklerinin erken uyarı sistemleriyle tespit ve engellenmesine, bunların görselleştirilerek daha iyi analizine, daha iyi bir altyapı yönetimi ve üretim süreci ile maliyetlerin düşürülmesine imkan sağlamaktadır (Memiş ve Güç, 2023; Bektaş ve Çetin, 2023). Akıllı ulaşım, otonom araçlardan, kişisel araç ihtiyacının azaltılmasına, şehir ulaşım altyapısının yolların, köprülerin, geçit ve altgeçitlerin, limanların, havalimanlarının, raylı sistemlerin gelişmesine, otopark, yaya yolları gibi pek çok ulaşım altyapısını ilgilendirmekte ve trafik yoğunluğunu azaltma, kazaları engelleme, kolay ve hızlı bir şekilde ulaşımı gerçekleştirmeye imkan sağlamaktadır (Appio, vd., 2019:3; Uzer ve Özasan, 2023).

Akıllı insan, bireylerin eğitim düzeyinde yükselişi (Sadioğlu ve Dinç, 2019), bilgi ve yaratıcılık kapasitesindeki artışı ifade etmektedir. Bu perspektiften eğitim, bilgi ve yaratıcılık aynı zamanda istihdam ve ekonominin gelişimi için de bir temel teşkil etmektedir ve insan gücünün ve insan sermayesinin gelişimi ile şehrin ekonomik, kültürel, sosyal gelişmişlik düzeyi arasında bir ilişki vardır (Caragliu, vd., 2011). Akıllı ekonomi bir bilgi ekonomisidir. Fiziksel altyapı kapasitesinin yüksek olması, yetişmiş yaratıcı insan gücü ve içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin gücü bir araya geldiğinde yenilikçi iş ortamının gelişimi için önemli koşulların oluştuğunu varsaymaktadır. “Açık yenilik, sinerji, yaratıcılık, açık iş birliği” bu sürecin ana unsurlarıdır (Appio, vd., 2019:4). Akıllı yaşam ise, sağlık, eğitim, sosyal hizmetler, vatandaş katılımı ve iyi yaşam koşullarının sağlanmasıdır. Bu daha iyi işlerde istihdam, barınma ve altyapı anlamına gelmektedir (Giffinger, vd., 2010). Plaj kalitesi, ulaşım, turistik yerler ve sosyal hizmetlerle ilgili gerçek zamanlı bilgi olarak çeşitli çözümlerin oluşturulması akıllı yaşam birleşeninin unsurları arasındadır.

4. AKILLI YÖNETİŞİM VE AKILLI ŞEHİRLER İÇİN YEREL YÖNETİMLER

Akıllı yönetim, akıllı şehir birleşenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Appio, vd., 2019:5). Karar alma sürecine katılım, hizmetlerin sağlanması, yönetimde şeffaflığın artırılması ve bu yönde politika ve stratejilerin oluşturulması ise akıllı yönetişimin unsurlarıdır (Giffinger, vd., 2010: 305). Akıllı yönetişimin akıllı şehirle ilgili bir diğer bağlamı da akıllı

şehir dönüşümünde yönetiştir. Buna göre, akıllı şehirler için dikkate alınması gereken yönetiştir unsurları iş birliğı, liderlik, katılım, ortaklık, iletiştirim, veri alıştırveriştir, hizmet ve uygulamalar arasında bütünleştirme, hesap verebilirlik ve şeffaflıktır (Chourabi, 2012: 2292). Akıllı yönetiştir, çalışmalarda akıllı şehirler bağlamında katılım odaklı ele alınmakta, hükümetlerin, üniversitelerin, araştırma merkezlerinin, endüstrinin ve sivil toplumun etkileştirimine dayandırılmaktadır (Lombardi, vd., 2012). Bu aktörler ve kaynaklar arasında eşgüdüm, organizasyon ve uyum söz konusudur (Lee, vd., 2014; Örselli ve Dinçer, 2019).

Karar alma süreçlerinde çok paydaşlılık, liderlik, uyum sağlama, politika ve strateji geliştiriririnin yanı sıra temel ilkeleri ve performans değerlendirme kriterlerini akıllı yönetiştir kapsamında dikkate alan çalışmalarda akıllı yönetiştirime iliştirkin daha geniş bir çerçeve sunmaktadır (Lee, vd., 2014; Kumar, 2020). Akıllı yönetiştirim ile strateji ve politika üretme, karar alma ve uygulama süreçlerinin paydaş katılımına açık olması, koordinasyon, organizasyon ve işbirliğı ağlarının kurulmasında yönetiştirimin rolü vurgulanırken yerel yönetimlerin rolü çoğunlukla katılım ve etkileştirimi sağlayan akıllı şehir girişimleriyle sınırlı kalmaktadır. Örneğinin, mobil uygulamalar aracılığıyla şehirdeki hizmetlerle ilgili kullanıcıların ürettiğı verilerin ve paylaştıkları bilgilerin yerel yönetimin kararlarını geliştirmek üzere kullanımı akıllı yönetiştirim kapsamı içerisinde sıklıkla yer almaktadır (Çetin ve Çiftçi, 2019; Kemeç ve Gül, 2021). Ancak, yerel yönetimler akıllı yönetiştirimin, akıllı şehir olma vizyonunun oluşturulması, akıllı şehir teknolojilerinin karar alma ve uygulama süreçlerinde kullanılması, yerel yönetimin yeniden yapılanması ve örgütün çevresiyle etkileştiriminin gelişmesi olmak üzere tüm aşamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan, akıllı şehir alan yazınında yerel yönetimlerin rolünü bütünsel ve çok boyutlu ele alan daha kapsamlı akıllı yönetiştirim sınıflandırmaları ön plana çıkmaktadır (Meijer ve Bolivar, 2016; Nastjuk, vd., 2022; Nilssen, 2019).

Bu sınıflandırmalardan biri akıllı şehir yönetiştirimini, yönetim ve politika yapma, akıllı karar alma, akıllı yönetim ve akıllı şehir işbirliğı olarak dört düzeyde açıklamaktadır (Meijer ve Bolivar, 2016: 398). Bu düzeyler akıllı yönetiştirimin düşükten yükseğe olmak üzere bir analizini sunmaktadır. Buna göre, akıllı yönetiştirimin ilk düzeyinde kurumsal bir dönüşümden ziyade, yöneticilerin şehri

akıllı şehir olarak dönüştürme vizyonu söz konusudur. Bu adımda henüz uygulama olmaması nedeniyle akıllı yönetim bakımından dönüşüm düzeyi düşüktür. Yerel yönetimler akıllı şehir dönüşümünde teşvik edicidir ve süreci planlama, düzenleme, iş birliği ve eşgüdüm sağlama rollerini yerine getirmektedir (Przebylłowicz, vd., 2018: 634).

İkinci düzey, akıllı yönetim karar alma ve uygulama sürecinin dönüşümüdür. Sensör teknolojileri ve ağlar kullanılarak şehre ilişkin daha fazla bilgi ve veri elde edilebilir. İlgili veriler tek merkezde toplanabilir ve erişilebilir (Öner ve Çam, 2022). Bu verilerin karar alma sürecinde kullanımı, yerel yönetimlerin etkinliği için önemlidir. Bu bağlamda açık veri ve açık yönetim uygulamaları, etkinliğin yanı sıra hesap-verebilirlik ve şeffaflık bakımından da yerel yönetimlerin gelişimine katkı sağlayıcı niteliktedir (Eroğlu, 2019). Bu düzey akıllı yönetişimin uygulanması bağlamında somut bir adım olarak vizyon oluşturmaya göre daha yüksek bir düzeyde olsa da veriyi arttırmak üzere teknolojiye dayanarak yararlanma ile sınırlı kalması bakımından fark çok fazla değildir. Bu aşama bir taraftan da şehir yöneticileri için başa çıkılması gereken yeni sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Teknoloji odaklılığa bağlı olarak bu aşamada teknoloji firmalarının akıllı şehir girişimleri şehrin ihtiyaç ve taleplerini geri planda bırakabilmekte, ekonomi ve iş dünyası, şehrin genelini etkileyen problemleri, sosyal ve çevresel meseleleri önemsizleştirebilmektedir. Buna karşın, akıllı yönetişimden beklenen, geniş bir ölçekte şehrin ihtiyaçlarının neler olduğunun tespit edilmesi, sosyal, ekonomik, politik, demografik, yönetsel, kültürel ve teknolojik boyutlarıyla karşılıklı olarak değerlendirilmesidir (Jiang, vd. 2020).

Üçüncü düzey, akıllı yönetişimin örgütsel düzeyde bir yeniden yapılanmayı ifade etmesidir. Bu yeniden yapılanma, yerel yönetimlerin akıllı şehre dönüşümü sağlarken bunun bir aşaması olarak kendilerini de dönüştürmeleriyle ilgilidir. Bu noktada yerel yönetimde yapısal değişiklikler söz konusu olduğu için dönüşüm düzeyi diğerlerine göre daha yüksektir. Akıllı şehirde şehrin rutinleri, iş birlikleri ve aktörlerin rolleri değişmektedir. Süreçler açık, katılımcı ve önleyici bir şekilde dönüşmektedir. Verimlilik, üretkenlik ve kaliteye odaklanan yenilikler hayata geçmektedir (Nilssen, 2019). Akıllı şehir yönetimi yöneticilerin teknolojik yeniliklerle ve şehrin kendisine özgü ekonomik, siyasal, demografik, kültürel unsurlarının bir sonucudur (Jiang, vd., 2020: 6). Bu süreçte, geleneksel aktörlerin yerini çeşitlenen yeni aktörler ve bunların yoğun etkileşimi almaktadır. Bu durum, aktörler arasında etkileşim yönetimine olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır.

Barselona ve Viyana örneğinde, şehir yönetimi akıllı şehir dönüşüm sürecinde belirleyici olmuş, yönetim fonksiyonları şehir yöneticilerinin yönetiminde yeni ve bütünlüştürmüş birimlerin kurulmasıyla devam etmiştir (Nesti, 2020).

Dördüncü düzeyde, örgüt dışı süreç ve çevresel aktörler de yönetim sürecinin bir parçası haline gelmiş ve yönetim birimleri ile topluluklar arasında vatandaş merkezli, deneyimsel bir hizmet anlayışı oluşmaya başlamıştır (Meijer ve Bolivar, 2016: 400; Nilssen, 2019). Bu süreçte, akıllı şehrin geleneksel yaklaşım ve tekniklerle yönetiminden, çok paydaşlı ve kullanıcı perspektifinden hizmetlerin oluşturulmasına dönük bütünsel bir 'akıllı şehir yönetimi'ne doğru dönüşümü söz konusudur (Lee ve Lee 2014). Geleneksel dışsal aktörlerin ve yerleşik etkileşim biçimlerinin etkisi sürerken örgüt içi yapıda ve etkileşim süreçlerinde değişikliğe nasıl gidileceği planlanması gereken önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır (Nesti, 2020: 30). Buna göre, akıllı yönetim akıllı şehrin bir birleşeni olmanın ötesinde, aynı zamanda akıllı şehir dönüşümünü de içine alacak şekilde bir akıllı şehir yönetim unsuru olarak önemlidir.

Akıllı yönetimin farklı düzeylerini benimsemenin yanı sıra yerel yönetimler, akıllı şehir dönüşüm sürecinde bütüncül bir akıllı yönetim anlayışı çerçevesinde politika üretirken birtakım unsurlarla başa çıkmak durumundadır.

Bu unsurlar aşağıda maddeler halinde belirtilmiştir:

- i. Belediyelerin akıllı şehre ilişkin politika ve yaklaşımlarını belirlemesi,
- ii. Belediyelerin akıllı şehir dönüşümünü planlanması,
- iii. Belediyelerin şehrin fiziksel altyapı durumunu tespit etmesi ve geliştirmesi,
- iv. Belediyelerin örgütsel kapasitelerini tespit etmesi ve geliştirmesi,
- v. Belediyelerin şehirle etkileşim içinde olması ve şehrin sorunlarına hâkim olması,
- vi. Akıllı şehir dönüşümü için gerekli yasal düzenlemelerin bulunması,
- vii. Şehirlerin akıllı şehir olma konusundaki istekliliği,
- viii. Sürdürülebilir ve kapsayıcı politikaların üretilmesi,
- ix. Güvenlik ve gizlilikle ilgili sorunlarla başa çıkmak.

Bütüncül bir akıllı yönetim anlayışı çerçevesinde politika üretirken dikkat edilmesi gereken bu unsurlar aşağıdaki başlıklar altında daha detaylı olarak açıklanmaktadır.

4.1. Belediyelerin Akıllı Şehirlere İlişkin Politika ve Yaklaşımları

Belediyelerin akıllı şehirlere ilişkin politika ve yaklaşımlarını açıkça ortaya koyması akıllı şehir birleşenlerinin bir arada oluşması ve yönetim sürecinin işleyebilmesi için bir gereklilik niteliğindedir. Bu süreçte, yerel sorunlar, öncelikler, katılım biçimleri, stratejilerin belirlenmesi, çevre ve kaynakların değerlendirilmesi gerekmektedir (Kumar, 2020). Başarılı akıllı şehir örneklerinde yerel yönetimlerin stratejik planlarında akıllı şehre ilişkin gerçekleştirilebilir hedefler ve somut adımlar yer almaktadır (Nohutçu ve Akpınar, 2021). Dünyada Amsterdam, Barselona, Viyana ve Turin gibi akıllı şehir örneklerinde temel politika amaçlarının belirlenmiş olması onların başarılarında etkili olmuştur. Bu örneklerde ön plana çıkan temel amaçlar sürdürülebilirlik, ekonomik kalkınma, yüksek yaşam kalitesi ve kamu yönetiminde verimlilik (Nesti, 2020: 28). Akıllı şehir yönetimi gelenekselden farklı yeni bir yapılanma ve yeni bir yönetim anlayışını getirirken bu ilkeler çerçevesinde kendi meşruiyet unsurlarını da yeniden inşa etmektedir (Vanolo, 2014). Bu noktada, akıllı şehir yönetimini meşru kılan temel unsurlar yüksek refah, sürdürülebilirlik, yaşam kalitesi, katılım, iş birliği, adalet ve kapsayıcılıktır. Ancak, stratejilerde hedeflerin belirsizliği, planlarda uygulama zorluklarının dikkate alınması ve bu süreçlerde katılım konusundaki belirsizlikler karşılaşılan sorun alanlarıdır (Özdemir, 2022; Kemeç, 2023). Akıllı şehir girişimleri bazı durumlarda yalnızca ekonomik refaha odaklanmaktadır. Akıllı şehir girişimlerinin küresel sermayenin dikkatini çekmek ve yerel ekonominin gelişimi için kullanımı buna örnek gösterilebilir (Shwayri, 2013: 45). Bu durum ekonomik amaçlarla kamusal amaçlar arasında çatışma yaratabilmektedir. Buna karşın, ekonomik meşruiyet ile kamusal yararlar arasında bir güç mücadelesi değil iyi bir toplum yaratma üzerine bir işbirliğinin kurulması gerekmektedir (Meijer ve Bolivar, 2016: 400).

Bu ilkelerin hayata geçmesinde, yönetim bağlamında çok paydaşlılık ilkesi öne çıksa da temel politika aktörü belediyedir. Belediyenin yönetim bakımından siyasal kurumlar, akıllı şehir yönetim mevzuat ve süreçlerini; vatandaşlar, firmalar, üniversiteler, özel sektör kurumları, sivil toplum örgütlerinin taleplerini; altyapı enerji kaynakları ve bu kaynakların sürdürülebildiğini ve coğrafi olarak yere

ilişkin çevresel unsurlarla, kültürel öğeleri dikkate alması gerekmektedir (Dameri vd., 2019; Lombardi vd., 2012; Kumar, 2020). Bu boyutların dikkate alındığı bir dönüşüm sürecinin temel özellikleri müzakerecilik, katılımcılık, işbirliği ve kapsayıcılıktır. Özel sektör, kamu sektörü ve vatandaşların yer aldığı bir katılım ve işbirliği akıllı şehrin gereklerindedir. Bazı akıllı şehirlerde, bu iş birliğinin “yaşam laboratuvarları” formunu oluşturduğu görülmektedir (Nesti, 2020: 29). Bu form yaşayan laboratuvarlar olarak da adlandırılmakta, akıllı şehir ihtiyaç ve politikalarının oluşumunda paydaş katılımına ve deneysel girişimlere vurgu yapmaktadır (Memiş, 2017; Nilssen, 2019; Öztaş Karlı ve Açıksoz, 2021). Buna karşın katılımın akıllı şehir süreçlerinde yerel yönetimlerin ilgili yapı ve süreçlerinde yeterince kurumsallaştığını iddia etmek doğru bir tespit olmayacaktır.

4.2. Belediyelerin Akıllı Şehir Dönüşümünde Planlaması Gereken Unsurlar

Akıllı şehir dönüşüm süreci bazı ülkelerde tabandan katılım, yerel fon ve planlanmaların daha fazla belirleyici olduğu bir şekilde; bazı ülkelerde ise tepeden aşağıya merkezi hükümetin ve merkezi stratejilerin ve fon kaynaklarının daha fazla belirleyici olduğu bir süreç şeklinde ilerlemektedir. Belediyelerin akıllı şehir dönüşümünde planlaması gereken unsurlar i. akıllı şehir ulusal stratejileri, ii. sürecin merkezi mi yoksa âdem-i merkezi mi olacağı ve iii. akıllı şehir projeleri için mali kaynağın nasıl sağlanacağıdır (Dameri, vd., 2019). Bu unsurlar dikkate alındığında akıllı şehir stratejilerinin ülkeden ülkeye hatta şehirden şehre farklılık gösterebileceği, farklı kültür, ihtiyaç ve şehirlerin özelliklerinden etkileneceği açıktır. Bu durumda yerel yönetimler akıllı şehir dönüşüm sürecini nasıl planlayacakları konusunda kendi şehirleri için farklı koşullar içerisinde en uygun stratejiyi belirlemek durumundadır. Bu stratejiyle oluşturulacak projelerin şehrin talepleriyle uyumu, projelerin başarısını doğrudan etkileyebilecek özelliğe sahiptir.

4.3. Fiziksel Altyapının Durumu

Akıllı şehir dönüşümünü sağlarken yerel yönetimlerin işe nereden başlanacağı konusundaki kararında etkili olan unsurların başında fiziksel altyapının durumu gelmektedir. Akıllı şehirlerin güçlü bir fiziksel altyapı üzerine kurulması beklenir. Bu nedenle akıllı şehir dönüşümünün başlangıç evresinde eğer varsa altyapı eksikliklerinin giderilmesi ve ihtiyaç halinde mevcut yapının güçlendirilmesi gerekmektedir. Akıllı şehirler iyi işleyen bir altyapının üzerine kurulan bilgi ve

iletişim teknolojileri ağıyla gelişmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin güçlü olması, akıllı şehir projelerinin başarısı bakımından önemli bir etken durumundadır (Przebyłowicz, vd., 2018: 635). Bu nedenle yerel yönetimler tarafından akıllı şehir dönüşümünde teknolojik alt yapı eksikliklerinin değerlendirilmesi (Kaygısız ve Aydın, 2017) ve bu eksikliklerle başa çıkılması, ya da öncelikli olarak hangi eksikliğin giderilmesi gerektiği üzerinde durulması gerekmektedir (Kumar, 2020).

4.4. Belediyelerin Örgütsel Yapısı ve Kapasiteleri

Belediyelerin örgütsel yapısı ve kapasiteleri akıllı şehir projelerinin ölçeğinin genişlemesinde rol oynayan bir unsurdur. Akıllı şehir girişimlerinde maliyetler ve bunlar için kaynak bulunması gerekmektedir. Pek çok girişimde en önemli sorun olarak finansal yetersizlikler üzerinde durulmuştur (Benli ve Gezer, 2017). Bu nedenle en düşük maliyetlerle en yüksek düzeyde faydanın sağlanması temel amaçlar arasındadır (Baloğlu ve İyidoğan, 2023). Pilot projeler belirli alanlarla sınırlı kalabilmektedir ya da teknoloji ölçeğinin genişlemesi ya da katılım düzeyinin artırılması gerekebilmektedir. Dönüşüm sürecinde akıllı şehir pilot uygulamalarının ölçeğinin genişlemesi, yerel yönetimlerin çeşitli yönetim aktörleriyle iş birliği kapasitesine, belediyenin kamusal ihtiyaçlar hakkındaki bilgisine, uygulamaların toplumsal karşılığının bulunup bulunmadığına ve teknolojiye ilişkin yaklaşım ve tutumlara göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle yönetim aktörlerinin bu sorunlarla başa çıkmak üzere ilkeler geliştirmesi ve toplumsal engellerle başa çıkma yollarını planlaması gerekmektedir (Broccardo ve Culasso, 2019: 369; Bundgaard ve Borrás, 2021: 4). Bu süreçte, yerel yönetimlerde örgütsel açıdan yeni birimlerin kurulması, bunlar arasında koordinasyonun sağlanması, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve örgütün yeni işlevler kazanması, yeni politikalar geliştirilmesi, uygulama deneyimlerinin bulunması, teknoloji kapasitesinin ve nitelikli insan kaynağının bulunması gerekmektedir (Memiş, 2017; Varol, 2017; Scholl, 2021).

4.5. Belediyelerin Şehirle Etkileşimi ve Sorunlara Hâkim Olması

Belediyelerin şehirle etkileşimi ve sorunlara hâkim olması, akıllı şehir dönüşümünü etkileyen bir diğer unsurdur. Şehirde insanlar arasındaki eşitsizlikler insanların akıllı şehrin standartlarından geniş düzeyde yararlanmalarını engelleyen bir sorundur. Mevcut iş birliği yapılarının geleneksel unsurları, etkileşimlerin

hiyerarşik bir şekilde tasarlanmış olması ve katılım düzeyinin düşük olması diğer sorunlar arasında belirtilebilir. Belediyenin kamusal ihtiyaçları belirlemesi ve onlara uygun, özgün çözümler üretmesi, tüm şehri ilgilendiren sorunların tanımlanması, şehrin aktörleri arasında ilişki kurucu bir unsur olması önem taşımakta ve bu durum hizmetlerden yararlanan kullanıcılar, vatandaşlar ve sivil toplum örgütleriyle etkileşimi gerektirmektedir. Bireylerin süreçlere katılımının artması için yapılan teşvikler, yeniliklere ilişkin toplumsal meşruiyeti güçlendirecek ve vatandaş katılımı teknolojik belirsizliğin azalmasında rol oynayacaktır (Bundgaard ve Borrás, 2021). Akıllı şehir dönüşüm projeleri, siyasetçiler ve dönüşüm sürecinde öncü rol oynayan birimler arasında çıkabilecek rekabet ya da anlaşmazlıklar dikkate alındığında siyasal olarak liderlik ve yönetsel düzeyde kamu görevlilerinin dönüşüm sürecindeki rollerinin önemi daha açık hale gelmektedir (Nesti, 2020: 28).

4.6. Bir Şehrin Akıllı Şehir Olma Konusundaki İstekliliği

Bir şehrin akıllı şehir olma konusundaki istekliliği dönüşümü etkileyen bir diğer unsurdur. Bu durum, küçük şehirlerle büyük şehirlerin akıllı şehir olma politikalarındaki değişkenlikler bakımından değerlendirilebilir. Bu ayrım kırsal üretim ve yaşam biçimi ile modern üretim ve yaşam biçimleri bakımından da karşıtlıklar barındırabilir. Büyük şehirler için iş birliği veya rekabet önemli bir unsur olurken, küçük şehirler akıllı şehir olma konusunda isteksiz olabilmektedir. Uyum sağlama konusundaki eksiklikler, ağırlara dahil olamama, rekabet zayıflığı, yerel sorunlar ya da ulusal veya bölgesel stratejiler bu eğilimi anlamak bakımından önemlidir (Desdemoustier, vd., 2019).

4.7. Akıllı Şehir Dönüşümünde Hukuki Düzenlemeler

Akıllı şehir dönüşümü hukuki düzenlemelerin varlığıyla ilişkilidir. Dönüşüme uygun ve dönüşüm için gerekli temelleri sağlayan bir mevzuat gereklidir. Bu açıdan yerel yönetimlere önemli bir rol düşmektedir (Joshi, vd., 2017). Ulusal kalkınma planları, ulusal akıllı dönüşüm stratejileri ve politika belgelerinin yanı sıra belediyelerin stratejik planları bu temelleri sağlayabilmektedir (Öner ve Çam, 2022; Nohutçu ve Akpınar, 2021). Ayrıca, sivil toplum örgütleri ve meslek kuruluşlarının raporlarının da bu hukuki düzenlemelere katkı sağlayabilmesi (Karayılmaz ve Özker, 2020) önemlidir.

4.8. Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Politikalar

Sürdürülebilir ve kapsayıcı politikaların üretilmesi, akıllı şehirlerde teknolojinin kullanımının ötesinde sosyo-ekonomik ve siyasal yönüyle şehirdeki tüm vatandaşlar, vatandaş olmayanlar, düşük gelirli, engelliler, gençler, çocuklar, yaşlılar ve kadınlar için de olumlu sonuçlar ortaya çıkarmalıdır (Thuzar, 2011). Bunun yanı sıra, hizmetlerin ve hizmetlerin sunum yollarının, dezavantajlı ya da kırılgan grupların hizmet tercihlerinin, dijital okuryazarlık durumunun belirlenmesinde, dijital teknoloji altyapısı gibi farklı unsurların dikkate alınması ve erişim eşitsizliklerinin ortadan kaldırılması önem taşımaktadır (Kumar, vd., 2020).

4.9. Güvenlik ve Gizlilik

Güvenlik ve gizlilikle ilgili endişeler teknolojinin geniş düzeyde kullanımını engelleyen akıllı kent dönüşümünün önemli bir sorunudur. Akıllı kentler bağlamında bu sorunlar daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Tozkoparan, 2019). Bu durum şehirleşmeden ziyade anti-şehirleşme sonucunu da doğurabilir ve kentteki aktörler üzerinde kontrol ve yönlendirme riskini yaratabilir niteliktedir (Jiang, vd., 2020: 4; Memiş ve Babaoğlu, 2018). Bu durum akıllı şehir dönüşümüne ilişkin isteksizliğe neden olan unsurlar arasındadır (Kemeç, 2023). Belediyelerin güvenlik ve kişisel bilgilerin gizliliği konusunda uzman personel ve bu alanda çeşitli birimlerle kurumsallaşmak durumundadır. Bu alanda yerel yönetimlerin gelişmesi ve güçlendirilmesi bir gerekliliktir (Budak ve Sezgin, 2021).

Sonuç olarak, yerel yönetimlerin akıllı şehir dönüşümünde uzun, orta ve kısa vadede farklı düzeylerde stratejiler belirlemesi, bu stratejilerle uyumlu hedefler belirlenmesi ve her hedef için odak noktaları geliştirmesi önemlidir (Ben Letaifa, 2015: 1417). Bu stratejilerde akıllı şehrin öncelikli olarak hangi sorunlara odaklanması gerektiği, bu sorunlar çerçevesinde hangi aktörlerle iş birliği geliştireceği, ihtiyaç duyduğu altyapı unsurlarının neler olduğu, dönüşümü gerçekleştirmek için gerekli olan mali kaynakların nasıl temin edileceği akıllı şehir dönüşümündeki yerel yönetimlerin rollerinin çeşitliliğini ve karmaşıklığını göstermektedir.

SONUÇ

Akıllı şehir kavramının gelişimi incelendiğinde, şehirdeki hizmetlerin birbiriyle bağlantılı teknolojiler aracılığıyla veriye dayalı tek bir merkezden yönetilebilmesi gibi teknolojinin merkezde olduğu bir yaklaşımdan, sosyal, ekonomik, siyasal ve yerele özgü koşulların dikkate alındığı, çok boyutlu ve vatandaşların, araştırma kurumlarının, sivil toplum kuruluşlarının, merkezi ve yerel yönetimlerle ticari aktörlerin paydaş olduğu çok aktörlü bir yaklaşıma doğru şekillendiği görülmektedir. Akıllı şehirlerin gelişiminde bu aktörler arasındaki iş birliği ve etkileşimin ötesinde şehrin temel altyapı özellikleri, bilgi ve iletişim teknolojileri altyapısı da etkili olmaktadır. Ayrıca bu süreçte, şehirlerin ölçeği, şehirde yaşayan nüfusun eğitim durumu, ihtiyaç ve tercihleri de rol oynamaktadır ve buradan hareketle akıllı yönetimi çok daha kapsamlı bir şekilde ele almak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, belediyeler özelinde yerel yönetimlerin rolü önemlidir. Çünkü yerel yönetimler akıllı şehir dönüşümünün ve akıllı yönetişimin ana aktörü olmayı sürdürmektedir. Karşılaştığı sorunlar, akıllı şehir dönüşümündeki teşvik edici unsurlar, yeni riskler ile yerel yönetimlerin bu süreçle başa çıkmaya çalıştığı ve aynı zamanda örgütsel olarak bu dönüşümü gerçekleştirmek durumunda olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada akıllı yönetim ve yerel yönetimlerin akıllı şehir dönüşüm sürecindeki rolü, işlevleri, başa çıkmak zorunda oldukları yeni sorunlar ve riskler akıllı yönetişime ilişkin bütünsel bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma akıllı şehirler konusunda yerel yönetimlerin politika yapma ve akıllı yönetim rolü üzerine odaklanarak birtakım unsurlar, rol ve işlevler tespit etmiştir. Akıllı yönetişimin unsurları; katılım, hizmetler ve teknoloji bütünleşmesi, yönetimde şeffaflık ve hesap-verebilirlik, verimlilik ve bu yönde politika yapımından oluşmaktadır. Yerel yönetimlerin akıllı yönetim rol ve işlevleri ise katılım, işbirliği, organizasyon, hizmet ve teknoloji uyumunu sağlamak, politika oluşturmak, altyapının geliştirilmesi, kaynak bulmak, hukuki düzenlemeler gerçekleştirmek, toplumsal tepkileri değerlendirmek, şehrin ölçeğine ve yerel koşullarına bağlı değişkenleri belirlemek, sürdürülebilir ve kapsayıcı politikalar oluşturmaktır. Bu rol ve işlevlere, uygun bir örgütsel yapı ve kapasite geliştirme, yeni birimler oluşturma, birimler arası etkileşimi sağlama, gizlilik ve güvenlik riskleriyle başa çıkma görevlerini de eklemek mümkündür. Bu noktadan hareketle, yerel yönetimler paydaş katılımına dayanan bu sürecin örgütsel olarak ana unsuru

olmaya devam etmekte, teknoloji ile yönetsel süreçteki rolleri azalmamakta, yönetim bakımından sorumlu oldukları uygulama alanlarının çeşitlenerek genişlemekte olduğu görölmektedir.

Akıllı Şehirlerin teknolojik boyutunu öne çıkarırken, akıllı Şehri otonom olarak yönetilebilen bir alan olarak görmemek önemlidir. Bu doğrultuda yerel yönetimlerin, insan unsurunu ve yerelin baŐkallıđını göz ardı etmeden, tek tip olmayan politikalara ihtiyacı vardır. Çok boyutlu ve çok aktörlü bir yaklaşımla teknolojinin toplumsal, ekonomik ve yönetsel süreçlerle bütünleŐtirilmesinin önemi öne çıkmaktadır. Bu sürecin yönetimi ve organizasyonunda ise yerel yönetimler için riskleri ve imkanları dikkate alarak, akıllı Şehirler için akıllı yönetişim unsuruna hem yönetsel hem de akademik çalışmalarda gereken önemin verilmesini önermek mümkündür. Gelecek çalışmalarda, konunun farklı boyutlarını dikkate alan bütüncül bir akıllı Şehir yaklaşımının ve bu yaklaşımın yönetsel gerekliliklerinin daha fazla açığa çıkarılması, ilgili alan yazına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- AKPINAR, Musab Talha ve Mehmet Atak (2020). "1990'dan 2020'ye Akıllı Şehir Çalışmalarının Bibliyometrik Analizi", **Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 85-100.
- ALBINO, Vito, Umberto Berardi ve Rosa Maria Dangelico (2015). "Smart Cities: Definitions, Dimensions, Performance, and Initiatives", **Journal of Urban Technology**, Cilt:22, Sayı: 1, ss. 3-21.
- APPIO, Francesco Paolo, Marcos Lima ve Sotirios Paroutis (2019). "Understanding Smart Cities: Innovation Ecosystems, Technological Advancements, and Societal Challenges", **Technological Forecasting and Social Change**, Cilt:142, ss, 1-14.
- BALOĞLU, Onur ve Pelin Varol İyidoğan (2023). "Türkiye'de Akıllı Şehir Uygulamasına Yerel Yönetimlerin Mali Görünümü Çerçevesinde Bir Bakış", **BILTURK Journal of Economics and Related Studies**, Cilt:5, Sayı: 2023 Özel Sayısı, ss. 252-272.
- BEKTAŞ, Nihal ve Mehmet Çetin (2023). "Şehirlerde Akıllı Çevre Uygulamaları", **Şura Akademi**, Cilt: 2, ss. 11-16.
- BEN LETAIFA, Soumaya (2015). "How to Strategize Smart Cities: Revealing the SMART Model", **Journal of Business Research**, Cilt:68, Sayı: 7, ss.1414-1419.
- BENLİ, Berrin ve Melih Gezer (2017) "Akıllı Şehirlere Dönüşüm Yolunda Türkiye", **İTÜ Vakıf Dergisi Dosya Akıllı Şehirler**, Cilt: 77, ss. 28-31.
- BROCCARDO, Laura, Francesca Culasso ve Sara Giovanna Mauro (2019). "Smart City Governance: Exploring the Institutional Work of Multiple Actors towards Collaboration", **International Journal of Public Sector Management**, Cilt: 32, Sayı: 4, ss. 367-387.
- BUDAK, Sevim ve Sezgin Sezgin (2021). "COVID-19 ile Mücadelede Akıllı Kent Uygulamalarının Önemi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği", **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı:2, ss.521-552.
- BUNDGAARD, Lasse ve Susana Borrás (2021). "City-wide Scale-up of Smart City Pilot Projects: Governance Conditions", **Technological Forecasting and Social Change**, Cilt:172.
- CARAGLIU, Andrea, Chiara Del Bo ve Peter Nijkamp (2011). "Smart Cities in Europe", **Journal of Urban Technology**, Cilt:18, Sayı:2, ss.65–82.

- CHOURABI, Hafedh, Taewoo Nam, Shawn Walker, J. Ramon Gil-Garcia, Sehl Mellouli, Karine Nahon, Theresa A. Pardo ve Hans Jochen Scholl (2012). "Understanding Smart Cities: An Integrative Framework". **Proc. of HICSS, 45th Hawaii Conference**, ss. 2289–2297.
- COHEN, Boyd (2015). "The 3 Generations of Smart Cities". <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities> (Erişim Tarihi: 08.01.2024).
- ÇETİN, Merve ve Çiğdem Çiftçi (2019). "Literatüre Göre Dünya ve Ülkemizden Örneklerle Akıllı Kent Kavramının İrdelenmesi", **Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi**, Cilt:2, Sayı: 3, ss. 134-143.
- DAMERI, Renata Paola, Clara Benevolo, Eleonora Veglianti ve Yaya Li (2019). "Understanding Smart Cities as A Glocal Strategy: A Comparison between Italy and China", **Technological Forecasting & Social Change**, Cilt: 142, ss. 26-41.
- DEMİRKIRAN, Senem, Mehmet Ali Yücel, M. Kenan Terzioğlu ve Aslı Selvi (2020). "Dijital Dönüşüm Sürecinde Akıllı Yönetişim", **Tesam Akademi Dergisi**, Cilt:8, Sayı: 2, ss. 489-519.
- DESDEMOUSTIER, Jonathan, Nathalie Crutzen ve Rudolf Giffinger (2019). "Municipalities' Understanding of the Smart City Concept: An Exploratory Analysis in Belgium", **Technological Forecasting & Social Change** Cilt:142, ss. 129-141.
- EROĞLU, Şahika (2019). "Açık Devlet Verisinin Sosyo-ekonomik Değeri ve Kullanım Engelleri: Uluslararası Göstergelerde Türkiye", **e-BEYAS 2019: Endüstri 4.0 Sürecinde Bilgi Yönetimi ve Bilgi Güvenliği: eBelge-eArşiv-eDevlet-Bulut Bilişim-Büyük Veri-Yapay Zekâ**, s. 431-449. Editör: Bahattin Yalçınkaya vd., Ankara Üniversitesi, Ankara.
- GIBSON, David V., George Kozmetsky ve Raymond W. Smilor (1992). **The Technopolis Phenomenon: Smart Cities, Fast Systems, Global Networks**, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham.
- GIFFINGER, Rudolf, Gudrun Haindlmair ve Hans Kramar (2010). "The Role of Rankings in Growing City Competition", **Urban Research & Practice**, Cilt:3, Sayı:3, ss. 299-312.
- GÖÇOĞLU, Volkan (2022). "Türkiye'de Akıllı Kent Alan Yazınının Genel Projeksiyonu: Dergipark Kapsamındaki Çalışmalar Üzerine Bir Araştırma", **Ombudsman Akademik**, Cilt:8, Sayı: 16, ss. 69-105.

- GÖYMEN, Korel (2000). “Türkiye’de Yerel Yönetimler ve Yönetişim: Gereksinimler, Önermeler, Yönelimler”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 9, Sayı 2, ss. 3-13.
- HALL, Robert E. (2000). “The Vision of Smart City”, **2nd International Life Extension Technology Workshop**, Paris, France.
- HARRISON, Colin, Barbara Eckman, Rick Hamilton, Perry Hartswick, Jayant Kalagnanam, Jurij Paraszczak ve Peter Williams (2010) “Foundations for Smarter Cities”, **IBM Journal of Research and Development** Cilt:54, Sayı: 4, ss. 1–16.
- HEPBURN, Paul (2014). “Local Democracy in A Digital Age: Lessons for Local Government from the Manchester Congestion Charge Referendum”, **Local Government Studies**, Cilt: 40. Sayı: 1, ss. 82-101.
- HERNÁNDEZ-MUÑOZ, José M., Jesús Bernat Vercher, Luis Muñoz, José A. Galache, Mirko Presser, Luis A. Hernández Gómez ve Jan Pettersson (2011). **Smart Cities at the Forefront of the Future Internet**. Editör: John Domingue vd., Springer, Berlin.
- JIANG, Huaxiong, Stan Geertman ve Patrick Witte (2020). “A Sociotechnical Framework for Smart Urban Governance: Urban Technological Innovation and Urban Governance in the Realm of Smart Cities”, **International Journal of E-Planning Research** Cilt:9, Sayı:1
- JOSHI, Sujata, Saksham Saxena, Tanvi Goodbole ve Shreya (2016). “Developing Smart Cities: An Integrated Framework”, **Procedia Computer Science**, Cilt: 93, ss. 902-909.
- KARAYILMAZ, Canset ve Ahmet N. Özker (2020). “Kamusal Nitelikli Özel Malların Sunumunda Akıllı Şehirler Olgusu: Akıllı Şehir Uygulamalarında Küresel Değişimler”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:22, Sayı: 38, ss. 82-100.
- KAYGISIZ, Ümmühan ve Sonay Zeki Aydın (2017). “Yönetişimde Yeni Bir Ufuk Olarak Akıllı Kentler”, **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 18, ss. 56-81.
- KEMEÇ Abidin ve Hüseyin Gül (2021). “Antalya Büyükşehir Belediyesi Örneğinde Akıllı Kent Uygulamaları”, **Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi**, Cilt:3, Sayı: 2, ss. 355-382.

- KEMEÇ, Abidin (2023). “Sıfırdan Akıllı Bir Kent Yaratmak Ütopya Mı? Distopya Mı?”, **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt:7, Sayı: 2.
- KITCHIN, Rob (2014). “The Real-time City? Big Data and Smart Urbanism”. **GeoJournal** Cilt:79, ss. 1–14.
- KOMNINOS, Nicos (2011). “Intelligent Cities: Variable Geometries of Spatial Intelligence”, **Intelligent Buildings International** Cilt:3, Sayı: 3, ss. 172–188.
- KOURTIT, Karima ve Peter Nijkamp (2012). “Smart cities in the innovation age”, **Innovation: The European Journal of Social Science Research**, Cilt:25, Sayı: 2, ss. 93-95.
- KUMAR, Harish, Manoj Kumar Singh, Manmohan P. Gupta ve Jitendra Madaan (2020). “Moving Towards Smart Cities: Solutions that Lead to the Smart City Transformation Framework”, **Technological Forecasting & Social Change**, Cilt:153.
- LEE, Jung Hoon, Marguerite Gong Hancock ve Mei-Chih Hu (2014). “Towards An Effective Framework for Building Smart Cities: Lessons from Seoul and San Francisco”, **Technological Forecasting and Social Change**, Cilt:89, ss. 80-99.
- LEE, Jungwoo ve Hyejung Lee (2014). “Developing and Validating A Citizen-centric Typology for Smart City Services”, **Government Information Quarterly**, Cilt: 31, Sayı: 1, ss. 93-105.
- LOMBARDI, Patrizia, Silvia Giordano, Hend Farouh ve Wael Yousef (2012). “Modelling the Smart City Performance”, **Innovation: The European Journal of Social Science Research**, Cilt:25, Sayı: 2, ss. 137-149.
- MANGIR, Fatih (2016). “Yerel Yönetimler İçin ‘Akıllı Şehir’ Stratejileri: Konya Türkiye Örneği”. **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 41.Yıl Özel Sayısı, ss.17-36
- MATTERN, Shannon (2021). **A City Is Not A Computer: Other Urban Intelligences**, Princeton University Press, USA.
- MEIJER, Albert (2018). “Datapolis: A Public Governance Perspective on ‘Smart Cities’”, **Perspectives on Public Management and Governance**, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 195–206.

- MEIJER, Albert ve Manuel Pedro Rodríguez Bolívar (2016). “Governing the Smart City: A Review of the Literature On Smart Urban Governance”, **International Review of Administrative Sciences**, Cilt: 82, Sayı: 2, ss. 392–408.
- MEMİŞ, Levent (2017). “Akıllı Teknolojiler, Akıllı Kentler ve Belediyelerde Dönüşüm”, **Yasama Dergisi**, Cilt: 36, ss. 66-92.
- MEMİŞ, Levent ve Cenay Babaoğlu (2018). “Kentleri Akıllandıran Yollar: Akıllı Kentler Üzerine Bir Değerlendirme”, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, ss. 151-157.
- MEMİŞ, Levent ve Melikali Güç (2023). “Sürdürülebilir Atık Yönetiminde Blokzincir Teknolojisi”, **Toplum ve Doğa İçin Blokzinciri Sempozyumu**, ss. 36-60, Ankara Üniversitesi Yayınları.
- MORA, Luca, Roberto Bolici ve Mark Deakin (2017). The First Two Decades of Smart-City Research: A Bibliometric Analysis, **Journal of Urban Technology**, Cilt: 24, Sayı1, ss. 3-27.
- NAM, Taewoo ve Theresa A. Pardo (2011). “Conceptualizing Smart City with Dimensions of Technology, People, and Institutions,” **Proc. 12th Conference on Digital Government Research**, College Park, MD, June 12– 15, 2011
- NASTJUK, Ilja, Simon Trang ve Elpiniki I. Papageorgiou (2022). “Smart Cities and Smart Governance Models For Future Cities”, **Elektronik Markets**, Cilt: 32, Sayı: 4, ss. 1917-1924.
- NESTI, Giorgia (2020). “Defining and Assessing The Transformational Nature of Smart City Governance: Insights from Four European Cases”, **International Review of Administrative Sciences**, Cilt: 86, (1): 20–37
- NILSSEN, Maja (2019). “To the Smart City and Beyond? Developing A Typology of Smart Urban Innovation”, **Technological Forecasting and Social Change**, Cilt: 142, ss. 98-104
- NOHUTÇU, Ahmet ve Aydın Akpınar (2021). “Türkiye’de Yerel Yönetimler Akıllı Şehirler İçin Ne Kadar Hazır?: Politika Belgeleri Üzerinden Bir İnceleme”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 48, ss. 1-21.
- ÖNER, Şerif ve Barış Çam (2022). “Akıllı Kent Vizyonu ve Balıkesir Akıllı Kent Girişimleri”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi**, Cilt: 13, Sayı: 26, ss. 1154 – 1187.

- ÖRSELLİ, Erhan ve Selçuk Dinçer (2019). "Akıllı Kentleri Anlamak: Konya ve Barcelona Üzerinden Bir Değerlendirme", **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 90-110.
- ÖZDEMİR, Akın (2022). "Akıllı Kentlerde Yaşam Kalitesi: Sakarya Büyükşehir Belediyesi'nin Akıllı Kent Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 24, Sayı: 2, ss. 382-416.
- ÖZTAŞ KARLI, Rukiye Gizem ve Sebahat Açıksöz (2021). "Akıllı Kent Yönetişi Ve Yaşayan Laboratuvarlar", **Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, 335-350.
- PARIS, Maeve (2005). "Local E-Government and Devolution: Electronic Service Delivery in Northern Ireland", **Local Government Studies**, Cilt: 31, Sayı:3, ss. 307-319.
- PRZEYBILOVICZ, Erico, Maria Alexandra Cunha ve Fernando de Souza Meirelles (2018). "The Use of Information and Communication Technology to Characterize Municipalities: Who They Are and What They Need to Develop E-Government and Smart City Initiatives." **Revista De Administração Pública**, Cilt: 52, Sayı: 4, 630-649.
- SADİOĞLU, Uğur ve Betül Dinç (2019). "Yaşam Boyu Öğrenme ve Akıllı Kentler", **Kaytek Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss: 43-61.
- SCHOLL, Hans Jochen (2021). "Smart Governance: Analyzing 5 Years of Academic Output On the Subject Matter", **Public Administration and Information Technology**, Editör: Esla Estevez vd., ss. 3-30, Springer.
- SEVİM, Muhammed Attila, İbrahim Kırcova ve Esra Çuhadar (2019). "Yerel Yönetimlerde Akıllı Şehir Vizyonu: Şehir Yönetim Araçları ve Trendleri". **Strategic Public Management Journal**, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 109-126.
- SHWAYRI, Sofia T. (2013). "A Model Korean Ubiquitous Eco-city? The Politics of Making Songdo", **Journal of Urban Technology**, Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 39-55.
- SMARTCITIESCOUNCIL (2023). "Smart Cities Council", <https://www.smartcitiescouncil.com/about-us> (Erişim Tarihi: 20.12.2023).
- ŞENGÜL, Ramazan ve Yüksel Hande Altıntaş (2020). "Akıllı Kentin Bir Bileşeni Olarak Akıllı Ulaşım Uygulamalarının İncelenmesi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Örneği", **Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 487-502.

- THUZAR, Moe (2011). "Urbanization in SouthEast Asia: Developing Smart Cities for the Future?"; **Regional Outlook Regional Outlook: Southeast Asia 2011-2012**, ss. 96-100.
- TOZKOPARAN, İlke Bezen (2019). "Değişen Güvenlik Anlayışında Geleceğin Akıllı Kentleri", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, Cilt: Özel Sayı, ss. 417-427.
- URHAN, Vahide Feyza (2008). "Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yeniden Yapılandırılması", **Sayıştay Dergisi**, Cilt:70, ss. 85-102.
- UZER, Onur ve Ahmet Özaslan (2023). "Bursa ve Antalya'nın Akıllı Kentiçi Ulaşım Denemeleri", **Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Uygulamaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 238- 252.
- VANOLO, Alberto (2014). "Smartmentality: The Smart City as Disciplinary Strategy", **Urban Studies**, Cilt: 51, Sayı: 5, ss. 883–898.
- VAROL, Çiğdem (2017). "Sürdürülebilir Gelişmede Akıllı Kent Yaklaşımı: Ankara'daki Belediyelerin Uygulamaları", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 26, Sayı:1, ss.43-58.
- YALÇINDAĞ, Selçuk (1995). "Yerinden Yönetim Yerel Yönetim", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 3-19.

ÇEVRE İÇİN OMBUDSMANLIK VEYA ÇEVRE OMBUDSMANLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation on Ombudsman for the Environment or
Environmental Ombudsman

Prof. Dr. Gülizar ÇAKIR SÜMER*

Geliş Tarihi: 1.04.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 12.07.2024

Öz

Çevre sorunları ve riskleri günümüz toplumu için daha sık karşılaşılabılır ve tehlikeli hale gelmektedir. Ayrıca çevresel sorunların ulaştığı boyut, çatışma risklerini artırmaktadır. Bu nedenle kaynağı ne olursa olsun çevre sorunlarının önlenmesi ve çevreye karşı kötü karar ve uygulamaların ivedilikle ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bunun için kendiliğinden ya da şikâyetlerle harekete geçip, denetleme ve soruşturmaları yapacak mekanizmalara olan ihtiyaç artmaktadır. Bu mekanizmalardan en etkin olanı orak olarak ombudsmanlıklar öne çıkmaktadır. Çevreye yönelik şikâyetlerin iletildiği genel ombudsmanlıklara ek olarak çevre alanında uzman ombudsmanlıklar da faaliyette bulunmaktadır. Çevre ombudsmanlıkları, idari kontrol açısından gereklidir.

Bu makalenin amacı, ortaya çıkan çevre sorunlarının önlenmesi ve kamu yönetiminin çevreye yönelik kötü karar ve uygulamalarının ortadan kaldırılmasında ombudsmanlık mekanizmalarının işlevlerini

Abstract

Environmental issues and risks are becoming more frequent and dangerous for today's society. In addition, the scale of environmental problems increases the risk of conflicts. Therefore, it is imperative to prevent environmental problems and promptly eliminate poor decisions and practices regarding the environment, regardless of their source. The need for mechanisms to take action spontaneously or in response to complaints and to conduct inspections and investigations is increasing. Among these mechanisms, ombudsman institutions stand out as the most effective. In addition to general ombudsman institutions where complaints related to the environment are addressed, specialized environmental ombudsman institutions also operate. Environmental ombudsman institutions are necessary from the perspective of administrative control.

The aim of this article is to emphasize the functions and importance of ombudsman mechanisms in

* İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gulizar.sumer@inonu.edu.tr, ORCID:0000-0001-6642-5130.

ve önemini vurgulamaktır. Bu makale, mevcut literatürün gözden geçirilmesi ve çevre ombudsmanlığına ilişkin uluslararası örneklerin incelenmesine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Ombudsman, Çevre Ombudsmanı, Çevre için Ombudsmanlık

preventing emerging environmental problems and eliminating poor decisions and practices of public administration regarding the environment. This article is based on a review of the existing literature and an examination of international examples related to environmental ombudsman institutions.

Key words: Environment, Ombudsman, Environmental Ombudsman, Ombudsman for the Environment

GİRİŞ

Coğrafyası genişleyen ve etkileri giderek artan çevre sorunları, bu sorunlar karşısında bireysel düzeyden ulusal ve küresel düzeye kadar tüm aşamalarda katkı yapılmasını gerektirmektedir. Etki alanı ve zararları artan çevre sorunları karşısında çevrenin korunup geliştirilmesi beklentileri artmaktadır. Bunun için çevre hukukunun ve yönetişiminin daha etkili hale getirilmesi önemlidir. Yani mevzuattan politikaya ve uygulamaya kadar ciddi bir değişim gereği ve beklentisi vardır.

Sorunların giderek karmaşıklaşması, sorunlar karşısında acil önlemlerin alınmasını gerektirmektedir. Bu noktada çevrenin korunup geliştirilmesi, çevre zararlarının ya da muhtemel zararların ivedilikle önlenmesi gerekir. Ancak sorunların ilgili makamlara iletilmesi ve çözümü uzun zaman almaktadır. Hızlı olmak, çabuk karar almak ciddi derecede öneme sahiptir.

Günümüz toplumunda kamu yönetiminin karmaşıklaşması ve bürokratik işlemlerin artması, yönetimi vatandaş taleplerine karşı hızlı ve etkili cevap verme zorunluluğu altına sokmaktadır. Kamu yönetiminin artan iş yükü ve vatandaşın yönetimin eylem ve işlemlerine karşı hak arama çabası ya da ihlallerin giderilmesi beklentisi, yöneten ve yönetilenler açısından süreçlerin akışını hızlandırmayı gerektirmektedir. Bu noktada kamu yönetimin kim tarafından denetleneceği sorusunun cevabı, büyük oranda yine kamu yönetimi içerisinde yer alan

“ombudsmanlık” kurumu olarak belirginleşmektedir. Kamu yönetiminin eylem ve işlemlerinin denetime tabi tutulması demokrasi açısından ciddi bir dönüşümün ifadesidir. Bunun için bugün öne çıkan kurum ombudsmanlıktır.

Hak ihlalleri ve kötü işleyişlere karşı hemen her alanda hizmet veren bir denetim mekanizması ve adaletin sağlayıcısı olarak çalışan ombudsmanlıkların görev alanları değişmekte ve daha alt kategorilerde uzmanlık ombudsmanları hizmet etmektedir.

Çevresel anlaşmazlıkların karmaşıklığı, artan şikâyet hacmi ve çevresel anlaşmazlıkları çözmek için özel uzmanlık gereksinimine olan ihtiyaç, genel bir ombudsman üzerinde aşırı yük oluşturarak düzgün bir şekilde işlev görmesini engelleyebilir. Bu gerekçelerle çevre konularına yönelik görev yürüten genel ombudsmanlıklara ek olarak çevre ombudsmanlıkları oluşturulmaktadır. Çevre ombudsmanının önemi, çevre konusunda kamu yönetimiyle vatandaş arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözümü ve halk savunuculuğunu yapması konularında belirginleşmektedir.

Bu çalışma, çoğu ülkede eski bir geçmişi olmamasına rağmen giderek yaygınlaşan ombudsmanlık kurumlarının çevre alanındaki rol ve görevleri ile sadece çevre alanında faaliyette bulunan “çevre ombudsmanlığı”nın görev ve işlevlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç, farklı ülke örnekleri üzerinden ortaya konulmaktadır.

1. OMBUDSMANLIK KURUMU: İŞLEVLERİ VE FAALİYET ALANLARI

‘Ombudsman’ kelimesine İsveççe “halkın veya belli bir insan grubunun temsilcisi” anlamına gelen bir terim kaynaklık etmektedir. Ombudsman ofisinin modern biçimi, 1809 İsveç Anayasası ile parlamentoyu ve hükümetteki kamu yönetimini denetlemek üzere kurulan Adalet Ombudsmanı ile ortaya çıkmıştır (Ayeni, 2005: 6). Ombudsman kurumları, vatandaşlara yakın olmaları nedeniyle sivil toplumun görüşlerinin alınması ve kamu idarelerine iletilmesi konusunda etkili bir mekanizmadır.

Bir ombudsmanlık makamının işlevi belirli bir ülkenin siyasi kültürüne ve tarihi bağlamına göre şekillenirken, bu kurumların hemen hemen hepsinde bazı ortak temalar ortaya çıkmaktadır. Kamu yönetiminin gözetimini yapan bağımsız

bir görevli ya da görevliler komitesinden oluşmaktadır. Bireysel vakaları, idari prosedürleri ve ilgili sistemsel değişiklikleri araştırma, raporlama ve önerilerde bulunma yetkisine sahiptir (Aveni, 2005: 6).

Şikâyetler, bir kuruluşun kamuya karşı hesap vermesini sağlamanın önemli bir yoludur. Aynı zamanda kurumsal performansın ve çalışan kişilerin davranışlarının gözden geçirilmesi için değerli ipuçları sunmaktadır (Ombudsman Western Australia, 2020). Ombudsman, kamu yönetiminin eylem ve işlemleri karşısında vatandaşlardan gelen şikâyetleri belli süreç ve yöntem çerçevesinde inceleyen, aynı zamanda yönetimin aksayan taraflarını gideren resmi ve yasal bir kuruluştur (Parlak ve Doğan, 2016: 7, 13). Ombudsmanlık makamları anayasal düzeydeki kamu kurumları olarak halkın temel haklarını korumak amacındadır. Yasama, yürütme ve yargıdan bağımsızdırlar (ECLAC, 2018: 111).

Ombudsman, kamu kurumlarına karşı yapılan şikâyetlere ilişkin tarafsız soruşturmalar yürüten harici ve bağımsız bir mekanizmadır. Yönetim ile vatandaş arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için adli süreçlerden farklı özelliklere sahip alternatif bir yol sunarak mahkemelerin tamamlayıcısı olarak görev yapmaktadır. Hukuken bağlayıcılığı olan kararlar alamamakla birlikte, kötü yönetim uygulamaları karşısında hem şikâyetçi olunmakta hem de yönetim açısından kabul edilebilir çözümler ortaya konulmaktadır (Diamandouros, 2021).

Bağlayıcı karar verememesine rağmen sorunların adli merciler yerine ombudsmana getirilmesinde avukat parasına gerek olmaması ve aleyhte karar verilse dahi mahkeme masraflarının ödettilmemesi (Diamandouros, 2011) gibi avantajları olması, bu kurumlara başvurunun en önemli nedenlerindedir. Ombudsmanın en büyük avantajı, şikâyetleri usulsüz davranışla suçlanan devlet kurumlarından bağımsız olarak incelemesidir (Ruppel-Schlichting, 2022: 693).

Ombudsmanlık kurumlarının görevleri, hak ve özgürlüklerin korunması, kötü yönetimin önlenmesi, yönetim ile vatandaş ilişkilerinde hakkaniyetin gözetilmesi ve iyi ilişkilerin geliştirilmesidir (Avşar, 2012: 113-118). Halkı, hak ihlallerine, yetkilerin kötüye kullanılmasına, haksız kararlara ve kötü yönetime karşı korumaktır. Hükümetin eylemlerini daha şeffaf ve yönetimini halka karşı daha hesap verebilir hale getirirken, kamu yönetiminin iyileştirilmesinde de giderek daha önemli bir rol oynamaktadırlar (IOI, 2024). Vatandaşlar ile devlet kurumları arasında bir irtibat kurucu veya arabulucudur. Ombudsmanlık hizmeti, ücretsiz

olarak sağlanmaktadır(Provo city, 2024). İkna ve caydırma gücü ise ombudsman kurumunun en önemli araçlarıdır.

Ombudsmanın rolü çoğunlukla şikâyetlerle ilgilenmeye indirgenmekle birlikte bundan daha fazlasını içermektedir. İnsan haklarının korunması, iyi yönetim, politika oluşturma ve yolsuzluğun önlenmesinde ve daha katılımcı dostu bir kamu yönetiminin hayata geçirilmesinde etkilidir. Politika oluşturma ve değiştirme önerileriyle devletin işleyişindeki eksikliklerin ve toplumsal çatışmaların giderilmesine katkıda bulunur. Demokrasinin güçlendirilmesi ve devlet kurumlarının modernizasyonunda etkilidir (Bizjak, 1999: 1).

Ombudsman sadece tek seferlik olaylardan kaynaklanan kötü hizmet sunumuna ilişkin bireysel şikâyetleri incelemekle kalmamakta, aynı zamanda kamu kurumlarındaki daha sistematik sorunların kökenlerini de araştırıp ortaya çıkarmaktadır (Girindrawardana, 2015: 1). Kamu yönetiminin başarısındaki en önemli ilkelerden biri kamu kurumlarının, görevlerini yerine getirirken yasalara uymasıdır. Aksi durum adaletsizliğe ve düzensizliğe sebebiyet verir. Ombudsman sadece anlaşmazlıkları çözmekle kalmamakta, aynı zamanda devletin kendi yasalarına uymasını da sağlamaktadır (Mwangonde, 2019: 103). Kamu yönetimi örgütünün yasalara aykırı işlemlerinin düzeltilmesi, daha iyi hizmet sunmasını sağlayacak ilke ve süreçlerin belirlenmesi amacıyla ilgili kurumlara tavsiyede bulunarak, vatandaş kadar yönetim örgütüne de katkı sunmaktadır.

Ombudsmanların elinde birtakım emredici yumuşak güçler bulunmaktadır. Bu yumuşak güçler resmi ve gayri resmi olmak üzere iki kategoriye ayrılır. Resmi yumuşak güçler bir şikâyetin soruşturulmasını, kendi inisiyatifiyle yapılan soruşturmaları, kınamaları ve tavsiyeleri içerirken; gayri resmi yumuşak güçler hem geleneksel hem de çevrimiçi medya faaliyetlerini içerir. Yumuşak olmalarına rağmen bu yetkiler esnek olduklarından ve tipik olarak mahkemede itiraz edilemeyeceklerinden genellikle güçlü olabilirler(European Network of Ombudsmen, 2019).

Ombudsmanın etkisi birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörler arasında kurumun konumu, ülkenin demokrasi ve hukukun üstünlüğü düzeyi ile ekonomik kalkınma sayılabilir. Yani ombudsmanlığın, devletin üst kurumlarından biri olarak anayasaya dayandırılması önemlidir. Hukukun üstünlüğü ilkesiyle yönetilen demokratik bir ülke ortamının olması gerekir. Sosyal hakların kullanılması ve 'insan onuruna

yakışır bir yaşamın' garanti altına alınmasında ülkenin ekonomik gücü önemli etkiye sahiptir. Kaynaklar az ise imkânların da sınırlı(Bizjak,1999: 1) olacağını unutmamak gerekir.

Ombudsmanlık kurumunun devlet örgütlenmesi içerisinde yer alması demokratik dönüşümler açısından önemli bir başarı olarak kabul edilmelidir. Ombudsman, devlet kurumlarının ve görevlilerinin faaliyetlerinde hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi için önemli bir mekanizmadır(Olenev, 2021: 2-3). Bu derece önemli işlevlere sahip olması ombudsmanlara duyulan ihtiyacı artırarak, ombudsmanların ulusal ve uluslararası örgütlenmelerine yönelik önemli gelişmeleri ortaya çıkarmaktadır. Sayıları giderek artan genel ombudsmanlara ek olarak uzmanlık ombudsmanları da artmaktadır.

Ombudsman, herhangi bir ülkenin siyasi ve hukuki sistemlerine en iyi şekilde uyum sağlanabilen esnek bir kurumdur. Bu nedenle, ombudsman kurumu birçok ülkede kurulmuştur. Afrika, Asya ve Latin Amerika gibi çok sayıda ülkede, klasik ombudsmanın özellikleri korunurken, kurumun ülkenin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına uyacak şekilde değiştirildiği görülmektedir(Amollo, 2016: 205).

Dünyada ombudsman kurumlarının sayısı net olarak bilinmemekle birlikte en azından geçen zamanın bu kurumların sayısında önemli bir artışa neden olduğu ifade edilebilir. Şöyle ki 1997'de dünyada yaklaşık 75 ülkede ulusal, bölgesel ya da yerel düzeylerde ombudsman ofisleri kurulmuştur(Jamesion, 1997: 4). 2016'da ise ombudsman bulunan ülke sayısı 150'yi geçmiştir. Avrupa ülkelerinin 49'undan 47'sinde ombudsman vardır. Afrika'da 47, Latin Amerika'da 14, Asya'da 17, Avustralya ve Pasifik Bölgesi'nde 11 ve Kuzey Amerika'da 4(Amollo, 2016: 207) ombudsman kurumu bulunmaktadır.

1978 yılında kurulan Uluslararası Ombudsman Enstitüsü (IOI), dünya çapında 100'den fazla ülkede 200'den fazla Ombudsman kurumunun işbirliğine yönelik küresel tek kuruluştur. IOI Afrika, Asya, Avustralya ve Pasifik, Avrupa, Karayipler ve Latin Amerika ve Kuzey Amerika olmak üzere altı bölgesel bölümde örgütlenmiştir (International Ombudsman Institute, 2024). Ayrıca Uluslararası Ombudsmanlık Derneği (IOA) bulunmaktadır.

Ombudsmanlık kurumu çeşitli alanlara yönelik faaliyetleriyle bilinmektedir. Farklı sorunlara yönelik şikâyetler alınmakta, soruşturmalar yürütülmekte ve çözümler

üretilmeye çalışılmaktadır. Genel olarak her konuda şikâyetlerin yapıldığı klasik ombudsmanlıklar arasında Halkın Savunucusu(Arnavutluk), Kamu Denetçiliği Kurumu(Türkiye), Vatandaş Ombudsmanı(Andora), Parlamento Ombudsmanı (Danimarka, İzlanda, Birleşik Krallık), Medeni Ombudsmanlık(Norveç), Federal Ombudsmanlık(Avustralya) örnek olarak gösterilebilir.

Ombudsmanın başarılı bir model olması aynı zamanda çeşitlenmesine ve farklı alanlarda uzmanlaşmasına neden olmuştur. Yani klasik ombudsmanlıklar dışında sadece belli konuya yönelik faaliyette bulunan ombudsmanlıklar ortaya çıkmaktadır. Belli bir konuya yönelik ombudsmanlık kurumlarının ortaya çıkmasında iki neden olduğu söylenebilir. Birincisi ilgili konuya yönelik ihlal ve kötü işleyişlerin söz konusu olması, diğeri ise konuya yönelik ilgi veya bilinç düzeyinin artmış olmasıdır(Özden, 2005: 51). Belli bir alanda uzmanlaşmış ombudsmanlıklara İnsan Hakları Ombudsmanı, Çocuk Ombudsmanı, Engelli Ombudsmanı, Yerel Yönetim Ombudsmanı, Yargı Ombudsmanı, Gelecek Nesiller Ombudsmanı, Üniversite Ombudsmanı, Enerji Ombudsmanı, Orman Güvenliği Ombudsmanı, Konut Ombudsmanı ve Çevre Ombudsmanı gibi örnekler verilebilir.

2. ÇEVRE OMBUDSMANLIĞI VEYA ÇEVRE İÇİN OMBUDSMANLIK

Bazı sorunlar mağdurların veya yararlanıcıların ikamet ettiği yargı bölgesinin hukuk sistemi veya tahkim organları aracılığıyla ve tarafların tasarrufuna bağlı olarak çözülebilmektedir. Ancak çoğu durumda yasal prosedürler genellikle yorucu ve maliyetli olmaktadır. Oysa pek çok çatışma, çekişmeli olmayan ve yargısal olmayan soruşturma ve/veya arabuluculuk mekanizmaları yoluyla daha hızlı ve etkili bir şekilde çözülebilmektedir(Haren, 2003). Bu alanda en etkili mekanizma olarak görülen ombudsmanlık kurumu, kamu yönetiminin ve işleyişinin gerektirdiği değişimlerle birlikte artan vatandaş mağduriyetleri karşısında yoğun şikâyetler ve denetimlerle arabuluculuk yapıp çözüm üretilmesine katkı sağlamaktadır. Ancak artan iş yükü veya yaşanan gelişmeler karşısında uzmanlık ombudsmanlıklarının oluşması gerekli hale gelmektedir.

Uzmanlaşmış bir ombudsman, klasik bir ombudsmanın rolünü, belirli bir konu alanında oynamaktadır. Uzmanlaşmış ombudsman, refah devletlerinde idari alanın genişlemesi ve büyük bir iş yüküyle başa çıkma ihtiyacı sonucu ortaya

çıkılmaktadır. Bir uzmanlaşmış ombudsman, özellikle yoğun nüfusa sahip yargı alanlarında, klasik ombudsmanın ağır iş yükünü azaltabilme ve halk ile idari kurumlar arasındaki anlaşmazlıklara çözüm üretebilme yeteneğindedir (Shindo, 2013: 5-6). Ombudsman kurumları, çevre mevzuatının ve diğer çevresel önlemlerin daha iyi uygulanması ve iyi çevre yönetimini teşvik etmede önemli etkilere sahiptir. Genel bir ombudsmanlık çevre konusuyla ilgili şikâyetlerle harekete geçip, yaptığı araştırma ve denetimlerle, yönetimin ihmallerinin giderilmesine çalışmaktadır.

Genel amaçlı ombudsmanlıklar içerisinde çevreye yönelik birimler oluşturularak işleyiş sağlanmaktadır. Bu genel ombudsmanlıklarda yer alan çevreyle ilgili birimler ülkelere göre farklı adlar almaktadır. Bunlara örnek olarak, Kolombiya'da Kolektif ve Çevresel Haklar Delegatesi, Ekvador'da İnsan Hakları ve Doğa Birimi, Panama'da Ekolojik İşler Departmanı, Paraguay'da Çevre Departmanı, Peru'da Çevre, Kamu Hizmetleri ve Yerli Halklar Bölümü (ECLAC 112-114) verilebilir.

Ombudsman kurumlarının çevre konusunda benimsedikleri çeşitli yaklaşımlar vardır. Bunlar (International Ombudsman Institute, 2018: 5): Çatışmacı araçlar (eylemleri eleştirmek), danışma araçları, reaktif yaklaşım (araştırmalar yaparak önerilerde bulunmak), proaktif eylemler (yeni sorunlar hakkında farkındalık yaratmak), öngörü (yeni mevzuat geliştirme aşamasında hükümeti ikna etmeye çalışmak), sonradan harekete geçmek (yeni mevzuat yürürlüğe girdikten sonra tavsiyelerde bulunmak) ve aracı rol olarak sıralanabilir.

Ombudsmanlık ofislerinin çevre konusundaki etkinliği, özellikle daha iyi bir çevre yönetimi ve ekosistemdeki olağandışı küresel değişikliklerle birlikte iyi planlanmış bir sosyal etkileşim için uyarlanabilir bir kapı olma (Albasha, 2018) rolünü güçlendirmektedir. Çevre konularındaki hassasiyet, çevrenin ombudsmanlık içinde ele alınan bir konu olmasına ve çevre ombudsmanlığı gibi bir uzmanlık ombudsmanının kurulmasına gerekecektir.

2.1. Çevre Ombudsmanlığı

Çevre konusunda uzmanlaşmış bir ombudsmana olan ihtiyaç hemen her ülkede arttığı gibi böyle bir ombudsmanın varlığı da çeşitli açılardan gerekli hale gelmektedir. Çevre ombudsmanının varlığını gerektiren çeşitli nedenler vardır: (Shindo, 2013: 212-213) Bunlardan birincisi, genel ombudsmanın iş yükünün çok ve değerlendirme kalitesinin yetersiz kalabilmesidir. İkincisi, çoğu

zaman karmaşık çevresel idareyi denetlemek genel ombudsmanın sahip olmadığı yeterli bilimsel uzmanlığa çevre ombudsmanının sahip olabilmesidir. Bir diğeri ise bu iki kurumun koruduğu hakların doğasının farklı olmasıdır. Şöyle ki genel olarak ombudsman, idari makamların insan haklarının ihlallerine karşı halkın haklarını korumakla görevlidir. Çevre ombudsmanının ise, bireysel değil kolektif bir niteliğe sahip olan çevresel hakları koruması ve hükümetin uygun müdahale yapmasını sağlaması beklenmektedir

Çevreye ilişkin şikâyet ve denetleme faaliyetleri genel ombudsmanlık içerisinde yürütülmekte iken bugün gelinen aşamada sayıca az olsa da bazı ülkelerde çevre ombudsmanlığı gibi uzmanlaşmış bir kurumun varlığı söz konusudur. Çevre ombudsmanlarına şu örnekler verilebilir: Çevre Ombudsmanlığı(Yeni Zelanda), Çevre Ombudsmanı(Filipinler), Çevre Koruma Ombudsmanı(Viyana), Kanada'nın Ontario eyaletinde "Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Ombudsmanı, Gelecek Kuşaklar İçin Çevre Koruma Ombudsmanlığı-Yeşil Ombudsman (Macaristan), Çevresel Adalet Ombudsmanı(ABD-Colorado)- Çevre Kalitesi Ombudsmanı(ABD-Louisiana) ve Ulusal Çevresel Şikâyet Komitesi (Kenya).

Çevre ombudsmanlığının ulusal düzeyde olduğu kadar küresel düzeyde de örgütlendiği görülmektedir. Uluslararası Çevre ve Kalkınma Ombudsmanı Merkezi-OmCED(International Ombudsman Centre for the Environment and Development) çevre, doğal kaynaklar ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çatışmaların uluslararası veya sınır ötesi boyutta önlenmesi ve çözümü için çalışmaktadır. Dünya Konseyi ve Dünya Koruma Birliği – IUCN tarafından ortaklaşa kurulmuştur. Çalışmalar Dünya Konseyi tarafından yürütülmektedir.

2.2. Çevre Ombudsmanlığının Amaçları ve Görevleri

Çevre sorunlarının artması ve kamuoyunda artan çevre sorunlarına yönelik ilgi ve endişe, çevre ombudsmanlığının kuruluşunda etkili bir faktördür. Çevre konularının önemi arttıkça ve toplumun beklentileri değiştikçe, daha fazla ülke çevre denetim mekanizmalarını güçlendirmeye ve çevre ombudsmanlığı gibi kurumları oluşturmaya yönelmektedir.

Çevre ya da yeşil ombudsman, çevre ve doğanın sürdürülebilirliğini ve iyileştirilmesini sağlamak için yasal düzenlemelerin ortaya çıkışını ve uygulamasını kontrol ederek, sağlıklı bir çevre temel hakkının korunmasını sağlamak(Haász, 2019: 238) amacındadır. Çevre ombudsmanlığı çevreyi ve doğal kaynakları

korumakla görevli kamu görevlileri ya da kurumun hukuka aykırı eylem ve ihmallerini ele alabilir. Çevresel yasaları ihmal eden herhangi bir eylem veya ihlal varsa bu duruma ilişkin bilgi alıp, araştırma yapabilirler(ÖKOBÜRO, 2019).

Macaristan'da 1996'da ombudsmanlık kurulmuş ve sonrasında özel amaçlı olarak bazı ombudsmanlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, 2007'de kurulan Gelecek Nesiller Ombudsmanı'dır. 2011'de tek çatı altında Temel Haklar Komiserliği olarak yeniden birleştirilmişlerdir. Bu kapsamda komiser ve yardımcısı olan Gelecek Nesiller Ombudsmanı sağlıklı çevre hakkının, beden ve ruh sağlığının korunması hakkının ve doğal ve kültürel varlıkların korunmasından sorumludur(OHCHR, 2024). Ulusal ve yerel yasama faaliyetlerini inceleme; politika ve yasa önerilerini izleyerek bunların çevreye ciddi veya geri dönüşü olmayan bir tehdit oluşturmadığından veya gelecek nesillerin çıkarlarına zarar vermediğinden emin olma yetkilerine sahiptir. Hükümet dâhil herhangi bir kamu örgütüne, bağlayıcı olmayan önerilerin(Office of the Commissioner for Fundamental Rights of Hungary, 2024) hazırlanmasında yer almaktadır.

ABD'de Çevre Ombudsmanlığının kurulmasıyla birlikte(Ege, 1971: 857) kararları çevresel etkiye sahip olan ve eylemleri Çevre Koruma Ajansı'nın (EPA) yetkisine tabi olmayan kurumların işlemlerini denetleme imkânının ortaya çıkacağı, vatandaş için çevresel karar vermenin karmaşık bürokrasisine meydan okunabileceği ve EPA'nın yetkisinin dışındaki kurumlar tarafından çevresel kalitenin dikkate alınmasının sağlanacağı, gerekçe olarak ileri sürülmüştür.

Colorado'daki Çevresel Adalet Ombudsman'ın görevleri olarak şunlar sayılabilir (CDPHE, 2024): İlgili makamlarla çevresel adaleti teşvik edecek işbirliği yapmak, etkilenen toplulukların ombudsmanla iletişim kanallarını artırmak, çevre ve sağlıkla ilgili resmi kurum ile topluluk arasında iki yönlü bilgi akışını sağlamak, alt gelir grubunun yoğun olduğu yerlerde yüz yüze toplantılara öncelik vermek, etkilenen toplulukların karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak yolları belirlemek, çevresel adaletle ilgili şikâyetleri ele alacak prosedürler oluşturmaktır. Ayrıca çevresel adaleti içeren politikalarla ilgili karar alma süreçlerinde, etkilenen toplulukları savunmak.

Avusturya Çevre Ombudsmanlığı'nın kuruluş amaçları, doğal çevrenin korunması, çevre üzerindeki zararlı etkilerinin önlenmesi ve mevcut kirliliğin azaltılması; ülkeye veya doğaya zararlı etkilerin önlenmesi ve mevcut kirliliğin iyileştirilmesi (FAO, 2024) olarak ifade edilmektedir.

Kenya'daki Ulusal Çevresel Şikâyet Komitesi(NECC) adıyla faaliyette bulunan çevre ombudsmanlığı, çevrenin durumuyla ilgili şikâyetleri, iddiaları ve şüpheli çevresel bozulma vakalarını kendiliğinden araştırmakla görevlidir. Ayrıca çevresel konularda vatandaşlar adına kamu yararına olan davaları üstlenmektedir. Çevresel çatışmaların çözümü için bir tartışma ortamı sağlayarak ve çevre politikasına katkıda bulunarak halkın çevresel adalete erişimini kolaylaştırmak amacındadır(NECC, 2024).

Çevre ombudsmanlığı, çevresel adaletin sağlanması ve çevre hakkı ihlallerinin önlenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu tür kurumlar çevre ile ilgili politika belirleyicilere, kamu yöneticilerine ve politikaları uygulayan merkezi ve yerel düzeydeki kamu görevlilerine tavsiyelerde bulunabilmektedirler. Yaşanan çevre sorunları ve çevreye yönelik endişeler konusunda ombudsmana başvuru yapılabilmektedir. Sorunların çözümü kadar endişelerin de politika yapımcılar tarafından dikkate alınmasına etki edebilme gücündedir. Çevre ombudsmanlarının belli bir uzmanlığa sahip olmaları genel ombudsmanlıklara oranla, idarenin çevresel kararlarına ilişkin şikâyetleri ele alma kapasitelerinin daha iyi olacağına ilişkin beklentiler ortaya çıkarmaktadır.

3.ÇEVRE OMBUDSMANLARININ VE OMBUDSMANLARIN ÇEVRESEL İŞLEMLERİNE İLİŞKİN ÖRNEKLER

Klasik ombudsman, soruşturma ve raporlar aracılığıyla idari karar vermenin kalitesini artırabilmektedir. Bu nedenle çevre ombudsmanlarının ya da genel amaçlı ombudsmanların çevreyle ilgilenmesi önemlidir. Çünkü çevredeki sorun ve kötü işleyiş, yerel boyutları aşan, küresel olarak tüm canlı ve cansız çevreyi ilgilendiren bir özellik taşımaktadır. Sağlıklı çevrenin bir hak olarak benimsenmesi, çevreye ilişkin zararların giderilmesi için bu kurumların harekete geçmesindeki en önemli gerekçe olarak görülebilir.

İnsan haklarından etkili bir şekilde yararlanmada çevresel zararın doğrudan ve dolaylı olumsuz etkileri olabilir. Çevrenin korunması insan refahına ve insan haklarından yararlanmaya katkıda bulunabilir(Liaska ve Sayas, 2018). Ombudsmanlar, çevresel politikaların etkisini izleme, çevre sorunlarına dair raporlar hazırlama ve politika yapımcılarına bu konularda rehberlik etmede önemli role sahiptirler. Bu da çevre politikalarının daha şeffaf, hesap verebilir ve etkili olmasını sağlamaktadır.

Örneğin, Namibya'da Ombudsman tarafından atık sahalarının denetimi yapılarak çevresel zararlar ortaya konulmuştur. Yasadışı atık boşaltımı ve kum madenciliği, ovaların korunması ve plastik poşetlerin yasaklanmasına ilişkin raporlar ilgili bakanlıklara sunulmuştur. Çevreye zarar veren bazı madencilik faaliyetlerine yasaklar getirilmesi sağlanmıştır. Her ne kadar kötü yönetim ve insan hakları ihlalleri Ombudsmanlık Ofisi'nin çalışmalarında hayati rol oynasa da Ombudsman'ın çevresel yetkisi Namibya'da çevrenin korunmasına yönelik ilerici bir adımdır (Ruppel-Schlichting, 2022: 700).

Macaristan'da Ombudsman her yıl taraf olduğu davaları raporlamakta ve dilekçelere ilişkin istatistiksel bir analiz hazırlamaktadır. Bu raporlar çevre politikası oluşturmanın önemli göstergeleri olarak katkı sunmakta ve Ombudsman'ın gelecekteki çalışmalarına ışık tutmaktadır. Şikayetler, belirli çevresel konulardaki yasaların eksikliğini, yanlış kullanımını veya ihlalini yansıtan kategoriler halinde gruplandırılmaktadır. Bu, yargısal çevre rejiminin sistemsel sorunlarına ışık tutmaya ve halkın çevresel yönetim konusundaki görüşlerini yansıtmaya yarar sağlamaktadır (OHCHR, 2024).

Ontario'da (Kanada) bir kalkınma projesinin, yakındaki bir göl ile daha geniş bir ekosistemi ve yerel hayvan popülasyonlarını etkileyeceğinden endişe duyulmasıyla ilgili olarak Doğal Kaynaklar ve Orman Bakanlığı'na yapılan başvurunun cevapsız kalması sonucunda ombudsmana başvurulmuştur. Ombudsman aracılığıyla taraflar ilgili Bakanlığın temsilcisiyle görüşerek bilgi almışlardır. Toplantının ardından dile getirilen endişelere yönelik olarak ombudsman tarafından araştırma başlatılmıştır (Ombudsman Ontario, 2024).

Yunan Ombudsmanı, özellikle çevre kirliliği, peyzaj bozulması, yer altı veya yer üstü sularının kirlenmesi ve çevre düzenlemelerinin ihlali gibi vakalarda yasal çerçevenin uygulanması yönünde baskılar yapmaktadır. Örneğin çevresindeki fabrikaların atıklarıyla ciddi bir kirlilik kaynağı haline gelen Asopos Nehri vakasında Ombudsman, "Çevresel Krizin Yönetimine İlişkin Bütünleşik Program"da yer alan kurumlar arasında bilgi alışverişini ve işbirliğini sağlayarak süreci hızlandırmak için müdahalede bulunmuştur. Avrupa Konseyi Avrupa Sosyal Haklar Komisyonu ise Yunanistan'ı oy birliğiyle kınamıştır (The Greek Ombudsman, 2012; Liaska ve Sayas, 2018).

Honduras'ta, anayasal hak ve özgürlükleri garanti altına almak amacıyla 1995 yılında oluşturulan İnsan Hakları Ulusal Komiserliği Ofisi (CONADEH),

bir çevre ombudsmanlığı hizmetine de sahiptir. 2016 yılında çevre sağlığı ihlallerine ilişkin 41 şikâyetin alınması Honduras'ta insan haklarını koruma çerçevesinde çevresel endişelerin dikkate alındığını göstermektedir(ECLAC, 2018: 115). Zambiya Ombudsmanı ise büyük oranda, madencilik faaliyetlerinin yaygınlaşmasıyla insanların evlerinden taşınmaları ve su kaynaklarının kirlenmesi ile ilgili şikâyetlerle ilgilenmektedir(The Office of the Ombudsman, 2018).

Rusya'da Ombudsman, elverişli bir çevreye sahip olma ve çevrenin durumu hakkında güvenilir bilgi edinme hakkı veya bir çevre suçu nedeniyle insan sağlığına veya mala verilen zararın tazmin edilmesi gibi vatandaşların ihlal edilen çevresel haklarının tespit edilmesi ve eski haline getirilmesinde aktif olarak yer almaktadır. Ayrıca Ombudsman'ın çevreye ilişkin konularda vatandaşların başvurularını değerlendirirken tespit ettiği sorunlu noktalar, sağlıklı bir çevrenin oluşturulması konusunda yasal uygulama mekanizmasını iyileştirmek için devletin öncelikli çalışma alanlarını belirlemede yardımcı olmaktadır(Olenev, 2021: 1).

Hırvatistan'da ombudsmana iletilen elektromanyetik, gürültü, hava, su veya toprak kirliliği ve atık yönetimine ilişkin şikâyetler artmaktadır. Vatandaşların sağlık endişeleri, uzun süren soruşturma prosedürleri ile denetimlerin verimsiz ve şeffaf olmaması gibi şikâyetler de iletilmektedir. Ombudsman ise, 2014 yılından itibaren sürekli olarak hükümete, çevre ve halk sağlığına zarar veren projelerin planlanması ve inşası öncesinde Sağlık Etki Değerlendirmesini uygulamaya koyması(Republic of Croatia Ombudsman, 2018) konularında tavsiyelerde bulunmaktadır.

Litvanya Ombudsmanı ise, çevreyle ilgili konularda mahkemeye başvuru hakkının uygulanmasına yönelik süreçler hakkında kamuoyuna açık ve ayrıntılı bilgilerin sunulmasında yetersiz kaldığı eleştirisini yapmıştır. Çevre Bakanlığı'na, Bakanlığın internet sitesinde ve başka yollarla kamuoyuna ayrıntılı ve doğru bilgilerin sağlanması ve bilgilerin gerektiğinde güncellenmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur. Konuya yönelik gelişmeler konusunda otuz gün içinde bilgilendirme talep etmiştir (Parliamentary Ombudspersons of Lithuania, 2023).

Samoa Ombudsmanı 2017 yılı İnsan Hakları Durum Raporu'nda kadın ve çocukların iklim değişikliğine bağlı çeşitli risklere maruz kaldığını ve iklim değişikliğinin etkilerinin nesiller arası doğasına vurgu yapmıştır. Bu gerekçelerle Ombudsman, hükümete Samoa Anayasası'nın 15. Maddesi'nde sağlıklı bir çevre hakkı ve gelecek nesillerin haklarını ilan eden bir hükmü içerecek şekilde bir değişiklik yapılması gerektiğine yönelik tavsiyede bulunmuştur(GANHRI, 2022:

8). Yine bu ülkede halkın % 70'inin kıyıda bir kilometre içeride yaşaması, deniz yükselmesi ve tayfun nedeniyle zarar görüp yer değiştirmelerini zorunlu hale getirmiştir. Ombudsman, yer değiştirmede insan haklarının nasıl korunacağını gündeme getirerek hükümete tavsiyelerde bulunmuştur. Halkın yerleştirmesinden iki yıl sonra Ombudsman, yer değiştirmede insan temelli bir yaklaşım benimsendiği değerlendirilmesini yaparak ilgili bakanlıklara "B" notu vermiştir (Eisen ve Eschke, 2020: 39).

Ülke örnekleri ombudsmanların, çevre kalitesinin iyileştirilmesinde, vatandaşların çevresel adalete erişiminde, çevreye ilişkin politikaların izlenmesinde ve çevre politikasının oluşturulmasında, çevreye ilişkin zararlı faaliyetlerin yasaklanmasında ciddi önemde rollere sahip bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Bunlara ek olarak küresel anlamda bir çevre savunuculuğunun veya sınır ötesi çevre denetiminin ombudsman kurumları için önemli bir görev (International Ombudsman Institute, 2018) olduğu kabul edilmelidir. Sınır ötesi çevresel konularda hem işbirliği hem de arabuluculuk faaliyetlerinin başlatılması ve bunlara ağırlık verilmesi için ombudsmanlıklar önemlidir. Dünya olarak ekolojik sınırlarımızın ortak veya tek olması nedeniyle ombudsmanların bu görevi yerine getirmeleri için gerekli kolaylaştırıcı şartların sağlanmasına yönelik işbirliği yapılması büyük önem taşımaktadır.

4. ÇEVRE OMBUDSMANLIĞININ KURULUŞ VE İŞLEYİŞİNE İLİŞKİN ENGELLER

Ombudsmanlık kurumu adı altında genel olarak çok çeşitli kategorilerde hizmet verilmektedir. Ancak ülkelerin sosyoekonomik yapısı ve siyasi koşulları, hangi konuların daha öncelikli olduğu konusunda da önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin (Ruppel-Schlichting, 2022: 693) Namibya'da Ombudsman'ın çevresel konulardaki potansiyeline ilişkin farkındalığın düşük olması, özel olarak eğitilmiş yeterli personelin ve mali kaynakların eksikliğinin yanı sıra ağır iş yüküne sahip olması da Ombudsman'ın çevresel konulardaki faaliyetleri açısından ortaya çıkan önemli engellerdir.

Genel ombudsmanların görev alanlarının geniş olması ve çevre konularını da kapsamaması çoğu ülkede diğer uzmanlık ombudsmanlarında olduğu gibi

çevre alanında faaliyet yürüten ayrı bir ombudsmanlığın kurulmasına engel olabilir. Özellikle çevresel konularda başarılı çalışmalar ve denetim yapma gibi özelliklerinin olması, çevresel ombudsmanlığın ayrı bir kurum olarak kurulmasına olan ihtiyacı ortadan kaldırmaktadır.

Ombudsmanlık dışında çevre konusunda resmi kurumların hızlı ve etkili çözümler üretilip karar alması da ombudsmanlığa olan ihtiyacı azalttığından, ombudsmanlık kurumuna olan ihtiyacı azaltan bir etken olarak görülebilir.

Halkın çevre konularına olan duyarsızlığı kadar ombudsmanlık ofisinin işleyişi hakkında bilgi sahibi olmamaları, bu kurumun işleyişi açısından önemli bir sorundur. Ombudsmanlığa iletilemeyen şikâyetlere cevap verme olasılığı ortadan kalkmakta ve vatandaş destekli bir işleyiş azalmaktadır. Yani hem vatandaşın şikâyetlerinin alınmaması hem de dönüş yapılamaması, bu kurumların tanınırlığını ve dolayısıyla güvenilirliğini azaltmaktadır. Örneğin: (Parliamentary Commissioners' Office, 2008: 18) Macaristan'daki genel ombudsmanlık kurumunun adını bilenlerin oranı % 72 iken yetişkin nüfusun yalnızca % 17'sinin 'yeşil ombudsman' olarak adlandırılan 'Gelecek Nesillerden Sorumlu Meclis Komiseri' adını duyduğu rapor edilmiştir.

Şikâyet sayısının artması, ombudsmanın iş yükünü artıracığından çalışmalarda aksamalara ve zararın veya ihlalin giderilmesine ilişkin girişimlerin gecikmesine neden olabilir. Ayrıca mevcut personelin bu şikâyetler karşısında zorlanması söz konusu olabilir.

Hükümetler tarafından yapılabilecek baskılar ve engellemeler de söz konusu olabilir. Örneğin (Council of Europa, 2015) Sırbistan'da bazı politikacılar ve medya kuruluşları Ombudsman'ın bağımsızlık ve itibarını zedelemeye yönelik ortak bir çaba içerisine girmişlerdir. Bunun üzerine Avrupa Konseyi, Sırbistan Başbakanına Ombudsman'ın bağımsızlığına saygı gösterilmesini ve çalışması için uygun ortamın oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Nihayetinde çevreye yönelik zarar ve ihlallerden sorumlu tutulan hükümetin, ombudsmanın eylem ve işlemlerinde veya denetlemelerinde karşı veya davalı taraf olarak yer alması, ombudsmana yönelik baskı unsuru olabilir.

Bunlara ek olarak kaynak ve personel yetersizliği de önemli bir engel olarak sayılabilir.

SONUÇ

Çevre zararlarının ve ihmallerin artması, çevre ombudsmanlığının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu kurumlar, çevresel sorunların çözümünde etkili bir araç olabilirler ve çevre politikalarının daha adil, şeffaf ve sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesine yardımcı olabilirler. Şikâyetleri alıp anlaşmazlıkları çözmekle kalmadığı gibi kamu yönetiminin de yasalara uymasını sağlamada önemli etkiye sahip olabilmektedirler.

Ombudsmanlar, çevreye yönelik kötü işleyiş ve uygulamalara karşı karar alma makamı olarak değil, vatandaş adına ve vatandaş için kamu yönetimi karşısında taraf olarak yer almaktadır. İdarenin çevreye yönelik karar ve eylemlerinin neden olduğu olumsuzlukların, zararların, anlaşmazlık ve mağduriyetlerin giderilmesinde önemli bir aracı ve denetim mekanizması olarak işlev görmektedir. Bu denetim ve aracı rolüyle de kamu yönetiminin çevreye yönelik karar ve uygulamalarının iyileştirilmesine katkı sunmaktadır.

Çevresel konularda uzmanlaşmış ombudsmanlık kurumu, çalıştırdığı personel, edindiği bilgi birikimi ve deneyimle şikâyetlerin daha çabuk ele alınıp ilgili otoritelere bildirilmesinde daha etkili olabilirler. Bu nedenle çevre konusunda uzmanlaşmış ombudsmanlık kurumlarının oluşmasını kolaylaştıracak ve işleyişini güvence altına alacak karar ve uygulamalara ihtiyaç vardır ve bu ihtiyaç giderek artmaktadır.

Elbette ombudsman bütün sorunları çözen bir mekanizma olarak görülemeyeceği gibi, sorunların gündeme alınmasında ve kuruma yansıyan şikâyetlerin yönetime iletilmesinde ve yönetim tarafından gündeme alınmasında etkili bir mekanizma olduğu kabul edilmelidir. Çevre ombudsmanlığı, genel olarak çevresel konularda idari karar almanın iyileştirilmesinde etkili olabilen bir mekanizmadır. Bağımsız bir denetimin varlığı hükümetlerin çevresel konularda performansının artmasında ve çevre sorunları konusunda daha duyarlı hale gelmesinde etkili olur. Ayrıca çevre yönetiminde katılımcılık ilkesinin tesis edilmesinde önemli bir işleve sahip olabilir. Tüm bu işlevlerin gerçekleşmesi için ise halkın çevre ombudsmanlığı ve işleyişi hakkında bilgilendirilmesi ve ombudsmanlığın kendini iyi tanıtması gerekmektedir. Yani ombudsmanların hem kurumsal yapıyı ve işleyiş sürecini tanıtmaları hem de vatandaşın çevre konusundaki

hakları, çevresel suçlar ve zararlar konusunda bilinçlendirilmesinin sağlanması önem taşımaktadır.

evre ombudsmanlığının varlığı, çevresel zararların önlenmesi noktasında mahkemelere başvurmada zorlanan kişi ve gruplar için adalete erişimi sağlamak açısından gereklidir.

KAYNAKLAR

- Albasha, Ali (2018). "Does the 'climate change' require ombudsman services for environment?", <https://europeansting.com/2018/08/27/does-the-climate-change-require-ombudsman-services-for-environment/>, (02.01.2024).
- Amollo, Otiende (2016). "Challenges for Ombudsman Work Resulting from Multiple Mandates", <https://www.theioi.org/downloads/bddl7/33>, (23.03.2024).
- Avşar, B. Zakir (2021). **Ombudsman- İyi Yönetilen Türkiye İçin Kamu Hakemi**. Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- Ayeni, Victor (2005). "The Role and Effectiveness of the Ombudsman Institution", **National Democratic Institute for International Affairs**. https://www.ndi.org/sites/default/files/1904_gov_ombudsman_080105_5.pdf, (02.02.2024).
- Bizjak, Ivan (1999). Effectiveness Of An Ombudsman Institution, **Fifth Undp International Workshop On Ombudsmen And Human Rights Institutions** Almaty, 15-17 November, 1999. <https://www.varuh-rs.si/en/news/news/effectiveness-of-an-ombudsman-institution/>, (21.03.2024).
- CDPHE-Colorado Department of Public Health & Environment (2024). "Environmental Justice Ombudsperson", <https://cdphe.colorado.gov/ej/ombudsperson>, (13.03.2024).
- Council of Europa (2015, 01 Haziran). "The Commissioner Urges Serbia to Shield the National Ombudsman from Undue Pressure", <https://www.coe.int/es/web/commissioner/-/the-commissioner-urges-serbia-to-shield-the-national-ombudsman-from-undue-pressure>, (15.02.2024).
- Diamandouros, P. Nikiforos (2011). "Monitoring our impact on the environment: the role of Ombudsmen", <https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/10558>, (04.03.2024).
- ECLAC-Economic Commission for Latin America and the Caribbean(2018). **Access to Information, Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean: Towards Achievement of the 2030 Agenda for Sustainable Development**. <https://repositorio.cepal.org/server/api/core/bitstreams/df4bbf15-d052-4247-a17a-b56acc77a3d/content>. (28.05.2024).
- Ege, Karl J. (1971). "Enforcing Environmental Policy the Environmental Ombudsman", **Cornell Law Review**, 56(5), 847-863.

- Eisen, Nathaniel ve Nina Eschke (2020). Climate Change and Human Rights, German Institute for Human Rights
- European Network of Ombudsmen (2019). “How Ombudsmen can Develop the Use of ‘Soft Powers’ to Maximise Impact”. <https://www.ombudsman.europa.eu/webpub/eno-newsletter/2019/1/en/chapter2.html>, (23.03.2024).
- FAO (2024). “Environment Ombudsman law”, <https://www.fao.org/faolex/results/details/fr/c/LEX-FAOC089165/>.
- GANHRI-Global Alliance of National Human Rights Institutions (2022). **Practical Guidance for NHRIs on Addressing Human Rights and Climate Change**, <https://ganhri.org/wp-content/uploads/2022/07/Annex-II-GANHRI-Members-Activities-related-to-Climate-Change-Updated-to-20-June-2022.pdf>. (29.05.2024).
- Girindrawardana, Danang (2015, June 25). “The role of Ombudsman Institution in Improving Public Service Delivery”, <https://blogs.worldbank.org/en/governance/role-ombudsman-institution-improving-public-service-delivery>, (20.03.2024).
- Haász, Veronika (2019). **National Human Rights Institutions Is The Ombudsman Suitable For The Role?**, Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, Avusturya.
- Haren, Frans (2003). “Environmental Ombudsman In Third Year Of Operation”, <https://ideasforpeace.org/es/content/environmental-ombudsman-in-third-year-of-operation/> (02.20.2024).
- International Ombudsman Institute (2018). **Conclusions IOI International Workshop Good Environmental Governance: The Role Of Ombuds Institutions In Protecting Environmental Rights**, https://www.theioi.org/downloads/164q2/IOI_International%20Workshop_Vitoria-Gasteiz_2018_Conclusions.pdf.
- International Ombudsman Institute (2024). “About the IOI”, <https://www.theioi.org/the-i-o-i>, (05.03.2024).
- Jameison, Roberta (1997). “Ombudsman Institutions Around The World: Analysis And Comparison Of A Plurality And Practice”, https://www.theioi.org/downloads/cbhdl/ioi-canada_occasional-paper-59_roberta-jamieson_om-institutions-around-the-world-analysis-and-comparision_1997-1.pdf, (15.01.2024).

- Liaska, Emilia ve John Sayas, (2018). **Environmental Mediation as a Tool for Combating Environmental Criminality. Citizen's complaints and the Role of the Greek Ombudsman in the Fight Against Environmentalcrime**, <https://environmentalprosecutors.eu/conference2018/wp-content/uploads/2018/11/environmental-crime-Crete-20183.pdf>.
- Mwangonde, Martha Chizuma(2019). "Malavi Ombudsmanı", **2. İstanbul Uluslararası Ombudsmanlık Konferansı**, 18-19 Kasım, İstanbul.
- NECC(2024). "About NECC", <https://www.necc.go.ke/about-necc/>, (05.03.2024).
- Office of the Commissioner for Fundamental Rights of Hungary (2024). "The Role of the Ombudsman". <https://www.ajbh.hu/web/ajbh-en/the-role-of-the-ombudsman>. (29.05.2024).
- OHCHR (2024). "Ombudsman for Future Generations", <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/ImplementationReport/Ombudsman%20for%20Future%20Generations.doc>. (20.03.2024).
- Olenev, Mihail (2021). Structural analysis of the national ombudsman activities in ensuring environmental human rights, E3S Web of Conferences 258, 05023 (2021). https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_05023/e3sconf_uesf2021_05023.html.
- Ombudsman Ontario (2024). "Energy & Environment". <https://www.ombudsman.on.ca/what-we-do/topics/energy-environment>. (20.02.2024).
- Ombudsman Western Australia (2020). "Effective Handling of Complaints Made to Your Organisation-An Overview", <https://www.ombudsman.wa.gov.au/Publications/Documents/guidelines/Effective-handling-of-complaints-made-to-your-organisation.pdf>, (21.03.2024).
- ÖKOBÜRO (2019). "Ombuds Offices for Environmental Protection", <https://www.oekobuero.at/en/legal-service/austrian-ombudsoffices-environmental-protection/>. (21.03.2024).
- Özden, Kemal (2005). Ombudsman-Yeni Yönetim Anlayışı İçin Bir Model. Tasam Yayınları, İstanbul.
- Parlak, Bekir ve Kadir Caner Doğan (2016). **Karşılaştırmalı Ombudsman İncelemeleri**. Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Parliamentary Commissioners' Office (2008). "The Hungarian Ombudsman Institution (1995–2008)", <https://www.ajbh.hu/documents/14315/131278/Hungarian+Ombudsman+Institution.pdf/63e0bab0-2a3d-4384-9bba-b2c28176ff83?version=1.1&t=1363610334929>.
- Parliamentary Ombudspersons of Lithuania (2023). "How Are Your Environmental Rights Protected in the EU?", <https://www.lrski.lt/en/naujienos/according-to-the-seimas-ombudsperson-the-realization-procedure-of-the-publics-right-to-appeal-to-the-courts-on-environmental-issues-is-not-sufficient-in-lithuania/>. (15.02.2024).
- Provo City (2024). "Ombudsman & Property Management", <https://www.provo.org/departments/development/ombudsman>, (05.03.2024).
- Ruppel-Schlichting, Katharina (2022). "The Ombudsman And The Environment", <https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/9783748933564-693.pdf>, (15.03.2024).
- Republic of Croatia Ombudsman (2018). "Ombudsman Of The Republic Of Croatia -Case Study", <https://www.ararteko.eus/en/good-environmental-governance-role-ombuds-institutions-protecting-environmental-rights-ombudsman-republic-croatia-case-study>.
- Shindo, Mahito (2013). **The Environmental Ombudsman and Administrative Decision Making: An Assessment of Its Suitability for Japan**. Doktora Tezi, Macquarie Universitesi, Avustralya.
- The Greek Ombudsman (2012). **2012 Annual Report**. https://www.theioi.org/downloads/2c9i6/Greece_Annual%20Report%202012_EN.pdf, (01.15.2024).
- The Office of the Ombudsman (2018). "Role of The Ombudsman in Protecting Environmental Rights", <https://www.ombudsman.ie/news/role-of-the-ombudsman-in/>. (02.02.2024).

KÜLTÜREL DİRENİŞ PRATIĞI OLARAK SİNEMA ANLATILARI ÖZELİNDE DÜNYADAN ARDA KALAN TOPRAKLARA, FİLİSTİN'E BAKMAK*

Gazing Palestine, the Land That Remained Behind,
Within Cinema Narratives as a Practice of Cultural Resistance**

Dr. Öğr. Üyesi Selim BEYAZYÜZ***

Geliş Tarihi: 4.12.2023 | Yayına Kabul Tarihi: 27.05.2024

Öz

14 Mayıs 1948'de İsrail'in Filistin topraklarında bağımsızlığını ilan etmesiyle başlayan ve Filistinliler tarafından El- Nakba (Felaket Günü) olarak anılan tarihten bu yana Filistinliler seslerini dünyaya duyurmaya çalışmakta ve var olma mücadelesi vermektedirler. Filistinliler, El Nakba'dan bu yana yaşadığı tahakküm ve sistemli yok edilme karşısında tüm ulus olarak itirazlarını dile getirmektedir. Dünyanın güncel madunları konumunda olan Filistinliler, yaşanan tüm olaylara askeri itirazlarının yanında kültürel diplomasisinin unsurlarından biri olan yumuşak güç kullanımı vasıtasıyla dünya kamuoyunda yer edinmek ve bu sorunun görünür olabilmesi için çabalamaktadırlar. Kültürel, sanatsal, felsefi açıdan yapılan bu itirazlar, Edward Said'in deyimiyle Filistin'in görünür olma mücadelesinin sessiz başkaldırısı olarak nitelendirilebilir. Filistin'in önemli yazarları, sanatçıları

Abstract

Since 14 May 1948, Palestinians have been trying to make their voices heard in the world and have been struggling to survive when Israel declared independence in the Palestinian territories. Palestine has been voicing its protests as a nation against the domination and systematic destruction it has been experiencing since the Nakba (Day of Catastrophe). Palestinians, who are world's current subalterns, strive to gain a place in the world public perception and to make this problem visible through the use of soft power is one of the elements of cultural diplomacy, in addition to their military objections. These cultural, artistic and philosophical objections can be characterised, in the words of Edward Said, as the silent revolt of Palestine's struggle for visibility. Major Palestinian writers, artists and filmmakers have worked to help make the rightful situation of Pales-

* Bu çalışmanın özeti 13-15 Kasım 2023 tarihleri arasında Sakarya'da düzenlenen 3. Uluslararası İletişim Bilimleri Sempozyumu (ICOMS) adlı etkinlikte sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** The summary of this article was presented as an oral presentation at the 3rd International Communication Sciences Symposium (ICOMS) held in Sakarya between 13-15 November 2023.

*** Dr. Öğr. Üyesi, Düzce Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, selimbeyazyuz@hotmail.com ORCID: 0000-0002-8384-8992

ve yönetmenleri dünya kamuoyunda Filistin'in haklı durumunun görünür olabilmesi adına üretimlerde bulunmaktadır. Çalışmanın çıkış noktası 1948 yılında Filistin topraklarında başlayan işgale, Filistin'in toplumun tüm kesimleriyle verdiği kültürel ve sanatsal direniş biçimleriyle neler olduğudur. Araştırmanın cevaplamaya çalıştığı sorular Filistin'in kültürel, sanatsal ve edebi açıdan adını dünyaya ne şekilde duyurduğu ve intifada olarak bilinen fiziksel mücadelenin yanında kültürel mücadelenin ne şekilde yürütüldüğüdür. Çalışmanın amacı, Filistin'in El-Nakba'sı ile başlayan var olma mücadelesini, kültürel direniş pratiklerinden biri olan ve yalnızca bir estetik yapı değil aynı zamanda toplumsal olay, buhran, sıkıntı ve toplumsal dönüşümlerden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenen sinema anlatıları bağlamında irdelemektir. Çalışmada örneklem olarak seçilen ve yönetmenliğini Kasım Heval'in yaptığı *Return to Haifa (Hayfa'ya Dönüş, Le Retour a Jaffa, 1982)* adlı film, nitel metin çözümlemelerinden biri olan söylem analizi yöntemine göre irdelenmiş, yaşanan kolektif travma karşısında Filistin sinemasının kültürel direniş pratiklerine uygun anlatılar ürettiği, ulusal ve milli değerlerine bağlı kalarak var olma mücadelesi verdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, El-Nakba, Kolektif Travma, Travmatik Gerçeklik, Kültürel Direniş.

tine known to the world. Accordingly, the aim of the study is to examine the struggle for existence that began with the Nakba in Palestine in the context of cinematic narratives, which are one of the practices of cultural resistance and are not only an aesthetic structure, but are also directly and indirectly affected by social events, depression, distress and social transformations. The film *Return to Haifa (Le Retour a Jaffa, 1982)*, directed by Kasım Heval and selected as a sample in the study, was analysed according to the discourse analysis method, which is one of the qualitative text analyses, and it was concluded that Palestinian cinema produces narratives in accordance with cultural resistance practices in the face of collective trauma and struggles for existence by adhering to national and national values.

Key words: Palestine, Al-Nakba, Collective Trauma, Traumatic Reality, Cultural Resistance.

GİRİŞ

14 Mayıs 1948'ta İsrail devletinin resmen Filistin topraklarında kurulmasıyla başlayan ve Filistinliler tarafından El-Nakba olarak adlandırılan işgal, artarak devam etmiş, on binlerce Filistinli kendi topraklarından sürülerek mülteci durumuna düşmüştür. İsrail tahakkümü yıllar içerisinde Filistin topraklarına hâkim olmaya devam etmiştir. Filistinliler bu durum karşısında intifada olarak adlandırılan başkaldırılarıyla seslerini duyurmaya çalışmışlar, kendi ülkelerinde söz sahibi olabilmek adına mücadelelerine devam etmişlerdir. Filistinlilerin bu

mücadeleleri yalnızca fiziksel olarak değil aynı zamanda kültürel, diplomatik, siyasi olarak devam etmiş ve etmektedir. Çalışmanın konusunu da oluşturan kültürel ve diplomatik girişimler, kamu diplomasisinin önemli unsurlarından biri olan kültürel diplomasi kavramına atfı zorunlu kılmıştır. Bu anlamda çalışmanın ilk kısmında kültür ve kültürün ülke, ulus ve toplumlar açısından önemi vurgulanarak kurtuluş mücadeleleri bağlamında önemine değinilmiştir. İkinci kısımda ise kamu diplomasisi, kültürel diplomasi ve yumuşak güç unsuru kavramlarının genel tanımları yapılarak bu tanımlar bağlamında Filistin'in yumuşak güç ve kültürel diplomasi sayesinde dünya kamuoyunda adından ne şekilde söz ettirdiği vurgulanmıştır. Filistin, sanatsal, edebi, müzik gibi kültürel alanlarını koruyarak bu alanlarda verdiği ürünlerle dünya üzerinde görünür olma çabası ile haklı mücadelesine devam etmektedir. Çalışmanın ana odağını oluşturan ve birer yumuşak güç unsuru olan sinema anlatıları üçüncü kısımda ele alınmıştır. Özellikle Michel Khleifi ve Elia Süleyman'ın filmleri dünyada kabul gören festivallerde ödüller alarak Filistin'in haklı davasının dünya kamuoyunda duyulması sağlanmıştır. Çalışmada Filistin'in var olma mücadelesine katkıda bulunan ve Kasım Heval'in yönetmenliğini yaptığı *Return to Haifa, (Hayfa'ya Dönüş, 1982)* adlı filmi nitel metin çözümlerinden biri olan söylem analizine göre irdelenmiştir.

Söylem analizi yöntemine bakıldığında, Norman Fairclough'un (1992: 225) *Discourse and Social Change* adlı eserinde belirttiği gibi söylem analizi, sosyal araştırmalar içerisinde de kullanılan, bir araştırma projesinde sosyal ve söylemsel değişimi araştırmaktadır. Söylem analizi söylemin özelliklerini açık bir biçimde ortaya çıkarırken bunu veriler, analiz ve sonuçlara dayalı bir şekilde yapar.

Van Dijk'e göre (1995: 135) dil ve söylemin analizi, beşerî ve sosyal bilimlerde yaygın olarak uygulanan bilimsel ve eleştirel bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür analizlerin ön koşulu dil kullanıcılarının ideolojilerini dil ve iletişim vasıtasıyla açık bir biçimde konuşmacı ve yazarların ideolojilerinin yakın okuma, anlama ve sistematik analizle ortaya çıkarılabileceğidir. Söylem analizi söylem yapılarını toplum yapılarıyla ilişkilendirerek sınıf, cinsiyet ya da etnik köken gibi sosyal özellikleri konuşma metinleriyle sistematik olarak ilişkilendirmektedir. Bir haberin, anlatının, ders kitabı ya da bölümün muhafazakâr, cinsiyetçi ya da çevreci olduğu sonucuna varmak, dil, söylem, toplum ve ideoloji hakkındaki bilgimizle bu tür çıkarımlar analitik olarak yapılabilir (Dijk, 1995: 135-143).

Ömer Özer, *Haber Söylem İdeoloji Eleştirel* adlı kitabında (2011:85) Van Dijk'in söylem çözümlemesini makro ve mikro yapılar çerçevesinde betimlemiştir. Buna göre makro yapı tematik ve şematik yapılar olarak ayrılırken, mikro yapı ise sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve haber retorisi olarak belirlenmiştir.

Söylem analizi özellikle haberlerin çözümlemesinde kullanılırken Dijk (2004: 352) bu analizin gücün kötüye kullanımının bulunduğu ve eşitsizliklerin yeniden üretilmesini, konuşma yoluyla direnişin gösterildiği anlatılarda da kullanılabileceğini ifade etmektedir. Toplumsal sistem içerisinde ideolojik çerçevede üretilen sinema anlatıları, dil ve söylemin derin anlatılarına sahiptir. Söz konusu film çözümlemesi filmin konusu, açılış sekansı, görüntüler, diyaloglar ve toplumsal ilişki ve atmosfer bağlamında irdelenirse anlatının sınırları ve bağlamı açık bir biçimde ortaya çıkacaktır (Uçar, 2021:158). Yukarıdakilerden hareketle *Return to Haifa* anlatısı aşağıdaki biçimde Teun Van Dijk'in söylem çözümlemesi yöntemine göre irdelenmiştir. Anlatının çözümleme basamakları aşağıdaki gibidir.

Makro Yapı:

Tematik Yapı: Karakter Sunumu/ Konu ve Olay Örgüsü

Şematik Yapı: Açılış Sekansı/ Kavramsal ve Kuramsal Bağlam

Mikro Yapı:

Diyalog ve Görüntülerin Çözümlemesi

Karakterlerin Söylemleri (Uçar, 2021: 158).

1. BİR DİRENİŞ BİÇİMİ OLARAK ULUS VE KİMLİK

Kimlik kavramı toplumun sosyal sisteminin temelini oluşturan önemli bir fenomendir. Kimlik bireyin kültürel, sosyal konumu ve statülerinin karşılığı olan inanç, tutum, değer yargılarını sembolize eden kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Yıldız, 2007: 9).

Âmin Maalouf *Ölümcül Kimlikler* adlı kitabında (2000: 15-16) kimliğin sadece bir kart ya da üzerinde ön ad, doğum yeri, fotoğraf ve birtakım fiziksel özelliklerin bulunduğu cüzdandan fazlası olduğunu ifade etmektedir.

“Kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir. Böyle tanımlandığında kimlik sözcüğü görelî olarak net ve karışıklığa yol açmaması gereken bir kavram. [...] Her kişinin kimliği, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluşur. Elbette insanların büyük çoğunluğu için dinsel bir geleneğe bağlılık söz konusudur; bir ulusa, bazen iki ulusa; etnik ya da dilsel bir gruba; az ya da çok geniş bir aileye; bir mesleğe; bir kuruma; belli bir sosyal çevreye... Ama liste daha da uzundur, neredeyse sınırsızdır: insan bir eyalete, bir köye, bir mahalleye, bir kabileye, bir spor takımına ya da meslek kuruluşuna, bir arkadaş grubuna, bir sendikaya, bir işletmeye, bir partiye, bir derneğe, bir cemaate, aynı tutkuları, aynı cinsel tercihleri, aynı fiziksel özürleri paylaşan ya da aynı zararlı etkilere maruz kalan bir insan topluluğuna ait olduğunu hissedebilir. Bütün bu aidiyetler, her halükârda aynı anda, elbette aynı derecede önem taşımazlar. Ama hiçbiri de tam olarak anlamsız değildir. Bunlar kişiliğin yapı taşlarıdır, çoğunun doğuştan gelmediğini vurgulamak koşuluyla, neredeyse “ruhun genleri” denebilir onlara” (Maalouf, 2000: 16).

Maalouf’un sözünü ettiği aidiyet biçimlerinin değişken olduğundan hareketle belirli bir ulus bilinci etrafında toplanan bireyler ulusal kimlik duygusunu paylaşmaktadırlar. Bu ise bireyin kolektif farkındalık düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Paylaşılan inançlar, ortak değerler ve beklentiler ulus bilincinin gelişmesine katkı sağlayan sosyalizasyon hareketleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus bilinci halkların kontrol ve denetim altına alınmalarından ziyade değerli birer varlık olarak yüceltilmeleriyle oluşmaktadır (Şengöz, 2022: 277).

Benedict Anderson ise *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması* adlı kitabında (1993: 20-22) ulus tanımını hayal edilmiş bir siyasal topluluk olarak yapmaktadır. Ulus kendisine hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak biçimde hayal edilmiştir. Hayal edilmesinin nedenini ise en küçük ulusun üyelerinin diğer üyeleri tanımadığına ve tanışmayacağına çoğu hakkında bilgi sahibi bile olmayacağına her birinin zihninde toplamlarının hayali olarak yaşamaya devam edeceğine bağlamaktadır. Anderson ulusun belirli sınırları olduğunu hiçbir ulusun kendisini insanlığın tamamını kapsayacak biçimde hayal etmeyeceğini ifade eder. Diğer yandan aydınlanma ve devrim çağlarında ortaya çıkmış olduğundan egemenlik arzusu taşımaktadırlar. Anderson’a göre ulus içindeki bireyler arasında derin bir yoldaşlık duygusu bulunmaktadır. Bu yoldaşlık tarih boyunca binlerce insanın ulusal kimlik adına yaşamlarını feda etmelerinin temel sebebidir.

Hugh Seton-Watson, *Nations and States An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* adlı eserinde (1977: 4-5) ulus, kabile ve arasındaki farklılıklardan hareketle ulusun temel özelliklerini sıralamıştır. Watson'a göre kabile nispeten daha düşük kültür düzeyine sahip küçük insan grupları için kullanılmaktadır. Örneğin Romalıların Galya ve Almanya'da karşılaştığı kabileler ya da çeşitli liderleri takip eden ve çeşitli Baltık ya da Slav dilleri konuşan gruplar bunlardı. 19. yüzyılda Avrupalı işgalciler Afrika'yı sömürgeleştirdiklerinde Afrika halkları için kabile kelimesini sıklıkla kullanmışlardır.

Watson kitabında kabile bilincinin hangi noktada ulusal bilinç haline gelebileceğine karar vermenin zorluklarından söz etmektedir. Buna göre başkaları için kabile kelimesini kullananlar kendilerinin daha yüksek bir kültüre ait olduklarına inanmakta olduklarından ileri gelmektedir. Fakat burada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır: kültür düzeyindeki farklılıklar nasıl ölçülebilir ve tarafsız olabilir? Bu sorunun net bir cevabı olmadığından ulus ve kabile sözcüklerinin kullanımında dikkatli olunması gerektiğini ifade eden Watson'a göre bir topluluktaki önemli sayıda insanın kendilerini bir ulus oluşturduğunu düşündüğünde ya da bir ulus oluşturuyormuş gibi davrandığında bir ulus var olacaktır. Bunun için nüfusun tamamının bu şekilde düşünmesine gerek yoktur. Önemli bir kesim bu inanca sahip olduğunda milli bilinç ortaya çıkmış olmaktadır (Watson, 1977: 5).

Milli bilincin ortaya çıkmasında Âmin Maalouf'un öne sürdüğü *aidiyetler* ve Watson'un ifade ettiği *bireylerin ulus oluşturduğu düşüncesi* aslında ortak paydada buluşma anlamı taşımaktadır. Bireyleri ortak paydada buluşturan en önemli fenomenlerden biri kültürdür.

Terry Eagleton'a göre (2005) kültür, toplumsal yaşamın ve insanlar arasındaki etkileşimin önemli bir unsurudur. Kültür sanatsal faaliyetlerle sınırlı değil aynı zamanda yaşamın her alanını kapsayan önemli bir fenomendir. Kültür içerisinde insanların değerleri, inançları, alışkanlıkları, sembol ve normlarını içererek belirli aidiyetler oluşturur.

Philip Smith'e göre (2005:13) İngilizcedeki kültür sözcüğünün ilk kullanımı hayvan ve ekinlerin yetiştirilmesi ve dinsel tapınmayla ilişkilendirilmiştir. 19. yüzyıla kadar kültür kavramı geniş bir biçimde öğrenmeyle bireysel insan aklının ve kişisel görgünün geliştirilmesine uygulanmıştır. Bu durum toprak ve ziraat

pratiklerinin geliştirme fikriyle paralellik arz etmektedir. 19. yüzyıl kültürün uygarlık kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmasıyla terim toplumun bir bütün olarak gelişmesini de betimlemeye başlamıştır.

Raymond Williams'a göre (1993: 9-10) kültür en genel kullanımıyla zihnin etkin olarak geliştirilmesi anlamını taşımaktadır. Kültür kavramı en kullanışlı biçimiyle ilgi alanlarının birbirine yaklaşmasının en eski formlarından biri olarak anlaşılabilir. Burada kültürün iki temel biçimi göze çarpmaktadır: ilki toplumsal etkinliklerin dil, sanat üslupları gibi entelektüel çalışma şekilleri, diğeri ise toplumsal etkinlikler tarafından biçimlendirilmiş bir düzenin doğrudan ya da dolaylı olarak betimlenebilen bir toplumsal biçimi.

Kültürle ilgili en önemli ve kabul görmüş tanım ise Edward Burnett Taylor *Primitive Culture Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom* adlı eserinde (1871: 1) kültür toplumun bir üyesi olarak bireyin sahip olduğu, inanç, ahlak, değer yargıları, sanat, gelenek ve sözlü olan olmayan tüm davranış biçimleriyle alışkanlıklarını kapsayan bir bütün olarak tanımlamıştır.

Kültür üzerine yapılan tanımların sayısının oldukça fazla olmasına rağmen ortak bir paydada buluştukları görülmektedir. Ortak tutum, davranış, ahlak kalıpları ve değer yargılarının belirli bireyler tarafından paylaşılması kültürün aslında temelini oluşturmaktadır. Buna göre kültür bir yandan bireyler arasında aidiyet duygusu oluştururken diğer yandan toplumlar arasındaki farklılıkların da temelini oluşturmaktadır. Böylece farklı davranış kalıpları, değer yargılarına sahip kitle ve uluslar arasında ayrımların olması kaçınılmaz olmaktadır.

Nazi propagandasında çok önemli bir yeri olan Joseph Goebbels'in *kültür* sözcüğünü duyduğunda hemen tabancasına sarıldığı söylenir. Kültürün tahakküm önünde önemli bir engel olduğunu bilen Naziler baskı ve tahakkümün sağlanabilmesinin ön koşulunun kültürel çeşitliliği yok etmek olduğunu bilmektedirler. Dünya tarihi ne yazık ki belirli şart ve koşullarda bir yabancının bir halka kendi kurallarını dayatmasının oldukça kolay olabildiğini göstermiştir. Ancak aynı tarih insanlara bu kuralların maddi yönlerinden bağımsız olarak söz konusu kişilerin kültürel yaşamlarının organize baskısı dışında sürdürülemeyeceğini de öğretmektedir. Bir ulusu silah zoruyla ya da kültürünü etkisiz hale getirme yoluyla yok etmeye çalışmak pratikte aynı sonucu verebilir. Yok edilmesi ya da etkisiz hale

getirilmesi planlanan bir toplum, kendi kültürel yaşamına sahip olabildiği oranda yabancı egemenliğine, tahakkümüne karşı durabilmektir. Kültürüne sahip, hâkim gruplar yabancı egemenliğine karşı önemli bir başkaldırı ve meydan okuma gücüne sahiptir (Cabral, 1974: 12).

Emperyalist olsun ya da olmasın bir topluma, ulusa, kitleye, ülke ya da birliğe dışarıdan yönetim için ideal alternatifler ancak şu şekildedir:

- a. Tahakküm altındaki ülke ya da kitlenin nüfusunu fiilen tasfiye ederek kültürel direniş olanağını ortadan kaldırmak,
- b. Egemen halkın kültürünü olumsuz etkilemeden kendi kültürünü empoze etmeyi başarmak, yani bu insanların ekonomik ve politik egemenliğini, kültürel kişilik biçimleriyle uyumlu hale getirmek.

Yerli nüfusun kitlesel yok edilmesi ile ortada hükmedilecek bir kitle olamayacağı için amaç ortadan kalkacaktır. B. maddesi ise şimdiye kadar tam manasıyla uygulanmış değildir. Bir halkın ekonomik ve politik egemenliğini, kültürünün korunmasıyla uyumlu hale getirerek mevcut kültürü tamamıyla yok etmek mümkün olmamıştır (Cabral, 1974: 12).

Tahakküm altındaki her ulus ya da toplum var olma mücadelesi bağlamında kültürüne, köklerine daha sıkı şekilde sarılmakta ve onu var eden koşulları devam ettirmeye çalışmaktadır. Bu anlamda kültür ona sahip olanın ideolojik ya da idealist düşüncesi ne olursa olsun bir halkın, topluluğun, kitlenin tarihinde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kültürün fiziksel temeli tarihtir ve üretim gücü ve araçları bulunmaktadır. Kültür köklerini içinde bulunduğu çevrenin toprağının maddi gerçekliğine daldırarak toplumun organik doğasını yansıtır. Diğer yandan da katı, durağan ve sabit değil aksine devinim içerisinde dış faktörler ve iç dinamiklerden etkilenir. Eğer tarih bireye temel dönüşümünü karakterize eden ekonomik, politik ve sosyal çatışmaların doğasını ve sebeplerini bilmemize müsaade ediyorsa kültür de bireye hayatta kalma, çatışma ve ilerleme arayışında bu olguların çözümü için kurulan dinamik sentezlerin ne olduğunu öğretmeye yaramaktadır (Cabral, 1974:13).

Kurtuluş mücadelesi bağlamında bakıldığında kültürün yerinin önemli olduğu söylenebilir. Fiilen kurtuluş savaşı verilen koşullarda kültürel direniş biçimleri daha az görünür olsa da bir halkın var olabilmesi için kültürel dinamiklerin olması şarttır

(Dabaşı, 2006: 15). Nitekim 19. yüzyıl Cezayir'i, İrlanda, Endonezya gibi çeşitli bölge ve yerlerdeki silahlı mücadelelerin yanında hemen her yerde görülebilen ulusçu kimliklerin ve politik alanda da ortak görüşler ön plana çıkarılarak kendi kaderini tayin hakkına sahip örgütlerin kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Böylelikle emperyal tahakkümün dünya bağlamındaki genel biçimlenişle bu emperyal güce karşı tarihsel ve kültürel direniş deneyimi devam edegelmiştir (Said, 2010:12). Böylelikle ulusal kurtuluş mücadeleleri sırasında devrimciler kültürü bir direniş silahı olarak devreye sokarken kültürü bir tahakküm silahı olarak sömürülene doğrudan sömürgeci güçlerle cephelerde karşı karşıya kalmışlardır. Bundan dolayı Dabaşı kitabına (2006: 15) *kültürel muharebeler* kavramını kurtuluş stratejileri açısından önemli bir yere koymaktadır.

Tüm dünyada örnekleri çokça olmakla birlikte çalışma konusunun Filistin olması nedeniyle Filistin'deki duruma bakıldığında David Barsamian'ın Edward Said ile yaptığı röportajı kitaplaştırdığı *Kültür ve Direniş* adlı eserde (2009: 177) Said, Filistin kimliğinin pekiştirilmesi ve kalıcı hale gelebilmesinin yolunun kültürel bağlamda kendini ifade edebilmesiyle gerçekleşeceğini ileri sürmektedir. William Blake, ülkenin, devletin ve imparatorluğun temelini sanat ve bilim olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar kaldırılıp yok edilirse geriye devlet, imparatorluk, ülke kalmayacağını tüm bunların sanatın peşinden gittiğini söyler (Akt Said, 2010:50). Filistin her şeye rağmen sinemasını, tiyatrosunu, şiirini, edebiyatını Filistin'e özgü eleştirel ve siyasal söylemini korumaktadır. Böylelikle siyasal kimlik dışarıdan ya da içeriden gelen bir tehditle karşılaştığında var olma, silinip gitmeme mücadelesi adına kültürünü sıkı sıkıya korumaktadır. Diğer yandan kültür, toplumun her türlü tehdit karşısında yok olmaya karşı müthiş bir hafızayı da içinde barındırmaktadır. Bu bakımdan kültür bir direniş biçimi olarak başat role sahiptir (Said, 2009: 177).

Goebbels'in kültür sözcüğünü duyduğunda silahına sarılması gibi İsrail ordusunun saldırıları ve baskınlarında Filistin'in neredeyse her bölgesindeki kültür kurumları, medya kanalları, eğitim ve araştırma dernekleri doğrudan hedef alınarak eğitim, sanayi, tarım, sivil ve maliye bakanlıklarının tüm dosya ve belgelerine el konulmuştur. Ayrıca tapu daireleri, merkezi istatistik büroları ve Filistin Yasama Konseyi ve insan hakları kuruluşları dahil olmak üzere, tıbbi kurumlar ve özel radyo ve televizyon istasyonlarına baskınlar yapılarak sıkı aramalar gerçekleştirilmiştir. 1948 ve sonrasındaki yıllarda 418 köy boşaltılarak evler iş makineleri marifetiyle yıkılmış, milyonlara yaklaşan mülteci sorunları

ortaya çıkmıştır. Boşaltılan köylerin bazılarında İsraili göçmenler yerleştirilmiş, bazıları ise boş kalmıştır. Kayserya gibi bazı şehirlere ait köylerde binalar tamamen yıkılmamış bazı camiler bar ya da restoranlara dönüştürülmüş olarak durmaktadır (Jacir, 2006: 3-4).

Jacir'nin ifadeleriyle paralel olarak gerçekleşen birçok olay Edward Said tarafından da dile getirilmiştir. İsrail için Filistin kültürü bir tehdit unsurudur. Filistin ve halkını ötekileştirerek epistemik bir yok etme çabası içerisinde bulunan İsrail, arşivleri yok ederek, kültür merkezlerine saldırmıştır. Said, röportajında (2009: 178) Khalil Sakakini'nin yöneticilik yaptığı, genç Filistinlilere kültürel ve siyasal eğitim veren bir okulun İsraililer tarafından hedef alındığını anlatmaktadır.

Yalnızca Filistin özelinde değil neredeyse tüm tahakküm ya da emperyal genişleme biçimlerinde benzer durumlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Sömürgeci efendi gittiği, işgal ettiği her bölgede var olan kültür, yaşam biçimi, örf ve geleneklere şiddetle karşı çıkmıştır.

“Onların gözünde, tarihi maddi bir varlığa dönüştüren bir arşivi andıran her şey derhal ortadan kaldırılmalıydı. Her emperyal fatih bu budalalığı işler. Cezayir'deki gibi bir sömürge ortamında, Fransızlar okullarda Arapça öğretilmesini engellemeye çalışmışlardı örneğin. Ama insanlar da Arapça öğrenip sözlü geleneği geliştirmenin başka kanallarını (camiler gibi) buluyorlardı. Nerede baskıya meyleden bir girişim varsa, orada halkın söz konusu baskıya karşı koyan yaratıcı eylemlerine muhakkak rastlanır” (Said, 2009: 178-179).

Emperyalist tahakküm yönetimi diğer tüm yabancı yönetimler gibi kendi güvenliğini sağlayabilmek ve baskı aygıtını meşru kılabilmek için kültürel baskısını doğrudan ya da dolaylı olarak ezilen halkın kültürünün tüm yönlerini kontrol etmek için kullanmaktadır. Diğer yandan kendi özgürlük mücadelesini verdikten sonra yabancı tahakkümden kurtulan bir ulus ezenlerin kültürü ve diğer kültürlerden gelen olumlu katkıların önemini küçümsemediği, kendi kültürünün hâkim özelliklerini de yeniden yakaladığı oranda kültürel anlamda özgür olabilecektir (Cabral, 1974:13).

Kurtuluş mücadeleleri verilirken toplumsal yapının durumu çok önemlidir. Bu çabada toplumun her kesiminin kültürel özellikleri ön plana çıkmaktadır. Ancak kültür kitlesel bir karaktere sahip olsa da toplumun her kesimi açısından

eşit oranda gelişim göstermeyebilir. Her sosyal grubun mücadeleye karşı tutumu ekonomik çıkarları bağlamında değerlendirilir ve kültürü de derinden etkiler. Aynı sosyo-ekonomik gruptaki bireylerin verdikleri mücadelenin farklı olması kültür düzeyindeki farklılıklarla doğru orantılıdır. Buradan da birey için kültürün tam önemine ulaşılmaktadır (Cabral, 1974: 13). Örneğin Fransız sömürsünde bulunan Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi girişimlerinin çoğunlukla başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biri Cezayir halkının kabile tipi toplumsal yapıya sahip olmasından ileri gelmektedir. Cabral'ın da sözünü ettiği gibi toplumsal yapının kültürünün kendi iç dinamiklere göre farklılaşması, dış etkene bakış açısının da farklılaşmasına neden olmuştur. Kabileler arasındaki gerilim, görüş farklılıkları ve rekabet, sömürene karşı birlik olup mücadele imkanını ortadan kaldırmakta, gelenek, kültürel farklılıklar gibi temel dinamikler ya da bazı kabilelerin sosyo-ekonomik açıdan zenginleşebilmek adına yerel iş birliği yaparak sömürenin yanında bulunma istekleri genel olarak toplumsal yapının kültürü ne denli benimseyip benimsemediğini göstermektedir.

Sömürgeci tahakküm, sömürüyü sürdürme girişiminde, sömürgecinin sadece sömürge konumundaki halkın kültürel yaşamına yönelik bir baskı sistemi yaratmaktan öte, aynı zamanda yerli halkın asimile edilmesi ve yerli elitler, yerel işbirlikçiler vasıtasıyla halk kitleleri arasında bir sosyal uçurum yaratarak halkın bazı kesimlerinin kültürel olarak yabancılaşmasını sağladığını göstermektedir. Toplum içerisinde gerçekleşen bu bölünme nüfusun önemli bir bölümünün özellikle küçük burjuvazinin, kentli ve köylünün kültürel değerlerini küçümseyerek, kültürel olarak üstün gördükleri sömürgecinin düşüncelerini benimsedikleri görülmektedir. Sömürgeleştirilmiş ve asimile edilmiş bu küçük burjuvazi ve yerel işbirlikçilerin sosyal ayrıcalıkları arttıkça bu grupların kurtuluş hareketlerine verdikleri tepki o oranda azalacaktır (Cabral, 1974: 13-14).

2003 yılında Amerika Irak'ı işgal ettiğinde ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Newt Gingrich ABD yönetiminin askeri gücü elinde bulundurduğu kadar aynı zamanda siyasi unsurları da hedefine alması gerektiğini ifade etmektedir; *"Buradaki asıl anahtar kaç düşman öldürdüğüm değil. Asıl anahtar kaç tane müttefik yetiştirdiğimdir ve bu onların (ABD'li yetkililerin) anlayamadıkları çok önemli bir ölçüm"* (Barry, 2003) sözleriyle yerel işbirlikçilerin öneminden söz etmektedir. Bir yandan tahakküm edenin karşısında var olma mücadelesi veren madun kesim yerel işbirlikçilerin egemen güce verdiği destekle bağımsızlık ya da

çeşitli kazanımlar elde etme konusunda büyük sorunlar yaşamaktadırlar. Verilen bağımsızlık savaşları ve mücadelenin yanında kültürel, sanatsal alanlarda verilen eserler bu mücadeleye önemli destek sağlamaktadır. Çalışmanın ana odağını oluşturan kültürel ve sanatsal var olma mücadelesi kamu diplomasisinin önemli unsurlarından biri olan kültürel diplomasi ve yumuşak güç kullanımı kavramlarını açıklamayı zorunlu kılmaktadır.

1.1. Kamu Diplomasisi, Kültürel Diplomasi ve Yumuşak Güç Kavramı

Sömürgeci, işgalci ya da tahakküm kuranın yukarıdaki gibi tahakküm biçiminin sadece askeri ya da salt askeri güç kullanmasının yanında Joseph S. Nye Jr.'nin 1990'lı yıllarda ortaya attığı yumuşak güç kavramına da atıfta bulunulabilir. Buna göre Joseph S. Nye Jr.'nin *Yumuşak Güç & Dünya Siyasetinde Başarının Araçları (Soft Power: the Means to Success in World Politics)* adlı eserinde yumuşak gücü başkalarının tercihlerini şekillendirme yeteneğine dayanan bir dizi olgu olarak tanımlamıştır. İş dünyasında da durum farklı değildir, akıllı yöneticiler sadece komutlar verme konusunda değil, aynı zamanda istediğiniz şeyleri başkalarına örnekleyerek onları çekici hale getirerek yol gösterdiklerini bilirler. Büyük organizasyonları sadece komutlarla yönetmek oldukça zor bir iş olduğunu ifade eden Nye, (2004: 5-7) tahakküm biçimleri için de yumuşak gücün oldukça önemli olduğunu, her zaman sert gücün geçerli olamayacağını ya da sert güce sahip olmanın yumuşak güçten daha maliyetli olduğunu ileri sürmektedir.

Sert güçle yumuşak gücün birbiriyle ilişkili olduğunu iddia eden Nye, (2004: 5) sert güce herkesin aşına olduğunu, askeri, ekonomik güçlerin sıklıkla diğer insanların pozisyonlarının değişmesinde önemli etkenler olduğunu söyler. Sert güç ödülleri yani rüşvetlere ya da tehditler ya da cezalara dayanabilir ancak bazen somut tehdit ve rüşvetler olmaksızın istenilen sonuçlara da ulaşılabilir. İsteddiğiniz şeyi elde etmeniz için dolaylı yolu bazen gücün ikinci yüzü olarak tanımlanabilir. Dünya siyasetinde önemli kazanımlar elde eden bir ülkeye karşı diğer ülkeler hayranlık duyabilir ve onu taklit edebilirler.

Yumuşak güç kamu diplomasisinin önemli kavramlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yumuşak güç kavramı günümüzde demokratik sistemlerin önemli politikalarından biridir. Yumuşak güç kullanarak milletler, kültürler ve uluslar arasında birtakım etkileşimlerin oluşması, ekonomik, kültürel, siyasi ve politik ortaklıkların kurulmasına zemin hazırlamaktadır (Kömür, 2020: 91).

Sert ve yumuşak güç arasındaki farkı düşünmenin yolu, arzu ettiğiniz sonuçları elde etmenin çeşitli yollarını düşünmekten ileri gelmektedir. Zorla ya da ekonomik yaptırımlara maruz bırakılarak bireylerin tercihlerini değiştirmeleri istenebilir. Ya da ilişkide çekim, sevgi ya da görev duygusuna hitap ederek ortak değer ve amaçlara katkıda bulunmanın önemine vurgu yapılabilir. Herhangi bir tehdit olmadan amaçlanan şekilde karşınızdaki ikna olabiliyorsa, yani davranışı gözlemlenebilir ancak somut olmayan bir çekim tarafından belirleniyorsa yumuşak güç iş başında demektir (Nye, 2004:6-7).

Kamu diplomasisinin önemli unsurlarından biri olan kültürel diplomasinin kendine özgü güç uygulama özelliklerinin bulunduğunu ifade eden Avşar ve Koyuncu (2022: 20) kültürel diplomasinin dil, din, tarihsel olarak bir toplumun kolektif kimliğinin oluşturulması ve devamı açısından oldukça önemli olduğunu ileri sürmektedir. Kültürel diplomasiyi kullanan ülke ya da ulus diğer ülkelere karşı kendinde bir hayranlık uyandırmak ya da içinde bulunduğu durumda daha avantajlı konuma gelmek için gerekli uygulamaları yapmaktadır.

Kamu diplomasisinde kültür, uluslararası alanda görünür olmak isteyen aktörün kültürünü tanıtmak, diğer aktörlere kamuoyunun düşüncelerini aktarma ve güvenilirlik oluşturma aracı olarak düşünülebilir. Kültürel diplomasinin asıl amacı diğer ulusların ve dünyanın farklı kültürlerin bakış açısına ulaşabilmelerini sağlamak, diyalog ve empati oluşturmaktır (Güven, 2020: 59).

Nicholas J. Cull, kamu diplomasisinin bileşenlerini ortaya koyarak onları belirli sınıflara ayırmıştır. Buna göre kamu diplomasisi *dinleme, savunuculuk, kültürel çeşitlilik, değişim ve uluslararası yayıncılıktır*. *Dinleme*, bir aktörün yurtdışındaki halklar ile ilgili verileri derleyerek bu veriler bağlamında daha geniş bir diplomasi yaklaşımını yönlendirmek için uluslararası ortamı yönetme girişimi olarak tanımlanabilir. Kamu diplomasisinde *savunuculuk* ise bir aktörün belirli bir politikayı, fikri ya da o aktörün yabancı bir halkın zihnindeki genel tahayyüllerini aktif olarak teşvik edebilmek için uluslararası bir iletişim faaliyeti yürüterek uluslararası arenayı yönetme girişimidir. *Kültürel diplomasi*, bir aktörün kültürel kaynaklarını ve başarılarını yurtdışına duyurarak ya da kültürel aktarımı kolaylaştırmak adına uluslararası çevreyi yönetme girişimi olarak nitelendirilebilir ve tarihte bir ülkenin kültürünün ihracatını kolaylaştırma aracı olarak da kullanılmıştır. *Değişim diplomasisi* ise bir aktör, devlet ya da ulusun

vatandaşlarını çalışma ya da kültürleşme için karşılıklı gönderip alma stratejisidir. Son olarak uluslararası haber yayıncılığı ise bir ülke ya da aktörün yabancı halkla etkileşim kurabilmek adına kitle iletişim araçları vasıtasıyla uluslararası çevreyi yönetme girişimidir (Cull, 2008: 32-35).

İsrail'in Filistin'i, kültürel olarak sınırlama isteği karşısında Filistin'in var olma mücadelesi kültürel diplomasi kavramını akıllara getirmektedir. Kendilerini temsil etme hakkından mahrum olarak birer madun konumunda (İnaloğlu, 2023: 1) olan Filistinliler, seslerini dünya kamuoyuna duyurabilmek, verdikleri mücadeleyi anlatabilmek için kültürel diplomasiden faydalanmaktadırlar. Kültürel diplomasi bir anlamda kültürel direniş pratiği olarak kullanılırken diğer yandan dünya kamuoyuna seslenebilme, verilen mücadeleyi anlatma ve belki de en önemlisi baskı ve tahakkümden kurtulabilme aracı olarak görülebilir.

Kültürel diplomasi, kamu diplomasininin bir alt başlığı olarak ele alınabilir ve yukarıda da belirtildiği gibi yumuşak güç kavramlarıyla ilintilidir. Kültürel diplomasi, sanatın çeşitli kolları, bilim, eğitim gibi alanlarda ülkelerin itibarını artırıcı nitelikte olabilirken var olma mücadelesi veren ve görünür olmaya çabalayan ulusların da fark edilmesini sağlamaktadır (Yağmurlu, 2019: 1184).

Filistin, bulunduğu coğrafi konum nedeniyle semavi dinler açısından önemli topraklar üzerinde bulunmaktadır. Tarihte önemli mücadele ve savaşlara tanık olan ve Levant¹ olarak adlandırılan bu topraklarda bulunan Filistin 1948'de kendine ait topraklarda kurulan İsrail devletine karşı öncelikle sert güç uygulamış ancak dünyanın değişen koşulları ve küreselleşmeyle birlikte bu unsurların yanında kamu diplomasisi ve Joseph S. Nye Jr.'nin öne sürdüğü yumuşak güç araçlarını da kullanmaya başlamıştır. Diğer yandan İsrail'in Filistinli yerlilere uygulamış olduğu şiddet girişimlerini ve topraklarında gerçekleşen işgalleri kamuoyuna duyurmak isteyen Filistin kamu diplomasisine daha çok önem vererek haklılığını ispat etmeye çalışmaktadır (Ercan ve Kılınç, 2020: 50-51).

¹ "Levant" etimolojik olarak "doğu" anlamına gelmekte olup, İngilizlerin "orta doğu" sözcüğünü türetmesine benzer bir yaklaşımla, "Akdeniz'in doğusunu" betimlemek amacıyla kullanılmıştır. Batıda Akdeniz, doğuda ise Mezopotamya ile sınırlandırılan Levant bölgesi, günümüz ülkelerinden Türkiye, Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Filistin ve Mısır'ı kapsamaktadır (Ediger, Devlen ve McDonald, 2012:73).

1.2. Kültürel Diplomasi ve Yumuşak Güç Kullanımının Temsili: Filistin

Annemarie Jacir, *Sadece Kültürel Amaçlarla: Bir Filistin Film Festivali'ne Küratörlük Yapmak* adlı kitap bölümünde (2006: 1-2) Filistin'de bulunan bölgelerden biri olan Beytüllahim'de İsrail askerlerinin, Filistin bayrağında bulunan kırmızı, beyaz, yeşil ve siyah renklerinin bir arada bulundurulmasını yasakladığını, bu renkleri bir arada bulunduran kişilere ateş etmelerinin emredildiğinden söz etmektedir. Ayrıca yine bu bölgelerde bulunan halkın bir arada bulunmaları, yürümleri ve topluluk halde durmaları yasaklanmıştı. Günlük faaliyetlerin önemli bir kısmı İsrail askerleri tarafından tehdit olarak algılanmakta, kişisel düşünceler ise suç sayılmaktaydı. Böylece Jacir, İsrail'in belirli imge, simgelere önemli oranda hassas olduğunu bu göstergelerin onları rahatsız ettiğini ifade etmiştir.

Jacir (2006: 5-9) İsrail'in bu engellemeleri karşısında Filistinlilerin kültürel direnişlerinden biri de 2003 yılında New York'ta düzenlenen *Bir Ulusun Hayalleri* adlı film festivalidir. Dünyanın neredeyse her yerindeki Filistinlilerin sivil hayatının, kültürel altyapısının sistematik biçimde yok edilmesine ve söz konusu toplumun var olan dinamiklerini sürdürerek parçalanmasına engel olma çabası, festivalin temel amacını oluşturmaktadır.

İsrail'in işgal ettiği bölgelerdeki kontrol noktalarının sayısını artırmasından dolayı Filistinliler kültürel faaliyetlerini gerçekleştirmekte zorlanmaktaydılar. Batı Şeria ve Gazzé'deki genç sinemacılar bir yandan yıkım politikalarını kayda alırken diğer yandan bu duruma karşı koymanın ifadesi olabilecek eserlerini ortaya çıkarmaya çalışıyorlardı. Sanatsal üretimin neredeyse tüm alanlarında verilen ürünler Filistin'in dünya nezdinde görünebilir olmasını sağlamıştır. Naci el-Ali'nin Hanzalası, Mahmud Derviş'in şiirleri, Kanafani'nin ve İbrahim ve Fedva Tukan kardeşlerin güçlü kalemleri, İzzet Derveze'nin yazıları, Joubran kardeşlerin, Emel Mathlouthi'nin nağmeleri, Elia Süleyman ve Michel Khleifi'nin filmleri, Nevras Ebu Salih'in kadrâjı, Edward Said'in metinleri gibi sanatın farklı türlerinden sayılacak pek çok isim daha bu kültür yolunun taşlarının döşenmesinde katkı sağlamışlardır (Asa, 2023).

İsrail karşısında kültürel direnişin zorluğuna dikkat çeken Asa (2023) sansür, baskı ve engellemeler karşısında bu madun kesimin dünya kamuoyuna sesini duyurabilmesinin bir başarı olduğunu ileri sürmektedir. Festivallere alınmayan filmler, Lübnan'ın işgal edilmesi sonrası yayınevlerinin yok edilmesi ya da tahrip

sonucu kullanılamaz hale gelmesi, özellikle 1970'ler ve sonrasında Filistinli sanatçıları ortadan kaldırmaya yönelik birtakım hareketler, sürgünler gözaltı ve tutuklamalar karşısında Filistin ulusu sesini dünyaya duyurmaya devam etmiştir.

Filistin, dünya kamuoyunda yer edinmek ve haklı mücadelesine destek bulabilmek adına yumuşak güç araçlarını kullanarak, sanat, edebiyat, müzik ve sinema gibi mecralarda verdiği ürünlerle adından söz ettirmeye başlamıştır. Filistinlilerin İsrail karşısında direnişinin sembolü olan Kufiyye, Arap ülkeleri ve Filistin'de satışa sunulmuştur. Kufiyye siyah ve beyaz renklerden oluşan bir tür geleneksel atkıdır. Filistin direnişine destek yürüyüşleri ve gösterilerde sıklıkla kullanılan Kufiyye, Filistin- İsrail çatışmasının (7 Ekim 2023) başlamasından sonra ülkemizde de gösteri ve yürüyüşlerde görülebilmektedir.

Direnişin sembollerinden biri olan ve Filistin kökenli Naci el- Ali'nin kurguladığı *Hanzala* Filistin'in sembollerinden biri olmuştur. Naci El- Ali küçük yaşta yaşadıklarından dolayı Arap milliyetçilik hareketlerine katılmış ve 1960 yılında *Lübnan Güzel Sanatlar Akademisi*'ni bitirmiştir. Özellikle Filistin'in adını dünyaya duyurma konusunda çalışmaları bulunan Naci el-Ali yaptığı çizimlerle kısa sürede adından söz ettirmeye başlamıştır. Çizimleriyle hayat verdiği *Hanzala* karakteri dünyanın Filistin'de yaşananlara sessiz kalmasından dolayı küskünlüğünün bir ifadesi olarak sırtı dönük şekilde çizmiştir. El-Ali 40.000 üzerinde karikatür çizerek özgürlük mücadelesinin önemli baş aktörlerinden biri haline gelmiştir. 22 Temmuz 1987'de suikast sonucu öldürülmüştür. Ölümünden sonra *Dünya Gazeteler Birliği* tarafından *Golden Pen of Freedom* adlı ödüle layık görülmüştür (Aydemir ve Aparı, 2022).

Babasının adı: Önemli değil

Annesinin adı: Nakba

Kız kardeşinin Adı: Fatıma,

Ayakkabı numarası: Bilinmiyor çünkü Hanzala hep yalın ayak dolaşmaktadır.

Müzik alanında Filistin'in adının duyulmasını sağlayan Muhammed Assaf, Lübnan'ın başkenti Beyrut'ta düzenlenen Arap İdol şarkı yarışmasında birinci olmuş ve Filistin'de on binlerle kişi tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Birinciliğinin açıklanmasından sonra Filistin bayrağıyla sahneye çıkan Assaf, başarısını Filistinli şehit ve gazilere, Arap dünyasına ve özgür olan her insana ithaf etmiştir (Anadolu Ajansı).

Mahmud Derviş ise edebiyat alanında önemli başarılarla imza atmış, Filistin davasının bayraktarlığını şiir alanında dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Derviş, topluluk önünde izinsiz şiir okuduğu gerekçesiyle İsrail yönetimi tarafından defalarca ceza almış, 16 yaşında hapse mahkûm edilmiş ancak şiirlerini yazmaya devam etmiştir. Şairin yaşamında sürgün önemli bir rol oynamıştır. Hayatı boyunca tanık olduğu İsrail katliamlarıyla yaşadığı ruhsal sürgün ve yolculuk, hastane ve hapisane arasında yaşadığı mekânsal sürgün Derviş'in şiirlerini oluşturmasında önemli etkenlerdir (Akşit, 2016: 13-14). Emel Mathlouthi, ise müzik alanında Filistin'in önemli savunucularından biri haline gelmiştir. Şarkıları milyonlarca kez dinlenen sanatçı *Naci en Palastina (Filistin'de Doğdum)* adlı şarkısıyla müzik platformlarında listelerin üst sıralarında bulunmuştur.

Ahmet Faruk Asa, (2023) devleti elinden alınmış bir ulusun kendi ulusal sinemasını ortaya koyabilme başarısını gösterdiğini, topraklarının elinden alınmasının vatan ve ona geri dönüşünü içeren bir edebi sanat türünü oluşturduğunu, her ne kadar kimliksizleştirme politikaları uygulanmaya da çalışılsa yokluğun varlığının üretken olmayı tetiklediğini ve tüm bunların bir direnişin ortaya çıkmasını sağladığını ifade etmiştir. Edebiyat ve diğer sanat alanlarının aktif ve etkili kullanılmasıyla Filistin'de yaşananların tüm gerçekliğiyle dünyanın gözleri önüne serilmesi bu anlamda önemlidir. Edebiyat, sinema gibi kitle iletişimi gücü yüksek anlatılar direnişte önemli rol oynamıştır.

1.3. Filistin Sineması

Roy Armes, *Arab Filmmakers of the Middle East a Dictionary* adlı kitabında 1948 öncesinde Filistin sinemasının neredeyse yok denecek kadar az örneklerinin olduğunu ifade etmektedir. 1960'ların sonlarına doğru Amman'da fotoğraf arşiviyle uğraşan Salfa Jadallah Mirsal ve Ürdün televizyonu için çalışan Mustafa Abu Ali ve Hani Johariya'nın çabalarıyla Filistin sineması doğmuştur. Özellikle 1975'te Filistinlilerin devrimci Filistin sinemasını kurduğunu ifade eden Armes (2010: 19-21) hem film yapımcılarının hem de finansman bulma noktasında farklı coğrafyalardan destek alarak Filistin sinemasının geniş bir coğrafi kimlik kazandığından söz etmektedir. Bunlardan bazıları Ebu Ali, Ghali Sha'ath ve İsmail Chammout gibi Filistinlilerin çalışmalarıken diğerleri Lübnan Rafik Hacı, Fu'ad Zantut ve Jean Chamoun gibi diğer film yapımcılarına aitti.

Gertz ve Khleifi, *Palestinian Cinema Landscape, Trauma and Memory* adlı kitaplarında Filistin sinemasını dört döneme ayırmışlardır; ilk dönem 1935 ile 1948 arasındaki El Nakba olarak adlandırılan ve ardından Filistinlilerin anavatanlarını terk etmek zorunda kaldıkları savaş yıllarıdır. Bu döneme ilişkin bilgiler çoğunlukla dönemin sinema girişimlerini başlatan kişiler ya da tanıklıklardan elde edilen bilgilerden oluşturulmuştur. Bu dönemde üretilen ve günümüze ulaşabilen herhangi bir film bulunmamaktadır. Birinci ve ikinci dönem boyunca sinemacılar yaratıcı bağımsızlığa sahipken sinema onlar açısından bir tür kişisel macera durumundadır (Gertz ve Khleifi, 2005: 11-13).

1967'ye kadar olan döneme ikinci dönem adı verilmektedir. 1948'den (felaketten) sonra Filistin toplumu sosyal ve politik olarak varlığını sona erdirdiğinde sinema bağlamında da bir sessizlik çökmüştür (Gertz ve Khleifi, 2005: 12-20). İsrail işgalinin başlamasından El Fetih Örgütü'nün 1 Ocak 1965'te kurulmasına kadar geçen sürede Filistin'de sinema çalışması yapılmamıştır (Odabaş, 2007: 426-427). Kıyı kentlerinde kentsel yaşam neredeyse tamamen ortadan kalktı, 350'den fazla köy ve mahalle yok edildi. Filistinli sakinlerin yarısına yakını yurtlarından ayrılarak mülteci durumuna düştüler. Filistinliler yıllarca bu durumla başa çıkmaya çalıştılar. Sessizliklerini ilk bozanlar Abed al-Karim al Karmi, Ghassan Kanafani, Ez-Eddin al-Manasra ve Mo'in Bseiso gibi sürgünde olan yazarlardı. Bununla birlikte gizli siyasal örgütler oluşmaya başlamıştır. Altyapı, profesyonel ekipman ve finans gerektiren sinematik çabalar El Nakba ile tamamen sona erme de ortalama 20 yıl içerisinde sona erme durumuna geldi. Bu dönemde Filistinli yapımcı Hassan Sirhan'ın 1957 yılında Ürdün'de bir film ortaya çıkardığı ifade edilmiş ancak konuyla ilgili kanıtlar bulunmamıştır (Gertz ve Khleifi, 2005: 12-20).

1968- 1982 yıllarını kapsayan üçüncü dönem, 1967'de Arap ülkelerinin İsrail'e karşı savaşının yenilgisiyle (*El Naksa, Naksa Day*)² başlar. Batı Şeria'ya sızan ve direniş hareketlerini örgütlemeye çalışan Yaser Arafat'ın öncülüğünde Filistinliler bu yıkımdan ilk kurtulanlar olmuştur. Arafat'ın Ürdün'e yönlendirdiği birkaç örgüt ile altyapı kurulabilmiştir. 1967'de Kahire'de fotoğrafçılık eğitimi almış

² Altı Gün Savaşı (Arapça: حرب الأيام الستة, Harb 'el-eyyam'es-Sitte veya Arapça: حرب 1967, Harb 1967; İbranice: מלחמת ששת הימים, Milhemet Sheshet Ha-Yamim), diğer adlarıyla 1967 Arap-İsrail Savaşı, Üçüncü Arap-İsrail Savaşı, Altı Günün Savaşı veya Haziran Savaşı, 5 Haziran 1967 Pazartesi, İsrail ile Arap komşuları Mısır, Ürdün ve Suriye arasında başlayan ve 6 gün süren savaşa verilen addır. Arap İttifakı'na Irak, Suudi Arabistan, Sudan, Tunus, Fas ve Cezayir de asker ve silah yardımıyla katılmışlardır (Krauthammer,2007; Shafik, 2001: 519).

Sulafa Jadallah Mirsal tarafından kurulan fotoğraf birimi sinemanın altyapısını da oluşturmuştur. Genellikle çekilen filmsel parçalar belge niteliği taşımaktaydı. Bu dönemde 60'tan fazla Filistin belgeseli çekilmiştir (Shafik, 2001: 518-519; Gertz ve Khleifi, 2005: 20-21). Bu dönemde üretilen tek kurgu/ dramatik film Irak kökenli yönetmen olan Kasım Heval tarafından çekilen *Hayfa'ya Dönüş, 1982* adlı filmidir. Film 1982'de üçüncü dönemin sonunda Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'ne (FHKC) bağlı bir grup tarafından üretilmiştir (Gertz ve Khleifi, 2005: 21).

Üçüncü dönemin özelliği ise belirli bir siyasi kesimle olan bağlantıdır. Merkezi üretim organı olan FKÖ'nün Fotoğraf Departmanı'na ek olarak, adı daha sonra *Film Vakfı / Filistin Film Birimi* olarak değiştirilmiş, ana siyasi örgütlerin her biri kendi üretim birimini kurmuştur. Diğer yandan Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi (DFLP) *Sanat Komitesi*'ni kurdu; Halk Cephesi Sanat Komitesi'ni ve daha sonra prodüksiyon stüdyosu *Al Ardı (The Land)* kurdu. Ahmed Cibril'in genel karargâhı olan Halk Cephesi ve Suriye yanlısı Es-Saika bile film departmanları kurmuş ve filmler üretmiştir (Gertz ve Khleifi, 2005: 20-22).

Naficy'e göre (2001: 12) Filistin sineması bir anlamda sürgün sinemasıdır. Sürgün edilen yönetmenlerin ve film yapımcılarının ülkelerini konu edinen birçok film yaptıkları görülmektedir. Yapımcı ve yönetmenlerin sorgulama, sansür ve hapse atılma gibi temel engellerle karşılaşmaları Naficy'e göre onların dikkate alındığının önemli bir kanıtıdır. Ülkelerinden bir şekilde ayrılmak zorunda kalan sanatçılar anavatanlarına dönemeseler de bunu yapmak için yoğun bir arzu duymaktadırlar ve bu da filmlerindeki güçlü anlatının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Sürgün edilmiş sanatçılar, anlatılarında kendi yaşamlarından çok memleketlerini ve vatandaşlarını temsil edecek biçimde kurgulamışlardır.

Filistin sineması kısmen de olsa Filistinliler tarafından yapılan bir sinemadır ancak büyük ölçüde işgal altındaki Filistin ve direniş sinemasından izler taşımaktadır. Filistinliler sinemayı bu anlamda hem bir temsil sorununun üstesinden gelmek hem de dünya kamuoyuna seslenmek için kullanmaktadırlar. Filistinlilerin içinde bulunduğu siyasi koşullar nedeniyle 1960'lar ve öncesinde görsel ya da işitsel medyadan herhangi bir biçimde yararlanmamış olmaları şaşırtıcı değildir. 1960'lara kadar ise Filistin halkının temsili (ve/ veya yanlış temsili) Filistinli olmayan yönetmenlere bırakılmak durumunda kalmıştır (Shafik, 2001: 518).

Filistinliler işgal nedeniyle dünyanın farklı coğrafyalarına dağılmış olsalar da Filistin kimliği genellikle orijinal bir biçimde halen varlığını korumaktadır. Filistinli mültecilerin ve geride kalanların yaşadığı elverişsiz ortamlar, birçok Filistinlinin özellikle de Batı Şeria'dakilerin hatırlarında duran özgür topraklar, meyve bahçeleri ve tarlalarla net bir tezat oluşturmaktadır. Bu pastoral hafıza nedeniyle bu yerler Filistin sinemasının toprak, ev ve kimlik retoriğinde önemli sembolik mekanlar haline gelmiştir (Naficy, 2001: 167).

Battal Odabaş, Filistin sinemasının dünya sinemaları içerisindeki yerine dair tanımı dikkate değerdir. Odabaş'a göre (2007: 418-419) Filistin sineması Fernando Solanas ve Octavio Getino'nun tanımadıkları Üçüncü sinema kavramına yakındır. Birinci sinema popüler sinema, ikinci sinema Avrupa sanat sineması olarak ele alınmaktadır³. Odabaş'a göre birinci ve ikinci sinema anlatılarının dışında kalan sinema üçüncü sinema olarak adlandırılmaktadır. Odabaş, Çin, Vietnam ve Latin Amerika'da yapılan sinemaların yanına Filistin sinemasının da eklenmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

1950'li yıllarından ortalarından sonra Arap dünyası ve Ortadoğulu yönetmenler tarafından sinema derin tartışmalara sahne olmuştur. Şam, Cezayir, Kahire, Tunus, Beyrut ve Kuveyt'te sinemaseverler, teknisyenler ve eleştirmenler kavgacı bir sinema kurarak yükseltmeye çalışmışlardır. 1967 yılında Filistinliler bu birleşime katılarak Filistin Sinema Topluluğu'nu kurmuşlardır. Bu akıma katılan örnek filmler yeniliğin nedenlerini soruyor, Filistin direnişi yanında cesur tavırlar alıyorlardı. Temel amaç Arap ve Filistinlilerin topraklarını kurtarmak için verilen savaşın aşamalarını anlatarak hem Filistin sinemasını geliştirmek hem de fiziki mücadelenin yanında verilecek sanatsal desteklerdir. Bu amaçla Filistin Sinema Topluluğu altı maddelik görev listesi hazırlamıştır (Özden, 1973: 4-5).

- 1. Filistin davası ve hedefleri üzerine Filistinliler tarafından gerçekleştirilen, Arap dünyası içinde yer alıp demokratik ve ilerici bir içerikten esinlenen filmler yapmak.*
- 2. Eskinin yerini almaya yönelmiş ve bu yeni içeriği tutarlılıkla ifade edebilecek yeni bir estetiğin doğması için çalışmak.*

³ Ayrıntı Bilgi için bkz. Battal Odabaş, Üçüncü Sinema, s.16-25.
Ayrıca Bkz. Wollen P. (2012) Godard ve Karşı Sinema, İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Çalışmaları Dergisi içinde, çev. Hasan Gürkan.

3. *Bu sinemayı bütünüyle Filistin Devrimi ve Arap davasının hizmetine vermek.*
4. *Filmleri Filistin davasını bütün dünyaya tanıtmayı hedef alan bir anlayış içinde tasarlamak.*
5. *Filistin halkının kavgası üstüne, bu savaşın aşamalarını yeniden çizen fotoğraf ve film arşivlerini bir araya getirecek bir filmotek kurmak.*
6. *Dünyadaki ilerici ve devrimci sinemacı topluluklarıyla ilişkileri güçlendirmek. Filistin adına sinema şenliklerine katılmak ve Filistin devriminin hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde çaba gösteren dost ekiplerin çalışmasını kolaylaştırmak (Özden, 1973: 5).*

Filistin Sinema Topluluğu'nun temel görev listesinin büyük bir bölümü üçüncü sinema manifestosunda⁴ belirtilen temel kriterlerle paralellik arz etmektedir. İmgesel ve belgesel Filistin sineması özgürlük savaşımını konu almaktadır (Odabaş, 2007: 422). Bu anlamda Filistin sinemasına çekilen filmler bağlamında bakıldığında birinci ve ikinci sinema anlatılarının farklı yapıda olduğu görülmektedir. Özellikle Solanas ve Getino'nun manifestolarında belirttikleri devrimci ruh ile yapılan sinema ve emperyalist genişleme biçimlerinin tamamına karşı geliştirilen tepkiler Filistin sinemasında görülebilmektedir.

Filistin sineması başlangıcından bu yana birçok sorunla karşılaşmasına rağmen Filistin diasporası, Filistin sinemasını geliştirmiştir. Filistinliler kendi ülkelerinde üretim yapamadıklarından Filistin dışında bir sinema kurmaya, seslerini bu şekilde duyurmaya çalışmışlardır. Filistin sineması Filistin halkının dramını yansıtmaktadır. Doğrudan toplumsal belgelemeye yönelik üretim yapan Filistin sineması yönetmenleri toplumun içinden çıkan kişilerden oluşmaktadır. Bu manasıyla özgürlük savaşı veren bir halkın sinemada temsil edilmesi üçüncü sinemanın özelliklerinden biridir. Filistin sineması toplumsal ve siyasal mücadele alanının eksik olmadığı sinemalardan biridir. Filistin'in haklı davası için verdiği mücadele aynı zamanda kurmaca sinema aracılığıyla da izleyiciye sunulmuştur. Kurmaca anlatılarda gerçekçi temellere dayanmakta ve mevcut durumun analizleri yapılmaktadır (Odabaş, 2007:435).

İsrail'in Filistin'i işgali yıllar içerisinde şiddetlendikçe Filistinli film yapımcılarının

⁴ Manifesto için bkz. Battal Odabaş, Üçüncü Sinema, 164-194.

ve yönetmenlerin filmlerinin ortaya çıkması paralellik göstermektedir. Michel Kheleifi'nin uzun metraj filmleri *Fertile Memory/ Al Dhakira al Khasba*, 1980 ve uluslararası alanda gösterime giren *Celile'de Düğün/ Wedding in Gaille*, 1987 ve *The Tale of the Three Jewels/ Hikayatul Jawahiri Thalath* 1996 filmleri ortaya çıkmıştır. Tüm Filistinli yönetmenlerin ele aldığı konular *Filistin yaşamını belgeleyen filmler oluşturmak* şeklinde ortaktır (Armes, 2010: 23). Diğer yandan son dönemde Mai Masri, Farah Nabulsi ve Darin J. Sallam, gibi yönetmenlerin filmleri de Filistin yaşamını konu alan filmler arasında sayılabilir. Özellikle Omar Rammal, Mohammed Almughanni, Muayed Alayan gibi yönetmenlerin çektikleri kısa filmler ödüllere layık görülmüş ve Filistin'in durumundan uluslararası arenada söz ettirmiştir.

1980'lerden bu yana Filistin sineması, sansür, baskı ve tahakküme rağmen heterojen yapısıyla kendi kültürünü ve varlığını korumaya çalışmaktadır. Çekilen filmler işgal ve baskının kaderinin dışarıdaki öteki karşısında varlığını haykırmaya çalışan bir ulus tarafından üretilmektedir. 1948'de yaşanan El Nakba travması öncesinde yaşanan pastoral geçmişe duyulan özlem üretilen filmler yoluyla yeniden alevlenmektedir. Aynı zamanda Filistin filmleri hem İsrail hem de Filistin toplumunun homojen tasvirini de sunmakla birlikte eş anlamlı olarak Filistin sineması sınıflar, nesiller, cinsiyetler, bölge ve uluslardan oluşan bir mozaigi de izleyicisine sunmaktadır (Gertz ve Khleifi, 2005: 8).

Hamid Naficy *An Accident Cinema Exilic and Diasporic Filmmaking* adlı kitabında Filistin halkının büyük bir kısmının İsrail işgalinden sonra sürgüne gittiğini geride kalanların ise işgal altındaki topraklarda kalmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Özellikle Mai Masri ve Jean Chamoun gibi yönetmenler işgal edilen topraklarda yaşananlara değinmişlerdir. Michel Kheleifi'nin de içinde bulunduğu Avrupa ve Kuzey Amerikadaki Filistinliler ise işgal altındaki topraklarda ve Filistin diasporasındaki Filistin yaşamına odaklanan filmler yapmışlardır. Bunların hepsi bir anlamda Filistin ulusal sineması olarak adlandırılabilir şeyi oluşturan yapı taşları olduğunu ifade eden Naficy, (2001:166-167) Filistin sinemasını benzersiz bir şekilde sürgün tarafından yönlendirilen bir sinema olarak tanımlamıştır.

Michel Khleifi, Filistin sinemasının en önemli yönetmenlerinden biri kabul edilmektedir. Yönetmenin çektiği *Naşid el-Bajar (Taşların Neşidesi, 1990)*, *Forbidden Marriages in the Holy Land (Kutsal Topraklarda Yasal Evlilikler,*

1995), *Hikayätü'l-Cevahiri's-Selase (Üç Elmasın Masalı, 1995)* adlı filmlerde de Filistin'in durumunu gözler önüne sermiştir (Teksoy, 2005: 754). *Wedding in Galilee (Celile'de Düğün, 1987)* adlı filmiyle önemli başarılarla imza atmıştır. Khleifi, *Wedding in Galilee* filmiyle 1987'de *Cannes Film Festivali'nde Uluslararası Eleştirmenler Ödülü'ne*, *San Sebastián Film Festivali'nde Altın İstiridyne*, *Belçika Film Eleştirmenler Birliği'nde André Cavens Ödülü'ne*, 1988 yılında *Kartaca Film Festivali'nde Tanit d'or ve Joseph Plateau Ödüllerine* layık görülmüştür (IMDB).

Dünya kamuoyuna seslenen Filistinli sinemacılar filmlerini festivallere göndermiş ancak filmleri filmin yönetmeninin devletsiz olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Elia Süleyman'ın *Motion Picture Arts and Sciences Acedemy'ye gönderdiği Divine Intervention, (Kutsal Direniş) (2002)* adlı filmi yönetmenin dünya tarafından tanınmayan bir ülkeden gönderildiği gerekçesiyle gösterilmemiştir (Dabaşı, 2006: xviii). Bu anlamda bakıldığında Filistin'in dünya kamuoyunda ya da dünyanın gelişmiş ülkeleri içerisinde bir var olma sorunu yaşadığı, Said'in ifadeleriyle bir görünür olma sorunu yaşadığı ve bunun üstesinden de kültürel diplomasi yoluyla gelmeye çalıştığı aşikârdır.

2002 yılında Elia Süleyman'ın *Kutsal Direniş* adlı filminin Oscar'a girişinin yasaklanması başta filmin yönetmeni olmak üzere çeşitli çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Üstelik bu olay Cannes Film Festivali'nin üç Filistin filmi çeşitli salonlarda göstermeyi kabul ettiği bir tarihte gerçekleşmesi oldukça dikkat çekicidir. Elia Süleyman resmi olarak İsrail yurttaşdır ancak filmi İsrail vatandaşı olarak sunmamıştır. Dabaşı'ye göre (2006: xviii) "*yönetmen eğer filmi İsrail vatandaşı olarak sunmuş olsaydı akademiye kabul edilecekti*" yorumunda bulunmaktadır. Filmin Oscar'a kabul edilmemesi sonucunda Yönetmenler ve sinemacılar festival yönetimlerine mektuplar yazarak durumu protesto etmişler, uluslararası dayanışma kampanyaları düzenlenmiş, insan hakları örgütleri vasıtasıyla destek arayışına girmişlerdir. Washington'daki Amerikan- Arap Ayrımcılıkla Mücadele Komitesi iletişim direktörü Hussein Ibish Akademi'nin giriş kurallarının gözden geçirilmesi gerektiğini ifade ederek, bu kadar beğenilen bir filmin yarışmasına izin verilmemesinin talihsizlik olduğunu ifade etmiştir (theguardian.com).

Elia Süleyman, yönettiği filmlerle dünya çapında birçok başarı elde etmiştir.

Yönetmenin 1996 yılında çektiği *Chronicle of a Disappearance / Bir Kaybolmanın Günlüğü* adlı filmle 1996 Venedik Film Festivali'nde En İyi İlk Film ödülünü, 2002 yılında ise *Divine Intention / Kutsal Direniş* adlı filmiyle Cannes Film Festivali'nde Jüri Ödülü ve Uluslararası Eleştirmenler Ödülü'nü (FIPRESCI) ve En İyi Yabancı Film Ödülü'nü kazanmıştır. Yönetmenin 2009 yılında çektiği *The Time that Remains (Geriye Kalan Zaman)* adlı film, Abu Dhabi'de düzenlenen *Orta Doğu Film Festivali*'nde en iyi Orta Doğu anlatı filmi dalında Siyah İnci ödülüne layık görülmüştür. Ayrıca film, Mar del Plata Uluslararası Film Festivali'nde Arjantin Film Eleştirmenleri Birliği'nin Eleştirmenler Ödülü'nü kazanmıştır. Yönetmenin 2019 yılında çektiği *It Must Be Heaven / Burası Cennet Olmalı* adlı filmi 2019 Cannes Film Festivali'nde yarışmıştır (IMDB).

Filistinli yönetmenlerden Mai Masri, işgal altındaki Filistin'in durumunun dünyada görülebilir olması açısından önemli filmler çekmiştir. Masri, Filistin ve Lübnan ile ilgili 35 yıllık filmleri iki ülkedeki milyonlarca insanın birbiriyle bağlantılı geçmişlerine ışık tutmuştur. Masri'nin kamerası baştan sona çocukların, kadınların, ailelerin, eski milislerin mahrem yaşamlarına ışık tutmaktadır. Mai, özgün tarzı ve temalarını geliştiren önemli bir auteur olarak karşımıza çıkmaktadır (Brittain, 2020: X). Masri, 1998 yılında *Etfal Şatila (Şatila'nın Çocukları)*, adlı filmde iki çocuğun Şatila kampında yaşadıklarını ele alarak kamplarda yaşanan zorlukları belgelemiştir. *Frontiers of Dreams and Fears /Düşlerin ve Korkuların Sınırları* adlı belgeselde ise İsrail tarafından işgal altında olan toprakları tüm gerçekliğiyle gözler önüne sermiştir (Teksoy, 2005: 746). Masri, 2015 yılında çektiği *3000 Layla /3000 Gece* adlı filmde haksız yere suçlanan yeni evli bir Filistinli öğretmenin (Maisa Abd Elhadi) tutuklanarak 8 yıl boyunca İsrail kadın hapisanesinde yaşadıklarını konu almıştır (IMDB). Diğer yandan Raşid Maşaravi'nin *Palastine/ Filistin, 2000* ve Annemarie J. Kuantan'ın *Yevmiyeti Ba'eatil- Havva/ Bir Fahişenin Günlüğü, 2001*, Nebiye İrşad'ın *Vekaleti Sefer / Seyahat Acentesı, 2001* adlı filmleri Filistin sinemasının önemli örnekleri arasında yerini almaktadır (Teksoy, 2005: 746).

Farah Nabulsi, Filistin sineması ve direniş için önemli yapımcı ve yönetmenlerden biridir. Nabulsi, 2016 yılında *Today They Took My Son /Bugün Oğlum Aldılar* adlı filmiyle bir annenin oğlunun İsrail askerleri tarafından gözaltına alınması ve sorgulanması ile yaşanan dramı konu almaktadır. Filmin senaryosu Farah Nabulsi tarafından yazılmıştır. Nabulsi'nin yönetmenliğini yaptığı ve Gazzede yaşanan bombardımanın sonrasında bir kadının yaşadığı zorlu hayat şartlarını konu alan

Nightmare of Gaza /Gazze Kâbusu, 2018) Filistin sineması için önemli filmler arasındadır (IMDB). Diğer yandan Masri'nin 2020 yılında yazıp, yönetmenliğini yaptığı *The Present /Hediye* adlı filmi En İyi Canlı Aksiyon Kısa Film dalında Akademi Ödülü'ne aday gösterilmiştir. Film İşgal altındaki Batı Şeriada evlilik yıldönümünde İsrail'in kontrol noktalarından geçerek eşine buzdolabı hediye almaya karar veren ve Yusuf'un hikayesine odaklanmaktadır (Al- Mahadin, 2021: 232- 233). Nabulsi'nin son filmi ise siyasi direnişe bağlı olan Filistinli bir öğretmenin, Lisa ile kurmuş olduğu ilişkiyi ve öğrencilerinden biri olan Adam'a verdiği duygusal desteği konu almaktadır (IMDB).

Darin J. Sallam da Filistin kökenli yazar ve yönetmendir. Sallam ve Amjad Al Rasheed'in 2016 yılında çektiği kısa filmi *The Parrot /Papağan*), 1948 yılında Filistin'in kentlerinden biri olan Hayfa'da yeni hayatlarına alışmaya çalışan Yahudi bir ailenin Filistinli yerlilerden kalan büyük mavi bir papağanla yaşadıklarını konu almaktadır. Yönetmenin diğer filmi ise 2021 yılında çekilen *Farha*'dır. Farha, 14 yaşındaki genç bir kız çocuğunun tanık olduğu savaşın korkunç yüzünü anlatmaktadır (IMDB). Filistin kökenli bir diğer yönetmen ise Nawras Abu Saleh'tir. Saleh, 2013 yılında *Over-Sized Coat /Büyük Gelen Palto* adlı filmiyle iki intifada süreçlerine şahit olan bir çocuğun gençliğine kadar yaşadıklarını konu almaktadır. Yönetmenin diğer filmi ise 2016 yılında çekilen ve ünlü Filistinli gazeteci Mohammad Alqeeq'in İsrail hapishanelerinde gerçekleştirdiği açlık grevini konu alan *AlQeeq* adlı kısa filmidir (IMDB).

Filistinli yönetmenlerden bir diğeri Omar Rammal, aynı zamanda görüntü yönetmenliği de yapmaktadır. Rammal'in çalışmalarında her zaman görsel hikâye anlatımının farklı yollarını keşfetme ve kendine özgü bir sinema dili arayışı hakimdir. Yönetmen 2020 yılında *Hacez/ Haciz* adlı kısa filmde bayram günlerinin birinde tema parkına gitmeye hazırlanan Filistinli bir ailenin İsrail kontrol noktasından geçme hikayelerini ele almaktadır. Hacez, Nazra Palestine Short Film Festival'inde özel mansiyon ödülüne layık görülmüştür. 2021 yılında çekilen *The Place/ Yer* adlı kısa filmde ise bir dakika içerisinde dört farklı Filistinli ailenin sahip olduğu evlerin Siyonist yerleşimciler tarafından nasıl yağmalanıp çalındığı anlatılmaktadır (IMDB).

Ayrıca Mohammed Almughanni'nin *Son of the Streets/ Sokakların Oğlu, 2020* adlı kısa belgeseli, Muayed Alayan'ın 2009 yılında çekilen Kudüs'te genç Filistinli çiftin yaşadığı zorlukları konu edinen *Lesh Sabreen?* adlı kısa filmi,

2015 yılında çektiği ve Filistinli bir araba hırsızının çaldığı arabanın bagajında karşılaştığı İsrail askerini konu alan *El-hob ve el-sarika ve meşakel ukhra* adlı filmi ve 2018 yılında çekilen Filistinli bir adamla İsraili bir kadının aşk hikayesini konu alan *The Reports on Sarah and Saleem/ Sarah ve Saleemé İlişkin Raporlar* adlı filmi Filistin işgalini konu edinen anlatılar arasında sayılabilir (IMDB).

Filistinli sanatçılar 1948'den bu yana Filistin'in içinde bulunduğu durumu edebiyat, müzik, resim ve sinema gibi birçok farklı alanda işleyerek haksız işgale karşı tepkilerini dile getirmişlerdir. Bu anlamda kitle iletişim araçlarının içerisinde önemli bir yeri olan sinema anlatıları da bu direnişin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitleler tarafından alınılan filmler Filistin'in haklı mücadelesini dünyaya anlatmanın önemli araçları olarak görülmektedir. Bu anlamda Kasım Heval'in 1982 yılında çekmiş olduğu *Return to Haifa* adlı anlatısı da diğer filmler gibi işgal karşısında direniş örneklerinden biri olarak görülebilir.

1. RETURN TO HAİFA (HAYFA'YA DÖNÜŞ) ANLATISININ SÖYLEM ANALİZİ BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

2.1. Makro Yapı

2.1.1. Tematik Yapı: Karakterlerin Sunumu, Filmin Konusu ve Olay Örgüsü

Karakterler	Olay Örgüsündeki Yeri
Said	İsrail'in işgali ile birlikte yaşadığı topraklardan (Hayfa) ayrılmak zorunda kalan erkek. Safiye'nin kocası, Khaled ve Hayfa'dan ayrılırken yanlarına alamadıkları Khalidun'un babası.
Safiye	Said'in eşi. Hem Hayfa'dan hem de kundaktaki oğlu Khalidun'dan ayrılmak zorunda kalan kadın.
Khaled	Babası Said'i Filistin direnişine katılmak ve fedai olmak için zorlayan erkek çocuk.
Filistinli Mücahit (Bader)	İsrail'in işgaliyle birlikte yerel direniş grubu üyelerinden biri. Filistin'i savunmak için arkadaşlarıyla şehit olan mücahit.
Miriam	Said ve Safiye'nin Hayfa'daki evlerine Holokost'tan kaçarak yerleşen Yahudi yerleşimci.
Khalidun (Doff)	Hayfa'daki eve yerleştiğinde Miriam tarafından bulunan kundaktaki çocuk. Miriam tarafından büyütülen ve İsrail ordusunda asker olarak görev yapan Said ve Safiye'nin oğlu.

Filmin konusu ve olay örgüsüne bakıldığında, film Gassan Kenefâni'nin *Filistin'in Çocukları Hayfa'ya Dönüş ve Diğer Hikayeler* adlı kitabının uyarlamasıdır. Film 1967'de yaşanan işgalle birlikte Filistin'de bulunan Hayfa kentinden ayrılmak zorunda kalan Said ve Safiye'nin hikayesini konu almaktadır. Safiye, evde çocuğuna bakarken İsrail ordusu şehri bombalamaya başlar. Safiye ise eşi Said'i bulmak için dışarı çıkar ancak Said'i bulduğunda tekrar evlerine dönemezler. Oğulları Khaldun evde kalır. Yeniden evlerine dönmek istediklerinde ise İsrail askerleri Safiye ve Said'e izin vermez. Yaşadıkları yerden ve oğullarından ayrılmak zorunda kalan çift yirmi yıl boyunca ayrıldıkları şehre -Hayfa'ya- dönemezler. Yirmi yıl sonra İsrail sınırları açtığında şehri ve çocuklarını yeniden görebilmek umuduyla Hayfa'ya dönerler. Evleri birkaç değişiklik dışında aynı kalmış ve Holokost'tan kurtulmuş Yahudi bir çifte (Miriam ve kocası) verilmiştir. Miriam'ın kocası Filistinli direnişçilerin saldırılarında öldürülmüştür. Said ve Safiye Hayfa'da bulunan evlerine gider ve Miriam'la tanışır. Miriam, Holokost'tan sağ kurtulduğu için kendini şanslı görmekte Safiye ve Said'in durumlarını kendi durumuna benzeterek onların yaşadıklarını kısmen de olsa anlayabilmektedir. Said ve Safiye, Miriam'a giderken bıraktıkları çocukları Khaldun'i sorarlar. Miriam eve yeni geldiğinde bir bebek bulduğunu ve bebeğe büyüttüğünü adının Doff olduğunu söyler. Doff, İsrail ordusunda üst düzey rütbeli bir asker olmuştur. Said ve Safiye oğullarının eve gelmesini beklerler. Doff (Khaldun) gelir. Said, Khaldun'a gerçek babasının kendisi olduğunu söyler ancak Khaldun bunu kabul etmez. Said ve Safiye'ye 20 yıldır nerede olduklarını, neden kendilerini, bağlı buldukları topraklara gelmediklerini, kendisini neden aramadıklarını sorar, doğduğundan bu yana tanıdığı tek kişinin onu büyüten annesi Miriam olduğunu söyler.

2.1.2. Şematik Yapı: Filmin Künyesi, Açılış Sekansı ve Kavramsal Kuramsal Bağlam

Yönetmen: Kasım Heval
Yazar: Ghassan Kanafani
Oyuncular: Hanan El Hac Ali
Ali Fevzi
Munhter Hilmi
Yıl: 1982
Süre: 75 dk.

Görsel 1. Hayfa'ya Dönüş Filminin Posteri
(Kaynak: IMDB)

Film 21 Nisan 1948 tarihinde Hayfa kentindeki İsrail'in havadan gerçekleştirdiği işgal görüntüleriyle başlamaktadır. İsrail ordusunun işgal görüntüleri eşliğinde Filistin halkının yaşadığı panik görülmektedir. Halk, bombardımanda panik içerisinde koşuşturmakta, çocuklar korkmuş bir halde ağlamaktadır. Özellikle yukarıdan yapılan genel çekimlerde Filistin halkının yaşadığı travma ve kırılma görüntüleriyle desteklenmiştir. Kalabalıklar halinde deniz kıyısına doğru sürülen halk, filikalara bindirilerek şehirden uzaklaştırılmaktadır. Film bu çerçevede Filistinliler için önemli kırılma noktalarından biri ve sonrasında uzun bir süre boyunca Filistin'i etkileyecek olan El-Nakba'ya ait görüntülere temas etmekte, filmin devamında gerçekleşecek olayların sebeplerinin ne olduğuna vurgu yapmaktadır.

Görsel 2., 3. ve 4. Filmin Açılış Sekansına Ait Görüntüler

Açılış sekansı, filmin ana temasını oluşturan Filistin işgalinin genel görüntüleriyle başlamaktadır. Filistin'in deniz kıyısında bulunan Hayfa kenti ilk görüntülerde sakin, huzurlu yeşillikler içerisinde görülmesine rağmen devam eden sahnede uçaktan yapılan bombardımanla kentin yaşadığı yıkım görülmektedir. Açılış sahnesinden sonra filmin adı ve jenerik ekranda belirir. Sonraki görüntüde Said ve Safiye'nin Hayfa'dan ayrılışı görülmektedir. Sandallarla buldukları bölgeden ayrılan çiftin yirmi yıl sonraki görüntüleri verilmektedir.

2.1.2.1. Kavramsal ve Kuramsal Bağlam

Filmin konusu İsrail'in Filistin'i işgal etmesiyle yaşadıkları bölgeden ayrılmak zorunda kalan Said ve Safiye'nin kısıtlamalar kaldırılınca yirmi yıl sonra eski yaşadıkları yere gelerek evlerini ziyaret etmelerine odaklanmaktadır. İşgal başladığında Hayfa'dan ayrılmak zorunda kalan Said ve Safiye çocukları Khaldun'u geri dönüp alamazlar. Çocuğu bulan ve Hayfa'ya yerleşen Miriam adlı Yahudi kadın Khaldun'u büyütür. Doff ismini alan Khaldun, İsrail ordusunda asker olarak görev yapar. Yönetmen, Said ve Safiye'nin hikayelerini Miriam adlı Yahudi kadının hikayesine paralel olarak kurgulamıştır. Miriam'ın Holokost'ta yaşadıklarının çok benzerini Said ve Safiye yaşamaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yaşadığı makus kader, aradan bir asır geçmeden Filistinlilerin başına gelmiştir. Diğer yandan yönetmenin öne çıkarmak istediği temel argüman, Holokost'un dünya tarafından tanınır ve bilinirliğine karşılık Filistin'in haklı tepkisinin dünyadan yeterince ilgi görmemesidir. Filmin açılış sekansında sahnelenen işgal görüntülerinin benzeri Miriam'ın Said ve Safiye'yi evde misafir ederken Holokost'a dair anılarıyla neredeyse aynı paralel zeminde ilerlemektedir. Yahudilerin yaşadığı kırılma (Holokost) ile Filistinlilerin El-Nakba'sı arasında pratikte fark olmadığını görüntüler yoluyla ileri süren Heval, Filistin'in haklı davasının da sonuna kadar devam edeceğine dair görüşlerini de anlatısına eklemiştir. Yönetmenin Yahudiler ile Filistinlilerin yaşadığı temel kırılmanın aynı olduğunu, Holokost'un önemi kadar El-Nakba'nın da önemli olduğunu anlatı aracılığıyla izleyicisine hissettirmektedir. Buna göre literatür kısmında tartışılan Joseph Nyé'nin yumuşak güç kullanımı ve kültürel diplomasi kavramları yönetmenin El-Nakba ile Holokost arasında kurduğu paralellikle daha görünür olmaktadır. Sinemanın bir kitle iletişim aracı olduğundan hareketle izleyicisine empati kurma şansı veren yönetmen, kültürel diplomasinin kavramlarından biri olan yumuşak güç kullanımını sinema anlatıları aracılığıyla göstermektedir.

2.2. Mikro Yapı

2.2.1. Diyalog ve Görüntülerin Çözümlemesi

Said ve Safiye'nin Hayfa'dan ayrıldıktan sonra iki çocuğu olmuş ve çocuklar kendi aralarında Filistin'in durumunu konuşmaktadırlar. Kardeşler bir gazete yazısı hakkında konuşmaktadırlar. Filistinliler ve verdikleri çabaların Vietnam savaşına benzer bir savaş olduğunu, halkın örgütlenmemiş halde olduğu görülse de aslında organize biçimde, efektif olarak hareket ettiklerini, birden ortaya çıkarak düşmanlarına zayıf verdirdiklerinden söz etmekte ve eklemektedir. *"Kitleler bu savaşın ve çatışmanın farkına varacaklar ve bu durum tıpkı Vietnam Savaşı gibi olduğunu görecektir."*

Edward Said'in *Filistin Sineması Bir Ulusun Hayali* adlı kitabın önsözünde (2009) belirtmiş olduğu Filistin'in dünya genelinde bir görünür olma sorununun olduğu, Filistin'de yaşananların diğer ülkeler açısından kamuoyu oluşturmadığıdır. Anlatıda sözü edilen Filistin direnişinin dünya ülkeleri açısından fark edileceği belirtilmektedir. Filistin direnişinin aslında Vietnam savaşına benzediği, onunla paralel şekilde ilerlediği anlatılmaktadır. Vietnam savaşında Kuzey Vietnam'ın zaferiyle sonuçlanması gibi Filistin direnişi de Filistinlilerin zaferiyle sonuçlanacaktır. Ayrıca Vietnam savaşının Kuzey Vietnam tarafından kazanılmasını sağlayan önemli etkenlerden birinin tüneller ve tünellerde gerçekleşen istihbarat işlemlerinin olduğu göz önünde bulundurulduğunda Filistin direnişinin de benzer biçimde yapıldığı görülmektedir. Bu biçimiyle Vietnam savaşı ile Filistin direnişi arasındaki pratik benzerlikler söz konusudur. Çocuklar arasında geçen diyalog, Filistin direnişinin Vietnam savaşının dünya kamuoyunda bilinirliğine benzer biçimde olması diğer yandan Vietnam savaşında kullanılan stratejilere benzer stratejilerin (gerillalar, tüneller ve düzensiz birlikler) kullanılıyor olmasıdır.

Said'in Khaled ile diyalogları ise aslında Filistinlilerin savaş, karışıklık istemediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Khaled: *Ben fedai olup Filistin direnişine katılmak istiyorum. Silah taşıyarak bu direnişe yardım edeceğim.*

Said: *Sana binlerce, milyonlarca kez söyledim, ben istemiyorum, senin böyle bir şey yapmanı istemiyorum. Yetmedi mi? Seni kaybetmeyi göze alamam. Eğer böyle bir şey yaparsan sana hakkımı helal etmiyorum.*

Said'in görüşüne göre yıllarca Filistinlilerin çektiği acılar, yaşanan kayıplar, zulüm insanları yıpratmıştır. Said, Hayfa'dan göçe zorlanınca oğlu Khaldun'u kaybetmiş, Khaled'i de Filistin direnişine katılırsa kaybedeceği korkusuyla oğluna izin vermemektedir. Anlatının ilerleyen kısımlarında görüldüğü gibi Khaled babasını dinlemez ve Filistinli direnişçilerin arasına katılır.

Diğer yandan Safiye ile olan konuşmalarına bakıldığında ülkesinin Siyonistler tarafından işgal edilmiş olmasından, yaşadığı yerlerden zorla göç ettirilmiş olmaktan oldukça rahatsız olan Said, kontrol noktalarının ve söz konusu köprü'nün açıldığı bilgisini alır almaz eski yaşadıkları yeri (Hayfa) ziyaret edeceğinden Safiye'ye söz eder.

***Said:** Siyonistler Filistinlilerin 1948 yılında yaşadığı gibi bir arada ve kendi topraklarında yaşamalarına müsaade etmezler. Ancak Filistinliler ilk fırsatta gidip doğdukları ve yaşadıkları bölgeleri göreceklerdir. Köprü açılmış, o yüzden kendi kendime dedim ki köprü kapanmadan önce gidip Hayfa'yı görmeliyiz.*

Safiye ile kurulan bu diyalog bir yandan Said'in yaşadığı bölgelerden ve ülkelerinden vazgeçemeyeceklerini bildirirken diğer yandan direnişin pasif olarak da olsa devam ettiğini göstermektedir.

Safiye ve Said Hayfa'ya gitmek için yola çıkarlar. Said'in yolda direnişin neden böyle uzun sürdüğü ve başarıya ulaşmadığı konusunda Safiye' ile konuşarak bir anlamda izleyicisine bilgi vermektedir.

***Said:** Haziran ayı boyunca tıpkı altı gün savaşları gibi Siyonistler evleri yağmaladı, her şeyi kaldılar, yaktılar, yıktılar, yok ettiler. Bu arada Arap liderler kendi koltuklarını sağlamlaştırma derdine düşmüşlerdi. Onlar Filistin'i düşünmediler, insanları ve değerleri yeniden inşa etmek yerine okul ve eğitim kampları inşa ettiler. Hepsine lanet olsun. Hepsine... tüm bunlara rağmen Allah'a yemin ederim ki kahramanca şeyler de yaşandı. Kudüs sokaklarında insanlar kahramanca savaşarak şehit oldular. Onlar birer kahramandır. Onlar bir gün uyanacak olan bu milletin fertleridirler.*

Said, kendi topraklarında mülteci durumuna düştüğü 1948'den bu yana Filistin yöneticilerinin ve direnişinin etkili olamadığını Filistinli yerlilerin geleceği yerine Arap liderlerin kendilerini gözettiklerini, İsrail karşısında diğer ülke ve liderlerden destek göremediklerini ifade etmektedir. İsrail'in haksız işgaline tüm dünyanın

sessiz kalması, Filistin'in uluslararası arenada, siyasi, askeri, diplomatik olarak kendi kaderine terk edilmesi yönetmenin Said yoluyla sesini dünyaya duyurma çabası olarak değerlendirilebilir.

Filistinliler dünya tarafından ne kadar yalnız bırakılmış olsa da anlatı boyunca direniş ve bağımsızlık adına görüntü, söylem ve diyaloga karşılaşılmaktadır. Buna göre Faris Labda (Said ve Safiye'nin komşuları) anlatı gereği yirmi yıl önce sürgün edildiği Hayfa'ya geri döndüğünde yaşadığı evi ziyaret eder. Eski evinde Yahudi bir yerleşimcinin oturduğunu zanneder ancak eve gittiğinde kendisi gibi bir Filistinli yerlinin evinde oturduğunu görür. Filistinli yerli ölmek pahasına yaşadığı topraklardan ayrılmadığını kendi topraklarından ayrılmak yerine şerefli bir şekilde ölmek istediğini söyler. Duvarda asılı olan ve Faris Labda'nın abisinin fotoğrafı halen orada durmaktadır. Faris Labda Filistinli yerliden abisinin fotoğrafını kendisine vermesini söyler. Fotoğrafı alan Labda, aracına binip oradan ayrılır ancak yolun yarısında kararını değiştirir ve geri dönüp Filistinli yerliye abisinin fotoğrafını geri verir. Filistinli yerli ile kurulan diyalog hem bir özeleştirme hem de anlatının Filistin direnişiyle olan ilgisi bağlamında önemli çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır.

Faris Labda: *Bu fotoğraf abime ait ama sizde kalması en iyisi.*

Filistinli Yerli: *Kalbimiz parçalandı. Kalbimizde ve gönlümüzde tuttuğunuz resmi almak yerine evlerimizi ve topraklarımızı almak için geri gelmeliydiniz. Bu resim Bader'le olan sorununuzu çözmeyecek. Onu, sevdiği ve hayatını feda ettiği topraklardan köklerinden koparıp yabancı topraklara götürmeyin. Size ait olan bu yerleri terk etmeyin.*

Filistinli yerli film özelinde tüm Filistinlilere işgal edilen topraklarda kalmaya devam etmelerini, direnişten, mücadeleden vazgeçmemeleri gerektiğini öğütlemektedir. Özgürlüğün ancak bu mücadele sonrasında kazanılacağını, Bader gibi binlerce Filistinli fedainin özgürlük uğruna şehit olduğunu dile getirmektedir.

Filistin işgali için yaşananların Filistinliler nezdinde nasıl tanımlandığı Said'in Safiye ile olan diyaloglarında açık bir şekilde belirtilmiştir. *"Artık her şey önemsiz, aptalca, acı ve utanç vericidir. Rezalettir."* Filistinlilerin El-Nakba'dan bu yana yaşadıkları yersiz yurtsuzluk, arada kalmışlık hali yönetmen tarafından anlatıda dile getirilmektedir. Said yaşanan tüm acılar ve kırılmaların Filistinlilerin zihninde açmış olduğu yaraları betimlemektedir. İnsanlar yaşadıkları yerleri terk etmek

zorunda kalmışlar, çocuklarını, eşlerini kaybetmişler, savaşın yıkıcı boyutlarını görmüşlerdir. Yaşadıkları bölgelerden ayrılmak zorunda kalan Filistinliler yirmi yıl sonra Manelbaum adlı köprüünün açılmasıyla yaşadıkları yerlere misafir gibi giderek ziyarette bulunmuşlardır.

Anlatıda Said, İsrail ordusunun işgal başladığında sınırları kapattığını, işgal ettiği bölgelere yerleşimcilerin gelmesiyle sınırların yeniden açıldığını, İsraililerin Filistinlilere *gelin ve eski yaşadığınız yerleri görün, biz sizden daha iyiyiz, biz medeni bir toplumuz, siz Araplar bizim hizmetlerimizi yapmak için tutulmuş hayvanlarsınız* dediklerinden söz etmekte ve bunun gerçek bir savaş olduğunu ifade etmektedir; biz ve ötekinin savaşı.

Said ve Safiye, sınırlar açıldığında Hayfa'ya dönerek bırakmak zorunda kaldıkları toprakları görmek isterler. Bu yolculuk bir anlamda geçmişe yapılan yolculuğa benzemektedir. Fanon'un deyimiyle (2007) sömürülen halk sürekli eski anılarını, özgür oldukları zamanı hatırlayarak rahatlar. Sömürge durumuna düşmeden önce yaşadığı ya da elde ettiği başarılarla övünerek sömürge psikolojisinden kendini sürekli kurtarmaya çalışır.

Said ve Safiye'nin yolculuğu Fanon'un sözünü ettiği tarihsel yolculuğa benzetilebilir. Said, Siyonistlerin topraklarını ellerinden aldıklarını, Filistin halkının özgür bireyler olarak yaşamlarında devam edemediklerinden söz ederek, İsraililerin kendilerinin insan olmadıklarını onlara göre hayvanlar olarak görüldüklerinden söz etmektedir. Bu anlamda sömürgeci efendinin yaptığı kitlesel katliamları haklı gösterebilmek adına birtakım kavramsallaştırmalar yaptığını ileri süren Fanon, diktatörlükle yönetilen ve tahakküm altında madun durumda bulunan halka insanlık dışı birtakım özellikler atfederek haksızlıklarını dünya nezdinde gidermeye çalıştıklarını iddia etmektedir;

“Sömürge toplumu yalnızca değerlerden yoksun bir toplum olarak tanımlanmakla kalmaz. Sömürgeci, sömürge dünyasında bu değerlerin yok olduğunu hatta hiç var olduğunu söylemekle yetinmez. Yerlinin ahlak kurallarına duyarlı olmadığı ilan edilir... Gerçekten de sömürge halkla ilişki kurar kurmaz bütün değerler telafisi imkânsız bir biçimde zehirlenmiş ve bozulmuştur. Sömürge halkın gelenekleri, örf ve adetleri mitleri özellikle de mitleri, bu yoksunluğun bu yapısal ahlak bozukluğunun işaretidir... sömürge tebaası böylelikle insanlıktan çıkarılır. Kaba bir deyişle hayvan düzeyine indirgenir. Gerçekten de sömürgeci sömürge

halkından söz ederken zoolojik terimler kullanır. Sarı ırkın sürüngenimsi hareketlerinden, yerli şehrin saçtığı kokulardan, sürülerden, hayvan kokularından, arı gibi üşüşmesinden, karınca gibi kaynaşmasından, el kol hareketlerinden söz eder...” (Fanon, 2007: 47-48).

Said ve Safiye, Hayfa'daki evlerine gitmek için yola çıktıklarında kontrol noktasından geçerken Filistinli direnişçiler tarafından kontrol noktasına saldırı düzenlenir ve İsrail askerleri öldürülür. Filistin direnişinin devam ettiğini belirten sahnede gerillaların mücadeleden vazgeçemedikleri özgürlük için savaşmaya devam ettiklerine vurgu yapılmaktadır.

Görsel 5. ve 6. İsrail Kontrol Noktasına Yapılan Saldırı

Anlatıda Said ve Safiye'nin komşularının (Faris Labda) Hayfa'ya geri döndüğünü, eskiden yaşadığı evi ziyaret ederek orada kimlerin oturduğunu görmeye gittiğini söyleyen Said, komşularının abisinin (Bader) Filistin direnişine katıldığı ve orada şehit olduğunu söyler. Görüntü ve diyaloglarla desteklenen Filistin direnişinin halen etkin olarak devam ettiği, direnişçilerin birer kahraman olarak Filistin'in kurtuluşuna destek verdiklerini ifade edilmektedir. Anlatıda Filistinli direnişçi Bader'in ve direnişçilerin durumu Filistin tarihinde intifada olarak bilinen ve işgale son vermek için girişilen çabalara benzetilebilir. Filistin halkı bulduğu her fırsatta işgalci İsrail'e karşı var gücüyle karşı koymaktadır.

2.2.2. Karakterlerin Söylemleri

Said ve Safiye Hayfa'daki evlerine ziyarete gittiklerinde onları Holokost'tan kurtulmuş bir kadın karşılar. Evlerinden çıkarılan Said ve Safiye'nin yerine İsraili Yahudi bir aile yerleşmiştir. Miriam adlı kadın Polonya'da bulunan Auschwitz-Birkenau toplama kampından sağ kurtularak Filistin'e yerleştirilmiştir. Yönetmen

bir anlamda Yahudi soykırımı olarak dünyaya tanıtılan ve dünya kamuoyunda uzun yıllar tartışılmış Holokost'u Filistin'de yıllarca kitlesel katliamlara maruz kalan yerlilerin durumuyla paralel biçimde anlatmıştır. Holokost ve El Nakba arasında paralellikler görülebilir. İsraili yazar ve politikacı Yizhar Smilansky, Khirbet Khizeh adlı kısa romanında (2008) Holokost ile El Nakba arasındaki benzerliklerinden söz etmekte, Holokost'ta yaşananların benzerlerinin El Nakba'da yaşandığını İsrail askerlerinin Khirbet Khizeh adlı köyde yaşananlarla paralel geliştiğini ileri sürmektedir.

Holokost'ta Nazi Almanyası tarafından Yahudiler göçe zorlanarak yerlerinden edilmiş, toplama kamplarında kitlesel katliamlar gerçekleştirilmiş ve dünya kamuoyu buna sessiz kalmıştır. El Nakba'da ise Holokost'un durumuna benzer şekilde uygulamalar yapılmış bu kez Yahudi Siyonizm'i tarafından Filistinliler yerlerinden edilmiş, mülteci durumuna düşerek göçe zorlanmışlardır. Aynı biçimde 1948'den bu yana gerçekleşen saldırılarda binlerce Filistinli kitlesel katliamlarda hayatını kaybetmiş, dünya kamuoyu ise Holokost'a verdiği tepkinin çok daha azını Filistin'e vermiştir. Yönetmen Kasım Heval, Holokost ve El Nakba arasındaki benzerlikleri paralel kurgu yoluyla filmde vermiştir.

Görsel 7. ve 8. Yahudi Toplama Kampı ve El Nakba'dan Görüntüler

Bir yanda Holokost'ta çocuğunu kaybeden bir anne (Miriam) diğer yanda ise yaşadığı yerlerden sürülerek mülteci durumuna düşmüş, çocuğunu alamadan yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalan çift (Said ve Safiye) vardır. Buradan hareketle Holokost ve El Nakba'nın ele alınış biçimine anlatı açısından bakıldığında aşağıdaki bilgilere ulaşılabilir;

Holokost= El Nakba

Yahudi toplama kampları= İsrail kontrolündeki Filistin

Yahudiler= Filistinliler

Miriam= Said ve Safiye

Yönetmenin Holokost ve El Nakba arasındaki benzerliklere vurgu yapmasının diğer bir nedeni de Holokost'un dünya kamuoyu tarafından bilinir, görülür ve tartışılıyor olmasının yanında Filistin'in durumunun dünya kamuoyu tarafından ilgi görmemesidir. 1948 yılından bu yana işgal altında bulunan topraklara dünyanın önde gelen ülkeleri ilgi göstermemekte var olan durum görmezden gelinmektedir.

Diğer yandan Holokost'tan kurtulan Miriam ve eşi çocuklarını kaybetmiş savaşın, öldürülmenin, yerinden edilmenin acısını yaşamış kişiler olması, Said ve Safiye'nin durumuna gerçekçi şekilde bakabilmelerini sağlamıştır. Miriam ve eşi yerleşimci olarak gittikleri Hayfa'yı gezerken Filistinli bir çocuğun cesedini görürler. Miriam yaşadıklarından dolayı çocuğun durumuna çok üzülür. Ölenin bir Arap çocuğu değil sadece bir çocuk olduğunu söyleyen Miriam, Holokost soykırımında da olsa, Filistin işgalinde de olsa, çocukların ölmesinin kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır.

Görsel 9. ve 10. Filistinli Çocuk Cesedi ve Miriam'ın Yaşadıklarını Hatırlaması

Said ve Safiye Hayfa'ya yirmi yıl sonra evlerini ziyaret için döndüklerinde çocuklarından bir haber alma umuduyla Miriam'a sorarlar. Miriam ise eve yerleştiğinde bir bebek bulduğunu ona annelik yaparak Yahudi geleneklerine uygun olarak büyüttüğünden söz eder. Çiftin eve dönemedikleri için bırakmak zorunda kaldıkları Khaldun, Miriam tarafından büyütülmüş ve Doff adını almıştır.

İsrail ordusunda görevli Doff, gerçeği öğrendiğinde Said ve Safiye'ye tepki gösterir. Gerçek annesinin Miriam olduğunu bunca yıldır çocuklarını ve ayrılmak zorunda kaldıkları yerlere neden gelmediklerini sorar.

***Doff (Khalidun):** Hayfa'yı sebebi ne olursa olsun terk etmemeliydiniz. Bu mümkün değilse bile bir bebeği beşiğinde bırakıp gitmeyecektiniz. Bu da mümkün değilse 20 yıldır neden hiç arayıp sormadınız. Geri dönmekten asla vazgeçmeyecektiniz. Hepiniz zayıfsınız! Geçmişe dönük olmanın ağır zincirleriyle bağlısınız. Bana 20 yıl boyunca ağlayıp gözyaşı döktüğünüzü söylemeyin sakın. Göz yaşları kaybedilene geri getiremeyecektir.*

Anlatıda Doff (Khalidun), bir anlamda Filistin'i temsil etmektedir. Doff, anne babasına söylediklerini Filistin'in durumu için de söylemektedir. Filistinliler El Nakba ile başlayan işgallerle güçlü bir direniş ortaya koyamayarak kendi ülkelerinde mülteci durumunu düşmüşlerdir. Sebebi ne olursa olsun kültürel, askeri ya da her türlü direniş mücadelesi verilmelidir. Yönetmen filmin kapanış sahnesinde ise Filistin direnişi için askerlerini yüreklendiren konuşma yapan komutanı göstererek, Filistin direnişinin devam edeceğini, uzun bir ara verdiklerini ancak bundan sonra etkin bir mücadele yoluyla Filistinlilerin özgürlüklerine kavuşacaklarını belirtmektedir.

Anlatıda Said ve Safiye karakterleri birer madun konumda bulunmaktadır. 1948'de yaşanan işgal ile evlerinden ve yurtlarından edilen Said ve Safiye yaşanan karışıklıkta küçük çocuklarını yanlarına alamadan Hayfa'dan ayrılmak zorunda kalırlar. Yönetmen bir yandan Said ve Safiye'nin yaşadıkları zorlukları gösterirken diğer yandan bir özeleştiri yapmaktadır. Yıllar sonra çocuklarından bir haber almak için yenide Hayfa'ya dönen çift, çocukları tarafından kabul edilmez ve ağır bir eleştiriye maruz kalırlar. Doff (Khalidun) yıllardır neden beklediklerini yurtlarını, evlerini, çocuklarını neden aramadıklarını sorar. Bu anlamda Said ve Safiye Filistinlilerin yaşadığı büyük kırılmayı en derinden hisseden yerlilerden olmakla birlikte bağımsızlık adına tutundukları pasif tavırdan dolayı eleştiriye maruz kalmışlardır.

Filistinli yerli karakter ise Hayfa'dan ayrılmamış, işgale karşı durmuştur. Hayfa'nın işgal edilmesiyle halkın sürgün edilmiş, Yahudi yerleşimciler boşalan evlere yerleştirilmiştir. Filistinli yerli ise evini ölmek pahasına terk etmemiş, direnişe devam etmiştir. Bu anlamda Filistinli karakterin, Faris Labda'nın fedai

abisinin (Bader), Khalid'in ve diğer adı geçmeyen tüm direnişçilerin anlatı boyunca kahramanlıkları dile getirilmiştir. Filistin'in onlar sayesinde yeniden bağımsızlığına kavuşacağına olan inanç yinelenmiştir.

Holokost'tan kaçarak Filistin topraklarına yerleşen Miriam karakteri ise Said ve Safiye'nin kaderine benzer bir kaderi paylaşmaktadır. Nazi baskınında çocuğunu kaybeden Miriam, yerleştiği Hayfa'da bulduğu küçük çocuğu kendi çocuğuymuş gibi büyütüştür. Miriam bir yandan Holokost'yan kurtulan bir madunken aynı zamanda Filistin işgalinin sonuçları açısından bakıldığında Said ve Safiye'nin yaşadıklarından sorumlu kişilerden biridir.

Doff (Khaldun) ise bir yandan biyolojik anne ve babası diğer yanda kendini büyüten Miriam arasında kalmış bir karakterdir. Doff, biyolojik anne ve babasını yirmi yıldır kendisini, ülkelerini ve topraklarını her ne pahasına olursa olsun gelmedikleri için Said ve Safiye'ye kırgındır. Doff, Said ve Safiye'ye Hayfa'yı ne pahasına olursa olsun terk etmemeleri gerektiğini söyleyerek aslında direnişin öneminden söz etmektedir.

SONUÇ

El Nakba ile başlayan Filistin mücadelesi gerek fiziki mücadele gerek kültürel diplomasi yoluyla dünya kamuoyunda yer edinebilmek için Filistinliler tarafından desteklenmektedir. Edward Said Filistin'de yaşananların dünyada görünür olma sorunu olduğunu ileri sürmektedir. Filistin Joseph S. Nye Jr.'nin önerdiği yumuşak güç kullanımı sayesinde önemli kazanımlar elde etmiştir. Müzik, edebiyat ve sanat alanlarında verdiği örneklerle adından söz ettiren sanatçılar, Filistin'in durumunu gözler önüne sermektedir. Sinema da bu görünür olma durumunun bir parçası olarak ele alındığında yönetmenlerin anlatıları sayesinde dikkat çeker niteliktedir. Elia Süleyman, Michel Khleifi, Farah Nabulsi'nin filmleri dünyaca ünlü film festivallerinde ödüller alarak bu mücadeleye destek olmuşlardır. Birer madunlar olarak Filistinliler seslerini kültürel diplomasinin araçlarını kullanarak Filistin'in durumunun görünür olmasını sağlamışlardır.

Bu çalışma Hayfa'ya Dönüş adlı filmi Joseph Nyé'nin kültürel diplomasi, yumuşak güç kullanımı bağlamında söylem çözümlemesi yöntemi açısından değerlendirmiştir. Yönetmen anlatısını Holokost ile El Nakba'nın paralellik arz eden durumlarını bir arada göstererek Holokost'un tanınırlığı yanında Filistin'in durumunu da en az Holokost kadar önemli bir sorun olduğunu, yerlerinden edilen, öldürülen, temsil şansı bulamayan Filistinlilerin mücadelesine katkıda bulunmaya çalışmıştır. Anlatıda yönetmenin kullandığı dil ve üslup *öteki* durumunda bulunan Filistinlilerin de II. Dünya Savaşı'nın *ötekileriyle* aynı kaderi paylaştığıdır. Bu açıdan bakıldığında yönetmenin amacı, II. Dünya Savaşı'nda *öteki* konumunda bulunan Yahudilerin, El Nakba ile birlikte konumlarının değiştiğini, kendilerine yapılan haksızlık, aşağılanma, yerinden edilme ve sömürülmenin bir benzerini Filistinlilere yaptıklarını dünya kamuoyuna göstermektir. Anlatıda sıklıkla vurgulanan Filistin bağımsızlığının kazanılabilmesinin direniş yoluyla gerçekleşeceği. Said ve Safiye'nin oğlu Khalid, Filistin direnişine katılmış, komşuları Faris Labda, Bader ve diğer direnişçiler anlatıda kahramanlar olarak temsil edilmiştir. Diğer yandan Filistin'in direnişte dünya tarafından yalnız bırakıldığı vurgusu yapılmaktadır. Dünya İsrail'in haksız işgaline karşı yeterli tavrı takınmış değildir. Yerlerinden edilen Filistinlilerin pasif direniş biçimleri Doff karakteri aracılığıyla eleştirilmiştir. Filmde dikkat çeken söylemlerden biri Said ve Safiye'nin Hayfa'da bıraktıkları Khaldun'un Filistin topraklarını temsil etmesidir. Hayfa çiftin yirmi yıl boyunca görmeye gelmedikleri çocukları gibidir. Khaldun karakterinin filmin sonunda kameraya

bakarak *Hayfâ'yı terk etmemeliydiniz, anne (Safiye) terk etmemeliydi, gözyaşları ölüyü ya da kaybı geri getirmiyor ve mucizeler gerçekleşmiyor. Hiçbir gözyaşı kayıp çocuğunu arayan ebeveyni taşıyacak kadar büyük değil* sözleri yaşanan kırılmanın, acıların ve travmanın direnişi durdurulmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Filmin açılış sahnesi başta olmak üzere birçok kısımda El- Nakba görüntüleriyle Holokost soykırımını görüntüleri paralel kurgu yoluyla verilmiştir. Özellikle Said ve Safiye'nin Miriam'ı ziyaretinde görülen sahnelerde Yahudilerin soykırımında yaşadıkları zorluklar, Filistinli yerlilerin yaşadıklarından farklı olmadığı diyaloglarla desteklenmiştir.

Üçüncü sinema örneklerinden biri olarak ele alındığında film dağıtım ve gösterim açısından sinema salonlarının yanında dijital ortamlarda, çeşitli toplantılarda ve halka açık alanlarda gösterilmiştir. 2022 yılında gerçekleştirilen London Film Festivali'nde gösterilen film hakkında *nadir görülen bir mücevher* yorumu yapılmıştır.^{5,6} Diğer yandan film çekildiği yıldan uzun süre sonra birçok festival ve dijital platformda gösterimi yapılmıştır. Bunlardan biri olan Queen Mary of London Üniversitesi, *Hitchcock Sineması, Arts One, Queen Mary University of London, Mile End Road, Londra, E1 4NS* adlı gösterim salonlarında 21 Şubat 2024 tarihinde filmin gösterimini yapmış ve sonrasında film hakkında panel gerçekleştirilmiştir.⁷ Nadi Lekol Nas ve Lübnan'ın önemli sanat kurumlarından biri olan Sursock Müzesi⁸ iş birliğiyle 25 Ocak 2024 tarihinde, Rotterdam Arap Film Festivali ve El Hizjra Vakfı iş birliğiyle ise 3-4 Kasım 2023 tarihinde gösterilmiştir.⁹ Filmin Holokost ve El Nakba arasında kurduğu paralellikten dolayı önemli izlenme sayılarına ulaşmıştır. Sonuç olarak Filistin yumuşak güç kullanımı ve kültürel diplomasi sayesinde kültürel, sanatsal ve edebi tüm metinleri yoluyla dünyaya var olduğunu göstermeye çalışan bir ulus olarak mücadelesine devam etmektedir. Özellikle 7 Ekim 2023'te başlayan İsrail işgalinden bu yana Filistin'in yıllar içerisinde yumuşak güç unsuru olarak ele aldığı sanatsal, kültürel ve edebi türlerin de yardımıyla dünya kamuoyu Filistin'in yanında olmaya başlamıştır. Üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, öğrenci hareketleri Filistin'de gerçekleşen

⁵ Bkz. <https://www.palestinefilm.org.uk/17-11-return-to-haifa>

⁶ Bkz. <https://www.barbican.org.uk/whats-on/2022/event/lpff-return-to-haifa>

⁷ Bkz. <https://www.qmul.ac.uk/events/upcoming-events/items/films-for-palestine-return-to-haifa--1982.html>

⁸ Bkz. <https://sursock.museum/content/return-haifa>

⁹ Bkz. <https://arabfilmfestival.nl/rotterdam-arab-film-festival-on-tour/>

işgal ve saldırılara karşı tepkilerini göstermektedirler. 2024 yılında gerçekleşen Cannes Film Festivali'nde Filistin bayrakları ve Filistin'e destek olabilecek tüm sembollerin yasaklanmasına rağmen birçok oyuncu, yönetmen ve sektör çalışanı Filistin'e desteklerini göstermişlerdir. Bir kitle sanatı olarak sinema ise bu fark edilmenin önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKŞİT, Eyup (2016). Mahmud Derviş'in Şiirinde Evreler-I. *Mîzânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi*, Sayı, 3, ss. 13-36.
- AL- MAHADİN, Salam (2021). Farah Nabulsi's film: The Present (2020): The Fetishisation of a Checkpoint, Film Review, *Journal of Holy Land and Palestine Studies*, Vol: 20,2. 232–238.
- ANADOLU AJANSI, Arab Idol star: Turkey 'paid the price' for Gaza support, 21.02.2024, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/arab-idol-star-turkey-paid-the-price-for-gaza-support/40148>.
- ANDERSON, Benedict (1993). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları, İstanbul.
- ARMES, Roy (2010). *Arab Filmmakers of the Middle East a Dictionary*, Indiana University Press, United States of America.
- ASA, A. Faruk (2023). Kültürel Bir Başkaldırı: Filistin Sanatı ve Edebiyatı, 18.09.2023, Yeni Şafak, <https://www.yenisafak.com/dusunce-gunlugu/kulturel-bir-baskaldiri-filistin-sanati-ve-edebiyati-4561177>.
- AVŞAR, Z. Koyuncu (2022). *Teorik Çerçeve Kültürel Demokrasi*, Türkiye'nin Yumuşak Güç Enstrümanı Olarak Kültürel Diplomasi ve İletişim içinde, Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, Mücahit ve Aparı, Saadet F. (2022). Hanzala'nın Çizeri, Filistinli Karikatürist Naci El-Ali'nin Vefatının Üzerinden 35 Yıl Geçti, Anadolu Ajansı, 29.08.2022, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hanzalanin-cizeri-filistinli-karikaturist-naci-el-alinin-vefatinin-uzerinden-35-yil-gecti/2671894>.
- BARRY, John (2003). Dissent in the Bunker, 28.09.2023 <https://www.newsweek.com/dissent-bunker-132145>.
- BRIT'TAIN, Victoria (2020). *Love and Resistance in the Films of Mai Masri*, Palgrave Mcmillan, London.
- CABRAL, Amil (1974). *National Liberation and Culture*, Indiana University Press on behalf of the Hutchins Center for African and African American Research at Harvard University, No. 45 pp. 12-17.

- CULL, Nicholas J. (2008). Public Diplomacy: Taxonomies and Histories, **The Annals of the American Academy of Political and Social Science** 616/1, pp.: 31-54.
- DABAŞI, Hamid (2006). **Filistin Sineması Bir Ulusun Hayalleri**, Agora Kitabevi, İstanbul.
- DIJK, Teun V. (1995). **Ideological Discourse Analysis**, in Language & Peace, ed. Christina Schäffne, Anita L. Wenden, Routledge, London.
- DIJK, Teun V. (2004). **Critical Discourse Analysis**. (Ed: Schiffrin, D., Tannen, D, Hamilton, H.E.) in the Handbook of Discourse Analysis, Blackwell Publishers, Oxford.
- EAGLETON, Terry (2005). **Kültür Yorumları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- EDİGER, Ş.Volkan, Devlen, Balkan ve McDonald, Deniz. B. (2012). Levant'ta Büyük Oyun: Doğu Akdeniz'in Enerji Jeopolitiği, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 9, Sayı 33, s. 73-92.
- ELIA SÜLEYMAN'ın Divine Intervention Filminin reddedilmesine verilen tepkiler, <https://theguardian.com/world/2002/dec/15/film.filmnews> adresinden 31.05.2024 tarihinde erişilmiştir.
- ERCAN, Murat ve Kılınç, Mehmet C. (2020). Yumuşak Güç Unsuru Olarak Filistin'in Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, **Filistin Araştırmaları Dergisi**, 7, ss. 49-81.
- FAIRCLOUGH, Norman (1992). **Discourse and Social Change**, Blackwell Publishing Ltd, USA.
- FANON, Frantz (2007). **Yeryüzünün Lanetlileri**, Versus Yayınları, İstanbul.
- GERTZ, Nurith ve Khleifi, George (2005). **Palestinian Cinema Landscape, Trauma and Memory**, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- GÜVEN, Onur (2020). **Dış Politikada Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Politikası ve İşletmeciliği Anabilim Dalı: Nevşehir.
- IMDB, Darin J. Sallam, 29.03.2024, https://www.imdb.com/name/nm4627221/?ref_=nv_sr_srsrg_0_tt_4_nm_4_q_darin%2520sallam.
- IMDB, Elia Suleyman, 21.02.2024, https://www.imdb.com/name/nm0837839/awards/?ref_=nm_awd

IMDB, Farah Nabulsi, 29.03.2024 https://www.imdb.com/name/nm9048529/?ref_=nv_sr_srsq_0_tt_0_nm_5_q_farah%2520nabulsi.

IMDB, Mai Masri, 21.03.2024 <https://www.imdb.com/title/tt3815424/>.

IMDB, Michel Kheleifi 21.02.2024, https://www.imdb.com/name/nm0451674/awards/?ref_=nm_awd.

IMDB, Mohammed Almughanni, 24.03.2024 https://www.imdb.com/name/nm8617951/?ref_=nv_sr_srsq_0_tt_0_nm_1_q_Mohammed%2520Almughanni.

IMDB, Muayad Alayan, 25.03.2024 https://www.imdb.com/name/nm3516131/?ref_=nv_sr_srsq_0_tt_0_nm_8_q_alayan

IMDB, Newras Ebu Saleh, 20.03.2024, https://www.imdb.com/name/nm5424574/?ref_=nv_sr_srsq_0_tt_2_nm_2_q_newras%2520ebu.

IMDB, Omal Rammal, 22.03.2024 https://www.imdb.com/name/nm11244632/?ref_=nv_sr_srsq_0_tt_2_nm_6_q_rammal

IMDB, Omar Rammal 29.03.2024 <https://www.imdb.com/name/nm11244632/>.

IMDB, Son of the Street, 29.03.2024 https://www.imdb.com/title/tt14164104/?ref_=nm_knf_i_3

İNALOĞLU, Eda (2023). Madun-Maduniyet Kavramları Çerçevesinde Feminist Hareketin İran Sineması Bağlamında İncelenmesi. **Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi**, 7 (1), 1-21.

JACIR, Annemaire (2006). **Sadece Kültürel Amaçlarla: Bir Filistin Film Festivali'ne Küratörlük Yapmak**, ed. Hamid Dabaşı, Filistin Sineması Bir Ulusun Hayalleri içinde, Agora Kitaplığı, İstanbul.

KÖMÜR, Gökhan (2020). Yumuşak Güç Unsuru Olarak Kamu Diplomasisi, **International Journal of Politics and Security (IJPS)**, Cilt 2, Sayı 3, ss.89-115.

KRAUTHAMMER, Charles (2007). Prelude to the Six Days, <https://www.washingtonpost.com/wpdyn/content/article/2007/05/17/AR2007051701976.html> adresinden 02.11.2023 tarihinde erişilmiştir.

MAALOUE, Âmin (2000). **Ölümcül Kimlikler**, YKY, İstanbul.

NAFICY, Hamid (2001). **An Accident Cinema Exilic and Diasporic Filmmaking**. Princeton University Press, New Jersey.

- NYE, Joseph S. (2004). **Soft Power: the Means to Success in World Politics**, Publicaffairs, New York.
- ODABAŞ, Battal (2007). **Filistin Sineması**, Üçüncü Sinema ve Üçüncü Dünya Sineması içinde, Es Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEN, Engin (1973). Filistinli Sinemacıların Bildirisi, **Gerçek Sinema Dergisi**, Sayı:2 ss. 4-5.
- ÖZER, Ömer (2011). **Haber Söylem İdeoloji**, Literatürk Yayınları, Konya.
- SAID, Edward (2009). **Kültür ve Direniş**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- SAID, Edward (2010). **Kültür ve Emperyalizm**, Hil Yayınları, İstanbul.
- SHAFIK, Viola (2004). **Cinema in Palestine**. Oliver Leaman (Ed), in Companion Encyclopedia of Middle Eastern and North African Film, Routledge, New York.
- SMITH, Philip (2005). **Kültürel Kuram**, Babil Yayınları, İstanbul.
- ŞENGÖZ, Murat (2022). Ulusal Kimlik ve Ulus Bilinci Üzerine Bir Değerlendirme. **Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi**, 12(2), 277-295.
- TAYLOR, Burnett E. (1871). **Primitive Culture Researches** into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art and Custom, J. Murray, London.
- TEKSOY, Rekin (2005). **Rekin Teksoy'un Sinema Tarihi II.**, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- UÇAR, K. Anıl (2021). **Film İncelemelerinde Yöntem Arayışı: Eleştirel Söylem Çözümlemesi**, Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimlerde Yeni Arayışlar ve Çalışmalar içinde, Ed. Ayşe Çatalcalı Ceylan, Serüven Yayınevi, İzmir.
- WATSON, H. Seaton (1977). **Nations and States An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**, Routledge, New York.
- WILLIAMS, Raymond (1993). **Kültür**, İmge Kitabevi, Ankara.
- YAĞMURLU, Aslı (2019). Kültürel Diplomasi: Kuram ve Pratikteki Çerçevesi. **Selçuk İletişim**, 12 (2), ss.1210-1238.
- YILDIZ, Süleyman (2007). Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği, **Millî Folklor**, Yıl 19, Sayı: 74, ss. 9-16.
- YIZHAR, Smilansky (2008). **Khirbet Khizeh**, Ibis Editions, İsrail.

EXTENDED ABSTRACT

On 14 May 1948, Israel declared independence in the Palestinian territories and established an independent state of Israel. This marked the beginning of the Palestinian question. By claiming the right to land that did not belong to Israel, Israel turned the Palestinian people into refugees in their own land. The Palestinian people have been subject to displacement, torture and homelessness. Palestinians are still commemorating 14 May as the day of the catastrophe. In the face of expulsion, alienation from their own land and dispossession, the Palestinians have expressed their reactions against Israel in interventions called intifadas, both as an expression of their just struggle to the world public opinion and to have a say in their own land again. In addition to these interventions, known as intifadas, they continue to struggle with all segments of society to make their voices heard in the world through cultural diplomacy and the use of soft power. These are important elements of public diplomacy, which is also the subject of this study. The use of cultural diplomacy and soft power is to create national empathy in a sense by introducing the culture, traditions, perspectives and ideas of countries and nations to other countries of the world through various artistic, cultural and literary means. Edward Said (2009), the father of Orientalist criticism who was born in Palestine, claims that the main problem of Palestine is that it is not recognised by the world public opinion and that the just cause of Palestine should be explained to the world. The Palestinian problem, which is almost a century old, is becoming more complex as it evolves in favour of Israel. The Palestinian nation is looking for ways to get rid of this exploitation with all its basic dynamics. In this way, it can be said that not only the physical struggle for existence but also the cultural and artistic works are very important. These efforts, which can also be called the cultural intifada, can appeal to the conscience of world public opinion and put an end to more than fifty years of injustice. Leading Palestinian artists such as directors, cartoonists and writers are trying to support their country through cultural diplomacy.

Naji al Ali is one of the most important cartoonists to have become known through cultural diplomacy. Naji al Ali presents Palestine's situation to the world through a character called Hanzala. Hanzala is a character who stands with his bare feet and with his back turned to the viewer. Hanzala never grows up, he is at the age of leaving. He is a reaction against the world's lack of sight, against all the injustices

he has experienced. Hanzala remains the same until he returns to his country and becomes an independent individual. Mahmut Derviş is a proclaimer of Palestine's just struggle to the world through his poetry. He wrote his poems and made his name and the situation in Palestine known to the world despite all the obstacles imposed by Israel. Emel Mathlouthi, on the other hand, has made her name known to the world through her songs and is among the singers who have made a name on digital platforms. Edward Said, the Father of Orientalist Criticism, has written important texts on Palestine and objected to all the injustices he's witnessed and continues to witness. In the context of cinematic narratives, the main subject of the study, there are important directors who convey the just cause of Palestine to the world through mass media. Elia Suleiman and Michel Khleifi have made Palestine visible in the artistic mediums they use to narrate. Elia Suleiman's films have been the recipients of awards at the Cannes Film Festival and FIPRESCI awards. Michel Khleifi has also won major prizes at the Cannes, San Sebastian and Carthage film festivals, and has made a name for himself and the situation in his country. The film *Return to Haifa* (*Le Retour a Jaffa*, 1982), directed by Kasim Heval, which is the main subject of the study and is examined in the context of the use of soft power, has been analysed according to the method of discourse analysis, which is one of the qualitative textual analyses. The film *Return to Haifa* is about a family forced by Israel to leave Haifa, Palestine. Said and Safiye had to flee Haifa and go to another city as refugees when Israel occupied Palestine. Their children remained in Haifa, and they could not take Khaldun, who was only a baby. Israel's replacement for the expelled Palestinians is a Jewish family on the run from the Holocaust. A Jewish woman named Miriam finds Khaldun, raises him and helps him become an officer in the Israeli army. Years later, after the borders open, Said and Safiye return to Haifa, their old settlement, to visit their old home and to hear about their children. Miriam welcomes Said and Safiye to her old home and when they ask about Kahaldun, she tells them his name is Doff and he works in the Israeli army. On his return home, Doff is dismissive of his old family, asking why they have not been to his home for twenty years.

Based on the above, the *Return to Haifa* narrative has been analyzed according to Teun Van Dijk's discourse analysis method as follows. The analysis steps of the narrative are as follows.

Macro Structure:

Thematic Structure: Character Presentation/Theme and Plot

Schematic Structure: Opening Sequence/ Conceptual and Theoretical Context

Micro Structure:

Analyzing Dialogue and Images

Discourses of Characters (Uçar, 2021: 158).

The study identifies the shared characteristics between the Holocaust, also known as the Jewish genocide, and the displacement experienced by the Palestinians. The comparison drawn between the murder of millions of Jews in concentration camps and the displacement and exile of Palestinians highlights the importance of not overlooking the plight of the Palestinians, particularly in light of the Holocaust. The narrative emphasizes that the Palestinians are now in a similar position to that of the Jews who were subalterns during World War II. The narrative asserts that those who have experienced the Holocaust genocide possess a unique understanding of the current situation of the Palestinians. Despite this, it acknowledges criticisms of the perceived weak reactions of the Palestinians to their plight. The comparison drawn between the murder of millions of Jews in concentration camps and the displacement and exile of Palestinians highlights the importance of not overlooking the plight of the Palestinians, particularly in light of the Holocaust. The narrative emphasizes that the Palestinians are now in a similar position to that of the Jews who were marginalized during World War II. The narrative asserts that those who lived through the genocide of the Holocaust have a unique understanding of the current situation of the Palestinians, although it acknowledges criticism of the perceived weakness of the Palestinians in responding to their plight. The director shows that the Jews, once oppressed during the Second World War, have now become the oppressors with the Nakba, subjecting the Palestinians to the same injustices, humiliations, expulsions and exploitations they once suffered. The study identifies the shared characteristics between the Holocaust, also known as the Jewish genocide, and the displacement experienced by the Palestinians. The comparison drawn between the murder of millions of Jews in concentration camps and the displacement and exile of Palestinians highlights the importance of not overlooking the plight of the Palestinians, particularly in light of the Holocaust. The narrative emphasizes that the Palestinians are now in a similar position to that of the Jews who were subalterns during World War II. The narrative asserts that those who have experienced the Holocaust genocide possess

a unique understanding of the current situation of the Palestinians. Despite this, it acknowledges criticisms of the perceived weak reactions of the Palestinians to their plight. The comparison drawn between the murder of millions of Jews in concentration camps and the displacement and exile of Palestinians highlights the importance of not overlooking the plight of the Palestinians, particularly in light of the Holocaust. The narrative emphasizes that the Palestinians are now in a similar position to that of the Jews who were marginalized during World War II. The narrative asserts that those who lived through the genocide of the Holocaust have a unique understanding of the current situation of the Palestinians, although it acknowledges criticism of the perceived weakness of the Palestinians in responding to their plight. The director shows that the Jews, once oppressed during the Second World War, have now become the oppressors with the Nakba, subjecting the Palestinians to the same injustices, humiliations, expulsions and exploitations they once suffered. Palestine uses soft power and cultural diplomacy to assert its existence as a nation through cultural, artistic and literary texts. Cinema, as a form of art for the masses, has played an important role in this recognition. Palestine uses soft power and cultural diplomacy to assert its existence as a nation through cultural, artistic and literary texts. Cinema, as a form of art for the masses, has played an important role in this recognition.

EK. Filistin Sineması Çekilen Filmler

Film Adı	Çekildiği Yıl	Yönetmen
The Dupes (Al-Makhdu'un)	1972	Tewfik Saleh
Fertile Memory	1981	Michel Khleifi
Wedding in Galilee	1988	Michel Khleifi
Canticle of the Stones	1990	Michel Khleifi
Children of Fire	1991	Mai Masri
Curfew	1994	Rashid Masharawi
Tale of the Three Jewels	1995	Michel Khleifi
Haifa	1996	Rashid Masharawi
Chronicle of a Disappearance	1996	Elia Suleiman
Hanan Ashrawi: A Woman of Her Time	1996	Mai Masri
Children of Shatila	1998	Mai Masri
Frontiers of Dreams and Fears	2001	Mai Masri
Divine Intervention	2002	Elia Suleiman
Rana's Wedding	2002	Hany Abu-Assad
Ticket to Jerusalem	2002	Rashid Masharawi

Film Adı	Çekildiği Yıl	Yönetmen
Route 181: Fragments of a Journey in Palestine-Israel	2003	Michel Khleifi, Eyal Sivan
Private	2004	Saverio Costanzo
Paradise Now	2005	Hany Abu-Assad
Salt of This Sea	2008	Annemarie Jacir
Laila's Birthday	2008	Rashid Masharawi
Pomegranates and Myrrh	2008	Najwa Najjar
Amreeka	2009	Cherien Dabis
The Time That Remains	2009	Elia Suleiman
Port of Memory	2009	Kamal Aljafari
Lesh Sabreen? (Short)	2009	Muayad Alayan
Man Without a Cell Phone	2010	Sameh Zoabi
5 Broken Cameras	2011	Emad Burnat, Guy Davidi
When I Saw You	2012	Annemarie Jacir
Infiltrators	2012	Khaled Jarrar
A World Not Ours	2012	Mahdi Fleifel
Omar	2013	Hany Abu-Assad
Oversized Coat	2013	Nawras Abu Saleh
Villa Touma	2014	Suha Arraf
The Wanted 18	2014	Amer Shomali, Paul Cowan
Eyes of a Thief	2014	Najwa Najjar
3000 Nights	2015	Mai Masri
Dégradé	2015	Arab Nasser, Tarzan Nasser
Speed Sisters	2015	Amber Fares
Personal Affairs	2016	Maha Haj
The Parrot (Short)	2016	Darin J. Sallam, Amjad Al Rasheed
AlQeeq (Short)	2016	Nawras Abu Saleh
Ghost Hunting	2017	Raed Andoni
Wajib	2017	Annemarie Jacir
Screwdriver	2018	Bassam Jarbawi
The Reports on Sarah and Saleem	2018	Muayad Alayan
It Must Be Heaven	2019	Elia Suleiman
Gaza Mon Amour	2020	Arab Nasser, Tarzan Nasser
200 Meters	2020	Ameen Nayfeh
Son of the Streets (Short)	2020	Mohammed Almughanni
Huda's Salon	2021	Hany Abu-Assad
Farha	2021	Darin J. Sallam
The Stranger	2021	Ameer Fakher Eldin
The Place (Short)	2021	Omar Rammal

İNSAN HAKLARININ YERELLEŞMESİ VE İNSAN HAKLARI KENTİ

Localisation of Human Rights and Human Rights City

Eser CANALIOĞLU ÇINAR*

Geliş Tarihi: 28.03.2024 | Yayına Kabul Tarihi: 11.06.2024

Öz

İnsan haklarının yerelleşmesi ve insan hakları kenti kavramları akademik literatürde 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başında tartışılmaya başlanmıştır. 21. yüzyılda hızla yaygınlaşan uluslararası düzenlemeler, politika belgeleri, uygulama araçları ve yol gösterici ilkeler insan haklarının yerelleşmesine katkıda bulunmuştur. Kentlerin insan hakları aktörleri olarak ortaya çıkmasıyla kent yönetimleri insan haklarının yerel düzeyde korunup geliştirilmesinde görev ve yükümlülük sahibi olmuştur. Bu çalışmada insan haklarının genel düzeyde daha iyi uygulanması amacıyla insan haklarına saygı, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinin sadece merkezi yönetimlerde değil kent yönetimlerinde de yerel düzeyde kentlerde esas alınması gerektiği tartışmaları doğrultusunda insan haklarının yerelleşmesi ve bir uygulama örneği olan insan hakları kenti kavramları ele alınıp incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, insan haklarının yerelleşmesi, kent yönetimleri, kentsel mekân, insan hakları kenti

Abstract

The concepts of localisation of human rights and human rights city began to be discussed in the academic literature at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century. International regulations, policy documents, implementation tools and guiding principles that have become rapidly widespread in the 21st century have contributed to the localisation of human rights. With the emergence of cities as human rights actors, city governments have become duty bearer and responsible for the protection and promotion of human rights at the local level. In this study, it is aimed to discuss that in order to better implement human rights at the general level, respecting, protection and promotion of human rights should not only be the duty of the central governments, but also should be taken into account by the city governments at the local level. In this context, the concepts of localisation of human rights and human rights city as one the implementation practices will be examined.

Key words: Human rights, localisation of human rights, city governments, urban space, human rights city

* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, esercanali@yahoo.com, ORCID: 0009-0008-8293-4523. Bu makale Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve Çevre Bilimleri) Anabilim Dalı'nda hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Kentler toplumsal değişimin yaşandığı mekânlardır. Kentte yaşayanların talepleri aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir değişimi de beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda kentte yapılan insan hakları talepleri, uluslararası insan hakları normlarının yerel düzeyde benimsenip uygulanmasına yol açmaktadır. Kent yönetimleri bireylere en yakın yönetim kademeleri olmaları nedeniyle yerel politika ve uygulamalar aracılığıyla insan haklarının korunup geliştirilmesi doğrultusunda önemli rol ve yükümlülük sahibidirler. Özellikle 21. yüzyılda hızla yaygınlaşan bir şekilde uluslararası düzenlemeler, uygulama araçları ve yol gösterici ilkeler de insan haklarının yerelleşmesine katkı sunan çerçeveyi oluşturmuştur (Bkz. Keleş, 2012).

Kent yönetimleri doğası gereği evrensel insan hakları ilkelerine dayalı bulunan demokratik örgütlenmelerdir. İnsan haklarına saygı, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi, kent yönetimleri açısından da önemli bir görev ve sorumluluk alanıdır. Öte yandan, kenttaşların kentte yararlanma hakkına sahip oldukları pek çok hak bulunmaktadır. Kentler her dönemde hak taleplerinin yapıldığı mekânlar olmuştur. Bu talepler çoğunlukla kent hakkı ve kentli hakları kavramları etrafında sınıflandırılmıştır. Kentte yaşayanların temel insan haklarının hepsinden hiçbir engelle karşılaşmadan yararlanmaları gereği doğrultusunda insan haklarının kent yönetimlerince uygulanması söz konusu olmuştur (Bkz. Keleş ve Mengi, 2021: 28-44).

Bu makalede, insan haklarının yerelleşmesi kavramı bağlamında, günümüzde kentte insan hakları taleplerine cevap olarak kent yönetimlerinin görev ve yükümlülüklerinin olduğu, kent yönetimlerince geliştirilen yerel politikalar ve uygulamalarla kentlerde insan hakları ihlallerinin önlenmesi, insan haklarının yerel düzeyde korunup geliştirilmesi tartışılmaktadır. Söz konusu yerelleşme kapsamında kentlerin kendilerini ifade etme biçimlerinden biri olan insan hakları kenti de makalenin konusunu oluşturmaktadır.

2. İNSAN HAKLARININ YERELLEŞMESİ VE KENT YÖNETİMLERİ

Günümüzde kentler ekonomik ve siyasi açıdan ön plana çıkmış mekânlar olarak dikkat çekmekte ve sermaye birikiminin mekânları oldukları kadar büyük çoğunluğunun ülkedeki emek gücünü oluşturan nüfusun da toplandığı mekânlardır.

Kentler aynı zamanda ülke düzeyinde yönetimin de mekânsal olarak örgütlendiği yerlerdir (Çınar, 2023: 45). Bu kapsamda kent yönetimlerine insan haklarına dayalı demokratik bir rejimin kurulup geliştirilmesinde de önemli görevler düşmektedir. Kent yönetimleri, kentte herkesin insan haklarından gereği gibi yararlanmasını sağlamalıdır (Keleş, 2015: 398). Kent yönetimleri hızlı kentleşme süreçlerinin de etkisiyle tüm ülkelerin gündeminde önemli yer tutmaktadır (Çınar, 2023: 60). Kentlerin heterojen yapısı göz önünde bulundurulduğunda kent yönetimlerini insan haklarının korunup geliştirilmesine yönelik olarak güçlendirmek, yetki ve görev alanlarını bu yönde genişletmek önem taşımaktadır. Söz konusu çaba ve girişimler, günümüzde daha çok kent yönetimlerinin niyet ve beyanlarıyla uluslararası sistemin desteği kapsamında gelişmektedir.

Kent yönetimlerinin insan haklarının uygulanmasında söz sahibi olma talepleri ve bu rollerini yerine getirmek için geliştirdikleri yerel uygulamalar, uluslararası insan hakları normlarının yerel düzeyde etkili olmasına yol açmıştır. Kent yönetimlerinin kenttaşlara en yakın birimler olarak insan hakları konusunda sahip oldukları yükümlülükler yerel düzeyde uluslararası insan hakları hukukunun sınırlarını zorlamalarına yol açmaktadır (Oomen ve Baumgärtel, 2018: 607).

Son yıllarda insan hakları alanında yaşanan olumsuz gelişmeler, çatışmalar, devletlerin başarısızlıkları, pek çok hak ihlali ve mağduriyetlere yol açmıştır. Bu durum, kuşkusuz insan hakları taleplerinin daha güçlü ve yaygın bir şekilde ifade edilmesini beraberinde getirmiş ve bu doğrultuda kenttaşların kent yönetimlerinden beklentilerini arttırmıştır. Kent yönetimleri son yıllarda çatışmalar, kitlesel göçler ve iklim krizi gibi pek çok küresel sorunun yarattığı insan hakları meseleleriyle doğrudan karşı karşıya kalmaktadır. Bu kapsamda söz konusu küresel sorunlarla yerel düzeyde mücadele edebilmek için yerel politikalar geliştirerek bunları hayata geçirip insan haklarının korunması, geliştirilmesi ve uygulanmasında var olduklarını göstermişlerdir. Kent yönetimlerinin bu işlevi pek çok araştırmacı, bölgesel ve uluslararası kuruluş tarafından da görülmüş ve desteklenmiştir. Bu bağlamda kentlerde, kenttaşların ve kent yönetimlerinin hak ve sorumluluk sahibi olarak özneleştirilmesiyle insan haklarının yerelleşmesi söz konusu olmuştur.

Küresel düzeyde, yaşam hakkı ihlali de dâhil olmak üzere ağır insan hakları ihlallerinin artması, devletlerin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda anayasal güvence altında olan insan onurunun her koşulda korunması ilkesi başta olmak

üzere evrensel insan hakları normlarını görmezden gelmeleri insan haklarının etkisinin azaldığı inancının tartışılmasına yol açmıştır. Uluslararası insan hakları normlarına inancın azaldığı noktada kentler insan haklarının korunması ve geliştirilmesi açısından umut vaat eden mekânlar ve aktörler olarak değerlendirilmiş ve pek çok araştırmacının ilgi odağı olmuştur. Kent yönetimleri açısından, günümüz kentlerinin yapısı göz önünde bulundurulduğunda, uluslararası insan hakları normlarının yerel politika yapım ve uygulama süreçlerinde esas alınmasının kentlerin gücünü arttırdığı değerlendirilmektedir (Oomen ve Van Den Berg, 2014: 165; Oomen ve Durmuş, 2019: 141).

Pek çok araştırmacı kent yönetimlerinin birer aktör olarak bu potansiyele sahip olduğunu, yerel uygulamalarıyla pek çok küresel insan hakları sorununa kent düzeyinde çözümler sunulmasında etkili olduklarını ifade etmektedir (Oomen ve Baumgärtel, 2018: 609). Araştırmacılar aynı zamanda insan haklarının uygulanmasında devlet egemenliğine dayanan geleneksel çerçevenin yanı sıra uluslararası insan hakları hukukunun uygulanmasında kent yönetimlerinin yükselişi ile kentsel adaletin ne derece sağlandığını da tartışma konusu yapmıştır. İnsan haklarının yerelleşmesi, insan haklarının doğası gereği, birey ve toplulukları küresel sosyo-ekonomik eğilimlerin olumsuz etkilerinden korumayı amaçlayan bir çerçeve sunmaktadır. Bu doğrultuda yerel düzeyde insan hakları politikaları ve uygulamalarıyla yoksulluk, sosyal dışlanma veya ötekileştirmenin engellenebileceği beklenmektedir (Aguilar, 2011: 109-110).

İnsan haklarının yerelleşmesinde pek çok aktör uluslararası insan haklarını yerel düzeye tercüme etmekte ve aktörlerin yerel hikâyelerini de küresel insan hakları diline aktararak insan haklarının gelişmesine katkı sağlamaktadır. İnsan haklarının yerelleşmesinde aynı zamanda insan haklarının normatif gelişmesini destekleyen, tabandan gelen bir potansiyel de bulunmaktadır. Yereldeki insan hakları uygulamalarıyla oluşan bilgi ve deneyim insan haklarının gelişmesinde etkili olmaktadır. Bu kapsamda, insan haklarının yerelleşmesi, küreselden yerele ve yerelden küresele şeklinde iki yönlü bir etki barındırmaktadır (Aguilar, 2011: 111-112).

İnsan haklarının yerelleşmesi kentsel mekânda hakların yeniden tartışılmasına katkı sunmuştur. Kentler doğası gereği dinamiklerdir. Kentlerde geliştirilen sosyal ilişkiler modernliğin siyasi projesini ve onun yurttaşlığı nasıl tanımladığını sorgulamaktadır. Yurttaşlığın hukuki olarak (*de jure*) devlet tarafından tanımlanması

ama aynı zamanda uygulamada (*de facto*) kentteki aktörlerin etkileşimi sonucu kentte de talep edilmesi söz konusu olmuştur (Chueca, 2016: 104).

Kent yönetimleri demokratik, kural koyucu, hizmet sunan kurumlar olma kapasiteleriyle insan hakları odaklı politikalar benimseyip bunları uygulayabilir. Kent yönetimlerinin doğası gereği yerel düzeydeki yükümlülükleri ve siyasi beyanlarıyla bu potansiyelleri vardır. İnsan hakları beyanı ise sadece iyi yönetimin bir bileşeni değil aynı zamanda kent yönetimleri açısından siyasi ve ekonomik anlamda da rasyonel bir seçenektir. İnsan hakları yükümlülükleri asıl olarak devletlerin sorumluluğundadır. Teknik olarak uluslararası insan hakları sözleşmelerine taraf devletlerdir ve yetkileri altındaki yapılarca bu sözleşmeleri uygulamaya geçirme güçleri bulunmaktadır. Ancak insan hakları temel olarak bireylerin kamu idaresi karşısındaki haklarıdır. Yerel düzeyde kamu idaresiyle günlük hayatın içindeki ilişkiler nedeniyle bu haklar kentlerde gündeme gelmekte, daha rahat talep edilmektedir. Bu nedenle yerel politikaların uygulanmasının şekillenmesinde insan hakları kültürünün geliştirilmesi önemlidir. Bazı araştırmacılar İnsan Hakları Evrensel Beyanname'sinin 28. maddesinde yer alan toplumsal düzenin korunması hakkının kentlerin sorumluluğunda olduğunu ifade etmişlerdir. Hiç kuşkusuz kent yönetimleri pek çok insan hakları meselesinin yerel politikalar aracılığıyla uygulanmasında önemli role sahiptir (Starl, 2016: 202; Davis, 2019: 267-268).

İnsan haklarının yerelleşmesi yerel politika yapıcılarını söylem ve eylemlerinde uluslararası insan hakları normları ile uyumlu olmaya teşvik etmektedir. İnsan haklarının yerel koşullarla uyumlu hale getirilmesi açık ve şeffaf bir sürece ve tabandan gelen siyasi bir gücün öncülüğüne de dayanmaktadır (Ulrich, 2011: 357-358).

3. İNSAN HAKLARININ YERELLEŞME PRATİĞİ OLARAK İNSAN HAKLARI KENTİ

1990'ların sonlarına doğru ortaya çıkan ve görece yeni bir eğilimi içeren insan haklarının yerelleşmesi kavramı pek çok farklı paydaşın girişimiyle üç farklı kavram etrafında şekillenmiştir. Bunlar "kent hakkı", "kentte insan hakları" ve "insan hakları kenti"dir. Avrupa'da süreç kent yönetimleri öncülüğünde başlamıştır. Kentte insan hakları ile yerel politikalarla insan haklarının uygulanmasında kent yönetimlerinin rol alması gerektiğini savunmuşlardır. Kentsel adalet mücadelesi Latin Amerika'da kent hakkı kavramına evrilmiştir. Kentin toplumsal işlevi sivil toplum ve kentsel toplumsal hareketler tarafından savunulmuştur. İnsan hakları kenti ise bir sivil

toplum kuruluşu girişimi ile kentte insan hakları eğitimini savunan toplum temelli örgütlerin girişimiyle yerel yönetimlerin öncü rol oynamasıyla şekillenmiştir. Bu kavramsal tartışma yurttaşlık tartışmalarının nasıl yeniden ele alındığını da düşündürmüştür (Chueca, 2016: 103).

İnsan hakları kentleri, insan hakları tehditlerinin yerelden kaynaklanması ve yerel düzeyde insan hakları taleplerinin artmaya başlaması ile kentlerde insan hakları değerleri ve yerel gerçeklikler arasındaki boşluğu kapatma çabasını takiben ortaya çıkmış bir harekettir (Starl, 2016: 203). 1990'ların sonlarında insan hakları eğitimi alanında çalışan bir sivil toplum kuruluşu olan İnsan Hakları Eğitimi için Halk Hareketi (PDHRE) tarafından ortaya konulmuş bir kavram olan insan hakları kenti, insan haklarında kente görev ve sorumluluk getiren bir gelişme olarak nitelendirilmiştir. Bu gelişmeler ışığında ilk insan hakları kenti 1997'de Arjantin'in Rosario kenti olmuştur (Grigolo, 2019: 2). Rosario, sınırları içinde yer aldığı Santa Fe eyaletinin en büyük kenti, Arjantin'in de üçüncü büyük kenti ve kültürel merkezidir. Rosario kenti uzun soluklu demokrasi geleneği ve dayanışma kültürü, sivil toplum kuruluşlarının sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel hakların güçlendirilmesine yönelik talep ve çalışmaları yanı sıra, kenttaşların sosyal dışlanma ve ötekileştirmenin önlenmesinde kamuoyu bilincini geliştirmesiyle insan haklarının Arjantin'de korunup geliştirilmesinde öncü bir kent olmuştur. Bu kapsamda Rosario kent yönetimi sosyal politikalara ve yerel hizmetlere getirdiği insan hakları odaklı yaklaşım doğrultusunda yoksullukla mücadele, barınma hakkı, engelli, kadın ve çocuk haklarının geliştirilmesi gibi pek çok alanda insan hakları normlarını benimsemiştir (The International Cities of Refuge Network, ICORN). Günümüzde Avusturya'dan Graz, Hollanda'dan Utrecht, İngiltere'den York, Güney Kore'den Gwangju, Amerika Birleşik Devletleri'nden Eugene, Endonezya'dan Cakarta, Kanada'dan Montreal kentleri gibi dünya çapında pek çok kent yönetimi insan hakları kenti oldukları beyanında bulunmuştur.

Bir kentin kendisini insan hakları kenti olarak tanımlamasında birbiriyle içiçe geçmiş üç çeşit insan hakları örgütlenmesi söz konusudur. Bunlardan ilki kentin yerel politika ve uygulamalarıyla kendi kendine insan haklarını yerelleştirmesidir. İkincisi kent yönetiminin insan haklarını uygulamak için uluslararası boyut da dâhil olmak üzere tüm yönetim kademeleri ile uyumlu bir şekilde iş birliği içinde hareket etmesidir. Üçüncüsü kent yönetimleri arası girişimlerin ve ağların geliştirilmesidir (Starl, 2016: 203). Her üç modelde de kent yönetimleri kendilerini insan hakları kenti olarak konumlandırıp uluslararası insan hakları hukukunu

yerel düzeyde esas alarak, hakları kentte uygulamaya geçirmektedir (Oomen ve Baumgärtel, 2018: 608).

21. yüzyılda kent yönetimlerinin insan haklarının uygulanmasında önemli bir role sahip oldukları ve bu konuda yükümlülüklerinin olduğunu uluslararası ve bölgesel hükümetler arası kuruluşlar da tanımıştır. Birleşmiş Milletler (BM), özellikle Habitat konferanslarıyla insan haklarının yerel düzeyde uygulanmasına odaklanmıştır. 2016 yılında Habitat III ile ortaya konulan Yeni Kentsel Gündem, yerel yönetimlere yerel politikalarında insan haklarının korunması, uygulanması ve geliştirilmesine yönelik doğrudan sorumluluk yükleyen bir BM bildirgesi olması açısından önem taşımaktadır. Yeni Kentsel Gündem ile benimsenen Ortak Vizyon kapsamında “kapsayıcılığı gözeten, herkes için kentler” vurgusu yapılmış; “tüm insanların temel özgürlüklerin yanı sıra eşit haklara ve fırsatlara sahip oldukları kentlere ve insan yerleşimlerine ulaşma” hedefi ifade edilmiştir (Habitat III, 2017).

Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi ve Avrupa Birliği (AB) Bölgeler Komitesi düzenlemeleriyle yerel demokrasinin ve yerelde insan haklarının garanti altına alınması ve uygulanmasında önemli rol oynamıştır. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi özellikle 2010 yılından itibaren insan haklarının yerel ve bölgesel düzeyde uygulanmasına yönelik somut öneriler geliştirerek bu konuda kararlar almış, insan hakları göstergeleri belirlemiştir. Bu kapsamda insan haklarının korunup geliştirilmesinde yerel ve bölgesel yönetimlere sorumluluklar yüklemiştir (Council of Europe, 2010).

AB’de bölgesel ve yerel politikaların önem kazanmasıyla yerellik ilkesi gereği yerel ve bölgesel birimlerin Birliğin kararlarına katılması gerektiği düşüncesini takiben söz konusu birimlerin temsili ve katılımını sağlamak amacıyla AB Bölgeler Komitesi kurulmuştur (Keleş ve Mengi, 2017: 135). Bölgeler ve kentlerin sesi olarak tanımlanan AB Bölgeler Komitesi, yerel demokrasinin güçlendirilmesi kapsamında günümüzde kentlerin ve kenttaşların doğrudan etkilendiği küresel salgınlar, iklim krizi ve göç gibi sorunlarla mücadelelerinde kentlerin dirençliliğini arttırmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen uluslararası ve bölgesel düzenlemeler ışığında insan hakları yerel düzeyde güç kazanmış ve insan hakları kentleri sivil toplum ile iş birliği içinde geniş kapsamlı, insan haklarına uyumlu ve insan haklarını teşvik eden politika ve iyi uygulamalar geliştirmiştir. Kent yönetimleri aynı zamanda kendilerini bu şekilde konumlayan diğer insan hakları kentleriyle ağlar oluşturarak bu işlevlerini güçlendirmişlerdir.

Uluslararası ve bölgesel kuruluşlar insan haklarının yerelleşmesini ve kentsel politikanın bir unsuru haline getirilmesini teşvik ederken, insan hakları kentleri uluslararası sözleşmeleri kent düzeyinde politika ve uygulamalarının parçası haline getiren kentler olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan hakları aktörleri olarak ortaya çıkan insan hakları kentleri, uluslararası insan hakları anlayışına yerel bir bağlam getirerek katılım ve eşitlik ilkelerine dayalı insan hakları odaklı bir yönetim anlayışını benimsemiştir. Böylece kent yönetimleri uluslararası insan hakları hukukunun uygulanması ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynayabilmektedir (Ezer, 2022: 69).

Uluslararası insan hakları hukukunu kendine temel alarak bu yönde hareket eden kent yönetimlerinin sayısı hızla artma eğilimine girmiştir. 2000 yılında Saint-Denis’de kabul edilmiş olan “Kentte İnsan Haklarının Korunmasına İlişkin Avrupa Şartı”nı 400 civarında kent yönetimi imzalamıştır. Şartı imzalayan kent yönetimleri arasında başta gelen İspanya ve İtalya’yı Fransa, Almanya ve İngiltere’deki kent yönetimleri takip etmiştir. Şartın hazırlanması ve yazılması süreçleri Barselona’da başladığından İspanya’daki kent yönetimleri üzerinde daha güçlü bir etki yaptığı ifade edilebilir. Türkiye’den de İstanbul Şartı imzalayan kentler arasında yer almıştır (United Cities and Local Governments, 2012: 6, 62).

Bu kapsamda Şartı kabul eden bir kent yönetiminin eğilimleri, potansiyelleri ve zorlukları tartışılabilir. Kent yönetimi, Şartı referans aracı olarak insan haklarını yerelleştirebilir. Bu açıdan Barselona kenti ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Kent yönetimi kentte kapsamlı bir insan hakları politikası geliştirmiştir. Bu politika sonucunda insan haklarını korumak ve geliştirmek için yerelde Sivil Haklar Birimi, Ayrımcılığı Önleme Ofisi ve Din İşleri Ofisi gibi kurumsal hizmet merkezleri oluşturulmuştur. Ayrıca insan haklarının korunması alanında yargı dışı (*extrajudicial*) uyuşmazlık çözümü mekanizması olarak bir yerel kamu denetçisi (kent ombudsmanı) de görevlendirilmiştir. İnsan hakları film festivalleri, okullarda öğrenciler için insan hakları oyunlarının yaygınlaştırılması, insan haklarına ilişkin sergiler gibi çeşitli duyarlılık ve farkındalık artırıcı girişimler ve insan hakları eğitimleri ile Şartın yerelde uygulanması güçlendirilmiştir. İnsan hakları politikalarının kurumsallaşmasının örneği Sivil Haklar Birimi olmuştur. Bu tarz kurumlarla kent yönetimi içinde görevi insan hakları yaklaşımını yerel politika yapımında esas alacak idari ve siyasi birimlerin oluşturulması Barselona’da özel bir yere sahiptir. Barselona’da ayrıca istihdam hakkına yönelik kooperatifleri ve diğer dayanışma temelli ekonomik girişimleri desteklemek amacıyla kurumlar

oluşturulmuştur. Ayrıca bazı kent hizmetleri sosyal girişimler aracılığıyla sağlanmıştır. İspanya'da insan haklarının yerelleşmesi bağlamında yerel kamu denetçisi modeli, insan hakları yerel stratejik planlama pilot kılavuzu gibi bazı yönetim araçlarının geliştirilmesinin amacı yerel politikalar düzeyinde insan haklarını kurumsallaştırmak ve aynı zamanda anaakımlaştırmak olmuştur (Chueca, 2016: 106-107). İspanya ve Barselona modeline benzer şekilde örneğin Hollanda'nın Utrecht, İngiltere'nin York kentleri de iyi uygulamalar arasında yer almaktadır.

İnsan haklarının yerelleşmesi açısından Avrupa Şartı'nın imzalanması önemlidir ancak tek başına yeterli değildir. Şartı kabul eden ve ilkelerini yerel politika ve eylemlerinde esas alacağını taahhüt eden kent yönetimlerini bu konuda teşvik etmek de gerekmektedir. Bu amaçla yerel kamu denetçisinin Şartın görünürlüğüne sağlanması, insan hakları alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının Şartı kentte hak savunuculuğu yaparken referans olarak alması ve tabii ki seçilmiş kent yöneticilerinin yerel politika ve uygulamalarında Şartı ön plana çıkarması önem teşkil etmektedir. Kısaca Şartın varlığı tek başına yerel düzeyde insan haklarının geliştirilmesinin garantisi değildir. Özellikle üst düzey yerel yöneticiler seviyesinde güçlü bir liderlik ve siyasi istek olmalıdır. Ayrıca insan hakları temelli yaklaşım ile insan haklarının anaakımlaştırılması ve kurumsallaşması yerel idarenin sadece bazı sektörel politikalarına değil, bütüncül siyasi yönetim stratejisine ilham vermelidir. Aynı zamanda bu stratejiyi uygulayacak yeterli insan gücü ve ekonomik kaynakların sağlanmasının yanı sıra kentte aktif, kentlerin kamusal hayatında önemli rol oynayan ve Şartın uygulanmasını izleyen bir sivil toplumun varlığı da önemlidir (Chueca, 2016: 109-110).

Bu koşulların benimsenmesinin aynı zamanda yerel demokrasinin güçlenmesi açısından önemli olduğu açıktır. Kent yönetimlerinin kenttaşlara en yakın birimler olmaları nedeniyle insan hakları kentleri de hakları demokratikleştirebilmeleri kapsamında gündeme gelmekte, böylece bu haklar ulusal düzeyde yurttaşlık kavramının ötesinde kentte yaşayan tüm kesimlere sunulabilmektedir. Buna göre, insan haklarının yerelleşmesi eşitlik politikalarını ön plana çıkaracaktır. Hem yerel demokrasi hem de eşitlik boyutlarıyla insan hakları kentlerinde özellikle kadın haklarının korunması ve geliştirilmesi de söz konusu olmaktadır (Ezer, 2022: 69).

İnsan hakları kenti geleneksel insan hakları yaklaşımını sorgulamaktadır. İnsan haklarının uygulanmasında farklı yönetim kademelerinin dâhil olması gerektiği fikrini ortaya koymaktadır. Bu yaklaşıma göre, insan haklarının korunmasında ve

geliştirilmesinde tek görevli ve sorumluluk sahibi merkezi yönetim değildir. İnsan haklarının genel düzeyde daha iyi uygulanması için insan haklarına saygı, insan haklarının korunması ve uygulanması sadece merkezi yönetimlerce değil kent yönetimlerince de dikkate alınmalıdır. Ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ileri düzeydeki uygulamalarının yerel düzeyde verilen kamu hizmetleriyle sağlanması esastır. Ayrıca medeni ve siyasi hakların derinleştirilmiş olarak kentlerde uygulanması söz konusudur. Kent yönetimleri bu hakları kenttaşlara günlük olarak ilk kademede sunarlar ve bu da kentte yaşayanlarca demokrasinin nasıl işlediğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Chueca, 2016: 108). Bu kapsamda kentler kentsel yaşamın ve kent pratiklerinin ortaya çıkardığı bir model olan demokrasinin önemli mekânlarıdır (Keleş, 2022: 41). Kent yönetimleri, demokratik anlayışın benimsenmesi ve yaygınlaştırılması açısından önem taşımaktadır. Yerel düzeyde gösterilecek başarı, demokratik anlayışın gelişmesine ve barışçıl bir ortamın oluşturulmasına da yardımcı olacaktır (Çelebi, 2014: 132).

İnsan hakları kenti kavramıyla anayasalarda güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin de yerel düzeyde korunması ve uygulanması söz konusu olmaktadır. Bu doğrultuda insan hakları aktörleri olarak kentler ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda insan hakları kenti beyanında bulunan kent yönetimleri tüm yerel politika ve uygulamalarında insan haklarını ana ilke olarak değerlendireceklerini taahhüt etmektedirler (Yayla, 2022: 61).

Kent yönetimlerinin günümüzde artık sivil toplum kuruluşları ile birlikte çalışarak, onları danışma süreçlerine dâhil ederek insan hakları odaklı hizmet vermeyi öne çıkardıkları görülmektedir. Bu çerçevede kentte insan haklarının korunarak geliştirilmesi ve insan haklarıyla ilgili verilecek hizmetlerin kurumsallaştırılması hedeflenmektedir. Böylece yerel faaliyet ve hizmetlerin farklı grupların da katılabileceği biçimde düzenlenmesiyle kentte yaşayanların hizmetlere erişiminin yaygın hale gelmesi amaçlanmaktadır. İnsan hakları kenti düşüncesini benimseyen kent yönetimleri, insan hakları odaklı çalışmalarını sürdürmekte kararlı olduklarını ve bu konuda ilgili sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içinde olmaya devam edeceklerini ifade etmektedirler (Yayla, 2018). Kenttaşların kentte insan haklarını kullanabilmeleri için bazı koşulların sağlanması gerekmektedir. Kent yönetimleri, insan hakları temelli politikaları aracılığıyla bu koşulları yerine getirirken bazı göstergeler geliştirip bu göstergeleri takip ederek insan hakları boşluklarının hangi alanlarda ve hizmetlerde söz konusu olduğunu yakından takip edebilmektedirler (Yücel, 2022: 503).

4. SONUÇ

Pek çok çatışmanın görüldüğü günümüz dünyasında ağır insan hakları ihlalleri yaşanmaktadır. İnsan haklarını koruyup geliştirmekle yükümlü olan devletlerin bu çatışma ortamının temel aktörleri olmaları ne yazık ki insan haklarına duyulan güveni de zedelemiştir. Aynı zamanda dünya nüfusunun büyük bir kısmı kentlerde yoğunlaşmıştır. Kentler ve kent yönetimleri pek çok küresel soruna maruz kalmakta ve bu sorunlar aynı zamanda kenttaşların esenliğine olumsuz etkiler yapmaktadır.

Her iki veri durum, uluslararası insan hakları normlarının yerel düzeyde giderek daha çok korunup, geliştirilmesi ve uygulanmasının öneminin ve kaçınılmazlığının tartışılmasına yol açmıştır. İnsan haklarının bu anlamda yerelleşmesi, kent yönetimlerini kenttaşlar nezdinde sorumluluk sahibi ve insan hakları taleplerinin yönlendirildiği yönetimler haline getirmiştir. Kent yönetimleri bu sorumluluğu yerine getirebilmek amacıyla bazı mekanizmalar geliştirerek insan haklarını yerel politika ve uygulamaların bir parçası haline getirmiştir. İnsan hakları kentleri bu doğrultuda ortaya çıkmış bir harekettir denilebilir. Kendisini insan hakları kenti ilan eden kentlerde genellikle farklı mekanizmalar, araçlar ve kurumsal örgütlenmeler görülebilse de hepsinin ortak amaçları her türlü insan hakkını kent yönetiminin ayrılmaz bir parçası haline getirip kentlerde her anlamda bireysel ve toplumsal refahı sağlamak için politika ve uygulamalar geliştirmeleri olmuştur.

İnsan haklarının yerelleşmesi ve insan hakları kentlerinin giderek artan bir şekilde uluslararası ve bölgesel örgütlenmelerin de gündeminde olması, kentlerin bir araya geldikleri ağlarla birbirlerinden öğrenme süreçleri, insan haklarının yerel düzeyde önemli politika önceliği olmasında yol gösterici ve destekleyici gelişmeler olmuştur. Bu kapsamda aynı zamanda insan haklarının kent yönetimleri üzerinden tekrar tanımlanmasına katkı sağlanırken, kentsel demokrasi ve adaletin geliştirilmesi açısından da uygun bir anlayış benimsenmiştir.

Kent ile ilişkisi üzerinden tüm kenttaşların talepleri üzerine insan haklarının kent yönetimlerince benimsenmesi esası insan haklarına saygılı kent beklentisini beraberinde getirmiştir. Buna göre, insan hakları normlarını yerel düzeyde politikalarının parçası haline getiren ve bu politikaların her koşulda uygulanmasını sağlayan kentler hiç kuşkusuz insan hakları alanında da önemli aktörlerdir. Bu

sürece insan haklarının gelişimi, insan hakları uzmanları, sivil toplum kuruluşları ve toplumsal hareketlerin katkısı olmuştur. Eşitlik ilkesini ve ayrımcılığın önlenmesini önemseyen kentsel yaklaşım ve kent yönetimlerinin hak ihlallerine yönelik tutumu insan haklarının içinde bulunduğumuz yüzyılda gelişimini genel düzeyde etkilemektedir.

KAYNAKÇA

- AGUILAR, Gaby Oré (2011). “The Local Relevance of Human Rights: A Methodological Approach”, **içinde K. De Feyter, S. Parmentier, C. Timmerman, G. Ulrich (Eds.), The Local Relevance of Human Rights**, European Inter-University Centre for Human Rights and Democratisation, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 109-145.
- CHUECA, Eva Garcia (2016). “Human Rights in the City and The Right to The City: Two Different Paradigms Confronting Urbanisation”, **içinde B. Oomen, M. Davis, M. Grigolo (Eds.), Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities**, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 103-127.
- COUNCIL OF EUROPE (2010). **The Role of Local and Regional Authorities in the Implementation of Human Rights**, Congress of Local and Regional Authorities, <https://rm.coe.int/the-role-of-local-and-regional-authorities-in-the-implementation-of-hu/1680718f20> (Erişim Tarihi: 29.12.2023).
- ÇELEBİ, Burak (2014). “Yerel Yönetimlerin Uluslararası Müdahaleleri İçin Yasal Bir Dayanak: Uluslararası Hukuk ve Kentli Hakları”, **TESAM Akademi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 129-155.
- ÇINAR, Tayfun (2023). “Türkiye’de Kent Yönetimi”, **içinde R. Keleş ve H. Kuran (Eds.), Türkiye’de Kent ve Çevre Yönetimi**, Nika Yayınevi, Ankara, ss. 39-64.
- DAVIS, Martha F. (2019). “Scoping the New Urban Human Rights Agenda”, **The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law**, Cilt: 51, Sayı: 2, ss. 260-270.
- EZER, Tamar (2022). “Localizing Human Rights in Cities”, **Southern California Review of Law and Social Justice**, Cilt: 31, Sayı: 1, ss. 67-134.
- GRIGOLO, Michele (2019). **The Human Rights City: New York, San Francisco, Barcelona**, Routledge, Londra ve New York.
- HABITAT III (2017). **Yeni Kentsel Gündem: Herkes İçin Sürdürülebilir Kentler ve Yerleşimlere İlişkin Kito Bildirgesi**, Birleşmiş Milletler, <https://habitat3.org/the-new-urban-agenda/> (Erişim Tarihi: 17.12.2023).
- KELEŞ, Ruşen (2022). “Demokrasi, Sivil Toplum ve Kent Yönetimi”, **içinde R. Keleş ve E. Alacadağlı (Eds.), Sivil Toplum, Demokrasi ve Kent Yönetimi**, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, ss. 41-66.

- KELEŞ, Ruşen ve Ayşegül Mengi (2021). **Kent Hukuku**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- KELEŞ, Ruşen ve Ayşegül Mengi (2017). **Avrupa Birliği'nin Bölge Politikaları**, Cem Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul.
- KELEŞ, Ruşen (2015). **Kent, Kentsel Siyaset ve Çevre Yazıları**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- KELEŞ, Ruşen (2012). "Yerel Yönetimler ve İnsan Hakları", **içinde** S. Başeren vd. (Eds.), **Prof. Dr. İlhan Unat'a Armağan**, Mülkiyeliler Birliği Yayını, Ankara, ss. 331-342.
- OOMEN, Barbara ve Elif Durmuş (2019). "Cities and Plural Understandings of Human Rights: Agents, Actors, Arenas", **The Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law**, Cilt: 51, Sayı: 2, ss. 141-150.
- OOMEN, Barbara ve Moritz Baumgärtel (2018). "Frontier Cities: The Rise of Local Authorities as an Opportunity for International Human Rights Law", **The European Journal of International Law**, Cilt: 29, Sayı: 2, ss. 607-630.
- OOMEN, Barbara ve Esther Van Den Berg (2014). "Human Rights Cities: Urban Actors as Pragmatic Idealistic Human Rights Users", **Human Rights & International Legal Discourse**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 160-185.
- STARL, Klaus (2016). "Human Rights and The City: Obligations, Commitments and Opportunities: Do Human Rights Cities Make a Difference for Citizens and Authorities? Two Cases Studies on the Freedom of Expression", **içinde** B. Oomen, M. Davis ve M. Grigolo (Eds.), **Global Urban Justice: The Rise of Human Rights Cities**, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 199-219.
- THE INTERNATIONAL CITIES OF REFUGEE NETWORK (ICORN). <https://www.icorn.org/city/rosario> (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- ULRICH, George (2011). "Epilogue: Widening the Perspective on the Local Relevance of Human Rights", **içinde** K. De Feyter, S. Parmentier, C. Timmerman, G. Ulrich (Eds.), **The Local Relevance of Human Rights**, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 337-360.
- UNITED CITIES AND LOCAL GOVERNMENTS (2012). **The European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City**, Barcelona, https://uclg-cisd.org/sites/default/files/documents/files/2021-06/CISDP%20Carta%20Europea%20Sencera_baixa_3.pdf (Erişim Tarihi: 20.04.2023).

- YAYLA, Mustafa (2022). “İnsan Hakları Şehri Olmaya Namzet Bir Kent: Sinop”, **İdarecinin Sesi Dergisi**, Sayı: 206, ss. 60-63.
- YAYLA, Mustafa (2018). “Şehir, Üniversite ve İnsan Haklarının Yerelde Korunması”, **I. Uluslararası İnsan Hakları Sempozyumu: İnsan Haklarını Yeniden Düşünmek**, TİHEK, İstanbul, https://www.tihek.gov.tr/upload/file_editor/2019/03/1551780406.pdf (Erişim Tarihi: 15.03.2024).
- YÜCEL, Yelda (2022). “Capabilities Indicators for Human Rights Cities in Turkey: A Gender-Specific Approach”, **Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement**, Springer, Cilt: 159, Sayı: 2, ss. 495-522.

**OMBUDSMAN
AKADEMİK DERGİSİ
YAYIN KURALLARI**

ETİK KURALLAR

1. Sosyal bilimler dahil olmak üzere tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için ve etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalar için ayrı ayrı etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
2. Makalelerde Araştırma ve Yayın Etiğine uyulduğuna dair ifadeye yer verilmelidir.
3. Ulusal ve uluslararası standartlara atıf yaparak, dergide ve/veya web sayfasında etik ilkeler ayrı başlık altında belirtilmelidir. Örneğın; dergilere gönderilen bilimsel yazılarda, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır.
4. Etik kurul izni gerektiren çalışmalarda, izinle ilgili bilgiler (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde ve ayrıca makale ilk/son sayfasında yer verilmelidir. Olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalandığına dair bilgiye makalede yer verilmesi gereklidir.
5. Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine riayet edilmesi gerekmektedir.

OMBUDSMAN AKADEMİK DERGİSİNİN AMAÇ VE KAPSAMI

Kamu Denetçiliği Kurumu; hukukun üstünlüğü, demokrasi, insan haklarına saygının geliştirilmesi ve ayrıca halka karşı sorumluluk anlayışı temelinde bağımsız ve tarafsız bir şekilde yürüttüğü inceleme ve araştırmalar sayesinde, çok kısa süre içerisinde kamu vicdamının güçlü bir sesi olmayı başarmıştır. Bu sayede Kurumumuz, hem bireyler hem de kamu idaresi için bir fırsat oluşturmakta, kamu vicdanı ile uyuşmayan konularda idare ile vatandaş arasında uzlaşma sağlanmasına katkıda bulunmakta, iyi yönetim ilkelere dayalı çağdaş bir yönetim anlayışının ülkemizde de yerleşmesine hizmet etmektedir. Aynı zamanda, vatandaşların doğrudan ve ücretsiz bir şekilde sıkıntılarını iletip adalet arayabilecekleri ve yönetime iştirak etmelerine imkân sağlayacak bir kamu merci görevi üstlenmektedir. Kamu Denetçiliği Kurumumuzun varlığı, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve geliştirilmesi açısından çok önemli bir güvencedir. Vatandaşlar açısından bir güvence olduğu kadar; idare açısından da demokrasi ve hukukun yerleşmesine öncülük eden rehber niteliğinde bir kurumdur. Tarihsel olarak Türk devlet geleneğimizin dayandığı temeli oluşturan ve "insanı yaşat ki devlet yaşasın" ifadesi ile anlam kazanan "hak", "hukuk", "adalet" ve "vicdan" kavramlarının, idari işleyişte yerleştiğine işaret eden güçlü bir kanıttır. Bir başka ifade ile ülkemizde, demokratik hukuk devleti ilkesinin işlerlik kazandığının somut bir göstergesidir. Ayrıca devletimizin kendine güvendiği ve kendini halkın denetimine açtığı anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, vatandaşların haklarını arayıp, sorumluluklarının bilincine varmalarını ifade eden "haklar kültürünün" gelişmesine imkân veren, demokrasi tarihimizin çok önemli milat noktasını oluşturmaktadır.

Kurumumuza şikâyet başvurusunda bulunan vatandaşlar yanında medya, kamu idareleri, sivil toplum örgütleri, uluslararası kurum ve kuruluşlar gibi paydaşlarımızın değerlendirmeleri, çalışmalarımız hakkında kıymetli geri bildirimler sunarak bizleri sürekli değişim ve gelişim içerisinde tutmaktadır. Bu çerçevede, akademik camianın geçmiş tecrübelerden alınan dersler ışığında gelecek hakkındaki tarafsız öngörülerini içeren çalışmaları, güncel gelişmelerin takip edilmesinde bizlere yol göstermektedir. Ombudsmanlığın teorik arka planıyla pratikteki uygulamalarını bir araya getirerek teorinin ayaklarının yere basması, pratiğin ise evrensel ilkelerle zenginleşmesini sağlamak gerekliliği, akademik çevrelere Ombudsmanlığı icra edenin bakış açısının yansıtılması fikrini doğurmuş ve elinizdeki dergi bu noktadan hareketle hazırlanmıştır.

Dergimize; siyasal bilgiler, kamu yönetimi, hukuk, coğrafya, tarih, iletişim, ekonomi, işletme, bilişim, sosyoloji, şehir bölge planlama vb. sosyal, beşeri, idari bilimler ve yönetim alanında araştırma, derleme, olgu sunumu, çeviri vb. türünde gönderilen her türlü özgün yayın kabul edilmektedir.

OMBUDSMAN AKADEMİK YAYIN İLKELERİ

1. Ombudsman Dergisi; Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 sayı çıkarılan, bilimsel ve akademik düzeyde araştırma ve makalelerin yayımlandığı hakemli ve süreli bir dergidir. Makalelerin tam metinleri TÜBİTAK ULAKBİM İndeksinde Sosyal ve Beşeri Bilimler Veritabanı'nda taranmaktadır.
2. Dergide yayınlanacak makalelerin dil ve anlatımı bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. Çalışma, iyi tanımlanmış bir problematiğe dayanmalı ve başlıklar bu problematikle uyumlu olmalıdır. Yararlanılan kaynaklar, çalışmanın kapsamını yansıtacak zenginlik ve yeterlikte olmalıdır.
3. Gönderilecek makaleler, daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Bu konudaki sorumluluk yazara aittir.
4. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazı başlığı/title, anahtar kelimeler/keywords ve öz/abstract bütün makalelerde Türkçe ve İngilizce olarak bulunmak zorundadır. Çeviri yazılar, çevirisi yapılan özgün metin ile birlikte gönderilmelidir.
5. Makalenin girişinde 100 -150 kelime Türkçe ve İngilizce özet bulunmalı, özetin alt kısmında çalışmanın alanını tanımlayabilecek nitelikte Türkçe ve İngilizce anahtar kelimelere (en az 3 en fazla 5 kelime) yer verilmelidir.
6. Türkçe makalelerin yazımında Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğü veya <http://www.tdk.org.tr> adresi esas alınmalı, ayrıca yazılar dilbilgisi kurallarına (imla, noktalama, açıklık, anlaşılabilirlik vs.) ve dergi yayın ilkeleri ve yazım kurallarına göre düzenlenmiş olmalıdır.
7. Yayımlanmak üzere gönderilen makaleler, Editör ile Yayın Kurulu tarafından dergi "Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları"na ve kamu yayıncılığına uygunluğu açısından incelenir. Yayın Kurulu yazıyı bilimsel yönden değerlendirmek üzere hakeme veya düzeltilmek üzere yazarına geri göndermek, yazının biçiminde düzeltme yapmak, kısaltmak, ulusal, uluslararası yayın veya etik kurallara uymayanları yayımlamamak yetkisine sahiptir.
8. Dergimiz, kör hakemlik ilkeleri çerçevesinde yayın yapmaktadır. Yayın Kurulunun ön değerlendirmesinden geçen makaleler incelenmek üzere

en az iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu değerlendirme alan makaleler yayımlanır. Hakem değerlendirme sonuçlarından biri olumlu diğeri olumsuz ise, makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Editör tarafından gerekli görülmesi halinde makaleler tekrar değerlendirilebilir.

9. Hakem değerlendirmeleri olumlu bulunduğu halde, makale sayısının fazla olması nedeniyle yayımlanmayan makaleler bir sonraki sayıda yayımlanmak üzere editör tarafından değerlendirilir. Yabancı dildeki çalışmaların yayınlanması Editör Kurulunun kararına bağlıdır. Yayın ilkelere uygun olmayan makaleler hakem değerlendirme sürecine alınmayabilir.
10. Dergide yayımlanan makalelerdeki görüşler Kamu Denetçiliği Kurumunun ve Ombudsman Akademik Dergisinin görüşleri değildir. Tüm makalelerde ileri sürülen görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
11. Yayımlanan makalelerin basılı ve dijital tüm yayın hakları Kamu Denetçiliği Kurumu ve Ombudsman Akademik Dergisine geçer ve bu makaleler hiçbir nedenle yazara geri verilmez. Derginin ismi olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz. Dergide yayımlanan makalelerin her hakkı saklıdır. Yayımlanmayan makaleler ise yazarın talep etmesi halinde editör tarafından değerlendirilerek iade edilebilir.
12. Dergiye gönderilen çalışmaların Araştırma ve Yayın Etiğine uygunluğuna dikkat edilmektedir. ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics)'nin Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartlara uygunluk aranmaktadır.
13. Dergide yayımlanan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine 23/01/2007 tarihli ve 26412 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan "Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenecek Telif ve İşlenme Ücretleri Hakkında Yönetmelik" hükümleri uyarınca telif ve inceleme ücreti ödenir.
14. Ödemenin yapılabilmesi için; yazarlar ve makale değerlendiren hakemler "Telif ve Tercüme Eser Temliknamesi ve Merkezi Yönetim Harcama Belgeleri Yönetmeliğinin ekinde yer alan Harcama Pusulasını" ıslak imzalı olarak "Kamu Denetçiliği Kurumu, Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi, No:4 Çankaya/ANKARA" adresine posta ile göndermek zorundadırlar.
15. Yazışma adresi: Kamu Denetçiliği Kurumu, Kavaklıdere Mah. Zeytin dalı Caddesi, No:4 Çankaya/ANKARA. E-mail: egitim@ombudsman.gov.tr

OMBUDSMAN AKADEMİK YAZIM KURALLARI

1. Makaleler, "Microsoft Office Word" programında A4 boyutunda hazırlanmalıdır.
2. Dergimize yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin, tablolar, şekiller ve kaynakça dâhil olmak üzere toplam 8.000 kelimeyi geçmemesi gerekmektedir. Geçmesi halinde ise Editörler Kurulu tarafından değerlendirilecektir.
3. Sayfa düzeni; Sol: 3,5 cm, Sağ: 2,5 cm, Üst: 3 cm ve Alt: 3 cm olmalıdır.
4. Makaleler, 12 punto ve "Times New Roman" yazı tipi ile 1 satır arası kullanılarak yazılmalıdır. Paragraflar aralık öncesi ve sonrası "6 nk" olmalıdır. Yazımda, virgül ve noktalardan sonra bir karakter ara verilmelidir.
5. Yazının ilk sayfasında yazar isimlerinden sonra özetler başlık dahil 10 punto ile "Times New Roman" yazı tipi ile yazılmalıdır. Başlıklar kalın punto ile yazılmalıdır.
6. Paragraflarda başlangıç girintisi "ilk satır" ve 1,25 cm; paragraf girintisi sağ ve sol "0" cm olmalıdır. Paragraflar arasında ilave boş satır bırakılmayacaktır. Diğer düzenlemeler dergi editörleri tarafından yapılacaktır.
7. Yazarın unvanı ile ad ve soyadı, makale başlığının sağ altında belirtilmelidir. Aynı sayfanın dipnotlar için ayrılan kesim çizgisinin altında ise yazarın görev yeri gösterilmelidir.
8. Şekil ve tablolara metin içinde yer verilmelidir. Şekil adı, şeklin altında; tablo başlığı, tablonun üzerinde yer almalıdır. Şekil ve tablo numaraları 1, 2, 3, ... şeklinde olmalıdır.
9. Makalede ana konu ve alt konular 1., 1.1., 1.1.1., 1.1.2., 1.1.2.1. gibi ondalıklı şekilde numaralandırılmalıdır. Ana konuların adlarının bütün harfleri büyük ve kalın yazılmalı, alt konuların ise, sadece baş harfleri büyük ve kalın yazılmalıdır.

ATIFLAR

10. **Atıflar, metin içerisinde bağlaç yöntemi veya dipnot yöntemi kullanılarak yapılabilir.** Açıklama notları ise, sayfa altında dipnot şeklinde (8 punto ile) ifade edilmelidir.

Metin içerisindeki atıflar; yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı ve sayfa numarası şeklinde yapılmalıdır. Yazar adı yoksa kurum adı yazar yerine kullanılmalıdır. Örnek;

- Tek yazarlı yayınlarda atıf: (Öğüt, 2009: 68).
- İki yazarlı yayınlarda atıf: (Öğüt ve Zerenler, 2006: 28).
- Üç ve daha çok yazarlı yayınlarda atıf: (Şahin, vd., 2007:14).
- Birden fazla kaynağa atıf: (İsbir, 2008: 66; Eken, 2005: 36)
- Kaynağın tamamı için atıf: (Eryılmaz, 2005)
- Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: (TODAİE, 2003: 45).

Dipnot yöntemi kullanılarak yapılan atıflar; (10 punto ile) yazar(lar)ın adı-soyadı ve parantez içerisinde kaynağın yılı, kaynağın tam adı, yayının evi, baskı sayısı, basıldığı il, alıntı yapılan sayfa numara(lar)ı şeklinde olmalıdır.

Tek yazarlı yayınlarda atıf: Adem Öğüt (2009), **Bilgi Çağında Yönetim**, Nobel Yayın Dağıtım, 4. Baskı, Ankara, s.25.

İki yazarlı yayınlarda atıf: Durmuş Acar ve Nilüfer Tetik (2008), **Genel Muhasebe**, Detay Yayıncılık, Ankara, s.38-39.

Üç yazarlı yayınlarda atıf: Ali, Şahin, Erdal Bayrakçı ve Erhan Örselli (2011), **Dünyada ve Türkiye’de E-Devlet**, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, s.115-119.

Dört ve daha fazla yazarlı yayınlarda atıf: Ali, Şahin vd. (2011), **Dünyada ve Türkiye’de E-Devlet**, Çizgi Kitabevi, 1. Baskı, Konya, s.115-119.

Yazar adı olmayan kaynaklar için atıf: TODAİE (1965), **İdari Reform ve Reorganizasyon Hakkında Ön Rapor**, TODAİE Yayınları, Ankara, s. 224.

Çeviri Kitaplar: Paul Imbert (1981), **Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri** (Türkiye'nin Meseleleri), Çev. Adnan Cemgil, Ergin Yayıncılık, İstanbul, s.84.

Dergiler: Ali Şahin (2005). "Kültürel Niteliklerimizin Türk Yönetimsel Değerlerine Etkisi ve Japon Z Teorisiyle Karşılaştırılması", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Baran Ofset, Cilt: 7, Sayı:1, s.28.

Gazeteler: Türker Alkan (2002). "Seçilmişler ve Atanmışlar", Radikal Gazetesi, 30 Mart, par.5.

Tezler: Ali Şahin (2003). Türk Kamu ve Özel Kesim Yöneticilerinin Motivasyon Durumu, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s.132.

11. Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belirli ise süreli yayınlardakine benzer şekilde atıf yapılır. İnternette indirilen kaynak için tarih verilmemişse ilgili dosyaya erişim tarihi kaynağın yılı olarak kullanılır. Eğer atfın yazarı belli değilse parantez içerisinde internet sitesinin kurumu ve erişim yılı yazılmalıdır.

Örnek;

İnternet sitesinde yer alan, yazar adı ve yayın yılı belli olan yazıdan atıf: (Ortaylı, 2002)

İnternet sitesinde yer alan, yazar adı ve yayın yılı belli olmayan yazıdan atıf: (Rekabet Kurumu, 2008).

Dipnot kullanımlarında ise;

İlber Ortaylı (2007), "İmparatorluğun En Uzun Yılı", <http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/enuzunyuzuil.html> (Erişim Tarihi: 04.02.2007), par.11.

UYAP (2007), "UYAP Projesi", <http://www.uyap.gov.tr/genelbilgi/genel.html> (Erişim Tarihi: 04.04.2007), s.3.

MAKALE GÖNDERME VE YAYIMLANMA SÜRECİ

1. Dergide yayımlanması istenen yazılar dergipark üzerinden gönderilir. **<http://dergipark.gov.tr/>** adresinden **"Ombudsman Akademik" dergisi üzerinden makale gönderimi yapılır**. Bundan sonraki süreçlerde **dergipark** üzerinden takip edilir.
2. Gönderilecek nüshaya, makalenin adı, yazarın adı ve varsa akademik unvanı, görevi ve bağlı olduğu kuruluşu, adresi, telefonu, e-postası, ve <https://orcid.org/> adresinden alınacak olan ORCID ID numarasını (eğer daha önce alınmış ise mevcut ID numarasını) içeren bir dış kapak sayfası eklenmelidir.
3. Editörler Kurulu tarafından ön değerlendirmesi yapılan makaleler uygun bulunması halinde dış kapak sayfası çıkarıldıktan sonra Hakem Kurulu'ndan konuyla ilgili iki hakeme gönderilecektir. Bu nedenle çalışmanın ilk sayfasında yazar adına yer verilmeden sadece makale adı yazılmalıdır. Ayrıca çalışma, ihtiyaç duyulması halinde üçüncü bir hakeme de gönderilebilir. Gönderilen yazıların kime ait olduğu konusunda hakemlere, hakemlerin kimlikleri konusunda da yazarlara bilgi verilmez.
4. Hakemlerden gelen değerlendirme raporları doğrultusunda makalenin yayımlanmasına, yazardan düzeltme istenmesine ya da makalenin geri çevrilmesine karar verilecektir. Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içinde yapılarak dergimize ulaştırılması gerekmektedir.
5. Hakem süreçleri başarı ile sonuçlanan ve yayın portföyüne alınan yazılar Editörler Kurulu'nun belirlediği sıraya göre yayımlanır.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU ÖRNEK KARARLARININ YAYIMLANMA GEREKÇESİ VE USULÜ

Dergimizin her sayısında, bilimsel çalışmaların ardından Kamu Denetçiliği Kurumu tarafından verilen örnek kararlar da eklenebilir. Örnek kararların dergiye eklenmesinin gerekçeleri şunlardır.

1. Kamu Denetçiliği Kurumu kararlarının özellikle akademik camiada tanıtımını yapmak, verilen kararlarımız hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamak.
2. "Ombudsman Akademik" hakemli dergisinin hayata geçirilmesinde de önemli bir neden olan, Kamu Denetçiliği Kurumunun yasal görevi yanında verdiği kararlara ilişkin bilimsel çalışmalar üretilebilmesi konusunda akademisyenlere fikir vermek.
3. Dostane çözüm kararlarından örnekler konularak Kurumumuzun uzlaşma yolu ile karar çözme yeteneği hakkında bilgilendirme yapmak.

Ayrıca örnek kararlar seçilirken dikkat edilen hususlar şunlardır

1. En az iki tane Kamu Başdenetçisinin imzası ile yayımlanan tavsiye veya ret kararı örneği ile kamu denetçilerinin imzası ile yayımlanan birer tane dostane çözüm kararı konulabilir.
2. Kararlar seçilirken toplumun genelini ilgilendiren veya basın yayın organları tarafından takip edilenler öncelikli olarak ele alınabilir.